

VILNIAUS UNIVERSITETAS
GAMTOS TYRIMŲ CENTRAS
GEOLOGIJOS IR GEOGRAFIJOS INSTITUTAS

GINTARĖ POČIŪTĖ

**PERIFERINGUMO TERITORINĖ RAIŠKA
LIETUVOJE**

Daktaro disertacija
Fiziniai mokslai, fizinė geografija (06P)

Vilnius, 2014

Disertacija rengta 2010 – 2014 metais Gamtos tyrimų centro Geologijos ir geografijos institute.

Mokslinis vadovas:

doc. dr. Vidmantas Daugirdas (Lietuvos socialinių tyrimų centras, fiziniai mokslai, fizinė geografija – 06P)

TURINYS

ĮVADAS.....	5
1. TYRIMŲ APŽVALGA.....	13
1.1 Užsienio tyrimų apžvalga.....	13
1.1.1. Teritorinių netolygumų tyrimai.....	13
1.1.2. Periferijos nustatymo rodikliai.....	22
1.1.3. Periferingumui įtaką darančių aplinkybių tyrimai.....	24
1.2. Lietuvos tyrimų apžvalga.....	29
1.2.1. Istorinis periferijų formavimosi pagrindas.....	29
1.2.2. Regioninių netolygumų tyrimai moksliniuose darbuose.....	32
1.2.3. Lietuvos probleminių regionų tyrimai.....	40
1.2.4. Teisinis periferinių teritorijų nustatymo pagrindas.....	41
1.3. Apibendrinimas.....	45
2. DARBO METODOLOGIJA	48
2.1. Darbo rengimo metodika	48
2.2. Periferijos samprata.....	49
2.3. Periferizacijos samprata.....	55
2.4. Atstumo sąvokos interpretacija periferingumo tyrimuose.....	56
2.5. Periferinio regiono samprata.....	57
2.6. Periferinio regiono nustatymo rodiklių sistema.....	61
2.7. Periferingumo tyrimo rodikliai.....	65
2.8. Rezultatų dalies rengimo algoritmas.....	79
2.9. Tyrimo metodai.....	94
2.10. Duomenų patikimumas.....	98
3. TYRIMŲ REZULTATAI.....	100
3.1. Savivaldybių klasifikacija pagal atskirus periferingumą nusakančius rodiklius.....	100
3.1.1. Savivaldybių klasifikacija pagal pasiekiamumo rodiklius.....	100
3.1.2. Periferiniai regionai pagal pasiekiamumą.....	106

3.1.3. Savivaldybių klasifikacija pagal demografinius rodiklius.....	107
3.1.4. Demografiniai periferiniai regionai.....	123
3.1.5. Savivaldybių klasifikacija pagal socialinius rodiklius.....	125
3.1.6. Socialiniai periferiniai regionai.....	138
3.1.7. Savivaldybių klasifikacija pagal ekonominius rodiklius.....	139
3.1.8. Ekonominiai periferiniai regionai.....	161
3.1.9. Savivaldybių klasifikacija pagal kultūrinius-politinius rodiklius.....	162
3.1.10. Kultūriniai periferiniai regionai.....	172
3.1.11. Politiniai periferiniai regionai.....	173
3.1.12. Savivaldybių klasifikacija pagal gamtinius rodiklius.....	175
3.1.13. Gamtiniai periferiniai regionai.....	177
3.2. Periferizacijos tendencijos Lietuvos savivaldybėse.....	179
3.2.1. Demografinė periferizacija.....	179
3.2.2. Socialinė periferizacija.....	181
3.2.3. Ekonominė periferizacija.....	183
3.2.4. Demografinių, socialinių bei ekonominių veiksnių sąlygota periferizacija.....	185
3.3. Kompleksinis periferijos vertinimas.....	187
IŠVADOS	194
PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS.....	197
NAUDOTOS LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	199

ĮVADAS

Temos aktualumas

Nuo XX a. vidurio įvairių sričių bei skirtingų pasaulio valstybių mokslininkams vis aktualesni tampa netolygaus regioninio vystymosi, teritorinės atskirties didėjimo, depresinių regionų, periferijų formavimosi klausimai. (Keeble, 1989; Krungman, 1991; Krungman, Venables, 1995; Gutiérrez, Urbano, 1996; Baubinas, 2000; Copus, 1999; Kavaliauskas, 1994, 2000; Stanaitis, 2001, 2011; Schürmann, Talaat, 2002; Andriušaitienė, 2007; Daugirdas, Burneika, 2008; Verkulevičiūtė, 2009; Bruneckienė ir kt. 2010; Bureika, 2010, 2012; Gedminaitė-Raudonė, 2011; Vidickienė, 2012; Burbulytė-Tsiskarishvili, 2012; Daugirdas ir kt., 2013). Mokslinėje literatūroje svarbūs išlieka metodologiniai klausimai: dažniausiai analizuojamas periferizacijos procesas ir jo teritorinę raišką lemiantys veiksniai, ieškoma, kokiais rodikliais turėtų būti remiamasi nustatant periferiją. Vieninga metodologinė bazė periferijos tyrimuose nėra sukurta, dažniausiai remiamasi vienu ar keliais periferizaciją nusakančiais rodikliais. Todėl metodologiniai periferingumo tyrimų klausimai iki šiol išlieka aktualia mokslo tema tiek pasaulyje, tiek ir Lietuvoje.

Periferizacijos procesai sukuria augančius, ekonomiškai stiprius ir vis stiprėjančius centrus bei ekonomiškai silpnėjančius periferinius regionus, kuriuose ypač išryškėja socialinės problemos. Todėl teritorinės diferenciacijos pažinimas tampa viena aktualiausių šiandienos visuomenės ir valstybės problemų ir vienu svarbiausių visuomeninės geografijos tyrimo objektu. Dėl teritorijos vystymosi netolygumo sukeltų socialinių, ekonominių ir kt. visuomenės raidos problemų tampa aktualu ne tik pažinti šio erdvinio reiškinių teritorinius sklaidos ypatumus, bet ir suprasti jo priežastis. Tuo labiau, kad šių problemų sprendimas glaudžiai siejasi su praktinių regioninės politikos uždavinių sprendimu.

Pastaraisiais metais teritorinė raida Europoje suprantama kaip poliarizacijos intensyvėjimas – ši tendencija itin ryški naujose Europos Sąjungos (ES) narėse (Lang, 2011). Poliarizacija intensyvėja sparčiai augant

sostinei bei keliems didiesiems miestams, kai už ekonominio augimo ribos likusios teritorijos daugeliu atveju pastoviai smunka. Tendencingai didėjantys ekonominiai ir socialiniai skirtumai tarp regionų leidžia daryti prielaidas, kad teritorinė poliarizacija tik didės, sąlygodama ne metropolinių teritorijų periferizaciją (Dubois et al, 2008, Lang, 2011).

Didėjančią teritorinę poliarizaciją kaip aštrėjančią problemą mato ir valstybės institucijos. Vyriausybės posėdžiuose teritorinės sanglaudos didinimas yra ganėtinai dažnas diskusijų objektas, tai įrodo rengiamų ir periodiškai atnaujinamų regionų plėtros planų gausa (LR Vyriausybės nutarimas „Dėl probleminių teritorijų išskyrimo...“, 2003; LR žemės ūkio ministro įsakymas „Dėl mažiau palankių...“, 2006; LR Vyriausybės nutarimas „Dėl probleminių..., 2007“; LR Vyriausybės nutarimas „Dėl probleminių teritorijų plėtros...“, 2011; LR Vyriausybės nutarimas „Dėl regionų socialinių...“, 2011). Regioninių netolygumų problemą bandoma spręsti ir Europos Sąjungos kontekste, kuomet vienu iš ES vykdomos politikos uždavinių laikomas siekis mažinti išsivystymo skirtumus tarp ES regionų (Commission of..., 2010).

Darbo aktualumas

Mokslinių darbų, teoriškai ar praktiškai akcentuojančių periferingumo tematiką, yra nemažai, tačiau iki šiol nėra aiškiai ir galutinai apibrėžta periferinio regiono samprata, be to, retai kalbama apie periferizacijos procesą ar nustatomas regionų periferingumo laipsnis. Periferija yra visa likusi teritorija, kuri nepriklauso centrui, todėl pats periferijos terminas yra gana santykinis ir dažnai aiškinamas naudojant socialinių, ekonominių, kultūrinių ar kitų rodiklių reikšmių lyginimą (Daugirdas, Bureika, 2008). Paprastai periferijas analizuojantys darbai būna gana siauro pobūdžio (Copus, 2001; Nagy, 2006, Copus, Skuras, 2006; Vaishar, 2006; Tautvaišaitė, 2007; Jakimavičius, Burinskienė, 2007; Spiekermann, Wegener, 2008; Burbulytė-Tsiskarishvili, 2012 ir kt.). Daugiausiai dėmesio skiriama pasiekiamumo, demografinių bei ekonominių aspektų analizei, todėl formuojamos labai

specializuotos periferijos ir periferinio regiono sampratos. Periferijos tyrimuose, darbo autorės nuomone, jaučiamas geografinio-kompleksinio požiūrio į periferiją trūkumas, o siauras požiūris į periferiją nebeatitinka šių dienų aktualijų, nes stabdo ne tik objekto sampratos vystymąsi, bet ir apriboja pačios periferijos kaip teritorinio reiškinių pažinimo galimybes. Mokslų integracija, analizuojant pasirinktą problemą, yra viena pagrindinių rekomendacijų. Šiuo moksliniu darbu siekiama užpildyti trūkstamą periferiškumo tyrimų nišą ir prisidėti prie periferijos kompleksinės geografinės sampratos vystymo. Šiame disertaciniame darbe, apjungiant įvairių sričių kokybinius ir kiekybinius rodiklius, pateikiamas kompleksinis požiūris į periferiją ir išskiriami skirtingo periferiškumo laipsnio periferiniai regionai Lietuvos teritorijoje.

Darbas reikšmingas dėl parengtos gausios statistikos rodiklių duomenų bazės, kuri gali būti pritaikyta ir kitiems moksliniams darbams siekiant nustatyti regioninius skirtumus Lietuvoje.

Autorės parengtas periferijos nustatymo modelis gali pasitarnauti moksliniu pagrindu periferijų nustatymo tyrimams platesniame kontekste: jį galima pritaikyti kitų Europos periferijų nustatymui ir periferiškumo laipsnio įvertinimui. Darbas aktualus ir todėl, kad supažindina su Lietuvos teritorijoje vykstančiu periferizacijos procesu.

Darbo rezultatai aktualūs valstybės institucijoms, kurios formuoja regioninę politiką, kadangi remiantis šiuo darbu regioninė politika galėtų būti stipriau moksliskai argumentuota. Tai pasitarnautų Lietuvos konkurencingumo skatinimui ir optimaliam Europos Sąjungos fondų lėšų paskirstymui bei naudojimui.

Tyrimo objektas

Plačiąja prasme šio tyrimo objektas – periferijos ir periferiškumas.

Siaurąja prasme tyrimo objektas – periferijų ir periferiškumo teritorinė raiška Lietuvoje.

Darbo tikslas

Disertacinio darbo *bendrasis tikslas*: prisidėti prie periferijos ir periferingumo teritorinės raiškos tyrimų plėtojimo.

Konkretusis tikslas yra nustatyti periferingumo teritorinės raiškos ypatumus Lietuvoje.

Darbo uždaviniai

Tiksliui įgyvendinti suformuluoti *uždaviniai*:

- 1) apžvelgti periferijos reiškinių teritorinės raiškos mokslinius tyrimus;
- 2) suformuluoti geografinę periferijos ir periferinio regiono sampratą;
- 3) parengti periferingumo kompleksinio vertinimo metodiką;
- 4) atlikti periferingumo vertinimą Lietuvos teritorijoje;
- 5) nustatyti periferizacijos tendencijas Lietuvoje;
- 6) nustatyti Lietuvos kompleksinius periferinius regionus.

Mokslinis naujumas

Darbo mokslinis naujumas atsiskleidžia metodologijos bei tyrimo rezultatų savybėmis:

- 1) pirmą kartą Lietuvoje atlikta išsami užsienio ir lietuvių autorių mokslo darbų (geografijos, socialinių mokslų, ekonomikos bei kt.), kuriuose akcentuojama periferijos problematika, analizė;
- 2) suformuluota originali periferijos samprata, kurioje pirmą kartą akcentuojamas kompleksinis-geografinis, skirtingais aspektais pagrįstas, požiūris į periferijos reiškinių;
- 3) sukurta periferingumo vertinimo statistikos duomenų bazė, kuri suteikia galimybę atlikti plataus pobūdžio kiekybinį ir kokybinį Lietuvos savivaldybių teritorijų vertinimą;
- 4) pirmą kartą Lietuvoje lokalizuoti periferiniai regionai, nustatytas jų periferingumo laipsnis, periferiją formuojantys veiksniai bei jų pobūdis;
- 5) pirmą kartą Lietuvoje atlikta regionų klasifikacija pagal periferingumo laipsnį suskirstant į *centro centro*, *centro periferijos*, *periferijos centro*, *periferijos periferijos* grupes.

Darbo pritaikomumas

Darbo rezultatai gali būti pritaikyti trimis kryptimis:

- 1) teorinis periferiškumo tyrimo pritaikomumas:
 - periferijos sampratos ir periferijos reiškinio platesniam moksliniam supratimui;
 - regioninių tyrimų metodikos plėtojimui;
 - Lietuvoje vykstančių periferizacijos procesų pažinimui;
 - mokslinis darbas sudaro mokslinį pagrindą tolimesniems regioniniams tyrimams.
- 2) praktinis darbo rezultatų panaudojimas:
 - argumentuotam ir mokliškai pagrįstam valstybės regioninės politikos formavimui;
 - regioninės politikos programų rengimui ir pagrindimui;
 - probleminių teritorijų Lietuvoje identifikavimui;
 - Lietuvos savivaldybių biudžetų struktūros optimizavimui.
- 3) darbo rezultatų panaudojimas edukacijai:
 - geografinė periferijos samprata galėtų būti įtraukta į dėstomų visuomenės geografijos disciplinų programas, dėstomų dalykų metu būtų galima naudotis sukurta statistikos duomenų baze, mokslo darbuose pritaikyti periferijos nustatymo modelį kompleksiniams tyrimams vykdyti.

Ginami teiginiai

- Yra daug periferinius reiškinius nagrinėjančių darbų, tačiau jaučiamas kompleksiškesnio požiūrio į šį fenomeną trūkumas, kuriame periferija būtų traktuojama kaip teritorinis vienetas, nustatytas įvertinus dislokacines, demografines, socialines, ekonomines, kultūrines, politines ir gamtines sąlygas;
- Lietuvoje vykstantys periferizacijos procesai suformavo periferiškumo skirtumus. Pagal periferiškumo teritorinę raišką Lietuvoje galima išskirti

- keturių rangų teritorinius vienetus: centro centrus, centro periferijas, periferijos centrus bei periferijų periferijas;
- Periferizacijos procesai aiškiausiai matomi analizuojant demografinių, socialinių bei ekonominių rodiklių kaitos tendencijas. Minėtų rodiklių grupių analizė leidžia išryškinti santykinio stabilumo, dalinės periferizacijos bei visapusiškos periferizacijos teritorijas Lietuvoje;
 - Lietuvos periferiniai regionai skiriasi savo periferingumo laipsniu ir jų ypatybes formavusiais veiksniais.

Rezultatų apibendrinimas

Nagrinėta tema paskelbti ir publikuoti 4 straipsniai, trys iš jų Lietuvos, vienas – užsienio moksliniuose leidiniuose. Dviejų tarptautinių konferencijų leidiniuose publikuotos šio darbo tezės. Tarptautinėse konferencijose periferingumo tematika skaityti 4 pranešimai. Autorė 2 kartus buvo išvykusi į stažuotes užsienyje. Išsamus publikacijų, pranešimų bei kitų susijusių darbų sąrašas pateiktas 199 puslapyje, o straipsnių kopijos – priedų elektroninėje laikmenoje.

Disertacinio darbo struktūra

Disertacinis darbas sudaro šios dalys: įvadas, tyrimų apžvalga, darbo metodologija, tyrimų rezultatai, išvados bei naudotos literatūros sąrašas. Elektroninėje laikmenoje pateikiami priedai. Pagrindiniai darbo skyriai, kuriuose pateikiama svarbiausia informacija yra šie:

- *Tyrimų apžvalga.* Literatūros tyrimų apžvalgos dalyje pateikimas analizuotos literatūros šaltinių apibendrinimas, kuris skaidomas į dvi didžiąsias dalis: užsienio tyrimų apžvalgą ir Lietuvoje atliktų tyrimų apžvalgą. Kadangi šis darbas yra geografijos mokslo krypties, didžiąją dalį analizuotų mokslinių šaltinių sudaro geografijos srities mokslininkų darbai, kurie koncentruojasi į teritorinę dimensiją, kas yra aktualu šio disertacinio darbo autoriui. Tyrimų apžvalgos dalyje supažindinama su centro-periferijos modelio skirtingomis teorijomis. Skyriaus pabaigoje

pateikiami autorės suformuluoti *periferijos, periferinio regiono, periferingumo, periferizacijos* apibrėžimai.

- *Darbo metodologija.* Šioje dalyje pateikiama bendra darbo rengimo metodika, nurodomi tyrimo metu naudoti metodai, paaiškinant, kodėl jie buvo pasirinkti bei kaip taikyti. Metodologijos dalyje daug dėmesio skiriama geografinėi periferijos sampratai paaiškinti: pristatomi literatūroje aptikti periferijos apibrėžimai, supažindinama su periferijos, kaip reiškiniu, interpretavimu, pristatomos regiono bei periferinio regiono sampratos. Šioje dalyje taip pat pristatyta periferinio regiono nustatymo rodiklių sistema bei išdėstyta rezultatų dalies rengimo (savivaldybių klasifikacijos, periferizacijos, periferingumo nustatymo) algoritmas.
- *Darbo rezultatai.* Šioje dalyje pristatomi atlikto Lietuvos periferingumo vertinimo rezultatai. Tyrimų dalis padalinta į tris didelius skyrius – savivaldybių klasifikavimo, periferizacijos tendencijų Lietuvos savivaldybėse nustatymo bei Lietuvos teritorijos periferingumo vertinimo, kurie dar atitinkamai skaidomi į smulkesnius poskyrius. Pirmame skyriuje siekiama išsiaiškinti statistikos rodiklių, išryškinančių periferijas, reikšmių kaitos tendencijas savivaldybėse nepriklausomybės laikotarpiu. Šiame skyriuje savivaldybės pagal nuokrypio nuo šalies vidurkio reikšmes klasifikuojamos į penkias grupes. Kiekvieno poskyrio pabaigoje įvardijami periferiniai regionai, išryškėję pagal pasiekiamumo, demografinius, socialinius, ekonominius, kultūrinius, politinius bei gamtinius rodiklius. Antrajame rezultatų dalies skyriuje pateikiamos demografinės, socialinės, ekonominės periferizacijos tendencijos. Šio etapo metu nustatomi santykinai stabilūs ar vykstančios centralizacijos, mažo intensyvumo periferizacijos bei didelio intensyvumo periferizacijos regionai. Trečiame rezultatų dalies skyriuje atliekamas kompleksinis periferingumo vertinimas ir nustatomi periferiniai regionai, išsiskiriantys periferingumo laipsniu, periferiją formuojančių problemų kiekiu ir pobūdžiu. Atliktas kompleksinis

tyrimas parodė, kad Lietuvos teritorijoje galima išskirti keturių rangų teritorinius vienetus: *centro centrą*, *periferijos centrą*, *centro periferiją*, *periferijos periferiją*. Kadangi darbo tikslas – nustatyti Lietuvos periferinius regionus, detaliau nagrinėta tik *periferijos periferija* grupė ir išskirti šeši periferiniai regionai, įvardinti akcentuojant jų geografinį išsidėstymą Lietuvos teritorijoje.

Visą darbą sudaro 237 puslapiai pagrindinio teksto (su kartoschemomis). Darbe yra 67 originalūs paveikslai (kartoschemos, diagramos, struktūrinės schemos) bei 3 lentelės. Darbe yra cituojami 457 literatūros šaltiniai.

Padėka

Šio darbo autorė yra dėkinga už idėjas, pastabas bei diskusijas darbo vadovui doc. dr. Vidmatui Daugirdui. Darbo autorė už geranoriškumą, metodinę, idėjinę, informacinę pagalbą dėkota LSTC Geografijos ir demografijos instituto darbuotojams: prof. dr. D. Burneikai, dr. E. Kriaučiūnui, dr. G. Ribokui, dokt. R. Ubarevičienei, o taip pat Vilniaus universiteto Geografijos ir kraštotvarkos katedros darbuotojams bei GTC mokslininkams. Už pagalbą sprendžiant kartografinius klausimus autorė dėkinga doc. dr. J. Volungevičiui. Autorė dėkoja prof. dr. D. Krupickaitei bei doc. J. Mačiulytei už pirminio darbo varianto recenzavimą ir vertingas pastabas bei S. Murauskienei už disertacijos redagavimą.

Šio darbo autorei naudingos buvo užsienio stažuotės ir jų metu rinkta bei įgyta informacija, todėl autorė yra dėkinga Centro ir šiaurės Vengrijos instituto Regioninių studijų centro mokslininkams, o ypač doc. dr. Gabor Nagy, kuris diskusijų metu suteikė vertingų žinių, suorganizavo susitikimus su regioninėje tematikoje dirbančiais Szegedo, Debreceno, Budapešto, Bekescsabos mokslininkais, suteikė galimybę naudotis gausia instituto informacine baze. Autorė taip pat dėkinga ES Regionų komiteto politinės frakcijos “European Alliance” sekretoriato vadovui Micheal O’ Conchuir už galimybę susipažinti su sprendžiamais regioniniais klausimais eropiniame politiniame lygmenyje.

1. TYRIMŲ APŽVALGA

1.1. Užsienio tyrimų apžvalga

1.1.1. Teritorinių netolygumų tyrimai

Užsienio tyrimų apžvalgos skyriuje pristatomi užsienio autorių darbai, susiję su periferijų, teritorinių netolygumų tyrimais. Darbai analizuoti siekiant išsiaiškinti periferijos kaip fenomeno esmę bei ieškant galimų periferijos nustatymo rodiklių. Taip pat šiame skyriuje buvo siekiama suprasti teritorinę poliarizaciją lemiančius veiksnius bei išsiaiškinti sąsajas tarp centro ir periferijos.

Teritorinių netolygumų teorijos. Nors apie teritorinį netolygumą, politinių bei ekonominių galių pasiskirstymą imta kalbėti jau septynioliktame bei aštuonioliktame amžiuje, aiškesnė „vietos teorija“ (angl. „location theory“) (Gregory, Gertler, 1994) pradėta formuoti vokiečių mokslininkų – A. Weber (Weber, 1909), W. Christaller (Christaller, 1933), J. H. Von Thunen (Von Thunen, 1926), A. Losch (Losch, 1940). Dvidešimto amžiaus pirmojoje pusėje. A. Weber savo modelyje akcentavo efektyvų pramonės išdėstymą regione, atsižvelgiant į transportavimo kainas ir medžiagų pasiskirstymą (Weber, 1909). Reikėtų pastebėti, kad kiek vėliau pats teoretikas ėmė abejoti pateikto modelio tikslingumu, teigdamas, kad svarbu į modelį įtraukti dar ir istorinį veiksni (Smith, 1981; Gregory, 1981). J. H. Von Thunen sukūrė modelį, skirtą žemėnaudos kaitai tolstant nuo miesto rinkos paaiškinti, Jis tai siejo su siekiu sumažinti laiko ir kainų kaštus. Modelis buvo taikomas aiškinantis žemės naudmenų išsidėstymą globaliam lygmenyje (Peet, 1969), taip pat buvo naudojamas ir specialiai pritaikant konkrečiam miestui ar lokaliai regionui analizuoti (Blaikie, 1971; Chisholm, 1979). Tuo tarpu W. Christaller bei A. Losch darbai pabrėžia hierarchinės gyvenviečių sistemos vystymą (Christaller, 1933; Losch, 1940). Vokiečių teoretikų pateikti modeliai reikalauja idealios aplinkos, o analizuojant teritorijas įtraukiami tik tokie kintamieji kaip gyvenvietės dydis, atstumas, kurį prekės turi nukeliauti, ir kaina, kurią įgaus prekės, keliaudamos tam tikrą atstumą. Tačiau reikėtų pastebėti, jog nepaisant

kritikos, W. Christaller modelis ilgai buvo taikomas teritorinio pasiskirstymo tyrimuose, miestų tinklo formavime bei optimalaus prekybos centrų išdėstymo sprendimuose (Johnston, 1994). W. Christaller modelio idėją perėmė ir planuojant Lietuvos gyvenviečių sistemą pritaikė K. Šešelgis (Šešelgis, 1975).

„Vietos teorijos“ (angl. „location theory“, Gregory, Gertler, 1994) formavimuisi didelį įtaką padarė amerikiečių mokslininkai, iš kurių didžiausias idėjinis įnašas priklauso P. Hagget (Hagget, 1965), W. Smith (Smith, 1981), G. Rushton (Rushton, 1969). Šie autoriai, kaip ir jau minėti Vokietijos teoretikai, analizavo palankiausio teritorinio išsidėstymo klausimus. Prie jų prisidėjo ir Didžiosios Britanijos teoretikas D. Harvey (Harvey, 1982), kuris savo darbe dėstė idėjas apie egzistuojančią klasių sistemą, nulemtą nevienodos jėgos (t.y. privačios nuosavybės) pasiskirstymo. Tuo tarpu amerikietis W. Bunge (Bunge, 1966) net pateikė teorinį darbą, kuriame teigė, kad geografija būtent ir yra mokslas apie vietą (t.y. teritorinį pasiskirstymą).

Svarbu pastebėti, jog visi autoriai, analizavę teritorinio išsidėstymo netolygumus, pabrėžė hierarchinės sistemos egzistavimą ir jos svarbą. Teritorinėje hierarchinėje sistemoje svarbiausią funkciją, pasak jau minėtų autorių, atlieka centrai (aukščiausio rango teritorijos), kurie produktais aprūpina mažesnio rango centrus bei periferines teritorijas. Atitinkamai, periferijos reikalingos centrams dėl medžiagų, pirminių produktų išteklių tiekimo, todėl atstumas tarp centrų ir periferijų yra vienas svarbiausių veiksnių kalbant apie teritorines sistemas (Johnston, 1994). Visus minėtus modelius sieja bendra mintis – ūkio subjektų tipas bei jų veiklos intensyvumas tam tikroje vietoje, teritorinės sistemos kontekste, kuris yra paaiškinamas sankcijomis, nustatytomis pagal atstumą nuo tam tikro miesto ar pramonės koncentravimosi vietos (Copus, 2001).

Centro – periferijos modelio teorijos. Kalbant apie centro-periferijos (C-P)¹ teritorinį modelį, pirmiausia reikėtų pabrėžti esminę jo savybę – modelio dinamiškumą, kuris priklauso nuo pasirinkto rodiklio analizės tam

¹ Remiantis R.E. Baldwin (Baldwin, 1999) centro-periferijos modelis šiame darbe įvardinamas dviem didžiosiom pirmosiom žodžių raidėm C-P.

tikro laiko kontekste. Centrų ir periferijų formavimasis teritorijoje yra natūralus reiškinys, nulemtas funkcijų teritorijoje pasiskirstymo, svarbių objektų išsidėstymo, valstybėje vykdomos politikos bei kitų priežasčių. Centro formavimasis sąlygoja ir periferijos atsiradimą. Tai neatsiejamos erdvinės regioninės sistemos dalys. Atskirų tyrėjų manymu (Chromy, Janu, 2003; Marada, Cromy ir kt., 2006; Wee, 2011), kalbant apie šių sistemų teritorinių netolygumų atsiradimo priežastis bei jų ypatumus, būtina atsižvelgti į geopolitinį, geoekonominį, geokultūrinį, geoistorinį teritorinį kontekstą.

C-P modelis gali būti taikomas įvairaus mastelio regionų analizėje: pradedant tarptautiniu lygmeniu ir baigiant miesto regiono masteliu. Ką įvardijame periferija, o ką centru – pirmiausia priklauso nuo mastelio, kuriame yra analizuojama teritorija. Paprasčiausiu centro-periferijos teritoriniu modeliu galime laikyti dviejų skirtingų polių egzistavimą. Vienas iš jų yra turtingas, ekonomiškai stiprus, turintis gausius žmogiškuosius resursus galios centras, kuriame vyrauja inovacijos, technologijos, aukščiausio lygio darbo jėga. Tuo tarpu kalbant apie kitą šio modelio polių, nurodomos dažniausiai neigiamos charakteristikos: skurdumas, ekonominis silpnumas, žmoniškųjų išteklių menkumas, egzistavimas regiono pakraštyje, informacinis bei technologinis atsilikimas bei kitos savybės. Centras dominuoja, o periferija yra priklausoma nuo centro, ir kuo labiau išreikštas centras, tuo aiškiau matoma periferija. Naudojant C-P dichotomiją siekiama paaikškinti asimetrinius ryšius ir skirtumus tarp regioninių sistemų (Lee, 1994, Eskelinen, Snickars, 1995).

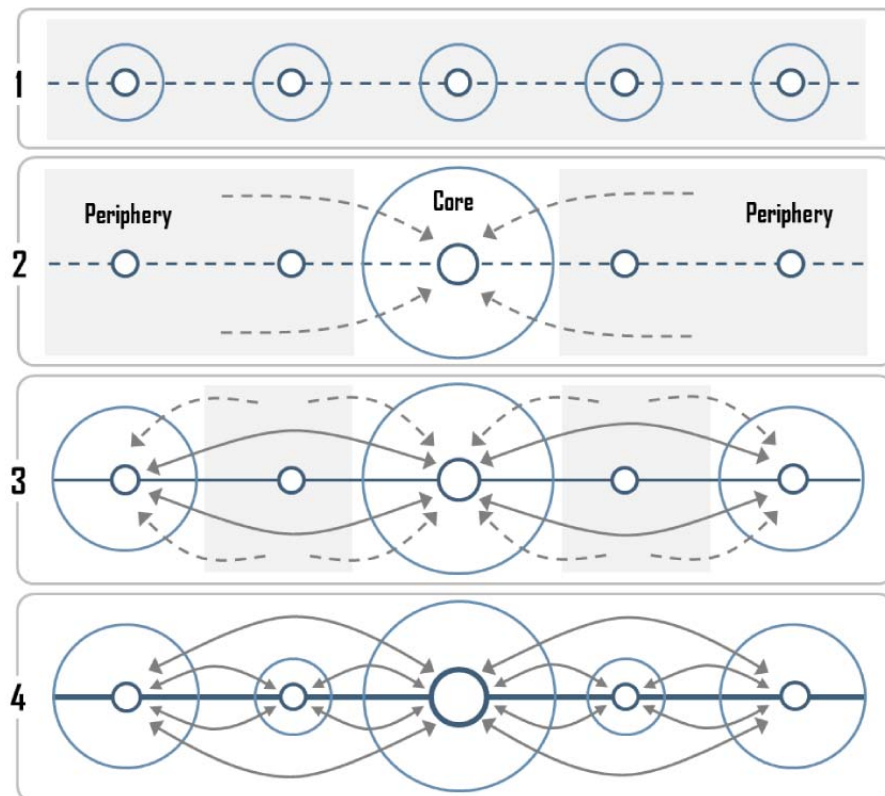
Pirmieji apie centro-periferijos ryšius ir teritorijos poliarizaciją pradėjo kalbėti Hoover (Hoover, 1948), Perroux (Perroux, 1955), Myrdal (Myrdal, 1957), Hirschman (Hirschman, 1958), Rostow (Rostow, 1960), Estall, Buchanan (Estall, Buchanan, 1961), Friedmann (Friedmann, 1966, 1973). Šie autoriai savo darbuose nagrinėjo ekonominį atsilikimą ir netolygų regioninį vystymąsi skatinančius veiksnius, o jų pateikiamos teorijos priskiriamos prie ekonomikos *divergencijos teorijos*, aiškinančios regionų skirtumų didėjimą (Copus, 2001; Kilijonienė, Simavičienė, 2010). Kaip pavyzdžiui, G. Myrdal (Myrdal, 1957) pateiktoje teorijoje akcentuojama, kad rinkos sąlygomis

užtikrinamas išsivysčiusių regionų spartus augimas, tuo tarpu periferijoje reiškiasi vis didėjantis atsilikimas.

F. Perroux (Perroux, 1955) tradiciniu divergencijos modeliu įvardina Augimo poliaus modelį (angl. „growth pole model“), kuris atitinka semantinę centro – periferijos reikšmę, o šio autoriaus teorija remiasi „pagrindinių pramonės šakų gebėjimu pritraukti pas save susijusias (aptarnaujančias) firmas, kurių santalka dėl aglomeracijos ir lokalizavimo efektų yra pajėgi ekonominiu požiūriu sparčiai plėstis“ (Kilijonienė, Simavičienė, 2010). Vis tik labiausiai iš minėtų tyrėjų reikėtų akcentuoti J. Friedman darbus. Jis laikomas centro-periferijos sampratos/modelio pradininku, kadangi vienas iš pirmųjų iškėlė idėją, kad pasaulis, remiantis socioekonominiais rodikliais, gali būti padalintas į dviejų tipų regionus: centrus, kurie dažniausiai yra metropolijos, gyvenančios aktyvų ekonominį gyvenimą, bei periferijas – metropolijų išnaudojamas kaip žaliavų šaltinį centrams (Friedmann, 1966). Šį modelį J. Friedman sukūrė studijuodamas regioninius skirtumus Venesueloje. J. Friedman, pateikdamas C-P modelį (1 pav.), aiškino centrų ir periferijų formavimąsi, jų sąveiką ekonominio augimo periodu, todėl jo modelyje išskiriamos keturios raidos stadijos:

- 1) *priešindustrinė*. Tai stadija, kuomet kiekviena gyvenvietė vystosi atskirai, o kontaktas tarp jų minimalus. Gyventojai sėslūs, didžioji jų dalis dirbanti žemės ūkyje.
- 2) *ekonominio koncentravimosi*. Augant vienam miestui (regionui) pradeda ženkliai išsiskirti centras. Centras pradeda pritraukti vis daugiau žmogiškųjų išteklių ir ekonominio potencialo. Padidėja gyventojų mobilumas, suaktyvėja prekyba. Periferija yra visiškoje ekonominėje bei politinėje centro priklausomybėje.
- 3) *industrializacijos (ekonominio augimo)*. Ekonominis augimas intensyvėja, išplinta po visą šalį, auga miestai šalia centro. Jie įvardinami „pusiau periferijomis“ (angl. „semi-periphery“). Šalia centrų esančių miestų augimo (dekoncentracijos) priežastys – darbo jėgos trūkumas bei išaugusios žemės kainos centre. Vystant transporto

sistemą, mobilumas tampa neatsiejama gyvenimo dalimi. Toks centrų ir aplink juos esančių teritorijų augimas daro įtaką periferijoms, kuriose vyksta depopuliacija bei kiti negatyviai veikiantys regiono gyvybingumą procesai, todėl periferijoje matomas vis didesnis nuosmukis. Panašiai ekonominio augimo įtaką periferijoms apibūdino F. Perroux (Perroux, 1955), pateikdamas augimo polių (angl. „growth poles“) teoriją, G. Myrdal (Myrdal, 1957) – kumuliacinio augimo teoriją (angl. „spread effect“), Hirschmann (Hirschman, 1958) – kritimo žemyn teorija (angl. „trickle down effect“). Visos šios teorijos turėjo įtakos Europos regioninei politikai 1960-1970 metais.

1 pav. J. Friedman (Friedmann, 1966) centro-periferijos modelis (Grafinio atvaizdavimo šaltinis: The geography..., 2013)

- 4) *post-industrinė (integracijos)*. Šalies teritorija yra optimaliai išvystyta, visos gyvenviečių sistemos dalys yra viena nuo kitos priklausomos, kapitalas ir gyventojai juda tiek į centrus, tiek ir į periferijas – pasiekiamas stabilumas šalyje. J. Friedman (Friedman, 1966) manė, kad skirtingi regionai turėtų atlikti skirtingas funkcijas. Autorius

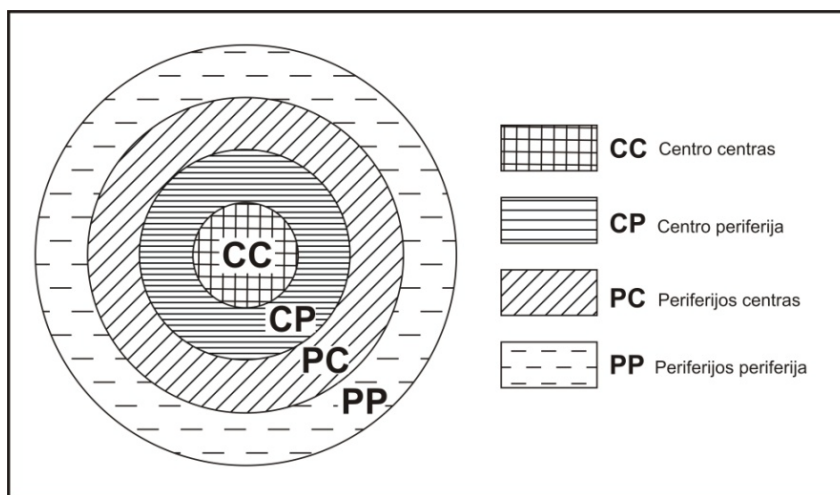
tikėjo, kad regionai tolygiai išsiskirs ir pagal amžiaus struktūrą, tikėdamas, kad centrai bus besimokančio jaunimo gyvenama vieta, priemiesčiuose gyvens šeimos, o senyvo amžiaus gyventojai, ieškodami ramaus ir pigesnio gyvenimo, išsikels į kaimiškas teritorijas.

J. Friedman centro-periferijos modelis buvo kritikuojamas dėl per didelio prisirišimo prie industrinės visuomenės (Raagmaa, 2003). Kritikuodamas J. Friedman modelį, R. Brenner (Brenner, 1977) pabrėžė, kad galios koncentravimas negali lemti ekonomikos koncentravimosi. M. Storper ir R. Walker (Storper, Walker, 1989) šį modelį kritikavo už neatsižvelgimą į istorines, gamtines aplinkybes, teigdami, kad regiono vystymasis labiau yra priklausomas nuo socialinių bei kultūrinių aplinkybių.

Pirminių centro-periferijos modelių variantai, pateikti XX amžiaus viduryje, šiandieninėje informacijos visuomenėje prarado savo industrinę prasmę, tačiau dviejų polių idėja išliko gyva iki šiol ir pakoreguota, pritaikyta informacijos visuomenei taikoma iki šiol (Raagmaa, 2003).

Be jau minėtų centro-periferijos teorijų pirmtakų C-P idėjęją vystė ir kiti autoriai (Lipset, Rokkan, 1967; Hagerstrand, 1967; Galtung, 1971; Wallerstein, 1974; McKenzie, 1977; Алаев, 1983; Naustdalslid, 1983; Borgatti, Everett, 1999; Baldwin, 2001; Currie, Kubin, 2006; Hojman, Szeidl, 2008; Krugman, 1991, 2010). Šie autoriai, pristatydami visuomenei savo centro-periferijos modelius, juos grindė skirtingais principais, tačiau visus juos siejo tai, kad jie visi siekė analizuoti socialinius ryšius ir centro-periferijos modelio pagalba suprasti visuomenės struktūrą. Modelių autorių darbuose akcentuojami tokie elementai kaip galia, socialiniai pokyčiai bei geografinė vieta, kuri būtent ir formuoja centrus ir periferijas. P. Krugman (Krugman, 1991) ekonomine galia, pasiekiamumo kainomis, žmogiškojo faktoriaus daroma įtaka pagrįstą centro-periferijos modelį pritaiko regioniniams netolygumams išryškinti. Tačiau jo modelis, kaip vėliau ir pats autorius pripažino (Krugman, 2010), yra mažai realistinis, kadangi jam pritaikyti reikia idealių ir nekintančių sąlygų, kurias

yra neįmanomos nuolat besikeičiančiame pasaulyje. Pagrįsdamas savo teoriją, J. Galtung (Galtung, 1971) konstatuoja visiems gerai žinomą faktą, jog egzistuoja du priešingi – centro ir periferijos – poliai (Galtung, 1971, p. 81). Tačiau autoriaus teorija nuo kitų jau egzistuojančių teorijų skiriasi tuo, kad neapsiribojama tik šių dviejų polių išskyrimu, o pateikiamos dar ir tarpinės grandys (2 pav.).

2 pav. Centro-periferijos modelis (remiantis J. Galtung (Galtung, 1971) idėja)

Kraštutiniais poliais laikytini centras, kurį autorius įvardina kaip „centro centras“, ir periferija, J. Galtung (Galtung, 1971) įvardijama kaip „periferijos periferija“. Tačiau autoriaus teigimu, tarp šių polių egzistuoja dar tarpinės dalys: „centro periferija“ bei „periferijos centras“. Tai tik principinis modelis, todėl įvardijami žiedai (2 pav.) nebūtinai turi būti nuosekliai išsidėstę teritorijoje. Daugeliu atveju „periferijos centrą“ realioje teritorijoje atstoja lokalinės svarbos gyvenvietės, kurios koncentruojasi ne žiedo, o židinio principu. Pateiktas J. Galtung modelis suteikia galimybę plačiau suvokti teritorinę diferenciaciją ir tuo pačiu atsako į klausimą, kodėl šalia didmiesčių (centrų) egzistuoja skurdūs rajonai, kuriuos šis modelis įvardija „centro periferijos“ sąvoka. J. Galtung keturių dimensijų teritorijos idėją pritaiko savo darbe „Nepasiskelbusioji imperija“ Z. Norkus (Norkus, 2009). *J. Galtung idėja pritaikoma ir šiame disertaciniame darbe sudalinant Lietuvos savivaldybes į keturias J. Galtung (Galtung, 1971) išskirtas kategorijas (CC, CP, PC, PP).*

E. B. Alajev (Алаев, 1983), naudodamas centro-periferijos modelio sąvoką, labiau akcentuoja pačios sąvokos naudojimo apibrėžties problemą. Jo manymu, centro ir periferijos sąvokos vartotinos tuomet, kai norima pabrėžti dviejų teritorijų tarpusavio ryšio nelygiavertiškumą, t.y. labiau akcentuojant vieną iš pasirinktų teritorijų. Tuo tarpu, jei centro-periferijos modelį interpretuojame kaip integruotą stabilią funkcionalią sistemą, sudarytą iš lygiaverčių, vienas kitą papildančių sudedamųjų, tuomet E. B. Alajev manymu, šiam modeliui įvardinti labiau tiktų polio-antipolio sąvoka. Tuo būtų akcentuojamas jų sąveikos mechanizmas bei vienas kito papildymo funkcijos reikšmė. Apskritai, C-P modelio samprata, paties termino naudojimas priklauso nuo autoriaus požiūrio į nagrinėjamą teritorinę sistemą.

T. Hagerstrand (Hagerstrand, 1967) į teritorines sistemas žiūri per inovacijų sklaidimo prizmę. Jis teigia, kad centro-periferijos modelis tampriai susijęs su inovacijų difuzijos teorija, kur informacijos sklaidos greitis priklauso nuo aplinkos klampumo. Autorius teigia, kad egzistuoja etnokultūriniai ir politiniai (valstybių sienos) difuziniai barjerai. T. Hagerstrand nuomone, galima išskirti inovacijų, modernizacijos centrus bei tradicionalizmo, konservatizmo centrus, kuriais laikoma periferija. Taigi formuojasi santykiai, kuomet konservatyvi periferija atmeta inovacijas (Hagerstrand, 1967).

S. M. Lipset ir S. Rokkan į centro-periferijos modelį žiūrėjo kaip į dipolinę sistemą, gebančią paaiškinti teritorinius netolygumus, sąlygotus politinių rinkimų rezultatų (Lipset, Rokkan, 1967; Rokkan, 1970). Šiame politinio atspalvio turinčiame C-P modelyje didelė reikšmė skiriama „komunikacijos/ryšių“ (angl. „communication factor“) veiksniumi, kuris suprantamas kaip geografinės erdvės bei socio-politinės situacijos sąveikos rezultatas. Septintajame XX amžiaus dešimtmetyje S. M. Lipset ir S. Rokkan (Lipset, Rokkan, 1967) pateikė politinių skilimų teoriją. Pasak teoretikų S. M. Lipset ir S. Rokkan, šiuo atveju politinis konfliktas pasireiškia kaip prieštara tarp pagrindinės, tautos branduolį sudarančios kultūros ir tautinių mažumų, kurios paprastai didžiausią įtaką turi valstybės pakraščiuose. Tautinės mažumos periferijose per rinkimus yra linkusios palaikyti kairiąsias jėgas arba

regionines partijas, tuo tarpu centre klestinčios pagrindinės nacijos dalies atstovai dažniausiai palaiko konservatorius (Lipset, Rokkan, 1967, Rokkan 1970). Tiesa, ši septinto dešimtmečio pabaigos politinių skilimų teorija aktuali ir iki šiol. Šia teorija, interpretuojant šiuolaikiniam pasaulyje vykstančius reiškinius, naudojasi įvairių šalių tyrėjai (Kitschelt, 1992; Agnew, 1996; Johnston, Pattie, 1998; Flora, 1999; Zarycki, Nowak, 2000; De Graaf ir kt., 2001; Ward, 2002; Zarycki 2002; Brooks ir kt., 2006; Kinsey, 2006; Morril et al., 2007; Coakley, 2008).

Centro-periferijos dichotomija, kaip tyrimo objektas, regioninių tyrimų darbuose nėra retas reiškinys, tačiau reikėtų pabrėžti, kad mokslininkų darbai, kuriant ir aprašant C-P modelį, yra įvairūs. Jie skiriasi priklausomai nuo naudojamų statistinių duomenų tipo, modelio sudarymo metodikos. Apibendrinant, galima teigti, kad beveik visų C-P modelių kūrimo pagrindas – kelionės laikas/kaina, kuri šiandieninėje mobilioje visuomenėje praranda savo svarbą (Copus, 2001). Be to, didžiojoje dalyje darbų teigiama, kad centrų ir periferijų formavimuisi taip pat svarbi sąlyga – netolygus potencialo (ekonominio, socialinio, demografinio, politinio ir kt.) teritorijoje išdėstymas. J.Naustdalslid (Naustdalslid, 1983), ištyrinėjęs egzistuojančius centro-periferijos modelius, pastebėjo, kad vis dėl didelės C-P modelių įvairovės yra *neįmanoma sukurti vieningos centro-periferijos sampratos koncepcijos*. Vis tik didžioji dauguma C-P teorijų be dislokacijos veiksnio akcentuoja ir ekonominį veiksnį (kapitalą, jo augimą, koncentravimąsi centre), todėl galima teigti, kad C-P teorijas plėtojusių korifėjų darbai turėtų būti peržiūrėti ir naujai įvertinami bei plėtojami šiuolaikinės teritorinės sąrangos dėsningumų kontekste.

Centro-periferijos modelio samprata disertaciniame darbe yra svarbi tuo, kad suvokus teritorinę poliarizaciją, jos atsiradimą lemiančius veiksnius, galima nustatyti idėjas generuojančius bei žmogiškuosius išteklius, socialinį, ekonominį potencialą akumuliuojančius centrus bei pažeidžiamas, išskirtinio valstybės dėmesio bei priemonių reikalaujančias teritorijas – periferijas. Tačiau

reikėtų pastebėti, kad „*Lietuvai dėl jos teritorijos didumo ir sąrangos ypatybių sunku pritaikyti klasikinius centro-periferijos modelius*” (Baubinas, 1999b).

Apibendrinant analizuotas C-P modelių teorijas, galima teigti, kad *centras* – tai stiprus ir daugeliu atveju ekonomiškai augantis, pritraukiantis ir žmogiškąjį kapitalą akumuliuojantis teritorinis darinys. Atitinkamai *periferija* – centro išnaudojama (tiek ekonominiu, tiek demografiniu požiūriu), atoki, ekonomiškai silpna, todėl priklausoma nuo centro teritorija.

1.1.2. Periferijos nustatymo rodikliai

Periferijai nustatyti, priklausomai nuo tyrėjo pasirinkto tyrimo objekto, periferijas nustatančio tyrėjo specializacijos ir kitų veiksnių, galima parinkti įvairių rodiklių. Tradiciškai, periferija nustatoma naudojant teritorinę-pasiekiamumo (kainų) dimensiją ir/ar įkomponuojant, svarumo centrui suteikiantį, ekonominį bei politinį potencialą, jį lyginant su periferija (Rokkan, Urwin, 1982; Naustdalslid, 1983; Keeble ir kt., 1981; Spiekerman, Wegener, 1996; Copus, 1997, 2001; Schürmann, Talaat, 2002; Vaishar, 2006; Copus, Skuras, 2006). Atitinkamai, nepatogi geografinė padėtis yra glaudžiai susijusi su tokių rodiklių prastomis reikšmėmis kaip, pavyzdžiui, informacijos, ryšių, verslumo, konkurencingumo stoka ir pan. (Gren, 2003).

Dalis autorių akcentuoja (Copus, 1999, 2001; Gren, 2003), kad periferijos nustatymo rodiklius galima dalinti į dvi dideles grupes: *ekonominio potencialo* (angl. „gravity“) vertinimo rodikliai bei *kelionės laiką/kainą* (angl. „travel cost/time“) įvertinantys rodikliai. Periferinius regionus, kaip *ekonominio potencialo* išsidėstymo pasekmę nustatę autoriai (Keeble ir kt, 1981; Keeble, 1989; Linneker, Spence, 1992; Bruinsma, Rietveld, 1992; Gutiérrez, Urbano, 1996; Copus, 1997, 2001; Nagy, 2005) rėmėsi išplėtotu Christaller (Christaller, 1933) modeliu (Gren, 2003). Buvo nurodoma, kad regiono ekonominis potencialas jį supančiuose centruose yra proporcingas ekonominio aktyvumo rodikliams ir atvirkščiai proporcingas juos skiriančiam atstumui: mažesnis potencialas yra ten, kur didesnis skiriantis atstumas (Copus, 1999). Nustatant periferiją pagal ekonominio potencialo pasiskirstymą vertinimą, buvo

naudojami tokie rodikliai kaip BVP, darbo jėga, gyventojų skaičius miestuose (traukos centruose), pasiekiamumo kaina bei užtrunkamas laikas. Tuo tarpu nustatytos autorių periferijos (Lutter ir kt., 1992; Chatelus, Ulied, 1995; Spiekermann, Wegener, 1996), remiantis *kelionės laiko/kainos* vertinimo rodikliais, yra per paprastos ir ne visai teisingos, kadangi neatsižvelgiama į tokius veiksnius kaip miesto (regiono), iki kurio skaičiuojamas atstumas, dydį, o akcentas dedamas išskirtinai tik pasiekiamumo laikui ir kainai (Gren, 2003).

A. K. Copus (Copus, 2001) pastebi, kad atsiranda vis didėjanti spraga tarp fakto, ką mes apie periferiją žinome, ir mūsų galimybės išmatuoti tai. Todėl *periferijos nustatymo bei periferiškumo vertinimo rodikliai yra gana subjektyvus dalykas, priklausantis nuo tyrėjo požiūrio ir siekių*. Palaikydama šią A. K. Copus mintį, darbo autorė, į periferijos problemą žiūrėdama plačiau ir kompleksiškiau, siekdama suformuoti platesnę ir įvairesniais rodikliais pagrįstą periferijos vertinimo sistemą bei kaip įmanoma objektyviau apibrėžti periferiją, remiasi ir kitų sričių tyrėjų darbais.

Taigi, kitų autorių darbuose (Milne, 1997; Krungman, 1991; Krungman, Venables, 1995; Marada, Chromy ir kt., 2006; Jerabek, 2006; Nagy, 2001, 2006, 2010) pabrėžiama *socialinio* bei *žmogiškojo kapitalo* reikšmė nustatant periferijas. Minėti autoriai akcentuoja, kad būtent įvertinant socialinius rodiklius galima numatyti, kurie regionai tikėtina vystysis sėkmingai. Periferijai nustatyti bei periferiškumui vertinti autoriai siūlo tokius rodiklius kaip nedarbo lygis, gyventojų (kaimo gyventojų) tankumas, emigracija/imigracija, gimstamumas/mirtingumas. Kai kurių autorių (Taylor, Flint, 2000; Ward, 2002; Bussi ir kt. 2004) darbuose politinis-kultūrinis konservatyvumas taip pat nurodomas kaip kriterijus periferijai išryškinti. Kiek kitokį periferijų nustatymo būdą siūlo O. Пилипенко (Пилипенко, 2009, 2010; Pylypenko, 2013). I. O. Пилипенко teigimu, periferijoms ir centrams nustatyti yra naudojamas topologinis vertinimas, kurio metu administraciniai vienetai yra suranguojami, akcentuojant kaimynystės efektą: nuo geriausių rezultatų iliustruojančio teritorinio vieneto palaipsniniu judėjimu link prasčiausio. Tokiu atveju gauta administracinio tinklo struktūra traktuojama

kaip linijinė, topologinis atstumas suvokiamas kaip atstumo vienetas. Šiam vertinimui atlikti pasirenkami socialiniai-ekonominiai rodikliai, kurie yra labiausiai atspindintys gyventojų gyvenimo kokybės skirtumus: neto migracija, vienam darbuotojui tenkantis gyventojų skaičius, vidutinis algos dydis, verslumo lygis, investicijos, nedarbo lygis, teikiamų gyventojams paslaugų dalis, prekių apyvarta.

1.1.3. Periferingumui įtaką darančių aplinkybių tyrimai

Nagrinėjant mokslininkų įdirbį periferijos tematikoje, pastebėta, kad Lietuvoje periferijų formavimuisi, kaip ir nagrinėtuose darbuose (ypač Centro ir Rytų Europos mokslininkų), didelę įtaką darė istorinės aplinkybės, ypač transformacijos (pereinamasis) periodas (angl. „transition period“), kuomet iš planinės ekonomikos pereita į rinkos ekonomiką. Taip pat daugelyje darbų akcentuojamas valstybės sienos veiksnys kaip sąlygojantis periferijų formavimąsi. Todėl šiame poskyryje istorinių aplinkybių bei pasienio tyrimas skiriamas didžiausias dėmesys.

Istorinis kontekstas. N. Smith (Smith, 1996) konstatuoja, kad, norint prognozuoti regionų raidą, visų pirma reikia žvilgtelti į praeitį – regiono vystymosi raidą. Taip pat N. Smith pabrėžia, jog visad egzistavo ir egzistuos regioniniai netolygumai, nes visuomenės vystymasis nevyksta vienodu greičiu ir tokia pačia kryptimi. L. Farago, J. Timar, Z. Kovacs, Z. Bihari, Z. Kovacs (Farago, 1999; Bihari, Kovacs et al. 2006; Timar, Kovacs, 2009) akcentuoja, kad silpnumas arba išvystymo lygis priklauso nuo istorinių aplinkybių, kurios laiko atžvilgiu keičiasi laibai lėtai: nuolat besitęsiant nesprendžiamoms problemoms teritorijoje ir ilgainiui joms įsišaknijant, atsiranda problemiški regionai.

Kalbant apie periferingumą, nereikėtų pamiršti transformacijos periodo – perėjimo iš sovietinės planinės sistemos į kapitalistinę. Pereinamasis laikotarpis ypatingai aktualus Rytų ir Centro Europos valstybėms, atkūrusioms savo nepriklausomybę po Sovietų Sąjungos griūties. Mokslininkai (Rozite, 1993; Nagy, Turnock, 1998; Becker, Bloom, 1998; Krisjane, 2001; Philipov,

Kohler, 2001; Sobotka ir kt., 2003; Morgan, 2003; Hollbach-Groming, Trapp, 2006; Nagy E., 2005; Nagy G., 2001, 2005, 2006, 2010) analizavę periferijų formavimąsi bei periferiškumo gilėjimą sąlygojančius veiksnius, nurodė, kad vis didėjantiems teritoriniams netolygumams ypatingai didelę įtaką darė pereinamasis („transition period“) periodas. Teigiama (Scott, Storper 2003; Nagy, 2006), kad pati poliarizacijos pradžia turėtų būti siejama su neo-liberalistinių idėjų atsiradimu, kai neliko ar liko tik menkos užuominos apie planinę valstybės politiką, o laisvė buvo duota verslininkams. Buvo manoma, kad kapitalizmas padės valstybei vystytis ekonomiškai, tačiau, suteikus tokią laisvę verslui, nebuvo pagalvota apie kapitalizmo pasekmes: ėmė nykti mažieji miestai, o tai sąlygojo periferijų augimą. Kai kurie mokslininkai (Jayne, 2005; Schlichtman, 2006; Yolder, 2007) savo darbuose pabrėžė, jog būtent maži miestai periferiniuose regionuose dažniausiai yra vienintelės vietos, turinčios pakankamą teritoriją, užtenkamai išteklių tapti atspirties taškais vystyti regionui ar teikti pagrindinėms paslaugoms, todėl šių miestų išlaikymas turėtų būti prioritetas regioninės politikos uždavinys, kadangi tik tokiu būdu nebūtų didinamas atskirties atstumas tarp miestų ir periferinių regionų.

Istorinio veiksnio įtaka išryškėja ir nustatant politines periferijas. J. Lubecki (Lubecki, 2004), analizavęs postsovietinių valstybių politinius pokyčius (gyventojų mentaliteto pokyčius), nustatė, kad būtent naujai įsteigtos partijos (susiformavusias buvusių komunistinių partijų pagrindu) buvo labiausiai palaikomos regionuose, kuriuose XX a. viduryje vyravo stambūs ūkiai, o analizuojamu periodu dominavo agrokultūrinis proletariatas (Lubecki, 2004). Analizuodami transformacijos periodu Vengrijoje vykusių rinkimų rezultatus, vengrų tyrėjų grupė (Martis, Kovacs ir kt., 1992) taip pat akcentavo teritorinį rinkimų rezultatų pasiskirstymo netolygumą, kur ryškiausiai išsiskyrė vakarinis miestiškas bei rytinis kaimiškas arealai. Apie Vengrijoje egzistuojančius rinkimų rezultatų pasiskirstymo netolygumus rašo ir kiti tyrėjai (Meszaros ir kt., 2007), pabrėždami, kad liberalių politinių partijų palaikymu pasižymi Budapešto įtakoje esantys regionai (centras), o kairiųjų palaikymu išsiskiria šiaurės rytinis Vengrijos kampas (vienas skurdžiausių periferinių

Vengrijos regionų). Transformacijos postsocialistinis periodas ir politinės galios pasiskirstymas įdomus ir Bulgarijos politikams analitikams. B. Koulov (Koulov, 1995) teigimu, postsocialistinių rinkimų metu poliarizacija pasireiškė per miesto – kaimo teritorijų balsavimo rezultatų skirtingumą: didmiesčių gyventojai palaikė Demokratinių jėgų sąjungą, o tuo metu kaimiškų teritorijų gyventojai palankumą reiškė socialistų partijai (Koulov, 1995).

Pasienio veiksnys. Periferijos formavimuisi didelę įtaką turi jos atstumas nuo centro/centrų, kurio reikšmę dar labiau sustiprina pasienio veiksnys (Momsen ir kt., 2005). Užsienio autorių darbuose dažnai galima aptikti darbų, kurių tyrimo objektas – pasienio teritorijos, kurios traktuojamos kaip labiausiai pažeidžiamos šalies teritorijos ir įvardinamos periferijos terminu (Farago, 1999; Houtum, 1999, 2000; Geber, 2004; Momsen ir kt., 2005; Suli-Zakar, 2006, 2008), o kai kurių autorių (Baranyi ir kt. 1999) įvardinamos ir „periferijos periferija“ terminu. Tyrimuose nurodoma (Nijkamp, 1993), kad pasienis yra ne tik teritorinis, bet ir laiko barjeras, kuris veikia slopinančiai ir informacijos, ir visuomeninės veiklos atžvilgiu, o tai tik gilina periferiškumą. Teigiama (Nagy, Turnock, 1998), kad kiek kitokia situacija atsiranda, kai pasienyje įsikuria dideli prekybos centrai, kurie pritraukia pirkėjus iš aplinkinių valstybių: tokiu atveju, net ir periferijoje esantis regionas su jame esančiu didesniu miestu paverčiamas regioninio rango centru, tempiančiu periferiją iš prarajos. Tyrimų metu mokslininkai (Momsen ir kt., 2005) nustatė, kad didelę įtaką pasienio regionui daro kaimyninės valstybės išsivystymo lygis bei netoli pasienio kaimyninėje valstybėje esantys traukos centrai.

Pasienio teritorijos ne tik nesugeba pritraukti užsienio kapitalo, bet jose sudėtingai gyvuoja ir vietinės įmonės. Teigiama (Ratti, 1993a, 1993b, Farago, 1999), kad net valstybės subsidijos negali pataisyti situacijos pasienio teritorijose, situacija pagerės tik tuomet, kai bus imtasi gaivinti pasienio teritorijas abipus sienos, įgyvendinant atitinkamus regioninės politikos planus. Pagrindinės galimybės (Baranyi ir kt., 1999), kaip periferinio regiono gelbėjimo planas – programų kūrimas ir paraiškų teikimas ES paramai gauti. Todėl užsienio literatūroje nemažai darbų, akcentuojančių ES programų naudą.

Reikėtų pastebėti, kad vis tik daugiau darbų nagrinėja teorinius regioninės politikos įgyvendinimo aspektus, o ne praktinį jų veiksmingumą (O'Dowd ir kt., 1995; Berg, 2005; Zupančič, 2005). Nemažai darbų yra apie pasienio bendradarbiavimo struktūras – euroregionus (Eberhardt, 2003; Zochowski, 2003; Sergounin, 2005; Kennard, 2005; Derlaga, Wendt, 2006). Atlikti empiriniai tyrimai (Houtum, 1999, 2000) pabrėžia faktą, kad dėl valstybės centralizuotumo nukenčia pasienio teritorijų bendradarbiavimas, mažėja regionų galios sprendžiant įvairius klausimus. Akcentuojama (Ciok, 2006), kad pasienio teritorijos, esančios rytiniame ES paribyje, kai kurių autorių (Szul, 2006) įvardinamos „keturgubos periferijos“ (angl. „quadruple periphery“) terminu, yra svarbios pačiai Europos Sąjungai, jos formuojamai regioninei politikai, nes gali veikti ne tik kaip buferinė zona tarp Sąjungos ir ne sąjungos šalių, bet gali būti ir jungiamasis elementas. Todėl šio tipo periferiniams regionams reikalingas didelis valstybių dėmesys.

Konkurencingumas. G. Kozma (Kozma, 2006) pabrėžė, kad disproporcijos tarp regionų atsiranda ne dėl klaidingai vykdomos politikos, bet dėl nevienodo išteklių paskirstymo regionuose. Autorius taip pat konstatuoja, kad ypatingai ėmė augti svarba regionų, kurie specifiniais amatais, maisto produktais ar išskirtinių paslaugų pasiūla išsiskiria iš likusios šalies teritorijos. Susiformavo net atskira geografijos mokslo šaka, įvardijama „vietos rinkodaros“ (angl. „place marketing“) terminu, analizuojanti regionus, miestus, kaimus ar kitas vietas bei ieškanti, kaip periferinius regionus padaryti konkurencingais, naudingus rinkai, prikelti iš sąstingio (Ashworth, 1991, 1994; Ashworth, Voogd, 1994; Gold, 1994; Kotler ir kt., 1999; Malecki, 2000; Urban, 2002; Avraham, 2004). Šių mokslininkų teigimu, daugelį merdinčių regionų galima atgaivinti – tereikia rasti tinkamą būdą, taikyti tinkamas programas, įjungiant kultūrinį faktorių, pabrėžiant išskirtinius regiono elementus. Vietos rinkodaros tikslas yra gerinti vietos gyventojų sąlygas bei vietovės įvaizdį (Kozma, 2006). I. Geber (Geber, 2004) nurodė regiono potencialą smukdantį veiksnį, kuris, remiantis atliktais tyrimais, – yra visuomenei nepatrauklių tautinių mažumų koncentracija regione. I. Geber

tyrime akcentavo Vengrijos-Slovakijos regioną ir jame įsikūrusią romų (čigonų) tautą.

Kiti Europos mokslininkai (Czyz, 2002; Lang, Sonntag, Tenz, 2005; Schmidt, 2005; Oswald 2005; Grossmann ir kt., 2008; Kaczmarek, Mikula, 2009; Bernt, 2009; Pallagst, 2010; Lang, 2012a; Nagy E., Timár 2012) domisi „besiritančiais žemyn“ regionais, kuriuose egzistuoja miestai su sparčiais depopuliacijos, emigracijos, ekonominio nuosmukio procesais. Atliekant tokių degraduojančių regionų tyrimus, pateiktas „teritorinio traukimosi“ (angl. „shrinking“) terminas (Oswald 2005; Bürkner, 2005; Pallagst 2010; Reckien, Martinez-Fernandez, 2011; Lang, 2012b), kuris iš dalies galėtų būti netgi tapatinamas su periferizacijos terminu, nes apibrėžia tą patį – regionų smukimo– fenomeną. Šios nuostatos laikosi ir T. Lang (Lang, 2012a), pabrėždamas, kad „teritorinį traukimąsi“ reikėtų suvokti kaip regionų periferizacijos procesą ar tiesiog atitinkamą periferizacijos formą. Mokslininkų vartojamas „teritorinio traukimosi“ terminas, nors teorinio pagrindimo jam trūksta (Lang, 2012a). Šis terminas vartojamas tuomet, kai kalbama apie socialinį ir ekonominį nuosmukį patiriančias teritorijas, o smukimas siejamas su žemais demografiniais ir socioekonominiais rodikliais. Autoriaus pabrėžiama, jog „teritorinio traukimosi“ fenomenas yra glaudžiai siejamas su centro-periferijos, kaip reiškinių, egzistavimu. Augant metropoliniams centrams bei didėjant jų skaičiui, vis labiau išryškėja gerokai nuo metropolinių standartų atsiliekančios regionai – periferiniai regionai. Augant metropoliniams regionams būtent periferinėms teritorijoms vis sunkiau konkuruoti ir tapti patrauklesnėmis vietomis ekonomikai vystyti.

Kalbėdami apie konkurencingumo didinimą mokslininkai (Delanty, 2006; Suli-Zakar, 2006; Horga, 2007) kaip teigiamą veiksnį nurodo valstybės integraciją į Europos Sąjungą, pabrėždami, kad regionai, kurie kadaise buvo silpni, valstybei įsijungus į ES (ypatingai jei ribojasi su stipresnės ekonomikos valstybėmis) gali pakisti – tapti tiltais tarp savo valstybės ir stipresnės kaimyninės valstybės. Tokiu atveju, buvę periferiniai regionai ima augti ir tampa vis labiau nepriklausomi nuo centrų savoje šalyje.

Kai kurie autoriai (Knappe, Krauklis, 1998; Kovac, 1999; Hajdu, 1999) akcentuodami regionų skirtumus, pabrėžia, kad viena iš periferijos problemų yra ta, kad didžiausia jos gyventojų dalis įgudę dirbuotis tik žemės ūkio sektoriuje, nelinkę kurti savo verslo ar užsiimti kitokia nei žemės darbai veikla, o tai prisideda prie regiono atsilikimo, žemo konkurencingumo lygio. Transformacijos ir globalizacijos procese kaimiškos teritorijos dažniausiai yra įvardijamos „pralaimėtojomis“ (angl. „losers“) (Cooke, 1989a, 1989b). Z. Raffay (Raffay, 1999), nurodė netolygų kapitalo išdėstymą valstybėje kaip pagrindinę teritorinės poliarizacijos priežastį.

Kai kurie autoriai (Boddy, 2000; Nagy, 2006; Cooke ir kt., 2004; Degryse, Ongena, 2005; Linder, 2006) akcentuoja, kad regionų konkurencingumą lemia ir informacinės technologijos, jų sklaida, kompiuterinis raštingumas, gyventojų galimybės naudotis naujomis technologijomis. Teigiama (Cullen, 2001; Vehovar ir kt., 2006; Martin, 2010), kad informacijų ir ryšių technologijų vystymo skirtumai daro didelę įtaką regionų vystymuisi – socialinių ir ekonominių skirtumų ryškėjimui. Autoriai atotrūkę tarp silpniau bei stipriau išvystytų regionų įvardina skaitmeninės atskirties terminu (angl. „digital divide“) (Martin, 2010). Tačiau pabrėžiama (Nagy E., Nagy G., 2009), kad žiniomis ir informacija paremta veikla vis tik yra stipriau koncentruota centriniuose regionuose, o ir taip atsilikę periferiniai regionai yra mažai paliesti informacijos. Informacijos sklaidai, inovatyvumo skatinimui, regiono potencialo išlaikymui padeda švietimo įstaigų tinklas, o ypač universitetai, dažniausiai įvardinti „vidutinio dydžio“ (angl. „mid-range“) terminu, įkurti periferinėse teritorijose (Jaffe ir kt., 1993; Varga, 2000; Di Gregorio, Shane, 2003; Goldstein, Renault, 2004; Kitagawa, 2004; Gal, 2005, 2008; Huggins, Johnston, 2009; Lux, 2010).

1.2. Lietuvos tyrimų apžvalga

1.2.1. Istorinis periferijų formavimosi pagrindas

Periferijų susiformavimui didelę įtaką turi istorinės aplinkybės ir ypač sovietmečiu taikyta šalies tolygaus teritorijos apgyvendinimo vystymo

konceptija, kurią kūrė ir įvairiais moksliniais skaičiavimais pagrindė Lietuvos mokslininkai (Šešelgis, 1969, 1975, 1996; Stulginskis, 1959a, 1959b; Miškinis, 1968; Maldžiūnas, 1970; Maldžiūnas, Šešelgis, 1970, Kunčina, 1973). Mokslininkų pristatyti tokie teritoriniai vienetai kaip mikrorajonai ar centrai negavo šalyje teisinio statuso, tačiau šiais vienetais buvo vadovautasi siekiant racionaliai išdėstyti kaimo gyvenviečių aptarnavimo įstaigas (Stanaitis, 1994a). Remiantis K. Šešelgio idėjomis (Šešelgis 1962, 1969, 1975), galima konstatuoti, jog sovietmečiu, formuojant optimalų šalies gyvenviečių tinklą, siekta skirti atitinkamą dėmesį ir periferiniams regionams. Todėl K. Šešelgis (Šešelgis, 1975) itin akcentavo administracinio centro pasiekiamumo galimybes, matuojant laiko masteliu. J. Kunčina (Kunčina, 1973) savo darbuose akcentavo centro ir periferijų egzistavimą, teigdamas, jog ryšys tarp šių dichotominių teritorijos dalių labiausiai išryškėja ekonominiu ir socialiniu pagrindu. Autorius net siūlė ekonominių rajonų ribas nustatyti pagal iš centro į periferiją siunčiamų vienam gyventojui krovinių apimtį. V. Maldžiūnas, remdamasis atlikto tyrimo apie centrų ir jų aptarnaujamų zonų formavimosi dėsningumus bei kasdienio aptarnavimo įstaigų išdėstymo ir jų zonų formavimo tendencijas duomenimis, jau praeito amžiaus šešto dešimtmečio pabaigoje konstatavo, kad kai kurie rajonai (pvz. Skuodo, Šilalės, Tauragės, Lazdijų) pasižymėjo kaimo gyventojų pertekliumi, todėl, autorius prognozavo, kad šių rajonų kaimo gyventojų skaičius turėtų sumažėti 20 – 30% (Maldžiūnas, 1970 p. 182, Maldžiūnas, Šešelgis, 1970). Taigi, iš dalies, jau sovietmečiu autoriai galėjo įžvelgti periferizacijos tendencijas.

Kalbant apie Sovietmečio administracinę sistemą, svarbu pabrėžti, kad sovietiniai administracinių rajonų tinklo pertvarkymai, kuriais buvo vykdomas regionų stambinimas, privedė prie anksčiau administracinių centrų funkcijas atlikusių rajoninių miestų – tokių kaip Varniai, Jieznas, Veisiejai, Žagarė, Dusetos ir kt. – nykimo. Nors pertvarkymai buvo gana racionalūs ir pagrįsti socialiniais, ekonominiais bei demografiniais rodikliais, autorių konstatuojama, kad tai paskatino ne tik buvusių centrų nykimą, bet ir kaimiškų teritorijų, kurios ir taip laikytos periferijomis, socioekonominę degradavimą. Tokios

degradacijos priežastimi laikytinas regionų stambinimo vykdymas, neatsižvelgiant į natūralius vietos poreikius (Kavaliauskas, 2004).

Reikėtų pastebėti, kad tolygaus apgyvendinimo sistema negali būti laikytina optimalia, nes sovietmečiu tokio pobūdžio sistemos palaikymas buvo kone dirbtinis, reikalaujantis nemažai investicijų, o suirus sovietų sąjungai ir Lietuvai atgavus nepriklausomybę, naujajai valdžiai nebeskiriant tiek dėmesio ir investicijų, tolygaus apgyvendinimo sistema ėmė byrėti, taip nulemdama demografinį, socialinį, ekonominį nuosmukį (Stanaitis, 1994a; Daugirdas, 1997; Kavaliauskas, 2004; Butkus, Matuzevičiūtė, 2005; Burneika, Kriaučiūnas, 2005; Burneika, 2006; Mačiulytė, Bagočiūtė, 2008; Mačiulytė ir kt., 2013). Perėjus į rinkos ekonomiką, daugelis įmonių tapo nekonkurencingos ir nebesugebėjo išsilaikyti, o tai turėjo įtakos kai kurių dirbtinai gyvybingų regionų nuosmukiui (Tauragės, Alytaus, Marijampolės, Utenos) (Mačiulytė, 2006; Mačiulytė, Bagočiūtė, 2008). Akivaizdūs periferizacijos procesai taip pat pastebimi sovietmečiu sukurtuose regioninio svarbumo pramoniniuose miestuose (pvz. Naujojoje Akmenėje, Visagine), kurie šiuo metu išgyvena socioekonominę bei demografinę krizę. Minėti regionai gali būti pateikiami kaip aukštu periferingumo laipsniu pasižyminčių regionų pavyzdžiai. Istorinė dimensija taip pat aiškiai išreikšta Rytų Lietuvoje, kuri pagal daugelį analizuotų rodiklių įvardijama periferine: ilgą istorijos periodą Rytų Lietuva buvo dislokacinėje periferijoje, o tai atitinkamai sąlygojo lėtesnį teritorijos vystymąsi, etinį ir religinį margumą (Daugirdas, 2004).

Pastangos gaivinti regionus ES lėšomis. Ruošiantis stoti Lietuvai į ES ir po įstojimo į minėtą sąjungą, pakankamai daug reikšmės turėjo ir iki šiol turi ES finansinės priemonės (tokios kaip SAPARD, LEADER, INTERREG ir kt.), kurios nukreiptos į periferiškumo mažinimą: atokesnių regionų bei kaimiškų teritorijų vystymą (Dapkus, 2008; Gudaitytė ir kt., 2009; Šileika, Savickaitė, 2012; Mačiulytė ir kt., 2013). ES lėšomis įgyvendinami įvairūs projektai, kurie orientuoti gyvenimo sąlygų kaimiškose teritorijose gerinimui (Mačiulytė ir kt., 2013), pasienio teritorijų vystymui skatinant kaimyninių šalių bendradarbiavimą (Pociūtė ir kt., 2009), regioninių netolygumų mažinimą

(Šileika, Šimulienė, 2011). Tačiau, antravertus, yra teigiama (Kavaliauskas, 2000; Mačiulytė, Bagočiūtė, 2008; Vidickienė, Gedminaitė-Raudonė, 2011; Laurinėnaitė-Šimelevičienė, 2012), kad instrumentai (struktūrinių fondų lėšos, investavimas siekiant gerinti situaciją „probleminiuose regionuose“), yra tik viena iš priemonių regioniniams netolygumams mažinti ir be valstybės paramos, vietos gyventojų iniciatyvos (Šileika, Savickaitė, 2012) yra mažai efektyvūs ir nepajėgūs gerinti padėtį Lietuvos periferiniuose regionuose. Be to, moksliniais tyrimais įrodyta (Vidickienė, Melnikienė, 2008; Kuliešis, Pareigienė, 2011; Bruneckienė, Krušinskas, 2011), kad nurodomi probleminiai regionai, gaunantys paramą per kaimo rėmimo instrumentus ne visai dera su šių regionų patrauklumu gyventi, todėl autoriai siūlė tobulinti probleminių teritorijų išskyrimo kriterijus. Ekspertų nuomone, nereikėtų prisirišti prie idėjos visus regionus plėtoti vienodai – tikslinga vystyti tik tas vietoves (regionus), kurie yra perspektyvūs, o likusią šalies teritoriją palikti savieigai (Lėka, 2014).

1.2.2. Regioninių netolygumų tyrimai moksliniuose darbuose

Mokslinės literatūros, kurioje būtų vystoma regioninių netolygumų tematika, yra gausu, tačiau skirtingų sričių mokslininkai akcentuoja savitus aspektus – dažniausiai socialinius ir ekonominius. Be to, nagrinėtuose darbuose skiriasi ir tyrimo gilumas, apimama teritorinė dimensija. Svarbu pastebėti, kad analizuotuose darbuose nepateikiamas platus, apjungiantis tiek gamtinius, tiek visuomeninius, tiek ir kultūrinius-politinius rodiklius, požiūris į teritoriją, daugeliu atveju apsiribojama socialine-ekonomine šalies situacijos analize.

Reikėtų pastebėti, kad analizuojant lietuvių autorių mokslinį įdirbi regioninių netolygumų tematikoje, darbų, kuriuose *tiesiogiai* įvardinti *periferijos* nustatymu ir konkrečiai nurodymo jos buvimo vietos Lietuvos teritorijoje, yra aptikta nedaug (Tautvaišaitė, 2007, Daugirdas, Burneika, 2008; Burbulytė-Tsiskarishvili, 2012). Š. Tautvaišaitė išskyrė periferijas, remdamasi trimis periferiškumo požymiais: vietovės kaimiškumo indeksu pagal gyventojų užimtumo sritį, vietovės gyventojų skaičiaus indeksu, atstumo iki centrinės

vietovės (kuria autorė laiko sostinę) indeksu (Tautvaišaitė, 2007). Pagal autorės vertinimą, periferinėmis laikomos Alytaus, Lazdijų, Skuodo, Joniškio, Kelmės, Šilalės, Pasvalio ir Pakruojo rajonų savivaldybės.

G. Burbulytė-Tsiskarishvili (Burbulytė-Tsiskarishvili, 2012), siekdama nustatyti periferijas Lietuvoje, pritaiko ekonominio potencialo bei pasiekiamumo rodiklius. Nustatydama periferijas pagal ekonominį potencialą, autorė naudoja metodiką, pasiūlytą D. Keeble, A. K. Copus, Gutiérrez J., Urbano P. 1996 (Keeble, 1989; Gutiérrez J., Urbano P. 1996, Copus, 1999). Atitinkamai, apskaičiuodama periferiškumą pagal pasiekiamumą (kelionės laiką/kainą), autorė remiasi C. Schürmann bei A. Talaat (Schürmann, Talaat, 2002) metodika. G. Burbulytės-Tsiskarishvili tyrimas parodė, kad ekonominio potencialo rodikliai, kurie naudojami užsienio tyrimuose, Lietuvoje nėra aktualūs, kadangi neišryškina regioninių netolygumų. Įvertinus periferiškumą pagal pasiekiamumo rodiklį, Vilniaus-Kauno bei Klaipėdos regionai išskirti kaip lengviausio pasiekiamumo ir autorės siūlomi toliau vystyti, Šiaulių-Panevėžio regionas – antras pagal pasiekiamumą ir vystymo svarbą Lietuvoje, o likusi šalies teritorija autorės įvardinama atokios teritorijos (angl. „remote region“) terminu.

V. Daugirdo bei D. Burneikos (Daugirdas, Burneika, 2008) darbe pateikiamas kiek kompleksiškesnis požiūris į periferiją. Šie autoriai (Daugirdas, Burneika, 2008, p. 10-11) siūlo rodiklius grupuoti į: infrastruktūros (kelių, geležinkelių, greitelių, telekomunikacijų ir kt. išvystymas), socialinius (mažiausia užimtųjų dalis, didžiausia pensininkų dalis, didelė dalis dirbančiųjų bioproductiniame ūkyje, žemas išsilavinimo lygis ir kt.), ekonominius (žemas BVP, naujų technologijų stoka, mažas verslumo lygis, mažos investicijos ir kt.), demografinius (mažas gyventojų tankumas, didelė emigracija, maža natūrali kaita ir kt.) ir kultūrinius-politinius (priešingi centrai balsavimo rezultatai, renginių stoka ir kt.). Be to, darbe akcentuojama, kad neužtenka statiško požiūrio į periferijas – turėtų būti analizuojama penkių, dešimties ar ilgesnio periodo rodiklių reikšmių kaita. *Šių autorių kompleksinis požiūris į periferijas yra artimas šio disertacinio darbo turiniui. Galima*

pastebėti, kad V. Daugirdo ir D. Burneikos darbas turėjo įtakos rašant šią disertaciją, kadangi pristato kompleksinio požiūrio į periferiją idėją. Jis pagrindžia visapusiškesnio-geografinio požiūrio į periferijas svarbą. Patys autoriai darbe (Daugirdas, Burneika, 2008) periferijas nustato tik naudodamiesi keletu demografinių bei ekonominių rodiklių. Mokslininkai (Daugirdas, Burneika, 2008) pabrėžė, kad Rytų Lietuva išsiskiria konservatyvumu, pasyvumu, lėtu vystymusi, daugiatautiškumu, yra periferija ne tik Lietuvos, bet ir Europos Sąjungos mastu.

Teritorinių netolygumų atsiradimą šalyje lemia daugelis veiksnių, tačiau vis tik vienas svarbiausių yra **nuotolis nuo centro/centrų, didžiųjų šalies miestų** (Stanaitis, 1994a, 1994-1995; Vaitekūnas, 1997; Jakimavičius, Burinskienė, 2007, Tautvaišaitė, 2007; Daugirdas, Burneika, 2008; Vidickienė, Gedminaitė-Raudonė, 2011, Burbulytė-Tsiskarishvili, 2012). Akcentuojant pasiekiamumo aspektą svarbesnis yra laiko ir infrastruktūros, o ne atstumo kriterijus (Jankauskas, 2000; Jakimavičius, Burinskienė, 2007; Bruneckienė ir kt., 2010; Vidickienė, Gedminaitė-Raudonė, 2011). Moksliniuose darbuose nurodoma (Vidickienė, Gedminaitė-Raudonė, 2011), kad didelis atstumas iki artimiausio miesto dažniausiai įvardijamas pagrindiniu regionų nepatrauklumo gyventi ir neigiamo migracijos saldo sąlygojančiu veiksniu. Siekiant pagerinti gyvenimo sąlygas atokesniuose regionuose gyvenantiems asmenims, valstybė, o ir ES investuoja į infrastruktūros gerinimą – kelių modernizavimą (Šileika, Šimulienė, 2011; Mačiulytė ir kt., 2013).

Tiek užsienio, tiek ir Lietuvos autorių darbuose **pasienis** traktuojamas kaip labiausiai periferiškumą sąlygojantis veiksnys ir yra aktualus mokslinių tyrimų (ypač geografų) objektas (Burneika, Kriaučiūnas, 1997; Kriaučiūnas, Burneika, 1998; Spiriajevas, 2007). Tai yra susiję su nutolimu nuo centro, nes sienos artumas daro įtaką demografiniams, socialiniams, ekonominiams rodikliams.

Praeito amžiaus paskutinį dešimtmetį pasienio tyrimai buvo atlikti Geologijos ir geografijos instituto mokslo darbuotojų (Baubinas ir kt., 1996; Burneika, Kriaučiūnas, 1997; Kriaučiūnas, 1997; Baubinas, 1997; Lietuvos

pasienio..., 1998). Pasienio regionas mokslininkų buvo traktuojamas kaip regionas reikalaujantis papildomo tiek visuomenės, tiek mokslininkų dėmesio, kadangi sienos artumas kelia pasienio gyvenviečių funkcionavimo problemų, suformuoja sudėtingesnes ekonomines, socialines sąlygas regionams vystytis.

Tyrimais (Stanaitis, Baubinas, 2002a, 2002b; Baubinas, Stanaitis 2001b; Kuliešis, Pareigienė, 2011) yra pagrįsta, kad dažniausiai periferiniais tampa pasienio regionai. Ženklus socialinių ir ekonominių sąlygų pasikeitimas pasienio teritorijose pasimatė atgavus nepriklausomybę: buvę savotiškais subregionais tarp skirtingose respublikose funkcionavusių traukos centrų, virto periferiniais regionais (Baubinas, Stanaitis, 2001b). Konstatuojama (Stanaitis, Baubinas, 2002a, 2002b), jog sienos režimas turi didelės reikšmės pasienio teritorijų plėtojimui, kadangi skirtingų tipų sienos atitinkamai lemia pasienio regionų periferinę, subregioninę arba integracinę padėtį. Be to, socialinę demografinę pasienio būklę tiesiogiai veikia skirtingos veiklos galimybės.

Kito mokslinio tyrimo metu (Spiriajevas, 2003, 2007) nustatyta, kad turizmo plėtra pasienio teritorijose, turinčiose gamtinio, kultūrinio potencialo, būtų viena iš išiečių mažinant jų periferiškumą.

Demografinis aspektas yra vienas aktualiausių regioninių netolygumų nustatymo tyrimuose. Suprasti, išanalizuoti ir įvertinti demografinę šalies situaciją periferiškumo tyrimuose yra svarbi užduotis, nes nuo demografinių procesų tendencijų priklauso, kaip kis gyventojų skaičius bei kokia amžiaus struktūra nusistovės visuomenėje. Galiausiai, nuo demografinių procesų priklauso, kokia linkme bus plėtojama socialinės apsaugos bei socialinės paramos sistema (Pocius, 2002).

Nuo praeito amžiaus septintojo-aštuntojo dešimtmečio vyko itin sparti kaimiškų, atokesnių vietovių depopuliacija (Stanaitis, 1994b, 1995a; Stanaitis S., Cicėnienė, 1999; Vaitekūnas, 2000, 2004a, 2006, 2008, 2009; Milčius, 2003; Krupickaitė, 2007; Kriaučiūnas, 2010, 2013), o tai sudarė prielaidas atsirasti vis didesnei centrų-periferijų poliarizacijai. Kaimo gyvenviečių tinklo pakitimus lėmė gyventojų migracija, vienkiemių naikinimas bei kiti procesai, kurie skirtingose Lietuvos dalyse vyko nevienodai (Stanaitis, 1994a;

Rudžinskienė, 2008). Atlikti tyrimai (Vidickienė, Melnikienė, 2008; Vidickienė ir kt., 2012) rodo, kad, kuo mažesnis gyventojų tankumas, tuo savivaldybė kaimiškesnė ir jautresnė aplinkos poveikiui, kuris lemia ir depopuliaciją. Tuo tarpu regionų depopuliacija pasireiškia kaip regionų potencialo nykimas (Kuliešis, Pareigienė, 2011).

Demografinės problemos sąlygoja demografinės situacijos prastėjimą. Demografinės situacijos kaita, ir ypač jos prastėjimas yra vienas iš veiksnių, sąlygojančių teritorijos periferizaciją. Autoriai (Pocius, 2002; Stulgienė, Daunorienė, 2009; Ražanauskaitė, Brazienė, 2010; Sipavičienė, Stankūnienė, 2011; Stankūnienė ir kt., 2011), nagrinėdami demografinių problemų sprendimą, tuo pačiu prisideda ir prie periferizacijos proceso supratimo bei periferinių regionų išskyrimo. Didelis dėmesys skiriamas emigracijai, kuri turi įtakos gyventojų senėjimo procesui dėl augančio pagyvenusių gyventojų lyginamojo svorio (Pocius, 2002; Mikulionienė, Stanaitis, 2006; Sipavičienė, Stankūnienė, 2011; Gedvilaitė-Kordušienė, Baublytė, 2012), šeimos modelio naikinimui bei grėsmės intelektualiniam tautos potencialui (Ražanauskaitė, Brazienė, 2010). Antravertus, pabrėžiama, jog emigracija turi ir pozityvų poveikį, kuris pasireiškia per pristabdomą nedarbo augimą, vidutinio darbo užmokesčio prieaugio spartėjimą bei leidžia sumažinti išlaidas bedarbių pašalpoms (Pocius, 2002; Stulgienė, Daunorienė, 2009; Ražanauskaitė, Brazienė, 2010, Stanaitis, 2011).

Gyventojų koncentracijai bei gyvenviečių plėtrai įtaką daro kraštovaizdžio ypatumai bei gamtos išteklių (Baubinas, Stanaitis, 2001b): hidrografinis tinklas, pelkėtumas sudaro nepalankias apgyvendinimo bei intensyvios ūkinės veiklos sąlygas; didelis miškingumas taip pat paveikia gyvenviečių tankumą ir pasiskirstymą. Remiantis autoriais, galime daryti prielaidą, kad gamtiškiausios (natūraliausios) šalies teritorijos laikytinos periferijomis.

Demografinės tematikos mokslo darbuose, orientuotuose į regioninius netolygumus ir periferinių regionų formavimąsi, akcentuojami gyventojų skaičiaus mažėjimo, migracijos, mažėjančio gimstamumo, senėjimo rodikliai

(Stanaitis, Stankūnienė, 1995; Stanaitis S., Cicėnienė, 1999; Vaitekūnas, 2000, 2004, 2006; Stanaitis, 2010, 2011; Mikulionienė, Stanaitis, 2006, 2007; Stanaitis A., Stanaitis S., 2008; Kriaučiūnas, 2010; Kuliešis, Pareigienė, 2011), kurie pateikiami kaip indikatoriai nustatant problematiškiausius regionus.

Ekonominis bei socialinis aspektai yra taip pat itin aktualūs tiriant regioninius netolygumus bei nustatant periferinius regionus šalyje. Socialinės-ekonominės situacijos aktualumą iliustruoja mokslinių darbų ir jų tematikos gausa. Autoriai (Kabaila, 1999; Burneika, Banevičius, 2000; Čiužas, 2000; Misiūnas, Svetikas, 2003; Šileika, Andriušaitienė, 2003, 2006; Pocius, Zabulytė, 2005; Moliene, 2006; Nausėda, Tamošiūnas, 2007; Kėdaitis, Vaškevičiūtė, 2007; Verkulevičiūtė, 2005a, 2009; Andriušaitienė, 2007; Žilinskas, 2011; Dumbliauskienė, Jarmalavičienė, 2012) darbuose išryškina Lietuvos teritorijų socialines, ekonomines problemas ir nustato „probleminius“, „depresinius“, „degraduojančius“, „atokus“ regionus, kuriais daugeliu atveju tampa Lietuvos pasienio savivaldybės (Pietų, Šiaurės rytų, Šiaurės vakarų, Pietvakarių, Lietuvos regionai). G. Žilinskas (Žilinskas, 2011) akcentuoja informacinių ir ryšių technologijų (IRT) svarbą regionų vystymuisi, pabrėždamas, kad būtent IRT stoka kai kuriuose regionuose sąlygoja atskirties tarp regionų formavimąsi. Mokslininkams (Činčikaitė, 2001; Rutkauskas, 2008; Bruneckienė, 2010; Bruneckienė ir kt., 2010; Jasaitis, 2010; Kairytė, Meyers, 2010; Bruneckienė ir kt., 2011) aktualus ir regionų konkurencingumo rodiklių nustatymas, akcentuojant konkurencingumą lemiančius veiksnius, atliekant Lietuvos regionų konkurencingumo vertinimą – tokiu būdu nustatant stipriausius ir silpniausius socioekonominius šalies regionus. Vertinant konkurencingumą, iškeliami ekonominiai rodikliai (BVP, eksportas, investicijos ir pan.), tačiau toks požiūris geografijos srities mokslininkams yra per siauras. Kitų darbuose (Čaplikas, Michailovaitė, 2003; Adomonienė, Astromskienė, 2003; Matulionis, 2003; Verkulevičiūtė, 2005b; Vidickienė, Melnikienė, 2008; Vidickienė, Gedminaitė-Raudonė, 2011; Verkulevičiūtė-Kriukienė ir kt., 2013) išryškinamas miesto-kaimo diskursas, kuris iš dalies gali būti tapatinamas su centro-periferijos teritoriniu reiškiniu, kuomet

akcentuojama miesto trauka ir periferinių kaimiškų vietovių nykimas. Nepaisant periferizacijos proceso ir jo pasekmių, yra teigiama (Savoniakaitė, 2004), kad vis tik pakankamai uždara kaimiška erdvė yra palanki kultūros paveldui išlikti, tačiau vis sudėtingiau išlaikyti savitumą, kai miesto įtaka stiprėja, nes, mažėjant psichologiniam masteliui, lengviau pasiekiamos naujovės. Mokslininkams analizuojant socioekonominius pokyčius Lietuvos regionuose, svarbi yra laiko dimensija (Burneika, Kriaučiūnas, 2005; Burneika, 2007; Mačiulytė, Bagočiūtė, 2008; Svetikas, Dzemyda, 2009; Gedminaitė-Raudonė, 2011; Burneika ir kt., 2011; Kriaučiūnas, 2013). Tyrimai atskleidžia, kad esantys ir vis didėjantys skirtumai tarp rajonų ir miestų savivaldybių pabrėžia nepakankamą Vyriausybės vykdomą regioninę politiką (Baubinas, 2000; Bražukienė, 2005). Nors socialinio-ekonominio disbalanso, gyvenimo kokybės tyrimai yra aktualūs įvairių sričių atstovams (Janušauskaitė, 2008; Merkys ir kt., 2008; Šileika ir kt., 2009; Šileika, Zabarauskaitė, 2009; Bruneckienė ir kt. 2010; Gruževskis ir kt., 2012), skirtingai nuo geografo darbų, didžiajai daugumai kitų sričių mokslininkų aktualesnis pats reiškinių fenomenas, jo problematiškumo lygis, atsiradimo priežastys ir tikėtinos pasekmės, problemos sprendimo priemonės, o ne teritorinė-regioninė dimensija, todėl šių mokslininkų darbams buvo skirta mažiau dėmesio nei teritorinius netolygumus išryškinantiems geografo darbams.

Akcentuojant geografo įdirbį ekonominių-socialinių darbų tematikoje, reikėtų paminėti VU Geografijos ir kraštotvarkos katedroje vykdytą projektą „Socialinio lauko teritorinės struktūros bei transformacijų vertinimas regioninės politikos kontekste“. Šis projektas savalaikis ir parodo regioninių netolygumų nustatymo ir lokalizavimo Lietuvos teritorijoje svarbą. Pagal suformuluotą geografizuotą socialinio lauko teoriją (Kavaliauskas, 1992, 2001; Kavaliauskas, Dumbliauskienė, 2009) socialinis laukas pasireiškia dviem formomis: balansine bei gravitacine. Atitinkamai, socialinės antinomijos balansiniame lauke išryškėja demografinė, kultūrinė, ekonominė, politinė bei teisinė sritys. Tuo tarpu socialinių gravitacijų išryškėjimo sritys yra: demografinė, kultūrinė, ekonominė, rekreacinė bei urbanistinė (Kavaliauskas,

2001; Kavaliauskas, Bražukienė, 2002; Kavaliauskas, Daugirdas, 2002; Kavaliauskas, Valiūnaitė, 2003; Kavaliauskas, Petrulis, 2004; Krupickaitė, 2005b; Bražukienė, 2005, Paltanavičiūtė, 2005; Kavaliauskas, Dumbliauskienė, 2009).

Politiniai-kutūriniai teritoriniai skirtumai geografijos mokslo darbuose pasirodė XX amžiaus dešimto dešimtmečio pradžioje (Kavaliauskas, Daugirdas, 1993; Kavaliauskas, 1995). Vilniaus Universiteto Geografijos ir kraštotvarkos katedros mokslininkai suformulavo politinio lauko koncepciją, kurią naudoja rinkimų rezultatų interpretavimui (Kavaliauskas, Daugirdas, 2002; Kavaliauskas, Valiūnaitė, 2003; Kavaliauskas, Petrulis, 2004; Petrulis, Kavaliauskas, 2008). Pagal šią koncepciją, interpretuojant rinkimų rezultatus, nustatomi skirtingų įtampos kategorijų arealai, t.y. aiškinamasi kuriose Lietuvoje esančiuose regionuose pritariama valdžios vykdomai politikai (palaikomos valdžioje esančios partijos, asmenys), o kuriuose atsakoma protestu, pasisakoma prieš valdžios politiką (palaikomi oponentai). V. Petrulio darbuose (Petrulis, 2006, 2007, 2009) išryškėja teritorijos periferingumo vertinimo aspektas. Nors pats autorius apie tai tiesiogiai ir neužsimena, tačiau jo darbuose (Petrulis, 2007, 2009) pateikiami rezultatai antrina užsienio autorių (Lipset, Rokkan, 1967; Agnew, 1996; Zarycki, 2002) išsakytomis idėjoms apie politinių skilimų teoriją, kuomet politinis konfliktas pasireiškia tarp miesto ir kaimo (centro bei periferijos) elektorato. V. Petrulio (Petrulis, 2009) gauti rezultatai pritaikomi šiame darbe išskiriant šalies politinius periferinius regionus.

Lietuvos rinkimų rezultatai, partijos bei jų bruožai – aktualūs tyrimo objektai ir kitų sričių autorių darbuose (Labutytė, 1998; Degutis, 2000; Ramonaitė 2007; Gaidys, 1998, 2004; Jurkynas, 2005). Nors minėti autoriai labiau koncentruojasi į klausimus, susijusius su politinės sociologijos tematika, jų pateikti tyrimų rezultatai aktualūs periferingumo tyrimui, kadangi gyventojų elgesio rinkimų metu analizė leido nustatyti balsavimo rezultatų priklausomybę nuo vietovės tipo, gyvenvietės dydžio. Apibendrinant, galima teigti, kad

periferijose dažniausiai palaikomos priešingos partijos/prezidento posto kandidatai lyginant su centru.

1.2.3. Lietuvos probleminių regionų tyrimai

Kaip atskirą grupę galima išskirti darbus, susijusius su tam tikrų regiono problemų analizavimu. Būtent periferiniai regionai yra dažniausiai tapatinami su probleminiais (Šileika, Andriušaitienė, 2006; Andriušaitienė, 2007; Baubinas ir kt., 2008). Į probleminius regionus atkreipia dėmesį ir valstybės institucijos, skelbdamos oficialius nutarimus (LR Vyriausybės nutarimas „Dėl probleminių...“, 2003), o taip pat jų egzistavimą, pateikdami skirtingų socialinių, ekonominių, demografinių, kultūrinių rodiklių analizes, nurodo ir įvairių sričių mokslininkai, kurie siekia nustatyti problematiškumo atsiradimo priežastis bei pasekmes. Probleminių regionų tematika yra aktuali ir Lietuvos socialinių tyrimų centro Visuomenės geografijos ir demografijos instituto mokslininkams, kurie yra atlikę daug skirtingo pobūdžio tyrimų, pateikę ataskaitų bei paskelbę publikacijų šia tematika (Baubinas, 1997; Baubinas ir kt., 2000; Baubinas ir kt., 2008).

Ignalinos AE regionas, dislokaciniu požiūriu esantis visiškoje periferijoje, yra išskirtinis Lietuvos teritorijoje – tai parodo dar 1997 metais tuometinių Geografijos instituto, Lietuvos filosofijos ir sociologijos instituto bei kitų specialistų atliktas tiriamasis darbas (Baubinas, 1997). Dar kartą geografijos mokslo atstovų šis regionas tyrinėtas 1997-2005, įgyvendinant projektą, kuriuo siekta nustatyti IAE poveikį aplinkiniam regionui, o IAE uždarymo atveju poveikį socialiniams procesams regione (Baubinas, 2005). Tyrimo metu nustatyta, jog Ignalinos ir Visagino regionas išskirtinas savo geografine padėtimi, istorija, funkcinėmis ypatybėmis. Jis gyvuoja socialinės ir kultūrinės izoliacijos sąlygomis (Baubinas, 1998; Čiužas, 1998; Mikšys, 1998; Daugirdas, 1998; Krupickaitė, 2005a; Daugirdas, Paltanavičiūtė, 2005; Burneika ir kt., 2008). Be to, atliktas tyrimas atskleidė, kad Visagino miestas, nors ir turėdamas socialinį potencialą, neatlieka regioninio centro funkcijų, kadangi socialiniai bei valdymo ryšiai, siejantys su aplinkine teritorija, yra per silpni

(Burneika, Kriauciūnas, 1997; Stanaitis, Krupickaitė, 1998, 2005; Kavaliauskas, 1998; Kličius, 1998; Baubinas, Daugirdas, 2005).

Kita aktuali problema, kuria susidomėjo geografi (Daugirdas, 2002; Daugirdas ir kt., 2003; Marcinkėnaitė, 2003; Daugirdas, Baubinas, 2007, 2008; Kriauciūnas, Ribokas, 2013; Ribokas, Daugirdas, 2013; Daugirdas ir kt., 2013; Burneika ir kt., 2013) yra susijusi su šalies gyventojų depopuliacija, tik šiuo atveju visas dėmesys skiriamas gyventojų mažėjimui retai gyvenamose teritorijose (RAT). Autoriai RAT apibrėžia kaip teritorinius vienetus, kuriuose kaimo gyventojų tankumas yra mažesnis kaip 12,5 gyv./km² arba kuriose sparčiai artėjama prie šio skaičiaus. Tyrimą atlikę mokslininkai pabrėžia, kad jaunimo emigraciją, vietinių gyventojų socialinę degradaciją skatina socialinių institucijų tinklo nykimas, t.y. bibliotekų, mokyklų, medicinos punktų ir kt. uždarymas. kadangi retai apgyventos teritorijos yra išsidėsčiusios periferiniuose Lietuvos regionuose, RAT tyrimas yra glaudžiai susijęs su disertacinio darbo tyrimu. Retai apgyventų teritorijų formavimuisi įtaką daro įvairios aplinkybės: gamtinės, istorinės, socialinės, demografinės, ekonominės, politinės. Jų atsiradimui įtakos turėjo tokie geografiniai veiksniai kaip žemės derlingumas, miškų ir pelkių gausa, nuošalumas nuo kelių ir miestų, kt. (Daugirdas, Baubinas, 2008a). RAT teritorijos yra išsidėsčiusios po visą Lietuvos teritoriją, tačiau ypatingai išsiskiria Šiaurės rytų Lietuvos regionas, kuris išeina net iš Lietuvos ir ribų ir kartu su Latvija ir Baltarusija sudaro didelę „tarpvalstybinę dykrą“ (Daugirdas ir kt., 2003, p.145).

1.2.4. Teisinis periferinių teritorijų nustatymo pagrindas

Greta mokslinės literatūros svarbu apžvelgti ir oficialius valstybės išleistus teisinius aktus, kuriais remiantis nustatomos probleminės, išskirtinio dėmesnio reikalaujančios Lietuvos teritorijos bei pristatomos valstybės numatytos programos atotrūkiui tarp regionų mažinti. Šiame skyrelyje taip pat apžvelgiamos tos Lietuvos teritorijos (savivaldybės), kurios nagrinėtuose teisės aktuose nurodomas kaip probleminės. Tokiu būdu siekiama valstybės

nustatytas problemines teritorijas palyginti su disertacijoje nustatytais periferiniais regionais.

Regioninės politikos įgyvendinimo institucinė struktūra ir teisinė bazė pradėta formuoti nuo 2000 m., kuomet buvo priimtas Regioninės plėtros įstatymas (Lietuvos Respublikos regioninės plėtros..., 2000). Vyriausybės posėdžiuose teritorinės sanglaudos didinimas yra ganėtinai dažnas diskusijų objektas, tai įrodo pristatomų (atnaujinamų) regionų plėtros planų gausa (LR Vyriausybės nutarimas „Dėl probleminių teritorijų išskyrimo...“, 2003; LR žemės ūkio ministro įsakymas „Dėl mažiau palankių...“, 2006; LR Vyriausybės nutarimas „Dėl probleminių..., 2007“; LR Vyriausybės nutarimas „Dėl probleminių teritorijų plėtros...“, 2011; LR Vyriausybės nutarimas „Dėl regionų socialinių...“, 2011).

Reikėtų pastebėti, kad teisės aktuose nėra tiksliai apibrėžta, kas yra periferija, tačiau silpniausioms šalies teritorijoms įvardinti priskiriamas *probleminės teritorijos* terminas. Disertacijoje laikomasi nuostatos, kad daugeliu atvejų periferija, kaip fenomenas, turi negatyvų atspalvį visuomenėje ir dažniausiai traktuojama kaip problemiška teritorija, todėl Nacionaliniuose teisės aktuose pateiktų probleminių teritorijų ir disertacijoje nustatytų periferinių regionų sugretinimas yra tikslingas ir leidžiantis nustatyti disertantės bei valstybės institucijų požiūrį į periferines-problemines teritorijas.

Problemė teritorija Regioninės plėtros įstatyme (Lietuvos Respublikos regioninės plėtros..., 2000) apibrėžiama kaip „vyriausybės išskirta tikslinė nacionalinės regioninės politikos įgyvendinimo teritorija, turinti specifinių socialinių ir (ar) ekonominių problemų, atitinkančių Vyriausybės nustatytus probleminių teritorijų išskyrimo kriterijus“. Įstatyme problemė teritorija išskiriama remiantis tik *socialiniu* bei *ekonominiu* aspektu, o tai ganėtinai siauras ir nepakankamas požiūris nustatant labiausiai dėmesio reikalaujančias šalies teritorijas. Nacionalinės svarbos teisės aktuose (LR Vyriausybės nutarimas „Dėl probleminių...“, 2007; LR Vyriausybės nutarimas „Dėl probleminių teritorijų plėtros...“, 2011) nurodoma, kad problemė teritorijomis laikomos 14 savivaldybių: Akmenės r., Druskininkų, Ignalinos r.,

Jonavos r., Joniškio r., Jurbarko r., Kelmės r., Lazdijų r., Mažeikių r., Pasvalio r., Rokiškio r., Skuodo r., Šalčininkų r. bei Švenčionių r.. Išvardintos savivaldybės priskirtos probleminių teritorijų grupei remiantis tik dviem rodikliais: *vidutiniu metiniu registruotų bedarbių bei darbingo amžiaus gyventojų santykiu* bei *vidutiniu metiniu socialinės pašalpos gavėjų ir gyventojų santykiu* (LR Vyriausybės nutarimas „Dėl probleminių teritorijų išskyrimo...“, 2003). Mokslininkės (Andriušaitienė, 2007), tyrusios depresinius šalies regionus ir darbe nagrinėjusios Vyriausybės numatytus rodiklius probleminėms teritorijoms išskirti (LR Vyriausybės nutarimas „Dėl probleminių...“, 2007) teigimu, nedarbo lygio rodiklis yra tinkamas probleminiams regionams išskirti. Tuo tarpu disertaciniame darbe atlikta platesnė rodiklių analizė parodė, kad Vyriausybės nutarimu pateiktas probleminių teritorijų sąrašas, įtraukus daugiau rodiklių galėtų būti pakoreguotas iš probleminių teritorijų pašalinant Druskininkų bei Mažeikių r. savivaldybes, kurios bendrame Lietuvos kontekste daugelio rodiklių atveju yra santykinai stabilios. Atitinkamai, probleminių teritorijų sąrašas galėtų būti papildytas Zarasų r., Varėnos r., Pagėgių, Kalvarijos, Biržų r. savivaldybėmis. Disertacinio darbo rezultatai rodo, kad verta būtų performuoti probleminių teritorijų nustatymo rodiklius. Šios nuomonės laikosi ir grupė mokslininkų (Kėdaitis, Vaškevičiūtė, 2007), kurie pritaria, kad abu Vyriausybės išskirti probleminių teritorijų nustatymo rodikliai yra tinkami, tačiau jų nepakanka norint vienareikšmiškai vieną ar kitą savivaldybę priskirti probleminėms–siūloma taikyti daugiamatę analizę.

Kai kurios (Zarasų r., Varėnos r. bei Pagėgių) savivaldybės iš disertantės siūlomų įtraukti į probleminių teritorijų sąrašą yra priskirtos grupei, kuri apjungia mažiau palankias ūkininkauti vietas. Šiuo teisės aktu siekta „išskirti mažiau palankias ūkininkauti vietas, kurioms gresia pavojus būti apleistoms ir kur atsiranda būtinybė išsaugoti kaimą bei mažiau palankias ūkininkauti vietas su specifinėmis gamtinėmis kliūtimis (LR žemės ūkio ministro įsakymas „Dėl mažiau palankių...“, 2006). Pagal šį Žemės ūkio ministro įsakymą 19 savivaldybių išskirtos kaip mažiau palankios ūkininkauti vietovės:

Anykščių r., Elektrėnų, Ignalinos r., Lazdijų r., Molėtų r., Pagėgių, Plungės r., Rietavo, Rokiškio r., Šalčininkų r., Šilutės r., Širvintų r., Švenčionių r., Telšių r., Trakų r., Ukmergės r., Utenos r., Varėnos r. bei Zarasų r.. Iš dalies šias savivaldybes taip pat galima būtų įvardinti probleminėmis teritorijomis, tik šiuo atveju akcentuojami *demografinis* (kaimo gyventojų tankumas, gyventojų skaičiaus regresas), *ekonominis* (žemo našumo žemės ūkio naudmenų dalis, grūdinių augalų derlingumas, gyventojų dalis užimta bioprodukciniame ūkyje) bei *gamtinis* (svarbios kraštovaizdžio, biologinės įvairovės, gyvūnijų apsaugos požiūriu) aspektai.

Teisės aktuose, kuriuose akcentuojami teritorijų plėtros klausimai: nacionalinės svarbos programose (LR Seimo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos...“, 2002; 2007-2013 m. Sanglaudos..., 2007; LR Vyriausybės nutarimas „Dėl regionų socialinių..., 2011; LR Vyriausybės nutarimas „Dėl 2014-2020 metų nacionalinės...“, 2012), strategijose (LR Seimo nutarimas „Dėl valstybės ilgalaikės...“, 2002; LR Vyriausybės nutarimas „Dėl Nacionalinės darnaus...“, 2003; LR Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos regioninės...“, 2005) dažniausiai akcentuojami *socialinis*, *ekonominis* bei *demografinis* aspektai. Kai kuriuose teisės aktuose (LR Seimo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos...“, 2002; LR Seimo nutarimas „Dėl valstybės ilgalaikės...“, 2002; LR Vyriausybės nutarimas „Dėl Nacionalinės darnaus...“, 2003; LR žemės ūkio ministro įsakymas „Dėl mažiau palankių...“, 2006; LR Vyriausybės nutarimas „Dėl 2014-2020 metų nacionalinės...“, 2012) minimi ir *aplinkosauginis* (pvz. oro, vandens, grunto, vizualinės taršos biologinės įvairovės, kraštovaizdžio išsaugojimo problemos) ar *kultūrinis* (akcentuojant švietimo prieinamumą ir kokybę, kultūrinių tradicijų puoselėjimą) aspektai.

Regioninės politikos gairių numatymas yra svarbus sprendžiant periferizacijos problemas Lietuvoje, teikiant periferizacijos valdymo rekomendacijas. Daugeliu atvejų teisės aktuose apsiribojama išskiriant tik kaimo ir miesto dimensijas, išdėstant prioritетines šalies regioninės politikos kryptis. Moksliniai tyrimai parodė (Kilijonienė, Simanavičienė, 2010), kad Lietuvos regionų plėtros politika turėtų būti formuojama remiantis augimo

polių skatinimu tik trumpu laikotarpiu, o ilgu laikotarpiu tikslinga orientuotis į tolygią regionų plėtrą. Reikėtų pastebėti, kad toks teorinis regioninės politikos formavimo nuostatų išdėstymas programose ar strateginiuose planuose nėra efektyvus ir turi mažai naudos siekiant realių pokyčių ir pažangos Lietuvos teritorijoje. Ekspertai pabrėžia, kad nacionalinės svarbos dokumentuose (pvz. 2014-2020 m. nacionalinės pažangos programoje (LR Vyriausybės nutarimas „Dėl 2014-2020 metų nacionalinės...“, 2012)) neteisingai išdėstyti prioritetai, todėl nereikėtų tikėtis regionų atsigavimo (Lėka, 2014).

Nors traktuojama (Sanglaudos skatinimo..., 2007), kad, siekiant padidinti probleminių teritorijų konkurencingumą, investicinį ir gyvenamosios aplinkos patrauklumą, būtina kompleksiskai spręsti esamas problemas, vis tik nagrinėtuose Nacionalinės svarbos teisės aktuose dažniausiai minimos nedarbo lygio, gyvenimo kokybės, gyventojų tankumo mažėjimo dėl emigracijos ir natūralios kaitos neigiamo balanso, investicijų stokos, nepakankamai išvystytos infrastruktūros, viešųjų paslaugų (sveikatos, švietimo, kultūros institucijų prieinamumo ir kokybės) problemos, kurios apima tik ekonominį, socialinį bei demografinį aspektus. Nagrinėjant teisinius aktus jaučiamas valstybės siekiamybės – kompleksinio požiūrio į regionus trūkumas. Todėl derėtų pergalvoti rodiklių sistemą, kurią naudojant būtų nustatomos probleminės teritorijos. Galbūt būtų tikslinga išskirti skirtingo periferiškumo (problematiškumo) laipsnio savivaldybes ir tuomet sudaryti prioritėtinės veiklos programas. Taip pat rekomenduotina peržiūrėti šalies (atskirtų mažesnių miestų) plėtros strategijas, iš naujo perskirstant regiono vystymo prioritetus.

1.3. Apibendrinimas

Užsienio ir lietuvių autorių atliktų tyrimų gausa parodo temos aktualumą. Tiesa, skirtingų sričių autoriai periferiją supranta savotiškai, atitinkamai šį fenomeną vertina skirtingais rodikliais. Išstudijuota literatūra leidžia daryti prielaidą, kad daugeliu atveju į periferiją žiūrima iš ekonomistų pozicijos, tik suteikiant šiam reiškiniui teritorinę dimensiją – atstumą nuo centro. Reikėtų

pastebėti, kad šiuolaikinėje visuomenėje atstumo įtaka vis labiau praranda savo reikšmę, išivyrėja naujas požiūris į periferijas – „neteritorinės periferijos“ (angl. „aspatial periphery“) (Copus, 2001), kuris detaliau aptiriamas „Periferijos sampratos“ skyriuje, metodologijos dalyje. Disertaciniame darbe periferijas siekiama išryškinti visapusiškai, todėl šalia pasiekiamumo, demografinių, ekonominių, socialinių rodiklių, kuriuos išskiria didžioji dauguma mokslininkų, tyrusių periferijas, pridedamas ir politinis, kultūrinis, gamtinis aspektai, kurių akcentavimas tiriant periferijas yra gana retas.

Nagrinėti autorių darbai taip pat leidžia konstatuoti, kad didelę įtaką – ypač Rytų ir Vidurio Europos valstybėse – periferijų formavimuisi darė perėjimas nuo planinės į rinkos ekonomiką (angl. „transition period“). Pereinamuoju periodu itin stipriai ėmė augti centrai, o tai vyko periferijos sąskaita: nebegaunančios valdžios palaikymo, periferijos nebesugebėjo išsilaikyti pačios, todėl netekę darbo, socialinių garantijų, pajutę smukusį ekonominį potencialą, periferines vietas ėmė apleisti ir gyventojai – išaugo depopuliacijos mastai. Rytų ir Vidurio Europos valstybėse periferizacija apėmė didžiąją dalį šalies teritorijos, aplenkdamas tik centrus. Periferizacijai Lietuvoje didelės įtakos turi istorinės aplinkybės, sudariusios sąlygas tautinių mažumų gausėjimui Rytų Lietuvoje.

Didžiojoje lietuvių autorių darbų dalyje „periferiniais“, „probleminiais“, „depresiniais“ įvardijami Šiaurės rytų, Pietų, Pietvakarių, Šiaurės Lietuvos regionai.

Išsami literatūros analizė atskleidžia, kad autorių darbuose vyrauja siauras požiūris į periferiją, todėl išryškėja geografinio – plataus požiūrio į šį fenomeną trūkumas. Atlikta literatūros analizė taip pat leido suformuluoti *apibrėžimus*, pagrindiniams darbe naudojamiems terminams:

Centro-periferijos modelis – tai dipolinis modelis, kuriuo siekiama paaiškinti asimetrinius ryšius ir skirtumus tarp teritorinių sistemų. Šiuo modeliu akcentuojama, kad centras – dominuoja, jame akumuliuojamas ekonominis, socialinis, demografinis potencialas, o periferija yra nutolusi nuo

centro pasiekiamumo, ekonominiu, socialiniu, demografiniu ir kitais požiūriais. Kuo labiau išreikštas centras – tuo aiškiau matoma periferija.

Centro-periferijos dichotomija – integruota funkcionali teritorinė sistema, sudaryta iš lygiaverčių, neatsietinų, vienas kitą papildančių sudedamųjų. Periferijos atsiradimas yra sąlygotas centrų formavimosi, bet tuo pačiu svarbu paminėti, kad centrų nebūtų be periferijos.

Periferija – tai nuo centro kiekybiniu ir/ar kokybiniu požiūriu nutolusi erdvė, kuri pasižymi integralumo su esama teritorine sistema ir centru trūkumu.

Periferinis regionas – tai teritorinė sistema, neturinti aiškaus vystymosi potencialo, priklausoma/nepriklausoma nuo centro, stipriai atsilieianti nuo bendrųjų šalies raidos tendencijų.

Periferingumas – (sin. periferiškumas) teritorijos savybė, rodanti jos kiekybinį ir/ar kokybinį nuotolį nuo centro.

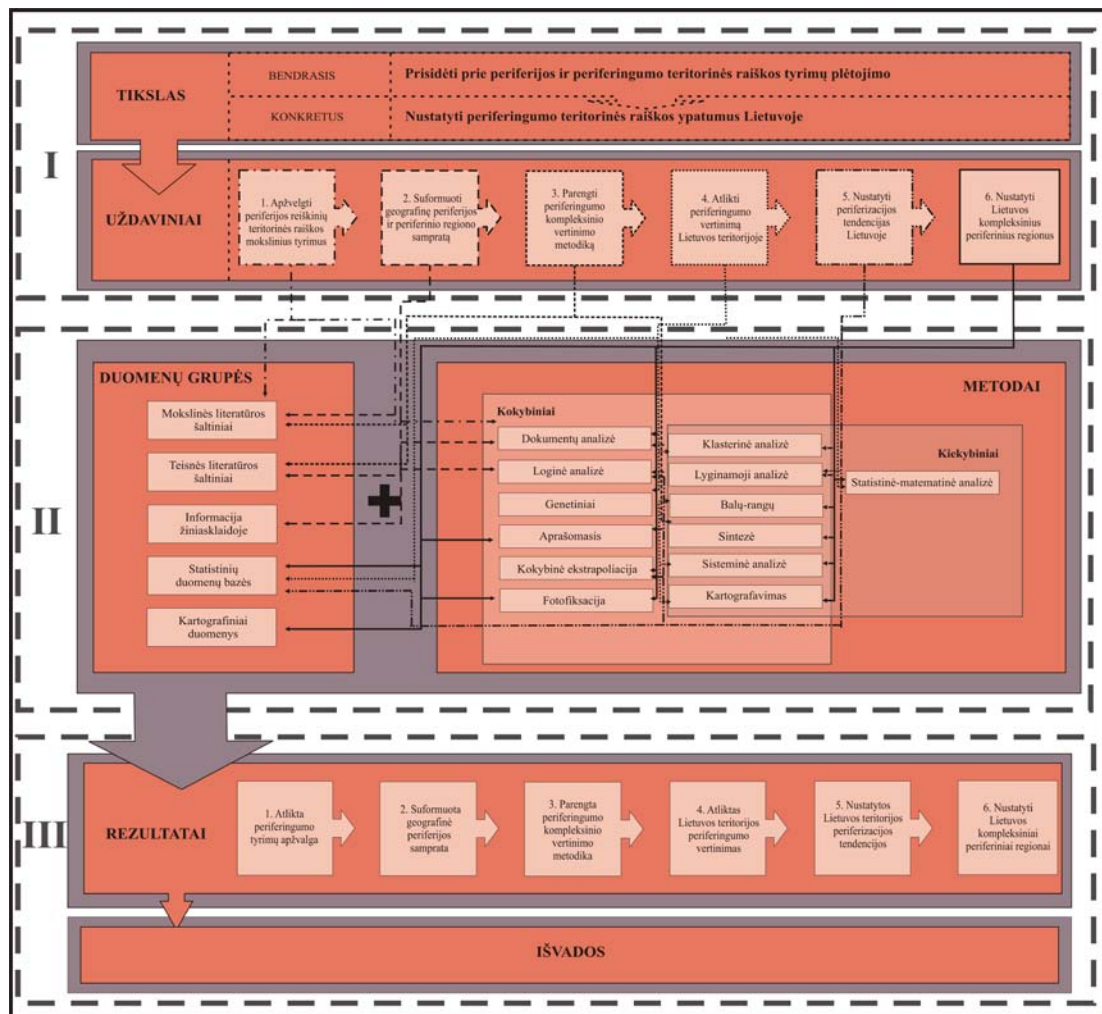
Periferingumo laipsnis – periferijos raiškumo pobūdis, rodantis jos, kiekybinio vertinimo rezultatais išreikštą kokybinį nuotolį nuo centro.

Periferizacija – teritorinių sistemų raidos tendencijos, atspindinčios jų kokybinių rodiklių pokyčius centro atžvilgiu.

2. DARBO METODOLOGIJA

2.1. Darbo rengimo metodika

Mokslinio darbo rengimo eiga iliustruojama schemoje (3 pav.), kuria siekiama struktūriškai pateikti sudėtingą periferingumo tyrimų tematiką. Disertacijos rengimas susideda iš trijų principinių dalių (strateginės, metodinės bei rezultatų), išsiskiriančių savo metodinėmis nuostatomis ir tuo pačiu sąlygojančiomis skirtingus darbo rezultatus.

3 pav. Principinė metodologinė darbo schema

Pirmojo etapo metu suformuluotos principinės darbo rengimo nuostatos. Išryškinta darbo problematika, apibrėžtas tyrimo objektas ir suformuluoti strateginis bei konkretus tikslai, kuriems pasiekti iškelti šeši uždaviniai. Suformuluoti uždaviniai yra glaudžiai tarpusavyje susiję funkciniais ryšiais – vienas kitą papildoma ir sąlygoja mokslinio tiriamojo darbo vientisumą.

Antrojo mokslinio darbo rengimo etapo metu vykdyti darbai, skirti išsikeltam tikslui bei užsibrėžtiems uždaviniams įgyvendinti. Pateikiamoje schemeje iliustruojami ryšiai tarp uždavinių, jiems spręsti naudojamų duomenų bei metodų (3 pav.). Tyrimo meto surinkti duomenys grupuojami, išskiriant šešias duomenų grupes: mokslinės literatūros šaltiniai, teisiniai literatūros šaltiniai, informacinės literatūros šaltiniai, statistinių duomenų bazės bei kartografiniai duomenys. Kadangi surinkti skirtingo tipo duomenys, juos analizuojant taip pat taikyti įvairūs metodai (3 pav., 3 lentelė), kurie priskiriami kokybinių bei kiekybinių metodų grupėms (detalesiau apie metodus ir jų taikymą žr. 2.9. skyrių). Antroje dalyje, analizuojant literatūros šaltinius, suformuluotos periferijos, periferinio regiono sampratos. Taip pat šioje dalyje sudaryta periferingumą išryškinančių rodiklių sistema bei kompleksinio periferingumo vertinimo rodiklių matrica.

Trečiajame mokslinio darbo rengimo etape pateikiami rezultatai. Tai vienas svarbiausių disertacijos rengimo etapų, kuomet, atlikus atskirų rodiklių pokyčio per dvidešimt metų analizę, pagal apskaičiuotus vidutinius balus atliktas kompleksinis periferingumo vertinimas, periferinių regionų išskyrimas bei jų teritorinių skirtumų išryškimas ir kartografavimas. Trečiojo, rezultatų dalies, etapo įgyvendinimo algoritmas išsamiau pateiktas 2.8. skyriuje.

2.2. Periferijos samprata

Bendriausia prasme ir dažniausiai *periferija* suvokiama kaip „šalies ar miesto pakraščiai“ (Rakucevičius, 2003) ar „vietovė, nutolusi nuo sostinės ar kito didelio svarbaus miesto“ (Periferija..., 2010). Kaip nurodoma Tarptautinių žodžių žodyne (Vaitkavičiūtė, 2007), jau periferijos termino šaknis turi savitą reikšmę: „gr. *peri* – aplinkui, prie, šalia, apie; - pirmasis sudurtinių tarptautinių žodžių dėmuo, rodantis, kad kas nors yra šalia, aplink ką nors, prie ko nors“. Periferijos terminas nėra griežtai apibrėžtas ir dažnai kinta, priklausomai nuo akcentuojamo periferijos aspekto (pasiekiamumo, demografinio, socioekonominio, kultūrinio ir kt.). Žodynuose, žinyuose pateikiamas abstraktus apibrėžimas nėra pakankamai išsamus. Išsamiau periferijos terminą

aiškina mokslininkai, savo tiriamuosius darbus atliekantys regioninės politikos, ekonomikos, socialinių mokslų bei geografijos srityse.

Kai kurie autoriai (Rokkan, Urwin, 1982; Marada, Chromy ir kt., 2006) teigia, kad *periferija* yra mažiau išplėtotą teritoriją, esanti už intensyviai ekonomiškai naudojamos erdvės, charakterizuojama aukštu nedarbo lygiu, didesne darbuotojų dalimi pirminiuose ekonomikos sektoriuose (ypač bioproductinio ūkio) bei dažniausiai išsiskirianti žemesne gyvenimo kokybe. Tuo tarpu, M.H. Schmidt bei M. Jerabek (Schmidt, 1998, Jerabek, 2006) *periferijomis* įvadiną erdves, nepakankamai integruotas į egzistuojančią sistemą bei vykstančius procesus, pasižyminčius funkcinų ir socialinių ryšių trūkumu, kurie yra netolygaus socialinių, ekonominių, politinių, kultūrinių ir fizinių veiksnių sąveikos pasekmė. Š. Tautvaišaitė (Tautvaišaitė, 2007) *periferija* laiko kaimišką vietovę, nutolusią nuo sostinės ar kito didelio miesto, kurioje pastebima depopuliacija, kuri yra mažiau išplėtotą, o didžioji gyventojų dalis dirba pirminiame ūkio sektoriuje, reikalaujančiame daugiau intensyvaus rankų darbo.

Aiškinantis periferijos sampratą esmę, svarbu nepamiršti egzistuojančios dichotomijos: periferijos nebūtų be centro, tačiau tuo pačiu metu periferija paliekama centro šešėlyje (Vaishar, 2006, Marada, Chromy ir kt., 2006, Daugirdas, Burneika, 2006). Centro-periferijos ryšių pasekmė – periferijos atsilikimas, nuolatinis konservatyvumas, lėtas vystymasis, pasyvumas, nepatraukti vieta gyventi ir užsiimti verslu (Raagmaa, 2003; Krugman, 2010; Daugirdas, Burneika, 2008). Be to, teigiama (Lang, 2011), kad periferijų bei regioninių netolygumų egzistavimui turi įtakos ir galia (tiek politinė, tiek ekonominė ar kt.), kuria manipuluojant vieni regionai iškyla ir tampa centrais, o kita dalis regionų paverčiami bereikšmiai. Periferinių regionų atstovai turi silpną balsą sprendimų priimamajame procese, centrų atstovai užgožia periferijų atstovus nepripažindami jų nuomonės arba konstatuodami, jog tai nėra aktualu: „nesugebėjimas kovoti dėl teritorinės diskriminacijos – periferijos žymė“ (Neu 2006, p. 13; Lang, 2011). Apskritai, ganėtinai subjektyvus ir per ilgą laiką suformuotas periferijos įvaizdis visuomenės

pasąmonėje dažniausiai yra negatyvus. Tačiau reikėtų pastebėti, kad *periferija* gali egzistuoti kaip išskirtinai *teigiamas fenomenas*, pavyzdžiui, moksliniu aspektu yra periferijos vertingos, nes pasižymi savitomis išlaikytomis tradicijomis, kai tuo tarpu centras suniveliuoja ir išlygina kultūrinius skirtumus (Savoniakaitė, 2004; Daugirdas, Burneika, 2008), taip pat periferijos yra patrauklios dėl savo gamtinio natūralumo, suteikiamos ramybės.

Neegzistuoja toks rodiklis ar keli rodikliai, kurie aiškiai ir vienareikšmiškai apibrėžtų periferiją – periferija yra santykinė kategorija, todėl, aiškinant, kas yra periferija, dažnai naudojami įvairūs socialiniai, ekonominiai, kultūriniai rodikliai, kurie pakankamai aiškiai parodo skirtumus, tačiau ne periferiškumo lygį (Daugirdas, Burneika, 2008). „Visais atvejais tai, kas periferiją daro periferija yra skirtingumas, nuotolis ir, svarbiausia, priklausomybė nuo vieno ar kelių centrų“ (Rokkan, Urwin, 1982; Manusadžianas, 2001). Priklausomai nuo tiriamo objekto, pasirinktų rodiklių, galima išskirti įvairaus tipo periferijas. Literatūroje dažnai teigiama, kad aiškiausiai deklaruojamas, nuolat išryškinamas ir lengviausiai apskaičiuojamas periferijos rodiklis – atstumas (nuo centro, didesnių miestų, valstybės sienos, strategiškai svarbių objektų) (Spiekermann, Wegener, 1996; Vaishar, 2006; Marada, Chromy ir kt., 2006; Jerabek, 2006). Grindžiant periferijos egzistavimą pasiekiamumo rodikliais išskiriama *pasiekiamumo (geometrinė) periferija*. Antarvertus, ilgą laiką Europoje vyravusi periferijos sąsaja su fiziniu atstumu ima prarasti savo svarbą ir dažniau pabrėžiama idėja, kad nustatant periferijas turėtų būti akcentuojamas žmogiškojo, socialinio, ekonominio potencialo pasiekiamumas (Copus, 2001; Copus, Skuras, 2006; Burbulytė-Tsiskarishvili, 2012). Taigi, periferiškumo tyrimuose posūkis nuo dislokacinės (atstumo) dimensijos į socialinę-ekonominę moksliniuose darbuose įvardinamas „*neteritorinio periferiškumo*“ terminu (angl. „*aspatial peripherality*“) (Copus, 2001, Copus, Skuras, 2006). A. K. Copus (Copus, 2001) nurodo, kad „*neteritorinį periferiškumą*“ reikėtų vertinti pagal tokius elementus kaip interneto pasiekiamumas (informacinių technologijų prieinamumas), žmogiškasis kapitalas (išsimokslinimas, gyventojų siekis

tobulėti), smulkių ir vidutinių įmonių tinklas, administracinių vienetų gebėjimas įgyvendinti regioninę politiką („iš apačios į viršų“ (angl. „bottom-up“) principo veiksmingumas), sugebėjimas integruotis į valstybės bei tarptautinę rinką.

Mokslinėje literatūroje vis dažniau galima rasti darbų, kuriuose akcentuojamas „neteritorinis periferiškumas“, kuomet nustatant periferijas akcentuojami ne dislokaciniai, o socialiniai, ekonominiai, demografiniai bei kiti rodikliai, priklausomai nuo tyrimo objekto. *Socialinė* ar *ekonominė periferija* išryškėja analizuojant ekonominius rodiklius, tokius kaip nedarbo lygis, BVP, investicijos, verslumo lygis ir kt. (Keeble, 1989; Linneker, Spence, 1992; Gutiérrez, Urbano, 1996; Nagy, 2006; Vaishar, 2006; Burbulytė-Tsiskarishvili, 2012). *Demografinė periferija* laikoma teritorija, kuri pasižymi žemiausiais rodikliais skaičiuojant tankumą, migraciją, darbingo amžiaus gyventojus, gimstamumo lygį ir kt. (Johnston, 2005; Jerabek, 2006; Janc, 2006). Egzistuoja teritorijų, kurios išsiskiria tautine bei religine sudėtimi, tokios teritorijos gali būti suvokiamos kaip *kultūrinės periferijos* (Hayrynen, 2003; Marada, Chromy ir kt., 2006). *Politinė periferija* išraiškiausiai iliustruojama ekstremaliu, visiškai priešingu centro gyventojų nuomonei, rinkėjų balsavimu, politinių grupių palaikymu, taip pat balsavimo aktyvumu (Lipset, Rokkan, 1967; Johanson, Pattie, 2006; Kinsey, 2006; Coakley, 2008).

Apibrėžiant periferiją, ne mažiau svarbus aspektas yra pačio regiono įvaizdis visuomenės sąmonėje. Tokiu atveju, kalbant apie *mentalinę periferiją*, svarbu yra, kaip regionas yra matomas „kitų“ (Eriksson 2008; Jansson, 2003, 2005; Avraham, First, 2006; Herrschel, 2009; Willett, 2010; Lang, 2012b). Žvelgiant iš centro pozicijų, periferiniai regionai įvardijami tokiais epitetais kaip „kaimiška idilė“, „lėtai tekančio gyvenimo vieta“ ir kt. (Willett, 2010). T. Lang (Lang, 2011, 2012a) teigimu, neužtenka pateikti vien neigiamas statistinių rodiklių reikšmes ir konstatuoti, kad tai periferija. Mokslininko teigimu, statistiniai rodikliai glaudžiai susiję su laikui bėgant visuomenėje nusistovėjusiu regiono įvaizdžiu – autoriaus įvardijamu „etiketės“ (angl. „label“) terminu.

Kaip visuomenėje suvokiama periferija ar kaip apibrėžiama šio fenomeno definicija, iš dalies priklauso nuo istorinių aplinkybių, politinės situacijos, anksčiau vyravusios ekonomikos. Be to, nemažai įtakos formuojant periferijos sampratą turi ir sprendimus priimančys asmenys, kurie įgyvendina ES sanglaudos politiką nacionaliniu ar regioniniu lygmeniu (Leimgruber 1994, 2004; Schmidt 1998; Lang, 2011).

Vokietijoje atliktų regioninių tyrimų duomenimis (Kil 2001; Bürkner, 2002, 2005; Kabisch ir kt. 2004; Neu, 2006; Steinführer, Kabisch 2007: 120; Lang, 2012a), yra regionų, kurių gyventojai pasižymi savismukdos mentalitetu. Toks požiūris, pasak tyrimus atlikusių mokslininkų, blokuoja galimybes gerinti padėtį regione, be to, perteikia neigiamą įvaizdį ir kitoms šalies teritorijoms. U. Matthiesen (Matthiesen, 2002), kalbėdamas apie periferijas Vokietijos regione, išsidėsčiusiame Vokietijos-Lenkijos pasienyje, konstatuoja, kad regionas mentaliniu atžvilgiu vis labiau smunka iš dalies dėl „periferizacijos gyventojų sąmonėje“ (Matthiesen 2002, p. 3; Lang, 2012a). Tuo tarpu C. Neu (Neu, 2006) nuomone, periferija tampama, kai „nebesugebama priešintis negatyviam įvaizdžiui“ (Neu, 2006, p. 13). *Šiame disertaciniame darbe mentalinė periferija nevertinama*, kadangi reikalauja papildomo sociologinio-etnologinio įdirbio, laiko bei didesnės disertacinio darbo apimties. Mentalinei periferijai nustatyti galėtų būti rengiamas atskiras darbas, kurio rezultatus galima būtų palyginti su šios disertacijos rezultatais, gautais naudojantis statistikos rodikliais.

Atotrūkiui tarp centro ir periferijos nusakyti, periferijos reiškiniams išryškinti taikomas *teritorinės atskirties* terminas (Daugirdas ir kt., 2013). Teritorinė atskirtis suprantama kaip depopuliacijos procesų, gyvenviečių tinklo bei pagrindinių institucijų (mokyklų, kultūros centrų, bibliotekų, ambulatorijų ir kt.) nykimo sąlygotas teritorijos socialinio, ekonominio, kultūrinio vystymosi galimybių stabdymas ir atotrūkio tarp centro ir periferijos didėjimas.

Nustatant periferiją svarbiu elementu laikomas teritorijos *mastelis*, kuris apibrėžia tyrimų erdvę (Marada, Chromy ir kt., 2006; Vaishar, 2006). Jei periferiją laikysime problemine teritorija, geriausiai suvokti egzistuojančių

problemų mastą, jų pobūdį bei imtis tam tikrų veiksmų toms problemoms pašalinti galima žemiausiame, lokaliame lygmenyje. Šiuo požiūriu vadovaujasi ir tiriamuosius mokslinius darbus vykdantys specialistai (Vaishar, 2006, Daugirdas, Burneika, 2006, Jerabek, 2006, Nagy, 2006, Szul, 2006, Well, Ballerino, 2006, Bihari, Kovac, 2006). Analizuojant periferijas globaliai – išskiriamos pasaulio lygmens periferijos, pateikiant Afrikos žemyną kaip labiausiai periferinį, o Europą bei Šiaurės Ameriką kaip centrinius (Knox, Marston, 2001). Stambinant mastelį atsilikusias teritorijas galima nustatyti žemyno rėmuose: pavyzdžiui, periferija Europos mastu gali būti įvardinta neseniai į ES įstojusios šalys – Rumunija bei Bulgarija. Siekiant dar labiau detalizuoti periferijas, pereinama į šalies lygmenį: pvz. Rumunijoje periferija galima būtų laikyti Transilvanijos regioną, o lokaliu lygmeniu – Transilvanijos regione esančias kaimiškas vietas. Aiškinant žemiausio lygmens periferijos egzistavimą globaliame kontekste, pateikiamas „keturgubos periferijos“ (angl. „quadruple periphery“) terminas (Szul, 2006).

Kalbant apie periferijas valstybės teritorijoje, išskirtinos *vidinės periferijos* – dažniausiai aptinkamos valstybės administracinių regionų pakraščiuose, bei *išorinės periferijos*, išsidėsčiusios valstybės pasienyje (Marada, Chromy ir kt., 2006). Be to, literatūroje dar egzistuoja periferijų tipologija pagal geopolitinę jų lokalizaciją. S. Rokkan (Rokkan, Urwin, 1982) pateikia tokius periferijų tipus kaip: „išorinės“ (angl. „external“), „tarpinės“ (angl. „interface“), „nepavykusių centrų“ (angl. „failed-centre“), „anklavinės“ (angl. „enclave“).

Apibendrinant kitų autorių sampratas, galima teigti, kad *periferija* – *tai nuo centro kiekybiniu ir/ar kokybiniu požiūriu nutolusi erdvė, kuri pasižymi integralumo su esama teritorine sistema ir centru trūkumu.*

Periferija suprantama kaip erdvė, kurioje besireiškiantys periferizacijos procesai sąlygoja skirtingų periferinių regionų, besiskiriančių tarpusavyje periferingumo laipsniu ir pobūdžiu, susiformavimą. Periferiją galima matuoti vienu (kiekybiniu ar kokybiniu) matu, o galima į periferiją žiūrėti

kompleksiškai – įvertinus kiekybinius rodiklius, išryškinti kokybinę periferijos būklę, apjungiant teritorinės periferijos bei „neteritorinės periferijos“ sampratas – įvertinant tiek atstumo, tiek ir demografinių, socialinių, ekonominių, kultūrinių, politinių bei gamtinių veiksnių įtaką periferiškumui.

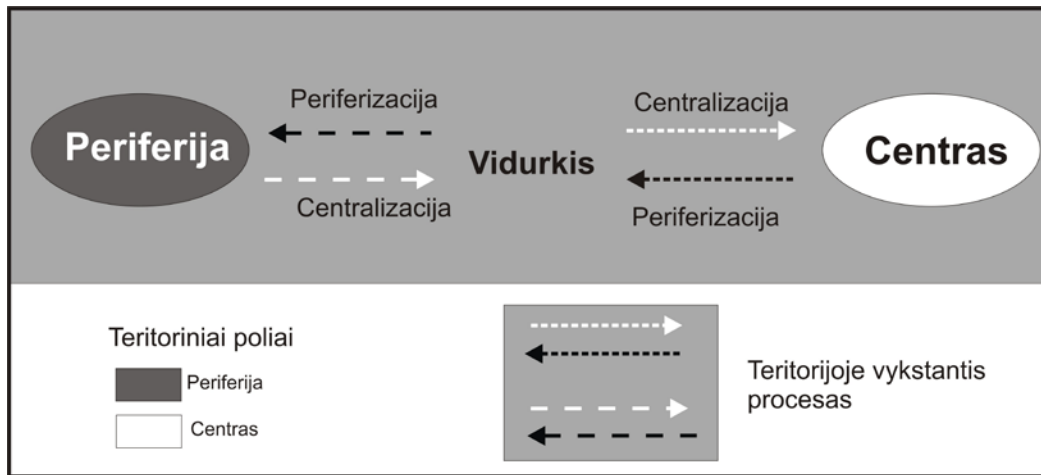
Disertaciniame darbe nustatytos periferijos (periferijai nustatyti parinktų rodiklių sistema, periferiškumo laipsnis) yra dalinai subjektyvaus požiūrio į periferiją kaip reiškinį pasekmė. *Disertaciniame darbe periferija suprantama kaip teritorinis vienetas, pasižymintis:*

1. Nutolimu nuo centro (sostinės, didžiųjų miestų);
2. Depopuliacija;
3. Žemesniais socialiniais ir ekonominiais rodikliais;
4. Gausesnėmis tautinių bei religinių mažumų bendruomenėmis ir politiniu protestiniu elektoratu;
5. Natūralesne gamtine aplinka.

Atlikta literatūros šaltinių bei statistikos rodiklių analizė suteikia galimybę į *periferiją* žvelgti kompleksiškai, ją traktuojant kaip teritoriją, egzistuojančią už centro ribų, su integralumu į esamą teritorinę sistemą bei vykstančius procesus trūkumu, stokojančią socialinių bei funkcinių teritorinių ryšių, pasižyminčią kultūriniu konservatyvumu, politiniu protesto elektoratu bei gamtiniu natūralumu.

2.3. Periferizacijos samprata

Siekiant suteikti periferijoms praktinę reikšmę ir ne tik teoriškai konstatuoti jų egzistavimą, svarbiau yra suprasti ir analizuoti periferizacijos procesą nei kalbėti apie pasekmes ir rezultata. Periferijos turėtų būti suprantamos kaip periferizacijos pasekmė (Beetz 2008; Lang, 2011).

4 pav. Periferizacijos/centralizacijos principinis modelis

Periferizacija suvokiama apjungiant dvi dedamąsias: statinę ir dinamišką erdves, t.y. vertinant rodiklių pokytį laike. Kad būtų galima suvokti poslinkį viena (neigiama) ar kita (teigiama) kryptimi, turėtų būti nustatytas atspirties taškas, tam tikras vidurkis, nuo kurio poslinkis teigiama ar neigiama kryptimi atspindėtų egzistuojančią situaciją: teritorijos *periferizaciją* arba *centralizaciją* (4 pav.) – priklausomai nuo poslinkio krypties vidurkio atžvilgiu.

2.4. Atstumo sąvokos interpretacija periferingo tyrimuose

Ganėtinai sudėtinga apibrėžti teritorijos tapimą periferija, kuomet tam pasitelkiama aibė vertinimo aspektų (pasiekiamumo, socialinis, ekonominis, demografinis, kultūrinis, politinis, gamtinis). Aiškiausiai periferijos samprata atskleidžiama operuojant atstumo dimensijomis. Tačiau reikėtų pastebėti, kad atstumo terminas, kuris vartojamas atskirčiai tarp centro ir periferijos apibrėžti, negali būti įvardijamas tik materialiai tiesiogiai ir matuojamas tik matematinėmis dimensijomis. Žinoma, fizinis atstumas yra neatsiejamas nuo periferingo tyrimų ir tai aiškiai akcentuojama apibrėžiant periferijos terminą bei konstruojant periferingo nustatymo rodiklius (Schürmann, Talaat, 2002; Vaishar, 2006, Marada, Chromy ir kt., 2006, Daugirdas, Burneika, 2006, Jerabek, 2006; Jakimavičius, Burinskienė, 2007; Dijkstra, Poelman, 2008; Jonard ir kt., 2009). Tačiau pastaruoju metu atsiranda naujas požiūris į periferingo vertinimą, kuomet mažesnis dėmesys skiriamas fiziniui atstumui

ir kalbama apie ekonominio, žmogiškojo, socialinio kapitalo, inovacijų svarbą (Copus, 2001). Šiame disertaciniame darbe, nustatant Lietuvos periferinius regionus, skirti pakankamai panašūs pasiekiamumo, demografinių, socialinių, ekonominių rodiklių grupių svorio koeficientai, laikantis nuostatos, kad visos išvardintos rodiklių grupės panašiai svarbios nustatant teritorijos periferiškumą (žr. 2.6 ir 2.8. skyrių).

Literatūroje galima rasti įvairių atstumo matavimų. Nustatant periferijas, be *metrologinės atstumo* išraiškos, pakankamai dažnai atstumo matavimai vykdomi *laiko bei kainų* dimensijomis (Lutter ir kt., 1992; Hay, 1994; Chatelus, Ulied, 1995; Spiekermann, Wegener, 1996; Gren, 2003). Laiko išraiška šiuo metu turi didesnę svarbą nei atstumo kilometrinių išraiška. Be to, egzistuoja ir *socialinis atstumas*, kuris suvokiamas kaip „atstumas tarp dviejų socialinių stratų: skirtingose socioekonominėse, rasinėse ar etninėse grupėse. Šis atstumas dažniausiai išmatuojamas bendravimo tarp socialinių grupių kiekiu“ (Social distance, 2004). Tuo tarpu *kultūrinis atstumas* pateikiamas kaip „intervalas tarp dviejų skirtingų grupių kultūrų, kaip pavyzdžiui tarp kaimo bendruomenės kultūros bei miesto“ (Cultural distance, 2004). O *ekonominis atstumas* – tai „atstumas, kurį gali nukeliauti prekė iki to, kol transportavimo kainos viršys prekės kainą“ (Economic distance, 2004).

Disertaciniame darbe pateikiamas demografinių, socialinių, ekonominių, kultūrinių rodiklių nuokrypis nuo vidurkio. Pasirinkta metodika atitinkamai leidžia taip pat išryškinti demografinį, socialinį, ekonominį bei kultūrinį atstumą (ne fizinį) tarp Lietuvos savivaldybių.

2.5. Periferinio regiono samprata

Kadangi tyrimo objektas yra periferiniai regionai, norint išskirti šios teritorinius darinius, pirmiausia reikėtų apibrėžti pačio regiono sąvoką, kuri moksliniuose darbuose yra traktuojama ganėtinai įvairiai (Алаев, 1983; Kirstukas, Čaplikas, 1999; Jauhiainen, 2000; Šimelevič, Bagdzevičienė, 2001; Vaitekūnas, 2001; 2004b; Burbulytė, 2005; Burneika, 2013), nenusižengiant klasikiniams regionų apibrėžimams (Vaitekūnas, 2006) ir akcentuojant, kad

vienas bendras siejantis požymis yra tas, kad regionas visuomet suvokiamas kaip erdvinė teritorinė sistema (Kavaliauskas, 1994, 2000; Damašienė, 2004; Burneika, Bagočiūtė, 2002; Burbulytė, 2005; Burneika, 2013). Tiek literatūroje, tiek praktiniame šalies gyvenime naudojamos sąvokos „rajonas“, „teritorinė sistema“, kurios traktuojamos kaip regiono sinonimai (Vaitekūnas, 2004, Burneika, 2013).

Pateikti visuotinai priimtina regiono apibrėžimą vargu ar yra įmanoma. Jussi S. Jauhianinen (Jauhianinen, 2000) nurodo, kad „klasikinis būdas apibrėžti regioną, yra tiesiog pasakyti, kad tai teritorija, kuri skiriasi nuo kitos teritorijos tam tikrais požymiais, kaip pavyzdžiui, gamtiniais, kultūriniais, politiniais ar kitokiais“. Tuomet, pasak Jussi S. Jauhianinen, galima skirti 4 regiono tipus: 1) fizinius regionus, kuriuos per daugelį metų suformavo geologiniai ir geomorfologiniai procesai; 2) ekonominius-funkcinius regionus, kurie išskiriami remiantis duomenimis apie gyventojų verslumą, tad šio tipo regionų išskyrimas būdingas centrinių vietų teorijai; 3) įteisinta regiono reikšmė sutapatinama su politiniu-administraciniu terminu, kuriuo remiantis regionai traktuojami kaip sudarančios valstybę smulkesnės suverenios teritorijos, kurias valdo valstybės deleguoti asmenys; 4) sociokultūrinius regionus, kurie skiriami apibrėžiant žmonių gyvenamas teritorijas, panašias pagal kalbinį-kultūrinį identitetą. Autorius taip pat teigia, kad išskirti šiuos keturis regionus pagal skirtingus kriterijus – ganėtinai paprasta, tačiau perdengti juos tarpusavyje, t.y. į teritoriją pažvelgti kompleksiskai – problematiška.

Benedict Anderson (Anderson, 1991) teigia, kad regionas gali būti suvokiamas kaip socialinis bei politinis darinys, o Perry Anderson (Anderson, 1994) priėjo išvados, kad regiono termino samprata yra išsvis neaiški, nes šiuo terminu naudojamosi kalbant apie visiškai skirtingas vietas: nuo konkrečios specifinės teritorijos iki didžiulių teritorinių vienetų. Tačiau kitų autorių nuomone (Vaitekūnas, 2001; Šimelevič, Bagdzevičienė, 2001; Burbulytė, 2005), regiono dydis nėra apspendžiantysis kriterijus, o tuo tarpu esminiu požymiu „yra tai, kad jis pasižymi tam tikromis, tik jam būdingomis

savybėmis, skiriančiomis jį nuo kitų regionų, kurios ir tampa regiono vientisumo kriterijumi, padedančiu apibrėžti jo ribas“ (Andriušaitienė, 2007; Vaitekūnas, 2001). Remdamasi tokiu požiūriu į regioną, D. Andriušaitienė (Andriušaitienė, 2007) teigia, kad regionai suprantami ir kaip šalių grupės, ir kaip šalies teritoriniai administraciniai vienetai, kurie skiriasi savo plotu, gyventojų skaičiumi, politine, ekonomine ar kultūrine svarba. Tuo tarpu Lietuvoje regiono samprata (kuri, reikėtų pastebėti, yra ganėtinai generalizuota) įteisinta regioninės plėtros įstatyme (Lietuvos Respublikos regioninės..., 2000), kuriame nurodoma, kad regionas – „vientisa valstybės teritorijos dalis, kurioje įgyvendinama nacionalinė regioninė politika“.

D. Burneika (Burneika, Bagočiūtė, 2002; Burneika, 2013), aiškindamas regiono sampratos esmę, pateikia ganėtinai platų, komplekso požiūrio apibrėžimą, teigdamas, kad regionas – „tai istoriškai susiformavęs individualus ir unikalus kompleksinis darinys, susidaręs sąveikaujant gamtinėms ir socialinėms sistemoms, apibrėžtas sutartinėmis integruotomis ribomis. Čia regionas suprantamas kaip integruota ir sąlyginai vientisa teritorinė sistema, susiformavusi per tam tikrą laiką, pasižyminti teritorinės sąrangos savitumu, egzistuojanti platesnėje hierarchinėje regionų sistemoje“. Atitinkamai, autorius nurodo, kad pagal išskyrimo principus galima klasifikuoti regionus pagal tris tipus: 1) homogeniniai (išskiriami formaliais tam tikrais reiškinių panašumo principais), 2) funkciniai (aplink tam tikrą funkciją vykdantį centrą organizuojama teritorija), 3) vernakuliariniai (regionai gyvuojančios žmonių pasamonėje, todėl kiekvieno suvokiami ir apibrėžiami skirtingai) (Burneika, 2013).

E. B. Alajev (Алаев, 1983) nuomone, regiono samprata geografijoje suprantama nevienareikšmiškai, tuo sąlygodama jos neapibrėžtumą. Autorius išskiria keturias regiono termino suvokimo ir interpretavimo kryptis: 1) regiono terminas gali būti laikomas rajono sinonimu; 2) regionas gali būti interpretuojamas kaip taksonominis vienetas skirtingose taksonominėse sistemose; 3) regiono terminas gali būti naudojamas konkrečiame teritorijos skirstyme pagal pasirinktus požymius, siekiant išskirti konkrečius

(individualius) teritorinius vienetus – regionus; 4) regiono terminas gali būti panaudotas siekiant įvardinti tam tikro lygmens taksonominius vienetus, užimančius konkrečia padėtį hierarchinėje sistemoje.

Išsamiai regioną apibūdino A. Šileika bei R. Šimulienė (Šileika, Šimulienė, 2011) nurodydami, kad „regioną galima apibrėžti kaip administracinį vieneta, išsiskiriantį tik jam būdingais ekonominiais, socialiniais, kultūriniais, istoriniais ir etniniais savitumais ir kuriame galioja šalies Konstitucijoje įteisinta jame veikianti institucinė sistema“. Tačiau kartu autoriai pabrėžia, kad atitinkančio šį apibrėžimą teritorinio darinio išskirti ne5manoma, todėl kad nesilaikoma šios regionos sampratos ir regioną atspindi tik pagal formą ir nepakankamai pagal turinį.

Apibendrinant įvairių autorių pateikiamas regiono sąvokų interpretacijas, galima vis tik teigti, kad esminiu metodologiniu regiono sampratos pagrindu laikoma teritorinė dimensija, o kriterijai, kuriais remiantis išskiriami regionai, priklauso nuo tyrimo pobūdžio, nagrinėjamo objekto, autoriaus asmeninių interesų, tačiau pabrėžtina, kad išskiriami regionai turi pasižymėti vientisumo kriterijumi. Remiantis šiuo požiūriu, disertaciniame darbe išskiriami periferiniai regionai atsižvelgiant į geografinę-teritorinę dimensiją bei periferiškumą laipsnį.

Prastesniais demografiniais, socialiniais, ekonominiais rodikliais išsiskiriančios teritorijos dažnai įvardijamos probleminiais, besivystančiais, stagnaciniais, depresiniais, atsilikusiais, kriziniais, nepatraukliais, kaimiškais regionais (Kirstukas, 2000; Bagdzevičienė ir kt., 2002; Misiūnas, Svetikas, 2003; Andriušaitienė, 2007; Tautvaišaitė, 2007; Vidickienė ir kt., 2012). Šie regionus apibūdinantys būdvardžiai yra periferinio regiono apibūdinimo sinonimai.

Regiono samprata nėra nusistovėjusi ir vienareikšmiška, todėl apibrėžti, kas yra *periferinis regionas* – ganėtinai sudėtinga. Būtent akcentuojančių periferinį regioną apibrėžimų nėra gausu, kadangi daugeliu atveju apibrėžimai pateikiami periferijai, kaip fenomenui paaiškinti. P.L. Knox ir S.A. Marston (Knox, Marston, 2001) periferinį regioną traktuoja kaip „teritorinį vieneta,

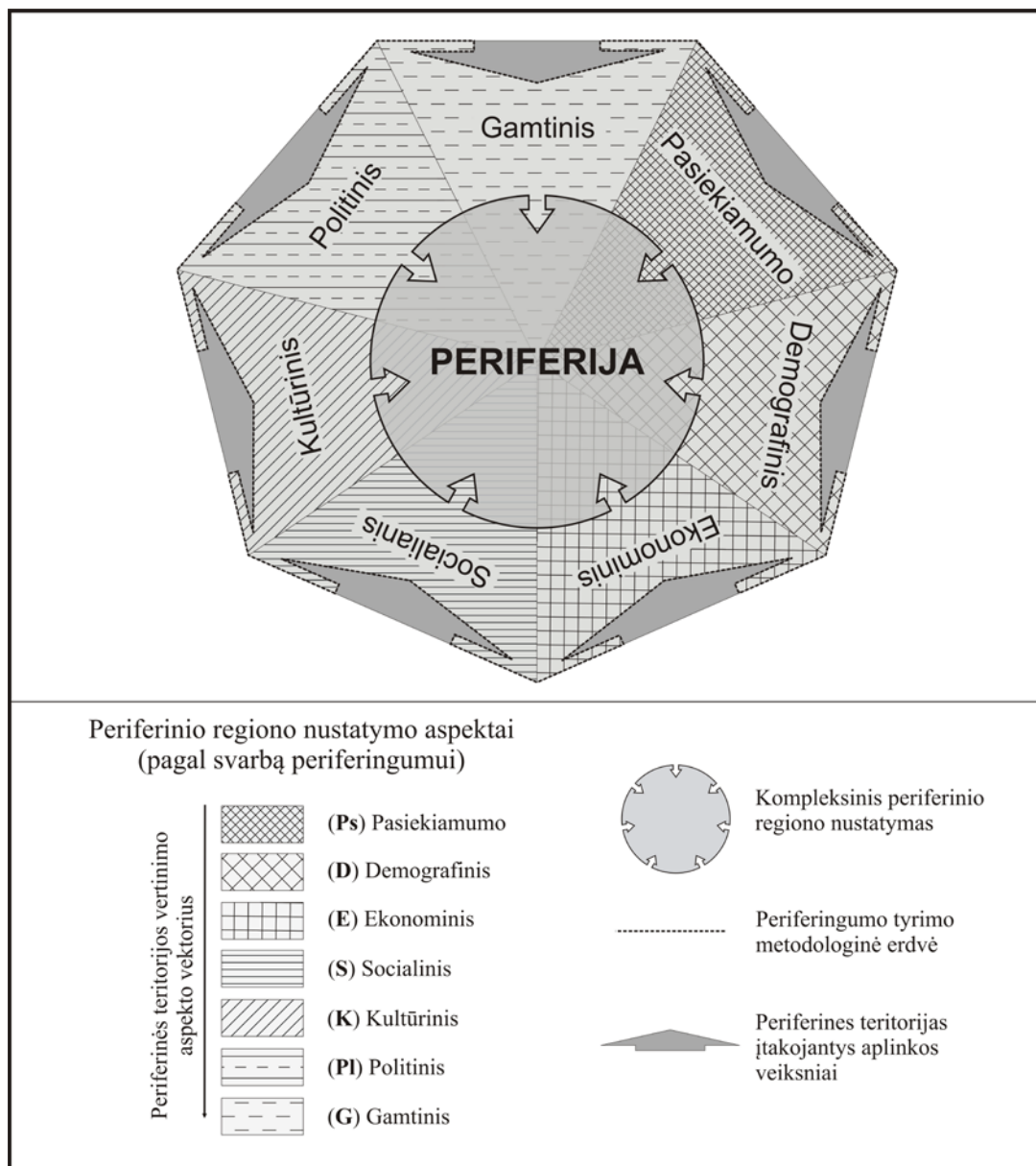
kitos teritorijos atžvilgiu, pasižymintį neišvystyta arba siauros specializacijos žemo produktyvumo ekonomika“. Kito autoriaus A. Vaishar (Vaishar, 2006) teigimu: „periferinis regionas – tai regionas, kuriame vyrauja priklausymo centrui ryšiai, naudojamos primityvesnės technologijos ir labai specializuota mažo našumo ekonomika“ (Vaishar, 2006). Periferinis regionas suvokiamas kaip „regionas, išsidėstęs už ekonominio valstybės centro ribų, reprezentuojančio dominuojančią valstybės teritoriją“ (Daugirdas, Burneika, 2006).

Apibendrinami periferinio regiono sampratą, autoriai, vyraujančiais periferinio regiono egzistavimo kriterijais laiko ekonominę potencialą ir atstumą. Tačiau šio darbo autorė norėtų pastebėti, kad tai tik iš dalies teisingos ir neišbaigtos periferinio regiono sampratos. Nereikėtų pamiršti ir kitų, ne mažiau svarbių darbe minėtų aspektų: demografinio, kultūrinio, politinio, ir periferinį regioną suvokti kaip kompleksinį darinį. Todėl galima suformuluoti periferinio regiono sampratą, kuria teigiama, kad *periferinis regionas – tai teritorinė sistema, neturinti aiškaus vystymosi potencialo, priklausoma/nepriklausoma nuo centro, stipriai atsiliekanči nuo bendrųjų šalies raidos tendencijų.*

2.6. Periferinio regiono nustatymo rodiklių sistema

Nuo XX a. dešimtojo dešimtmečio vis daugiau dėmesio skiriama darnaus vystymo rodiklių nustatymui visuose teritoriniuose lygmenyse (Černe, Kušar, 2010). Idėja apie darnaus vystymo rodiklių tobulinimą yra išsakyta ir 1992 metais Rio de Janeiro, Brazilijoje, Darbotvarkėje 21 (Lietuvos Respublikos aplinkos..., 2001: skyrius 40.4). Europos Sąjungos institucijos taip pat vienu svarbiausių uždavinių laiko subalansuoto vystymo idėjų įgyvendinimą (The New..., 2000, The New..., 2005). Pasirinkus atitinkamus rodiklius ir įvertinus teritorijos raidos tendencijas, ištyrus galimybes bei grėsmes, galima siekti, kad teritoriniai, socialiniai, ekonominiai, gamtiniai veiksniai taptų tolimesnio darnaus teritorijų vystymo pagrindu (Černe, Kušar, 2010). Drabe nagrinėjamų

rodiklių sistema gali tapti teritorijų erdvinių netolygumų vertinimo bei periferinių regionų identifikavimo bei išskyrimo pagrindu.

5 pav. Periferinio regiono identifikavimo ir vertinimo modelis

Rodiklių įvairovė apsunkina periferinių regionų objektyvios ir visa apimančios vertinimo rodiklių sistemos nustatymą. Teritorijos gali būti vertinamos pagal įvairius kriterijus, skirtingai interpretuojant, atsižvelgiant į tyrėjo, ar tyrimo tikslą. Galima skirtingas teritorijas vertinti pagal atskiras rodiklių sistemas, nes kiekviena teritorija pasižymi savita specifika ir savo problemomis. Vienuose regionuose periferiškumą lemia pasiekiamumas ar demografiniai procesai, kituose socioekonominiai, kultūriniai ar politiniai

reiškiniai. To pasakoje ima dominuoti pagrindinio periferingumą įvardinančio rodiklio reikšmė, kadangi vieno rodiklio atveju teritorija gali būti vertinama kaip periferiškesnė, kito – centriškesnė. Todėl rodikliai tampa nevienodai svarbūs aiškinantis teritorijos periferingumo laipsnį. Aptariant periferinius regionus, svarbiu elementu tampa laiko dimensija – kalbant apie esamą situaciją, neįmanoma atsiriboti nuo praeities ir neatsižvelgti į teritorijų raidos perspektyvas.

Įvertinus gausias periferingumo tyrimų studijas, galima teigti, kad šis reiškinys dar yra nepakankamai ištyrinėtas ir nėra rodiklių sistemos, kuria būtų galima remtis, kuria naudojantis būtų galima periferiją vertinti kompleksiskai. Todėl periferiją, kaip reiškinį, galima tyrinėti naudojantis įvairiais rodikliais, kurių gausa priklauso nuo pasirinktos tyrėjo idėjinės nuostatos, požiūrio ar užsibrėžto tikslo. Šiame darbe periferijos kompleksinis vertinimas atliekamas remiantis septyniais teritorijos vertinimo aspektais: *pasiekiamumo, demografiniu, socialiniu, ekonominiu, kultūriniu, politiniu bei gamtiniu* (5 pav.).

Kiekvienas aspektas turi savitą rodiklių sistemą, pagal kurią galima išryškinti atskirų rodiklių teritorinės raiškos netolygumus, kurių pagrindu išskiriami periferiniai regionai bei įvardijami jų ypatumai (1 lentelė). Aspektų, kuriais nagrinėjama teritorija, vaidmuo yra nevienodas, o to vaidmens svarba priklauso nuo atitinkamų svertinių koeficientų. Detalesnis koeficientų apibūdinimas pateikiamas 2.8 skyriuje.

Atsikirai nagrinėjant, šios skirtingų aspektų rodiklių sistemos atrodo ganėtinai nesudėtingos ir aiškios, nesunkiai pritaikomos teritoriniams tyrimams, tačiau koncentruoti šias rodiklių sistemas, atliekant kompleksinį teritorijos tyrimą – nauja, sudėtinga ir painu, tačiau tik remiantis kompleksiniu teritorijos tyrimu, galima pagrįstai kalbėti apie periferines, dėmesio reikalaujančias valstybės teritorijas.

1 lentelė. Periferinių regionų nustatymo rodiklių sistema

Aspektai	Rodikliai	Regiono periferiškumo matavimo vienetai
<i>Pasiekiamumo</i>	Administracinių centrų pasiekiamumas per 25 min.	Teritorijos dalis, kurioje administracinį centrą galima pasiekti per 25 min. (%)
	Kelių tinklo tankumas	Kelių tankumas 100 km ² (km/100 km ²)
<i>Demografinis</i>	Gyventojų tankumas	Gyv./km ²
	Kaimo gyventojų tankumas	Gyv./km ²
	Natūrali kaita	1000-iui gyventojų tenka natūralios kaitos (‰)
	Neto migracija	1000-iui gyventojų tenka neto migracijos (‰)
	Pensinio amžiaus gyventojų ir vaikų santykis	Pensininkų skaičius, tenkantis 100-ui vaikų iki 15 metų
<i>Socialinis</i>	Nedarbo lygis	Registruotų bedarbių-darbingo amžiaus gyventojų santykis (%)
	Socialinės pašalpų gavėjų ir gyventojų santykis	Gyventojams tenkanti socialines pašalpas gaunančių gyventojų dalis (%)
	Mokinių skaičius savivaldybėje	Mok./km ²
	Mokyklų tinklo tankumas	Mokykl.sk./100 km ²
	Gyventojų išsilavinimo lygis	1000-iui gyv. tenka aukštąjį išsilavinimą įgiję asmenys (‰)
<i>Ekonominis</i>	Verslumo lygis	Mažų ir vidutinių įmonių skaičius, tenkantis 1000-iui gyventojų (‰)
	Užimtųjų sukuriama pridėtinė vertė	Tūkst. Lt./1 gyv.
	Tiesioginės užsienio investicijos (TUI)	Lt./1 gyv.
	Materialinės investicijos	Lt./1 gyv.
	Gyvenamųjų teritorijų žemės vertės	Lt./aras
	Pastatytų naujų butų skaičius	1000-iui gyventojų tenka naujai pastatytų butų (‰)
	Žemės ūkio naudmenų dalis	Žemės ūkio naudmenų dalis nuo savivaldybės ploto (%)
	Užimtųjų žemės ūkyje tankumas	100 Ha tenka užimtųjų žemės ūkyje
	Žemės ūkio naudmenų našumas	Našumo balai
<i>Kultūrinis</i>	Tautinių mažumų dalis	Visų tautinių mažumų dalis (%)
	Religinių mažumų dalis	Visų religinių mažumų dalis (%)
<i>Politinis</i> ²	Prisijungimo/atsiskyrimo prie/nuo geopolitinių blokų palaikymas referendumų metu	Pasisakantys prieš Lietuvos nepriklausomybę 1991 m. plebiscite / nepritariančios Lietuvos narystei ES 2003 referendume (%)
	Protesto kandidatų palaikymas Prezidento rinkimų antro turo metu	Protesto kandidatų palaikantys Prezidento rinkimuose 2 t. (%)
	Protesto partijų palaikymas Seimo rinkimuose	Protesto partijas palaikantys per. Seimo rinkimus (%)
	Rinkėjų aktyvumo skirtumas tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų	Rinkėjų aktyvumo skirtumas tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų (% punktais)

² Pateikiami V. Petrulio (Petrulis, 2009) disertacijos darbe išskirti rodikliai.

<i>Gamtinis</i>	Miškingumas	Miškų užimama dalis lyginant su visu savivaldybės plotu (%)
	Ežeringumas	Ežerų užimama dalis lyginant su visu savivaldybės plotu (%)
	Pelkėtumas	Pelkių užimama dalis lyginant su visu savivaldybės plotu (%)

1 lentelės tęsinys

2.7. Periferingo tyrimo rodikliai

Periferingo vertinimo rodiklių sistema sudaryta remiantis užsienio ir Lietuvos tyrėjų atliktais darbais (žr. literatūros apžvalgą). Įvairūs autoriai (Marada, Chromy ir kt., 2006; Nagy, 2006; Vaishar, 2006; Schürmann, Talaat, 2006; Tautvaišaitė, 2007; Dijkstra, Poelman, 2008; Daugirdas, Burneika, 2008; Černe, Kušar, 2010 ir kt.) akcentuoja skirtingus rodiklius, kurie, nors ir pagrįsti, atspindi subjektyvų kiekvieno autoriaus požiūrį į periferingumą. Vertinant periferingumą ir į šį reiškinį žiūrint kompleksiskai, galima remtis įvairiais rodikliais, tačiau dėl disertacijos apimties ir analizei atlikti skirto riboto laiko buvo pasirinkti informatyviausiusi, geriausiai atspindintys tyrimo objektą rodikliai, kurių duomenys buvo analizuoti savivaldybių lygmeniu. Šiame darbe periferingumas nustatomas pagal 30 rodiklių, kurie sugrupuoti į septynias grupes, pagal skirtingus periferingumą lemiančius aspektus: pasiekiamumo, demografinį, socialinį, ekonominį, kultūrinį, politinį bei gamtinį.

Nuosekli periferinių regionų nustatymo rodiklių sistema (t.y. rodiklių grupės pagal nagrinėjamą aspektą), analizei parinkti rodikliai ir jų matavimo vienetai pateikiami 1 lentelėje. Laikantis nuostatos, kad teritorinė sistema skirstoma į dvi pagrindines dimensijas – centrus ir periferijas, – šiame darbe pagal analizuotus rodiklius *periferinėmis laikomos tos savivaldybės, kurių rodiklių reikšmės yra artimos šalies vidurkiui arba žemiau jo*. Itin periferinėmis laikomos tos savivaldybės, kurių rodiklių reikšmės 60% ir daugiau procentų yra mažesnės, lyginant su šalies vidurkiu. Kai rodiklių reikšmės didesnės už šalies vidurkį, teritorija laikoma centru, kuris analizuojant rodiklius, skirstomas į du lygius. Tokiu būdu siekiama išryškinti skirtingo lygmens Lietuvos periferijas ir centrus.

Pasiekiamumo. Pasiekiamumo rodikliai yra vieni svarbiausių siekiant išryškinti teritorijos centrus ir periferijas. Pasiekiamumo rodiklių reikšmės sąlygoja teritorinio planavimo bei vystymo gairės, kuriomis remiantis formuojamas paslaugų centrų, gydymo bei švietimo centrų tinklas bei kita infrastruktūra (Jakimavičius, Burinskienė, 2007). Nagrinėjant pasiekiamumo naudą, galima daryti prielaidą, jog vietovės, išsidėsčiusios patogesnėse, prieinamesnėse vietose bei turinčios sąsajų su regioniniais ar pasauliniais centrais bei iš jų sklindančiomis inovacijomis, yra konkurencingesnės bei produktyvesnės lyginant su atokiomis, labiau izoliuotomis vietovėmis (Spiekermann, Wegener, 2012). Pasiekiamumo rodikliai leidžia išryškinti tikėtinas teritorijos raidos galimybes aplink esančių centrų atžvilgiu.

Vietovės pasiekiamumo laikas. Analizuojant šį rodiklį ir išryškinant periferijas buvo apsiribota aprašymu. Kadangi kartografuojant buvo atsižvelgta į laiko mastelį, šio rodiklio reikšmės nepriklausė nuo savivaldybių ribų. Šiuo atveju nebuvo įmanoma taikyti skaičiavimo metodikos, kuri taikyta kitiems rodikliams. Šis rodiklis – tai administracinių centrų pasiekiamumas automobiliu per tam tikrą laiką. Skaičiavimai atlikti bendradarbiaujant su VU Geografijos ir kraštotvarkos katedros dokt. A. Balčiūnu³. Vietovės pasiekiamumo laikas skaičiuotas vadovaujantis kelių eismo taisyklėse nurodytais greičio ribojimais. Įvertinus tai, kad kelio atkarpa įveikiama ne maksimaliu joje leistinu, o vidutiniu greičiu, maksimalus greitis buvo sumažintas 15%. Pasiekiamumo automobiliu rodiklis iliustruojamas trimis kartoschemomis:

- *Pasiekiamumas sostinės atžvilgiu.* Analizei pasirinktas pereinamasis valandos laiptas, teigiant, jog teritorija, kurią įveikiant iki sostinės užtrunkama iki valandos, gali būti įvardijama kaip centras. O teritorija, iš kurios kelionė į sostinę užtrunka daugiau nei tris valandas, laikoma

³ A. Balčiūnas, pagal disertacijos autorės pateiktus, periferiškumo kontekste susistemintus laiko mastelio duomenis, atliko GIS analizę ir parengė kartografinį maketą.

periferija. Teritorijos, iš kurių kelionė užtrunka 2-3 val., priskirtos tarpinėms zonomis.

- *Pasiekiamumas šešių didžiųjų miestų atžvilgiu.* Šis rodiklis pasirinktas remiantis Europos valstybių tyrimų pavyzdžiu (Schürmann, Spiekermann, 2006; Dijkstra, Poelman, 2008; Jonard ir kt., 2009), teigiant, jog traukos centru laikytinas miestas, kuriame gyventojų skaičius viršija 50 tūkst.. Šis skaičius kaip riba pasirinktas todėl, kad būtent tokio dydžio miestai gali pasiūlyti didesnę darbo, aukštojo mokslo, specializuotų sveikatos institucijų, prekybos tinklų bei paslaugų pasirinkimą (Dijkstra, Poelman, 2008). Šešių Lietuvos miestų savivaldybių teritorijos atitinka užsienio autorių pateikiamą traukos centrų apibrėžimą. Remiantis mokslininkais (Dijkstra, Poelman, 2008), tyrusiais atokias kaimiškas teritorijas Europos Sąjungos kontekste bei didelių miestų (virš 50 tūkst. gyventojų) pasiekiamumo galimybes, 45 minučių laiko laiptas yra tinkamiausias kriterijus atokioms kaimiškoms teritorijoms išskirti. Tuo tikslu, šiame darbe (pagal Dijkstra, Poelman, 2008) yra pateikiami šie laiko tarpai: iki 30 min., iki 45 min., iki 60 min., daugiau nei 60 min. Pritaikius šį rodiklį, periferija laikoma teritorija, iš kurios pasiekti centrą automobiliu užtrunkama daugiau nei 45 min. Jei užtrunkama daugiau nei 60 min. – teritorija laikoma itin periferine.
- *Pasiekiamumas savivaldybių administracinių centrų atžvilgiu.* Remiantis Lietuvos autorių (Jakimavičius, Burinskienė, 2007) rengtu darbu, daroma prielaida, jog neformalias centro ribas išreiškia administracinio centro pasiekiamumas automobiliu per 15 min. Atitinkamai, kitų pasiekiamumo zonų išskyrimui buvo taikomas 10 min. intervalas. Vietovės, iš kurių savivaldybės centrą pasiekti užtrunkama daugiau nei 45 min., įvardintinos itin periferinėmis.

Administracinių centrų pasiekiamumas per 25 min. Manoma (Jakimavičius, Burinskienė, 2007), kad vykimas iki administracinio centro automobiliu yra optimalus, jei kelyje užtrunkama iki 30 min.. Todėl periferinių

regionų išskyrimui buvo pasirinktas rodiklis, išryškinantis savivaldybės dalį (procentais), iš kurios administracinį centrą galima pasiekti per 25 min. ir trumpiau. Virš 25 min. laiko ribos esančios teritorijos laikytinos periferinėmis.

Kelių tinklo tankumas. Periferingumo tyrimuose kelių tinklo tankumas yra pakankamai svarbus rodiklis, nes yra glaudžiai susijęs su regiono išsivystymo laipsniu. Analizuojant kelių tinklo tankumo rodiklį, kartoschemoje pridedama papildoma įkarpa, vaizduojanti eismo intensyvumą šalies valstybinės reikšmės keliuose. Tokiu būdu siekiama iš dalies atskleisti kelių tankumo netolygumą šalyje. Kadangi abu šie rodikliai papildo vienas kitą, galima konstatuoti, kad retesniu kelių tinklu pasižyminčios savivaldybės išsiskiria ir mažesniu eismo intensyvumu. Pagal kelių tankumo ir eismo intensyvumo rodiklius galima daryti išvadas apie demografinę, socioekonominę situaciją regione. Galima nuspėti, kad mažas kelių tankumas bei eismo intensyvumas regione iš dalies atspindi nedidelį tos teritorijos gyventojų, stambių įmonių skaičių.

Demografiniai. Suprasti, išanalizuoti ir įvertinti demografinę šalies situaciją yra svarbi periferingumo tyrimų užduotis. Periferingumo tyrimuose demografiniai rodikliai yra tolygiai svarbūs kaip pasiekiamumo rodikliai. Nagrinėjant šią temą, paaiškėjo, kad nemaža dalis autorių išskiria demografinį bei pasiekiamumo aspektus kaip dominuojančius apibūdinant periferinius regionus. Nors šalies demografinėi situacijai aprašyti yra pateikiama nemažai rodiklių, tačiau analizuojant periferingumą yra atrinkti tik tie, kurie labiausiai atspindi periferingumą bei regionų periferizacijos ypatumus.

Gyventojų tankumas. Šis rodiklis – vienas iš svarbiausių, nes gyventojų skaičiaus kitimas geriausiai atspindi teritorijų periferizacijos reiškinį. Remiantis šiuo rodikliu, galima pastebėti tuštėjančias, arba augančias savivaldybes, o tai iš dalies atspindi savivaldybių patrauklumą visuomenėje (Kuliešis, Pareigienė, 2011). Remiantis tankumo rodikliu, galima daryti prielaidas apie regionų raidą: jei tankumas mažas ir toliau mažėja, galima prognozuoti tos teritorijos negatyvias tendencijas (Lietuvos retai apgyventos..., 2012). Periferijai būdingas mažas gyventojų tankumas.

*Kaimo gyventojų tankumas.*⁴ Periferingumo tyrimuose aktualus kaimo gyventojų tankumo rodiklis, nes eliminuojant miestų duomenis, dar labiau išryškinami regioniniai netolygumai. Kaimo gyventojų tankumo rodiklio kaita išryškina itin retai apgyventas (Daugirdas, 2002; Daugirdas, Baubinas, 2008; Daugirdas ir kt., 2013), vykstančios periferizacijos savivaldybes, kuriose gyventojų skaičius yra išskirtinai mažas.

Natūrali kaita. Šis rodiklis rodo santykį tarp gimusiųjų bei mirusiųjų, todėl ilgainiui išryškėja „augantys“ bei depopuliacijos regionai. Vidutinės natūralios kaitos reikšmės Lietuvoje yra neigiamos, todėl pagal taikomą skaičiavimo nuokrypio nuo vidurkio metodiką išskirti periferiniai regionai pasižymi itin neigiamomis rodiklio reikšmėmis.

Neto migracija. Mažėjant gimstamumui, migracijos rodikliai tampa itin aktualūs, nes liame periferizacijos reiškinių. Neto migracijos rodiklio reikšmės ir jų kaita leidžia įvertinti regionų raidos tendencijas: regionai su didele emigracija ilgalaikėje perspektyvoje išryškės kaip itin problemiški regionai, nes daugiausia išvyksta jaunų ar darbingo amžiaus gyventojų, todėl gali pasireikšti darbo jėgos trūkumas. Periferijos išsiskiria didesnėmis neto migracijos rodiklio reikšmėmis.

Pensinio amžiaus gyventojų – vaikų santykis. Pensinio amžiaus gyventojų ir vaikų santykio rodiklis buvo pasirinktas siekiant išryškinti „senstančius“ regionus. Savivaldybių „senėjimas“ glaudžiai susijęs su periferizacijos reiškiniu. Visoje Lietuvoje vyksta gyventojų senėjimas, tačiau skirtinguose regionuose šis reiškinys pasireiškia skirtingu intensyvumu. Šiam reiškiniui didelę įtaką daro mažas gimstamumas, dideli emigracijos mastai bei gyvenimo trukmės ilgėjimas. Periferiniuose regionuose pensinio amžiaus gyventojų skaičius stipriai viršija vaikų skaičių.

Socialiniai. Nuo socialinių rodiklių priklauso šalies regioninė politika. Būtent socialiniais rodikliais paremtas probleminių teritorijų išryškinimas (LR

⁴ *Kaimo gyventojų tankumo* skyrelyje analizuojamos tik tos savivaldybės, kurioms Lietuvos Statistikos departamentas pateikia informaciją apie kaimo gyventojų skaičių. Miestų savivaldybės neįtraukiamos į skyrelyje pateiktus nuokrypio nuo vidurkio skaičiavimus (%).

Vyriausybės nutarimas „Dėl probleminių...“, 2003). Autorės nomone, neužtenka įvertinti nedarbo lygio ir socialinės pašalpos gavėjų bei gyventojų santykio rodiklius, norint išskirti probleminius-periferinius regionus. Vertinant socialinę šalies situaciją, šalia Vyriausybės nustatytų rodiklių akcentuojami ir mokinių, mokyklų tinklo tankumo bei išsilavinimo rodikliai, kurių žemesni rezultatai susiję su periferijos fenomenu.

Nedarbo lygis. Nedarbo lygio rodiklio svarbą, sprendžiant probleminių teritorijų klausimus, akcentuoja ir Valstybės institucijos (LR Vyriausybės nutarimas „Dėl probleminių...“, 2003). Šis rodiklis yra vienas iš dviejų (kurių kitas – socialinės pašalpos gavėjų ir gyventojų santykio rodiklis), naudojamų Vyriausybės nustatant Lietuvos problemines teritorijas. Tačiau šis rodiklis atspindi tik oficialųjį nedarbo lygį ir remiasi asmenų, užsiregistravusių darbo biržoje, statistika⁵. Pagal nedarbo lygio rodiklį periferinėmis laikomos tos savivaldybės, kurių šio rodiklio reikšmės yra panašios į šalies vidurkio reikšmę arba viršija jį.

Socialinės pašalpos gavėjų ir gyventojų santykis. Šis rodiklis, žymintis santykį tarp socialinės pašalpos gavėjų ir visų gyventojų, įvardinamas kaip vienas svarbiųjų, išskiriant problemines teritorijas šalyje (LR Vyriausybės nutarimas „Dėl probleminių...“, 2003). Kadangi pagal Vyriausybės nutarimą (LR Vyriausybės nutarimas „Dėl probleminių...“, 2007) Lietuvoje išskirtos probleminės teritorijos yra glaudžiai susijusios su periferijomis ir periferizacija, socialinių pašalpų gavėjų rodiklis atrinktas į periferingumo vertinimo rodiklių sistemą. Didesnė socialinių pašalpų gavėjų našta tenka periferijos nei centro gyventojams.

Mokinių tankumas. Bendrojo ugdymo įstaigų mokinių tankumo kaita iliustruoja kai kuriuose šalies regionuose vykstančias periferizacijos tendencijas. Kadangi įprastai naudojamas mokinių skaičiaus 1000-iui gyventojų rodiklis niveliuoja skirtumus šalyje, periferingumui vertinti

⁵ Nedarbo lygio rodiklio reikšmės iki 2000 m. gali būti netikslios dėl tuo metu didžiųjų miestų ir jų rajonų statistinių nedarbo lygio duomenų bendrų reikšmių pateikimo.

pasirinktas mokinių skaičiaus viename kvadratiname kilometre rodiklis, išryškinantis regioninius netolygumus Lietuvoje.

Mokyklų tinklo tankumas. Kadangi bendrojo ugdymo mokyklų tinklo tankumas mažėja, išryškėja depopuliacijos, socialinės bei ekonominės degradacijos tendencijos. Mokyklų tinklo tankumo rodiklis parinktas, siekiant išryškinti šalies periferingumą. Periferijomis laikomos tos savivaldybės, kuriose mokyklų tinklo tankumas ženkliai retesnis nei centruose.

Gyventojų išsilavinimo lygis. Rodikliu siekiama išryškinti gyventojų išsilavinimo netolygumus savivaldybėse. Periferingumo tyrime šis rodiklis aktualus tuo, kad aiškiai išskiria centrus, kas atitinkamai leidžia spęsti apie periferijų išsidėstymą.

Ekonominiai. Ekonominių rodiklių svarba akcentuojama daugelyje tyrimų išskiriant periferinius regionus (Nagy, 2006; Vaishar, 2006). Teigiama, kad ekonominė situacija sąlygoja didelį atotrūkį tarp periferijų ir centrų, kuomet centrai išsiskiria stabilumu/augimu, patrauklia investicine erdve, atitinkamai – periferijos išgyvena ekonominę stagnaciją ar net degradaciją. Galima pateikti dešimtis ekonominių rodiklių, tačiau autorė stengėsi atrinkti regioninius netolygumus atskleidžiančius rodiklius, apimančius kuo platesnį laiko mastelį.

Verslumo lygis. Verslumo lygis išreiškiamas mažų ir vidutinių įmonių skaičiumi, tenkančiu 1000-iui gyventojų⁶ (Lietuvos Respublikos smulkiojo ir vidutinio..., 2002; Lietuvos statistikos departamentas, 2012). Smulkios ir vidutinės įmonės šalies ekonomikoje yra svarbios, nes sukuria 2/3 viso šalies BVP (Smagurauskienė, 2011). Todėl savivaldybės, kurios pasižymi didesniu mažų ir vidutinių įmonių skaičiumi, tenkančiu tūkstančiui gyventojų didina regiono konkurencingumą, iliustruoja patrauklumą investuotojams – pagal šį rodiklį įvardijamos centru. Disertacijoje periferinėmis laikomos tos

⁶ Lietuvos statistikos departamento pateikiamas veikiančių įmonių skirstymas į dideles (turinčias daugiau nei 250 darbuotojų) bei vidutines ir mažas (iki 250 darbuotojų) pradėtas tik 2002 m. (Rodiklių duomenų bazė, 2013). Iki to taiko veikiančių įmonių skaičius buvo pateikiamas kartu. Todėl darbe atliekama tik paskutinio dešimtmečio verslumo lygio šalyje analizė.

savivaldybės, kuriose verslumo lygis yra panašus arba mažesnis už šalies vidurkio reikšmes.

Užimtųjų sukuriama pridėtinė vertė. Lietuvos statistikos departamentas nepateikia tokių duomenų (BVP ar BPV) savivaldybių lygmeniu, todėl šis rodiklis, remiantis D. Burneikos metodika (Burneika, 2004) buvo apskaičiuotas pačios autorės. Į skaičiavimus įtraukti bendri šalies BVP, užimtųjų skaičiaus, jų atlyginimo dydžio bei gyventojų skaičiaus rodiklių duomenys. Užimtųjų pridėtinės vertės rodiklis yra naudojamas darbo našumo lygiui matuoti (Paunksienė, Stalgienė, 2009). Akcentuojama, jog šio rodiklio reikšmės turi tiesioginę priklausomybę nuo verslumo lygio – smulkių ir vidutinių įmonių skaičiaus – savivaldybėje (Smaguruskienė, 2011). Šis rodiklis aktualus tiriant periferiškumą todėl, kad juo išryškintas savivaldybės gyventojų gebėjimas dirbti produktyviai ir didinti savivaldybės konkurencingumą. Periferijomis laikomos savivaldybės, kuriose užimtųjų sukuriama pridėtinė vertė yra panaši kaip šalies vidurkis ar žemesnė už jį.

Tiesioginės užsienio investicijos (TUI). Savivaldybių ekonominiam konkurencingumui ir ekonominių periferijų formavimuisi yra svarbios tiesioginės užsienio investicijos. Didesnių TUI sulaukia centrai ar pavieniai objektai savivaldybėse. Periferinėmis laikomos tos savivaldybės, kuriose TUI mažiausios.

Materialinės investicijos. Šiame disertaciniame darbe savivaldybių periferiškumui vertinti vienu iš ekonominių rodiklių pasirinktas materialinių investicijų rodiklis, darant prielaidą, kad šis rodiklis išryškina gyvybingas, konkurencingas bei merdėjančias savivaldybes ir tuo pačiu leidžia išskirti periferines teritorijas pagal jų ekonominį gyvybingumą. Periferinės savivaldybės pasižymi mažesnėmis materialinėmis investicijomis.

Gyvenamųjų teritorijų žemės vertės. Gyvenamųjų teritorijų žemės vertės analizė periferiškumo tyrimuose suteikia galimybę išryškinti patrauklias gyventojams savivaldybes. Patrauklumą lemia pasiryžimo gyventi tokioje teritorijoje siekis ir brangesnio nekilnojamo turto įsigijimo galimybė. Analizuojant savivaldybes pagal šį rodiklį, atsiranda pagrindas diskusijoms

apie prestižiškumą, paklausą. Periferijoje gyvenamųjų teritorijų žemės vertė ženkliai mažesnė nei centre.

Pastatytų naujų butų skaičius. Šis rodiklis periferingo tyrimuose priklauso nuo savivaldybių patrauklumo tarp šalies gyventojų. Rodiklio analizė išryškina regionus, į kuriuos, įžvelgdami perspektyvą, palankiau reaguoja investuotojai ir būstų statytojai. Atitinkamai, periferijoje naujų būstų statyba yra lėtesnė arba iš vis statybos nevyksta.

Žemės ūkio (ŽŪ) naudmenų dalis. Žemės ūkio naudmenomis laikomi plotai, kuriuos sudaro ariama žemė, sodai ir kiti daugiamečiai augalai, pievos ir natūralios ganyklos. Periferija tyrime laikomi tie regionai, kuriuose žemės ūkio naudmenų plotai užima mažiausiai savivaldybės ploto. Maža žemės naudmenų plotų dalis savivaldybėse buvo traktuojama kaip periferija, kadangi pastebėta, jog mažiausia ŽŪ naudmenų dalimi laikomos socialiniu, demografiniu aspektu periferingiausios Pietų, Rytų bei Šiaurės rytų Lietuvos savivaldybės.

Užimtųjų ŽŪ tankumas (ūkių stambumas). Užimtųjų žemės ūkyje tankumo rodiklis buvo apskaičiuotas įvertinant santykį tarp užimtųjų žemės ūkyje ir žemės ūkių naudmenų ploto: t.y. apskaičiuotas 100 Ha žemės ūkio naudmenų tenkantis užimtųjų žemės ūkyje asmenų skaičius. Šis rodiklis periferingo vertinimui pasirinktas todėl, kad išryškina stiprius ir stabilius dominuojančio ŽŪ regionus bei smulkių ūkių regionus, kurie sietini su ūkiniu atsilikimu, sąlygotu nepalankių ūkininkauti sąlygų. Periferijomis laikomi regionai, kuriose žemės ūkyje dirbančiųjų skaičius yra didesnis nei šalies vidurkis.

Žemės ūkio naudmenų našumas. Šis rodiklis periferijos tyrimams pasirinktas aiškinantis vietovių palankumą ūkinei veiklai plėtoti. Skaičiuojant šį rodiklį buvo atsisakyta nuokrypio nuo vidurkio skaičiavimo, kadangi klasifikuojant savivaldybes pagal įprastą metodiką, neišryškėja savivaldybių skirtumai, nes 85% savivaldybių patenka į vidutinėmis reikšmėmis pasižyminčią C grupę. Todėl savivaldybės buvo suskirstytos į tyrimui aktualias 5 grupes (A, B, C, D, E), naudojantis jau atliktu moksliskai pagrįstu (Mažvila, 2011) žemės ūkio naudmenų vertinimu, adaptuojant jį pagal pasirinktą

disertacijos rengimo metodiką (kai kurių grupių apjungimas, grupių pavadinimų adaptavimas). Todėl periferijai priskiriamos savivaldybės, kuriose žemės ūkio naudmenų našumo balas mažesnis už 40.

Kultūriniai. Yra autorių (Marada, Chromy ir kt., 2006), kurie akcentuoja, kad periferiškumą rodo tautinių bei religinių mažumų vyravimas. Šiame tyrime tautinių bei religinių mažumų dalies rodikliai pasirinkti siekiant išsiaiškinti, kokią įtaką ir sąsajas su kitų grupių rodiklių reikšmėmis periferiškumo tyrimuose turi kultūrinis aspektas (tautinės bei religinės mažumos). Lietuvos atveju, vienalytiškumas lietuvių tautos atžvilgiu laikytas centru (kadangi savo kultūrą laikome centrine), o teritorija, kur vyrauja tautinės bei religinės mažumos, įvardijama periferija. Kultūrinių periferinių regionų išskyrimas pagal pasirinktą metodiką koreliuoja išskirtus politinius periferinius regionus, o tai parodo logišką ir korektišką periferinių regionų išskyrimą pagal pasirinktus tautinių bei religinių mažumų rodiklius. Tautinių ir religinių mažumų dalis ganėtinai didelė miestuose. Tačiau *į miestų rodiklio reikšmes reikėtų žiūrėti priešingai: miestų margumas įgauna kitą prasmę – centro. Miestų margumas parodo centrą – traukos objektą visų kultūrų ir religijų atstovams*, todėl nustatant periferinius regionus *miestai priskirti centrų grupei*.

Tautinių mažumų dalis. Tautinių mažumų vyravimas tam tikruose Lietuvos regionuose glaudžiai susijęs su istorinėmis aplinkybėmis. Disertaciniame darbe centru laikyti regionai, kuriuose dominuojančią daugumą sudarė lietuviai (akcentuojamas vienalytiškumas), o atitinkamai periferiniais – regionai, kuriuose tautinių mažumų dalis buvo didesnė nei vidutinė šalies rodiklio reikšmė.

Religinių mažumų dalis. Lietuvoje dominuoja romos katalikų religinė bendruomenė, todėl, siekiant išryškinti periferines savivaldybes pagal religinių mažumų dalies rodiklį, savivaldybė, kurioje didžiąją dalį sudaro Romos katalikų religinei bendruomenei save priskiriantys gyventojai laikoma centru (vėlgi reiškinio dominavimas tapatinamas su monolitiškumu). Periferija laikomos tos savivaldybės, kuriose religinių mažumų dalis yra didesnė nei šalies vidurkis. Periferija gali būti „marga“, paremta religinių mažumų

vyravimu. Dažniausiai tam įtakos turi geografinė padėtis – kaimynystės efektas. Šis rodiklis susijęs su tautinių mažumų rodikliu: dažnai gausiai tautinių mažumų apgyventos savivaldybės išsiskiria ir didesne nei vidutiniškai religinių mažumų dalimi.

Politiniai. Politinis periferingumas buvo nustatomas naudojantis V. Petrulio (Petrulis, 2009) atliktu tyrimu. Teritorijos, kurios gali būti įvardijamos periferijomis, išryškėja išanalizavus rinkimų rezultatus ar stebint politinį aktyvumą⁷. Periferiniai regionai išskirti atsižvelgiant į originalias V. Petrulio pateiktas regionų ribas⁸.

Prisijungimo/atsiskyrimo prie/nuo geopolitinių blokų palaikymas referendumų metu. Šis rodiklis išreiškia visuomenės nuomonės nutolimą nuo tradicinės centruose vyraujančios nuomonės. Prieš atsiskyrimą nuo Sovietų sąjungos ir prieš įstojimą į ES balsuojantys savivaldybių gyventojai laikytini protestuojančiais prieš pokyčius ir naujoves, todėl toks išskirtinumas gali būti laikomas geopolitinės periferijos Lietuvos teritorijos ribose apraiška.

Protesto kandidatų palaikymas Prezidento rinkimų antro turo metu. Valdžios palaikymo – priešiško valdžiai antinomija yra „labiausiai generalizuota ir stipriausiomis indikacinėmis savybėmis pasižyminti priešprieša“ (Petrulis, 2009, p. 74). Protesto kandidatai suprantami kaip asmenys, rinkimuose dalyvaujantys kaip oponentai, siekiantys pasipriešinti tradiciniam, nusistovėjusiam politiniam režimui, t.y., iš centro sklindančiai valdžiai. Šie oponuojantys asmenys yra palaikomi piliečių, kurie nepatenkinti „susiformavusio politinio elito“, (veikiančio režimo), t.y., centro, periferijos atžvilgiu „lemiančio pagrindinę valstybės strateginę vystymosi kryptį, veiklą“ (Petrulis, 2009, p. 74). Tokiu atveju šiame disertaciniame darbe periferiniais įvardinti regionai, pasižymėję protesto kandidatų (Paulausko, Pakso, Prunskienės) palaikymu.

⁷ Politinių rodiklių vertinimas buvo atliktas remiantis V. Petrulio disertaciniame darbe „Lietuvos politinio lauko teritorinė struktūra (elektorinio metodo pagrindu“ atlikta analize bei pateiktomis įžvalgomis.

⁸ Kadangi stengiasi išlaikyti originalias autoriaus (V. Petrusis, 2009) ribas, vestas seniūnijų/rinkiminių apygardų lygmeniu, daugeliu atveju šiame disertaciniame darbe, išskirtų periferinių regionų ribos nesutapo su savivaldybių ridom.

Protesto⁹ partijų palaikymas Seimo rinkimuose. Šis rodiklis grindžiamas V. Petrulio (Petrulis, 2009, p. 75) teiginiu, kad pastaraisiais dešimtmečiais šalia įprastos kairės – dešinės antinomijos išryškėjo „politinės ideologijos laikymosi – politinio populizmo“ konfliktas. Politinio populizmo atmaina laikomos naujos partijos, kurios neturi aiškiai apibrėžtos ideologijos, pasižymi nepagrįstu rinkimų pažadų dalijimu. Teigiama (Abedi, 2002; Petrulis, 2009), jog dažniausiai tokio tipo partijas palaiko gyventojai, neigiamai vertinantys ir priešišškai nusiteikę, protestuojantys prieš įprastą, t.y. centro valdžią periferijos atžvilgiu. Anot V. Petrulio (Tik trečdalis lietuvių..., 2006), protesto partijų grupei priskiriama Lietuvos lenkų rinkimų akcijos (LLRA) partija, kuri tam tikros gyventojų dalies išskirtinai teigiamai vertinama dėl komunistinės sistemos. Be to, LLRA laikytina regionine partija, kurią išskirtinai remia Lietuvos tautinės mažumos. Tokiu atveju, kaip teigia V. Petrulis (Petrulis, 2009, p. 71): „pagal klasikinę versiją (Lipset, Rokkam, 1967; Rokkan, 1970) dominuojančios kultūros – subjekto (centro-periferijos) skilimas žymi politinį konfliktą tarp valstybę sudarančios etninės daugumos ir etninių mažumų“. Todėl etninių mažumų palaikoma partija, nuostatomis oponuojanti įprastai valdžiai, t.y. centro valdžiai, laikoma protesto partija, rodančia ne tik politinės nuomonės atitolimą nuo centro diktuojamos, bet ir skatinanti politinės periferizacijos reiškinį. Todėl šiame darbe periferiniais laikomi regionai, išsiskiriantys didesne dalimi gyventojų, palaikiusių protesto partijas (LLRA, DP, R. Pakso k-jos ir VNDS).

Rinkėjų aktyvumo skirtumas tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų. Demokratinėje visuomenėje yra įprasta, kad iniciatyva rodoma „iš apačios“, „t.y. iš gyventojų, kurie savo pagrindinius politinius uždavinius kelia vietos savivaldai“ (Dunleavy, O’Leary, 1999; Petrulis, 2009). V. Petrulis teigia, kad Savivaldos rinkimai turėtų pasižymėti santykinai ženklesniu rinkėjų aktyvumu, lyginant su nacionaliniais rinkimais (Petrulis, 2009, p. 80). Taip pat autorius pastebėjo (Petrulis, 2009, p. 210), kad egzistuoja bendrumas tarp Savivaldos ir

⁹ Protesto partijomis laikytinos: Lietuvos lenkų rinkimų akcija (LLRA), Darbo partija (DP), R. Pakso koalicija (arba Tvarka ir teisingumas (TT) bei Valstiečių ir naujosios demokratijos partija (VNDS) (Petrulis, 2009, p. 120).

centrinės valdžios rinkimų. Šis bendrumas išryškėjo per skirtingo rinkėjų aktyvumo arealų sutapimą su tradiciniais-protestiniais, rinkimų metu išsiskyrusiais arealais. Kadangi teigiama (Petrulis, 2009, p. 211), kad per Savivaldos rinkimus pasyviausi yra didmiesčiai, o aktyviausi protestiniai regionai, šiame disertaciniame darbe periferiniais regionais laikomi tie, kuriuose Savivaldos rinkimuose dalyvaujančiųjų gyventojų dalis žymiai viršija Seimo rinkimų aktyvumą.

Gamtiniai. Tai gamtinės aplinkos ypatumų ir jų sąlygotų netolygumų nulemti veiksniai. Gamtiniai veiksniai veikia kompleksiškai su socioekonominiais, demografiniais bei kitais veiksniais. Technologijų vyravimo laikotarpiu gamtiniai veiksniai praranda įtaką socialinės bei ekonominės aplinkos formavimuisi ir teritorinei diferenciacijai, o dominuojančias pozicijas, formuojant centrinius ir periferinius regionus, perima socioekonominiai, finansiniai veiksniai. Gamtiniai veiksniai gali apsunkinti arba palengvinti ūkio plėtrą, darydami įtaką apgyvendinimo sistemai (Baubinas, Stanaitis, 2001b), o tai atitinkamai daro įtaką demografiniams visuomenės pokyčiams bei juos atspindintiems rodikliams, pvz. gyventojų tankumui, gimstamumui, migracijai ir kt..

Miškingumas. Tai rodiklis apibūdinantis savivaldybės teritorijos dalį, padengtą mišku. Miškų paplitimas sietinas su mažesnio našumo dirvožemių paplitimu. Miškų išplitimo ypatumai taip pat siejami su ekonominės ir socialinės aplinkos teritorine diferenciacija. Vyraujantys didesni miškų masyvai ir jų kiekis lemia retesnę apgyvendinimą, kas savo ruožtu atsiliepia tos teritorijos socialinių bei ekonominių rodiklių nuosmukiui. Pagal parengtą metodiką atlikti skaičiavimai išryškino, kad tos savivaldybės, kuriose daugiau nei 27% užima miškai, įvardinamos periferinėmis¹⁰.

¹⁰ Miškingumo kaitai būdingas didelis inertiškumas (per dešimtmetį miškingumas šalyje padidėjo 1% (Rodiklių duomenų bazė, 2013)). Todėl sudarytoje kartoschemoje pateikiamas tik vienerių metų (2011 m.) miškingumas.

Ežeringumas. Tai rodiklis, apibūdinantis savivaldybės teritorijos dalį, užimtą ežerų¹¹. Ežeringi regionai (ypač Šiaurės rytų bei Pietų Lietuvos) išsiskiria kraštovaizdžio estetinė verte, todėl rekreaciniu požiūriu tampa patrauklūs, o tai skatina šių regionų gyvybingumą šiltuoju metu laikotarpiu. Estetinę vertę turinčios vietovės pritraukia investicijų paslaugų sektoriui plėsti: kuriamos kaimo turizmo sodybos, kempingai, maitinimo ir kitos paslaugas teikiančios įmonės. Todėl Šiaurės Rytų bei Pietų Lietuvos regionuose apleistų ar parduodamų sodybų yra nedaug, o Vidurio ir Šiaurės Lietuvos regionuose negyvenamų ir apleistų sodybų skaičius, pasak kalbintų gyventojų ir seniūnijų darbuotojų, ženklesnis ir augantis (Lietuvos retai apgyventos..., 2012; Lietuvos kaimo gyvenviečių..., 2013). Nors ežeringi rajonai šiltuoju metų laiku tampa traukos centrais, ekonominės, demografinės bei socialinės situacijos analizė parodė, kad vis tik ežeringi regionai yra vieni periferingiausių, todėl disertacijoje periferinėmis laikomos tos savivaldybės, kuriose ežerų užimama teritorijos dalis viršija 1,5%.

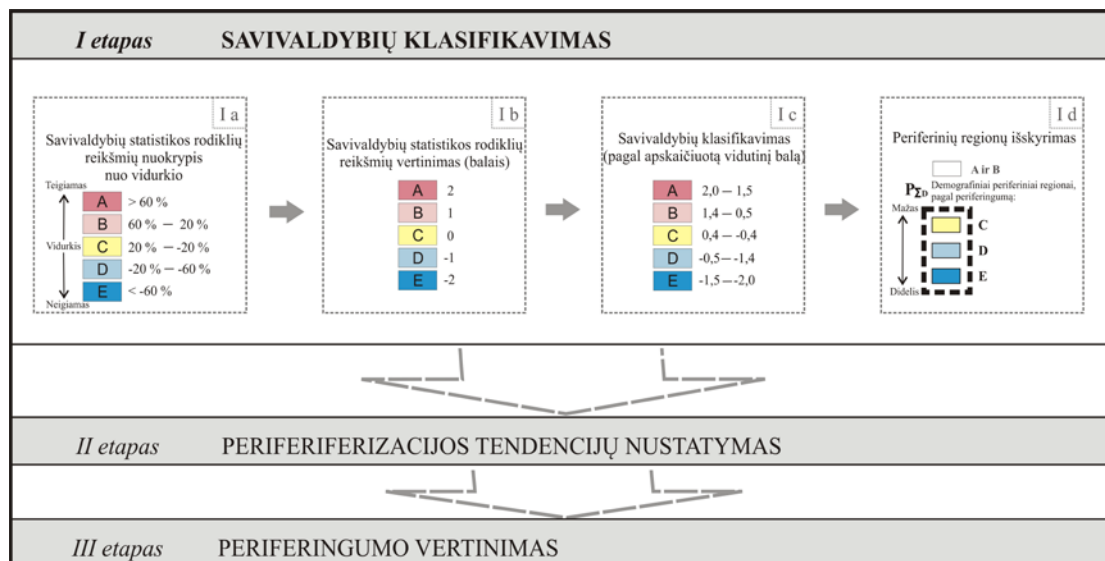
Pelkėtumas. Šiuo rodikliu siekiama išryškinti teritorijas, kuriose gamtinės sąlygos (šiuo atveju didesnis pelkėtumas) dėl sudėtingesnio teritorijų įsisavinimo gali veikti kaip apsunkinantis ar stabdantis regionų plėtrą veiksnys. Didesnio pelkėtumo teritorijos yra mažiau patrauklios tiek gyvenamuoju, tiek ūkininkavimo ar urbanizaciniu požiūriu, nes reikalauja daugiau sąnaudų įsisavinant teritoriją. Pelkių užimamas savivaldybių plotas apskaičiuotas naudojantis georeferencine duomenų baze¹² (Lietuvos geologijos..., 2005). Disertacijoje periferinėmis laikomos didesnio pelkėtumo savivaldybės, kuriose pelkių užimama dalis yra panaši ar viršija vidutinę šalies pelkėtumo rodiklio reikšmę (yra didesnė nei 0,7%).

¹¹ Reikėtų atkreipti dėmesį, kad ežeringumas skaičiuotas naudojantis georeferencinių duomenų baze (Nacionalinė žemės tarnyba..., 2009), todėl nedidelio ploto savivaldybės (Šiaulių m., Visagino, Druskininkų), turinčios savo teritorijoje ežerų, išsiskyrė kaip itin ežeringos. Kartoschemoje (60 pav.) minėtos savivaldybės priskirtos periferinių savivaldybių grupei, todėl kad siekta parodyti realias rodiklių reikšmes, tačiau išskiriant apibendrintus gamtinius periferinius regionus bei atliekant kompleksinį vertinimą laikytasi nuostatos, kad didelio ežero buvimas teritorijoje nei Šiaulių miesto, nei Visagino nepaverčia periferija.

¹² Visų šešių miestų ir jų rajonų bei Ignalinos r. ir Visagino, o taip pat Prienų r. ir Birštono duomenys pateikti apjungti.

2.8. Rezultatų dalies rengimo algoritmas

Disertacijos darbo rezultatų dalies rengimas susideda iš trijų etapų: *savivaldybių klasifikavimo (I)*, *periferizacijos tendencijų nustatymo (II)* ir *periferingumo vertinimo (III)* (6, 8, 9 pav.). Pirmojo etapo užduotis – išsiaiškinti statistikos rodiklių, išryškinančių periferijas, reikšmių kaitos tendencijas savivaldybėse. Darbas vykdomas analizuojant įvairių statistikos rodiklių (demografinių, socialinių ir kt.) pokytį po nepriklausomybės atgavimo. Taigi, norint apibūdinti kaitos tendencijas, vertinama dvidešimties metų laikotarpio (1992 – 2012) rodiklių reikšmių kaita, duomenis skaidant 5 m. intervalais. Ne visų rodiklių reikšmes galima palyginti šiuo laikotarpiu. Nesant atskirų 1992 m. ir 2012 m. rodiklių duomenų, buvo imami kiek įmanoma artimesni minėtoms datoms. Tokiu atveju tyrimui pasirinktos paskutinių pateiktų metų rodiklių reikšmės. Kai kurių rodiklių (išsilavinimo lygio, tautinių mažumų ir kt.) palyginimui ir tendencijų išryškinimui, nesant kasmetinių duomenų, pateikiami tik visuotinių (2001 ir 2011 m.) surašymų duomenys. Atlikus savivaldybių klasifikaciją pagal tyrimui parinktus rodiklius, pereinama prie antrojo etapo, kurio užduotis – išryškinti regionus, kuriose vyksta periferizacija. Paskutiniojo etapo užduotis – atlikti kompleksinį periferingumo vertinimą ir išskirti periferinius regionus, pasižyminčius skirtingu periferingumo lygiu.

6 pav. Rezultatų dalies I etapo (Savivaldybių klasifikavimo) rengimo algoritmas

I etapas: savivaldybių klasifikavimas pagal *statistikos rodiklių reikšmės nuokrypį nuo vidurkio* bei pagal *bendrąjį suminį rodiklį (pagal surinktą vidutinį balą)*. Pirmas etapas susideda iš keturių dalių (6 pav.). Pirmajame rezultatų dalies etape nesiekta savivaldybių vertinimo, todėl norint objektyviai pateikti skirtingų metų situaciją, savivaldybės buvo klasifikuojamos suskirstant jas į 5 grupes: A, B, C, D, E. Klasifikavimas atliktas pagal nuokrypį nuo Lietuvos vidurkio. Šioje tyrimo rezultatų dalyje yra daug faktinės informacijos, kuri pateikta rodiklių nuokrypiams nuo vidurkio akcentuoti ir savivaldybių priskyrimą tam tikrai grupei išryškinti. Faktinė informacija apibendrinta išskiriant savivaldybes pagal apskaičiuotą vidutinį balą bei nustatant periferinius regionus pagal nagrinėtus aspektus.

Ia. Lietuvos vidurkį prilyginus 0%, apskaičiuotas savivaldybių rodiklių nuokrypis nuo vidurkio (α formulė).

$$(a) \quad N = 100 - \left(\frac{100 * R}{V} \right)$$

kur: N – nuokrypis nuo vidurkio, R – rodiklio reikšmė, V – Lietuvos vidurkis

Pagal paskaičiuotą procentais nuokrypį nuo Lietuvos vidurkio (vid.= 0%), šešiasdešimt Lietuvos savivaldybių suklasifikuotos į penkias grupes:

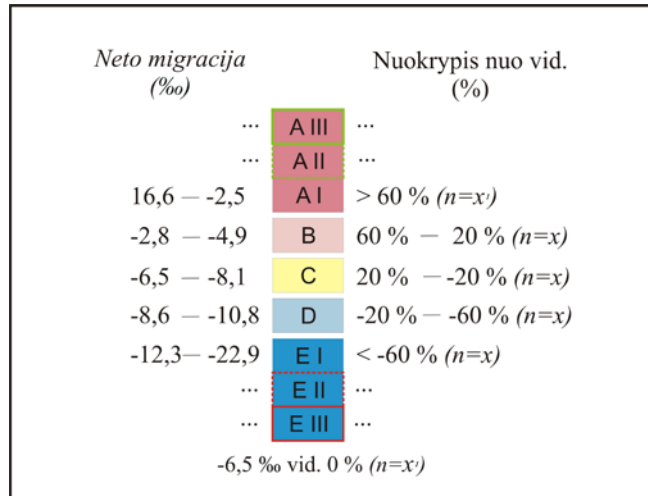
- A - savivaldybės, kuriose rodiklių reikšmės daugiau nei 60% viršija Lietuvos vidurkį;
- B - savivaldybės, kuriose rodiklių reikšmės viršija Lietuvos vidurkį nuo 20% iki 60%;
- C - savivaldybės, kuriose rodiklių reikšmės artimiausios Lietuvos vidurkiui ir svyruoja diapazone nuo -20% iki 20%;
- D - savivaldybės, kuriose rodiklių reikšmės žemiau Lietuvos vidurkio nuo 20% iki 60%;
- E - savivaldybės, kuriose rodiklių reikšmės daugiau nei 60% žemesnės nei Lietuvos vidurkis.

Remiantis Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu (Dėl probleminių..., 2003), norint išskirti didelio periferingumo teritorijas, buvo pasirinktos kritinės 60% ribos. Remiantis prielaida, kad periferinės teritorijos Lietuvoje galėtų būti įvardintos probleminėmis, ši 60% lūžio riba pritaikyta atliekant ir šį mokslinį tyrimą. Reikėtų pastebėti, kad minėtame Vyriausybės nutarime 60% riba akcentuojama tik kalbant apie du socialinius rodiklius (LR Vyriausybės nutarimas „Dėl probleminių...“, 2003): vidutinį metinį registruotų bedarbių/darbingo amžiaus gyventojų santykį bei vidutinį metinį socialinės pašalpos gavėjų/gyventojų santykį. Tuo tarpu šiame tyrime vadovautasi platesniu, kompleksiniu požiūriu į periferines teritorijas; remtasi išsamesne statistikos rodiklių analize, todėl lūžio 60% (-60%) riba taikyta visų pasirinktų rodiklių analizei. 20% (-20%) lūžio riba taikyta siekiant pateikti arčiausiai vidurkio esančias savivaldybių statistikos rodiklių reikšmes (tiek viršijančias vidurkį, tiek esančias žemiau vidurkio). Kitos dvi grupės (20-60% ir -60 – -20%) – tarpinės tarp vidurkio ir kritinių lūžio taškų. Bendrai, klasifikuojant į grupes, taikytas 40% laiptas (2 pav.).

Atlikus tyrimą, išryškėjo savivaldybės, kurios pagal kai kuriuos statistinius rodiklius (pvz. natūralios kaitos, neto migracijos ir kt.), žymiai nukrypsta nuo nustatytos kritinės 60% ribos (tiek teigiama, tiek neigiama kryptimi). Todėl itin dideliems rodiklių nuokrypiams nuo vidurkio išryškinti, A bei E grupės buvo papildomai skaidomos į pogrupius (7 pav.). Pogrupių lūžio ribos skiriasi priklausomai nuo nagrinėjamo rodiklio.

Kiekvienai kartoschemai pateikiama atskira legenda, parodanti statistikos rodiklių reikšmių pasiskirstymą savivaldybėse. Legendoje pateikiamas rodiklių reikšmių skirstymas į grupes pagal anksčiau išvardintas nustatytas procentines grupes, akcentuojant, kiek savivaldybių patenka į tam tikrą grupę (7 pav.). Taip pat legendoje pateikiamos statistikos rodiklių reikšmės, kurios atitinka nustatytas procentines grupes. Be to, legendoje pateikiama ir Lietuvos vidurkio reikšmė (pabrėžiant, kad skaičiuojant nuokrypį, vidurkis prilygintas 0%) (7 pav.). Legendoje skaitinė informacija pateikiama mažėjimo principu:

maksimumas yra A grupėje, o minimumas E, todėl rodiklių reikšmės bei nuokrypio nuo vidurkio procentinė išraiška pateikiama mažėjimo linkme.

7 pav. Savivaldybių klasifikavimo kartoschemų legendos skaitymas (x¹- skaičius savivaldybių, patenkančių į procentinėmis reikšmėmis apibrėžtą grupę)

Ib. Suklasifikavus savivaldybes pagal nuokrypio nuo Lietuvos vidurkio reikšmes, antras pirmojo etapo žingsnis buvo skirti balus savivaldybėms, patekusioms į atitinkamas grupes. A ir B grupėms, esančioms aukščiau vidurkio, atitinkamai skirti 2 ir 1 balai (6 pav. (I b)). C grupei priskirtos tos savivaldybės, kurių rodiklių reikšmės artimiausios Lietuvos vidurkiui – joms skirtas nulis (0) balų. Į D ir E grupes patenkančios savivaldybės pasižymi žemesnėmis nei vidurkis rodiklių reikšmėmis, todėl joms skirti balai: -1 ir -2 (5 pav. (I b)). Balai suteikti kiekvienai savivaldybei visais analizei pasirinktais metais. Skirstant balus į vidutinius, neigiamus ir teigiamus, aiškiai išsiskiria savivaldybės, kurių rodiklių reikšmės yra artimos šalies vidurkiui bei aukščiau/žemiau Lietuvos vidurkio.

Ic. Apibendrinus pirmąjį tyrimų etapą, pateikiami savivaldybių klasifikavimo balų vidurkiai (6 pav.) Toks skaičiavimas leidžia išryškinti savivaldybes su atsikartojančiomis bendromis tendencijomis. Šis grupavimas buvo atliekamas sumuojant kiekvienai savivaldybei skirtingais metais skirtus balus ir apskaičiuojant vidutinį balą (β formulė):

$$(\beta) \quad Vb = \frac{\sum^n M}{n}$$

kur: Vb – vidutinis balas, M – balų suma, surinkta atskirais metais, n – metų skaičius

Gautas galutinis klasifikavimas, kurį sudaro penkios grupės (6 pav. (I c)), iš kurių į dvi patenka savivaldybės, kurių vidutinis balas yra aukščiau Lietuvos vidurkio; į dvi – savivaldybės, kurių vidutinis balas yra žemiau Lietuvos vidurkio, bei viena grupė, į kurią patenka savivaldybės, kurių rodikliai artimi Lietuvos vidurkiui:

- į 2,0 – 1,5 balų grupę patenka savivaldybės, esančios aukščiau Lietuvos vidurkio;
- į 1,4 – 0,5 balų grupę patenka savivaldybės, esančios aukščiau Lietuvos vidurkio;
- į 0,4 – -0,4 balų grupę patenka savivaldybės, artimos Lietuvos vidurkiui;
- į -0,5 – -1,4 balų grupę patenka savivaldybės, esančios žemiau Lietuvos vidurkio;
- į -1,5 – -2 balų grupę patenka savivaldybės, esančios žemiau Lietuvos vidurkio.

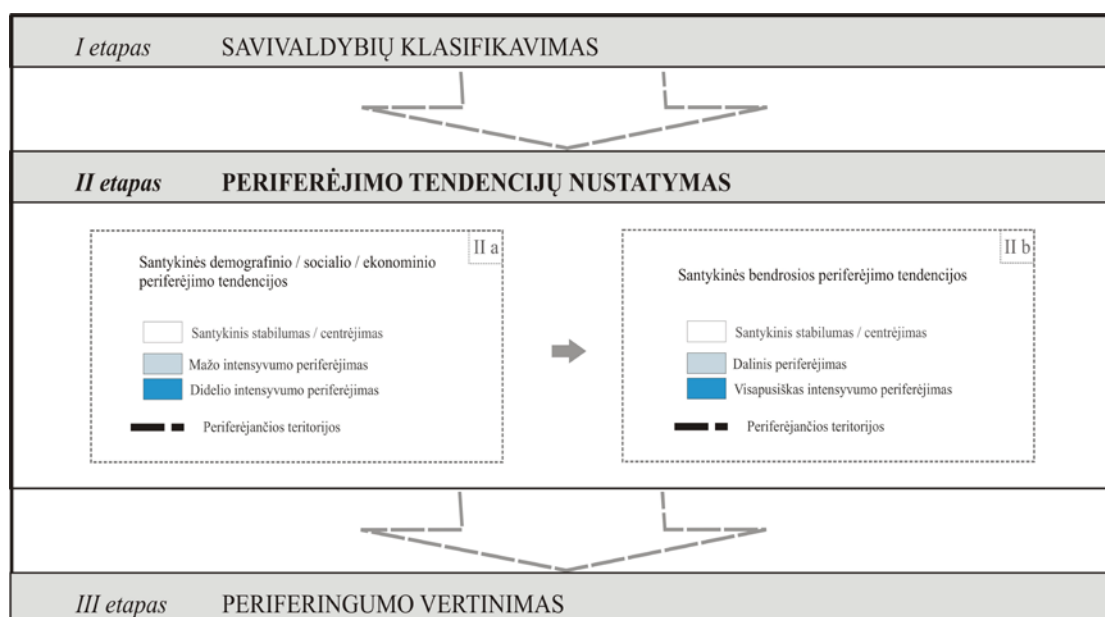
Dėl statistinių duomenų trūkumo ne visus analizei pasirinktus rodiklius (jų reikšmes) galima pateikti visu nepriklausomybės laikotarpiu. Tačiau vidutinio balo skaičiavimuose šis trūkumas neišryškėja, nes taikant formulę (β) , vidutinių balų reikšmės patenka į išskirtų grupių reikšmių intervalus.

Id. Apibendrinus demografinius, socialinius, ekonominius, kultūrinius, gamtinius, dislokacinius rodiklius, išskirti atitinkamai demografiniai, socialiniai, ekonominiai, kultūriniai, gamtiniai periferiniai regionai. Regionai išskirti pagal vidutinį balą, apskaičiuotą konkrečiam rodikliui ir vėliau atitinkamos rodiklių grupės rodiklius apjungus. Darbe laikomasi nuostatos, kad periferiją išryškina ne tik rodiklio reikšmės, kurios mažesnės už šalies vidurkį

60 ir daugiau procentų, t.y. į E grupę patenkančios savivaldybės, tačiau periferiniams regionams priskiriamos ir savivaldybės, kurios pateko į E ir C grupes. Periferinėmis laikomos tos savivaldybės, kurių rodiklių reikšmės yra žemiau arba lygios šalies vidurkiui. Tokiu būdu diferencijuojami centrai ir periferijos. Taigi, periferiniai regionai išskirti pagal periferingumą, įvardinant C, D bei E raidėmis (6 pav., (I d)), atitinkamai: E – didžiausio periferingumo regionai; D – didelio periferingumo (tačiau mažesnio už E) regionai; C – mažesnio periferingumo regionai.

II etapas: periferizacijos tendencijų nustatymas (8 pav.). Tendencijos išdėstytos vadovaujantis periferizacijos/centralizacijos procesų principiniu modeliu (4 pav.) bei remiantis I etapo metu atliktu savivaldybių klasifikavimu pagal atskirų rodiklių pokytį laike. Periferizacijos tendencijų nustatymo etapas susideda iš dviejų dalių (8 pav.).

II a. Lietuvos teritorijos periferizacijai išryškinti pasirinkti trijų grupių rodikliai: demografiniai, socialiniai bei ekonominiai. Tokį pasirinkimą sąlygojo rodiklių grupės svarba periferingumo tyrime (šių grupių rodikliai taip pat išskirti kaip pagrindiniai pagal svarbumą periferingumo vertinime (*III etapas*)) bei galimybė nustatyti rodiklių reikšmių pokyčius laike.

8 pav. Rezultatų dalies *II etapas* (*Periferizacijos tendencijų nustatymo*) rengimo algoritmas

Šioje tyrimo dalyje atskirai nustatyta skirtingų rodiklių grupių sąlygojama periferizacija, taip išryškinant demografines, socialines bei ekonomines periferizacijos tendencijas (8 pav.). Nustatant savivaldybes, kuriose vyksta periferizacija svarbus vaidmuo tenka vidutinėms šalies rodiklių reikšmėms, kadangi pagal vidutines reikšmes galima įvertinti ne tik kiekybinį nuotolį, bet ir kokybinį – nustatyti savivaldybėje vykstančius teigiamus ar neigiamus socialinės bei ekonominės aplinkos pokyčius. Jeigu savivaldybė pagal nuokrypį nuo vidurkio (*I etapas*) išlieka toje pačioje statistinėje grupėje, reiškia toje teritorijoje vyksta panašūs pokyčiai kaip ir visoje šalyje; jeigu pagal nagrinėjamus rodiklius krenta į žemesnę grupę – vyksta neigiami pokyčiai, t.y. reiškiasi periferizacija; atitinkamai jei pakyla į aukštesnę grupę – galima teigti, kad savivaldybė geba išlaikyti gerus rodiklius ir yra santykinai stabili arba vyksta centralizacijos procesas.

Buvo pastebėta, kad taikliausiai periferizaciją galima nustatyti demografiniais rodikliais, kadangi analizuojamu laikotarpiu šios grupės rodiklių reikšmių kaita yra sąlyginai nuosekli. Socialinių ir ekonominių rodiklių reikšmės yra kintančios laike, nes joms įtaką daro valstybės socialinė politika, ekonominiai procesai, o tai leidžia nustatyti subjektyvias periferizacijos tendencijas.

Lietuvos teritorijoje, jos periferizacijos vertinimo kontekste, išskirtos trys tendencijų grupės:

- *Santykinio stabilumo / centralizacijos*. Grupei priskiriamos savivaldybės, kurių rodiklių reikšmės išlieka pakankamai stabilios laike, o jų kaita sutampa su šalies vidutinių reikšmių (I etapo metu priskirtos C, B, A grupėms) dinamika arba, šalies vidurkio atžvilgiu yra stebimas rodiklių reikšmių gerėjimas;
- *Mažo intensyvumo periferizacijos*. Grupei priskiriamos savivaldybės, kuriose pagal daugelį rodiklių vyksta spartesnė/lėtesnė (priklausomai nuo analizuojamo rodiklio) nei vidutiniškai šalyje, neigiama rodiklių reikšmių kaita. Pavyzdžiui, demografinė periferizacija vyksta, kai neto migracijos,

natūralios kaitos rodiklių reikšmės mažėja sparčiau nei šalies vidurkis; socialinė periferizacija – nedarbo lygio, socialinės pašalpos gavėjų ir gyventojų santykio rodiklių reikšmės didėja sparčiau už šalies vidurkį; ekonominė periferizacija – verslumo lygio, užimtųjų sukuriamos pridėtinės vertės rodiklių reikšmės sparčiau mažėja nei šalies vidurkis. Dažnai į šią grupę patenka savivaldybės, kurios pirmaisiais nepriklausomybės atgavimo metais pasižymėjo sąlyginai aukštomis rodiklių reikšmėmis. Grupei priklauso savivaldybės, kurios I metodinio etapo metu priskirtos D grupei, kadangi laikomasi nuostatos, kad žemesnių nei šalies vidutinių reikšmių vyravimas taip pat rodo savivaldybės periferizaciją.

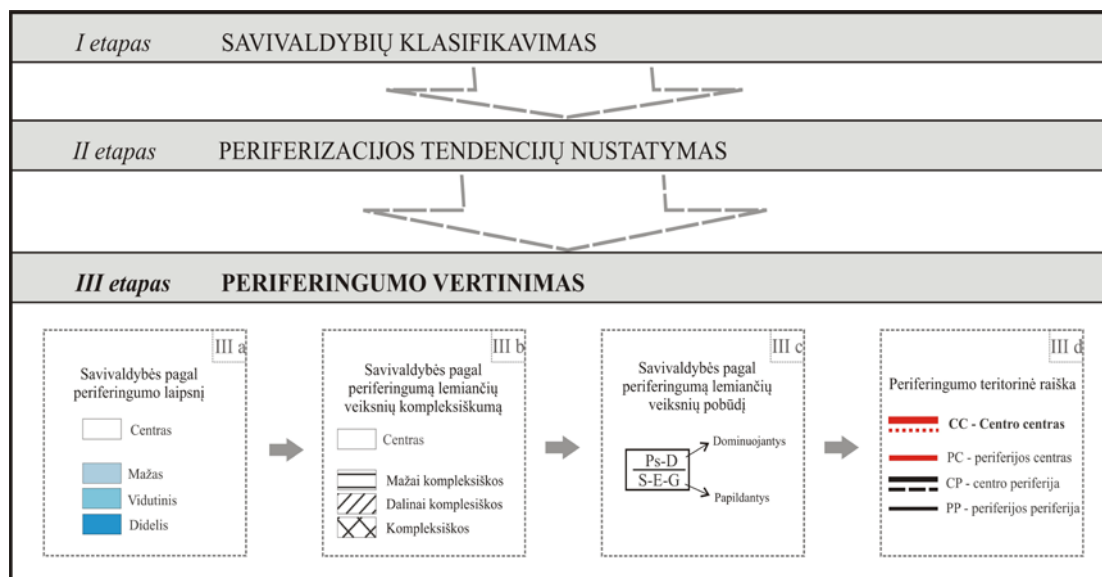
- *Didelio intensyvumo periferizacijos*. Grupei priskiriamos savivaldybės, kurios visu nagrinėjamu periodu išsiskiria daugelio rodiklių žemiausiomis reikšmėmis (I etapo metu priskirtos E grupei). Nepaisant fakto, kad grupei priskirtos savivaldybės pasižymi itin prastomis rodiklių reikšmėmis, šiose savivaldybėse toliau vyksta periferizacija.

II b. Nustačius periferizacijos tendencijas pagal atskirus veiksnius (demografinius, socialinius bei ekonominius), buvo atliekamas bendrųjų (kompleksinio) periferizacijos tendencijų nustatymas ir teritorijų, kuriose vyksta periferizacija išryškinimas (8 pav.). Šiame etape buvo išskirtos teritorijos, kuriose periferizacijos raiška yra didelė. Periferizacijos tendencijas apibendrinančioje kartoschemoje išskirtos:

- *Santykinio stabilumo / centralizacijos* teritorijos. Joms priskiriamos savivaldybės, kuriose rodiklių reikšmių pokytis santykinai stabilus / gerėjantis.
- *Dalinės periferizacijos* teritorijos. Joms priskiriamos savivaldybės, kuriose periferizacija vyksta pagal dviejų (iš trijų) grupių veiksnius, kurių kombinacija savivaldybėse skiriasi: demografiniai ir ekonominiai, socialiniai ir ekonominiai, demografiniai ir socialiniai.

- *Visapusiškos periferizacijos teritorijos.* Joms priskiriamos savivaldybės, kuriose periferizacija yra sąlygota visų trijų – demografinių, socialinių, ekonominių – grupių veiksmų.

III etapas: periferingumo vertinimas. Šiame etape buvo išskiriami periferiniai Lietuvos regionai bei identifikuojamas jų periferingumo laipsnis. Periferingumo vertinimas susideda iš keleto dalių (9 pav.).

9 pav. Rezultatų dalies III etapo (Periferingumo vertinimo) rengimo algoritmas

III a. Parengta periferingumą nusakančių pagrindinių rodiklių sistema. Lietuvos periferingumui vertinti iš pirmosios rezultatų dalies atrinkti rodikliai, remiantis nuostata, kad rodikliai:

- turi būti universalūs: leidžiantys diferencijuoti visą Lietuvos teritoriją, todėl buvo atsisakyta rodiklių, kurie buvo būdingi tik kaimiškoms teritorijoms ir miestų teritorijoms nebuvo skaičiuojami;
- turi kiek įmanoma mažiau koreliuoti vienas kitą;
- charakteringiausiai identifikuoti periferinius regionus.

Po atrankos periferingumo vertinimo rodiklių matricoje, atrankos kriterijus tenkinančių rodiklių liko dvidešimt (2 lentelė). Rengiant periferingumo vertinimo rodiklių matricą, kultūrinis ir politinis aspektai, skiriant svorio koeficientą, apjungti į vieną grupę. Tai atlikta laikantis

nuostatos, kad šių dviejų grupių rodikliai glaudžiai susiję. Gamtiniai rodikliai apjungti, išryškinant natūralios teritorijos ir visos savivaldybės teritorijos tarpusavio santykį. Skiriant balą, didžiausius miškų, ežerų, pelkių išteklius turinčios savivaldybės priskirtos periferingiausioms.

Formuojant periferinius regionus, rodikliams pagal svarbą suteikti svorio koeficientai (2 lentelė). Suteikti svorio koeficientai leidžia spręsti problemą, kuri iškyla apskaičiuojant kompleksinio vertinimo reikšmes, kuomet vienu aspektu itin geromis rodiklių reikšmėmis pasižymintys regionai gali akivaizdžiai atsilikti kitose srityse ir apibendrinant turėti geras rodiklio reikšmes (Misiūnas, Svetikas, 2003). Svorio koeficientų suteikimas leidžia išryškinti centrus ir išskirti periferinius regionus. Priklausomai nuo rodiklio svarbos formuojant periferinį regioną ir jo galimybės atskirti periferinius regionus nuo centro bei rodiklio gebos išryškinti pastarųjų periferingumą, rodiklių grupėms ir atskirai rodikliams buvo suteikti koeficientai. Remiantis įvardinta nuostata, rodikliams skirti šie svarbos koeficientai:

- 0,14 – labai svarbus;
- 0,10 – svarbus;
- 0,06 – pakankamai svarbus;
- 0,04 – vidutiniškai svarbus;
- 0,02 – mažiau svarbus.

Koeficientų suteikimas atskiroms rodiklių grupėms rėmėsi šiais principais:

- ekspertinis rodiklių svarbos vertinimas;
- rodiklių svarba pagal literatūros šaltinius;
- Nuostata, kad rodiklių grupės turi savo svarbą, todėl turi būti jos laikomasi ir skiriant koeficientus išlaikytas atitinkamas skirtumas tarp grupių. Todėl kai kuriais atvejais, grupėje, kurioje buvo didesnis skaičius rodiklių, pastarųjų koeficientas buvo mažinamas.

Rodiklių vaidmuo formuojant periferinius regionus yra nelygiavertis. Atliekant kompleksinį periferiškumo vertinimą, laikomasi nuostatos, kad teritorijos periferiškumo išryškėjimui svarbiausi yra pasiekiamumo, demografinis, socialinis bei ekonominis aspektai bei jų rodiklių grupės. Pastaraisiais metais akcentuojama, kad periferiškumui vis mažesnę įtaką daro pasiekiamumo kriterijus ir teigiama, kad periferijų formavimąsi ir jų periferiškumo laipsnį vis labiau sąlygoja ekonominiai ir socialiniai veiksniai (Copus, 2001). Vadovaujantis šia nuostata, pasiekiamumo, demografinių, socialinių bei ekonominių rodiklių grupėms atitinkamai skirti 0,24, 0,22 bei 0,20 koeficientai. Kultūrinių-politinių bei gamtinių rodiklių grupėms priskirti mažesni koeficientai – atitinkamai 0,06 bei 0,04. Darbe laikytasi nuostatos, kad kultūrinis-politinis bei gamtinis vertinimo aspektai yra tik papildantys periferijos sampratą ir periferiškumo raišką, todėl šių aspektų rodikliams suteikti mažesni koeficientai.

Pasiekiamumo rodiklių grupei periferiškumo tyrime suteikiamas 0,24 svertinis koeficientas. Kalbant apie periferijų egzistavimą, didžioji dalis autorių (žr. Literatūros analizės skyrių) vis dar pabrėžia atstumo veiksnį – kaip turintį didelę įtaką periferiškumui. Demografinių rodiklių grupei skirtas taip pat 0,24 koeficientas, kadangi išskiriant periferijas, šalia pasiekiamumo klausimo, akcentuojamas ir gyventojų tankumo bei kiti demografiniai rodikliai. Socialinių bei ekonominių rodiklių svarba pabrėžiama atitinkamai skiriant šių rodiklių grupėms 0,20 bei 0,22 koeficientus.

Kompleksiniame periferiškumo tyrime kultūriniai ir politiniai vertinimo rodikliai buvo susieti, skiriant svarbos koeficientą ir pastarajai jungtinei grupei skirtas 0,06 koeficientas. Tuo tarpu gamtinių rodiklių grupei, lyginant su kitomis grupėmis, skirtas mažiausias – 0,04 koeficientas. Nors gamtinės sąlygos ir sukuria prielaidas periferinių regionų atsiradimui, tačiau vis tik jų raidą apsprendžia labai dinamiški, su socialinės ir ekonominės aplinkos raida susiję veiksniai bei visuomeniniai reiškiniai.

2 lentelė. Periferiškumo vertinimui naudotų rodikliai ir jų svarbos koeficientai

Rodikliai, diferencijuojantys visą Lietuvos teritoriją				
	Rodiklių grupė	Rodikliai	Svorio koeficientai periferiškumo vertinime	
			Maksimalus koeficientas grupei K	Rodiklio koeficientas K_r
Pagrindiniai rodikliai	<i>Pasiekiamumo (Ps)</i>	Sostinės ir šešių didžiųjų miestų pasiekiamumas	0,24	0,14
		Kelių tinklo tankumas		0,10
	<i>Demografinių (D)</i>	Gyventojų tankumas	0,24	0,10
		Natūrali kaita		0,06
		Neto migracija		0,06
		Pensinio amžiaus gyventojų ir vaikų santykis		0,02
	<i>Socialinių (S)</i>	Nedarbo lygis	0,20	0,10
		Socialinės pašalpus gavėjų ir gyventojų santykis		0,06
		Mokyklų tinklo tankumas		0,02
		Gyventojų išsilavinimo lygis		0,02
	<i>Ekonominių (E)</i>	Verslumo lygis	0,22	0,06
		Užimtųjų sukuriama pridėtinė vertė		0,06
		Tiesioginės užsienio investicijos (TUI)		0,04
		Materialinės investicijos		0,02
		Gyvenamųjų teritorijų žemės vertės		0,04
	Papildomi rodikliai	<i>Kultūrinių-politinių (K-P)</i>	Tautinių mažumų dalis	0,06
Religinių mažumų dalis			0,03	
Prisijungimo/atsiskyrimo prie/nuo geopolitinių blokų palaikymas referendumų metu				
Protesto kandidatų palaikymas Prezidento rinkimų antro turo metu				
<i>Gamtinių (G)</i>		Teritorijos natūralumas	0,04	0,04
			K = 1	K_r = 1

Apskaičiavus koeficientais įvertintų rodiklių bendrąją sumą, buvo atliktas savivaldybių klasifikavimas, jas ranguojant ir grupuojant pagal periferiškumo laipsnį (9 pav.). Darbe akcentuojamas periferiškumo klausimas, todėl klasifikuojat savivaldybes pagal gautus vertinimo rezultatus, detaliau ranguojamos periferinės savivaldybės, o centru laikomos savivaldybės, surinkusios didžiausią balų skaičių, nebuvo detalizuojamos. Dėl surinkto aukšto balo prie centrų priskirtos kai kurių rajonų savivaldybės, kurios rajonavimo etape priskiriamos centro periferijos grupei. Kompleksinio vertinimo metu išskirti:

- 1) **centrai** – savivaldybės, daugiausiai balų surinkusios ir detalesniame periferiškumo tyrime (nustatant periferiškumą lemiančių veiksnių kompleksiskumą, veiksnių pobūdį) nedalyvavusios;
- 2) **periferijos** – savivaldybės, nepatekusios į centro grupę, pagal kompleksinio vertinimo surinktą balų sumą atitinkančios savivaldybių periferiškumo laipsnį, dar skirstomos į:
 - *Mažo* periferiškumo;
 - *Vidutinio* periferiškumo;
 - *Didelio* periferiškumo.

III b. Apskaičiavus periferiškumo laipsnį, buvo atliekamas periferinį regioną formuojančių veiksnių vertinimas. Šiuo atveju kompleksiskumas suvokiamas kaip savivaldybių priskyrimas skirtingų aspektų periferiniams regionams. Visų pirma buvo sudaryta matrica, kurios dedamosios buvo savivaldybės ir septyni jų vertinimo aspektai. Matricoje sužymėtas savivaldybių priklausymas I etapo metu išskirtiems C, D ir E periferiniams regionams (pagal septynis nagrinėjamus aspektus). To pasakoje išryškėjo savivaldybės, kurios pateko į periferinius regionus, buvo nustatyti periferiškumą sąlygojantys veiksniai bei jų skaičius. Pagal teritorijoje vyraujančių problemų kompleksiskumo pobūdį savivaldybės skirstomos į (9 pav. (II b)):

- 1) **kompleksiškas**, kurios pagal 5 ir daugiau vertinimo aspektų įvardintos periferinėmis;
- 2) **dalinais kompleksiškais**, kurios pagal 4 vertinimo aspektus priskirtos periferinėms;
- 3) **mažais kompleksiškais**, kurios pagal 3 ir mažiau vertinimo aspektų priskirtos periferinėms.

III c. Sugrupavus savivaldybes pagal periferiškumą lemiančių veiksnių skaičių (9 pav. (II b)), buvo išryškintas periferiškumą lemiančių veiksnių

pobūdis. Tuo tikslu buvo naudojama ta pačia duomenų matrica kaip ir aiškinantis periferiškumą lemiančių veiksnių kompleksškumą. Periferiškumą lemiančių veiksnių pobūdis išryškintas kiekvienai savivaldybei priskiriant atitinkamą indeksą, kuris išreiškia periferiškumą lemiančius, dominuojančius bei papildančius veiksnius (9 pav. (II c)). Dominuojančiais veiksniais laikomi tie, pagal kuriuos savivaldybės I etapo metu, išskyrus pasiekiamumo, demografinius, socialinius ir kt. periferinius regionus, pateko į E grupę, kadangi pasižymėjo 60% ir didesniu neigiamu nuokrypiu nuo vidurkio. Papildančiais veiksniais laikomi tie, pagal kuriuos savivaldybės pagal periferiškumą priskirtos D ir C grupėms.

Indekse, pateikiančiame periferiškumą lemiančių veiksnių pobūdį, raidėmis užkoduoti darbe nagrinėjami vertinimo aspektai ir su tuo susiję rodikliai:

- Ps – pasiekiamumo;
- D – demografiniai;
- S – socialiniai;
- E – ekonominiai;
- K – kultūriniai;
- Pl – politiniai;
- G – gamtiniai.

III d. Tai baigiamasis Lietuvos teritorijos periferiškumo vertinimo etapas (9 pav., (III d)). Jo metu buvo išskiriami periferiniai šalies regionai ir įvertintas jų periferiškumo laipsnis. Tai buvo atliekama apjungiant prieš tai minėtų analizės etapų (III a, III b bei III c) rezultatus ir atvaizduojant Lietuvos situaciją kartoschemoje.

Atliekant rajonavimą, pirmiausia, remiantis kompleksinio teritorijos vertinimo rezultatais, Lietuvos teritorija buvo suskirstyta į keturias kategorijas (γ formulė). Kategorijų įvardijimui perimti terminai iš J. Galtung (Galtung, 1971) (žr. 1.1.1 skyrių, 2 pav.), laikantis nuostatos, kad šiais terminais

įvardijami disertacijoje išskirti teritoriniai dariniai pakankamai aiškiai apibrėžia teritorinę Lietuvos diferenciaciją.

$$(\gamma) \quad R_p = (P_{Ps} \times 0.24) + (P_D \times 0.24) + (P_S \times 0.20) + (P_E \times 0.22) + (P_{K-P} \times 0.06) + (P_G \times 0.04)$$

$p=CC,CP,PC,PP$

$$p = CC, \text{ kai } \sum_{i=Ps,D,S,E,K-P,G} P_i = A$$

$$p = PC, \text{ kai } A \geq \sum_{i=Ps,D,S,E,K-P,G} P_i \geq B$$

$$p = CP, \text{ kai } B \geq \sum_{i=Ps,D,S,E,K-P,G} P_i \geq C$$

$$p = PP, \text{ kai } C \geq \sum_{i=Ps,D,S,E,K-P,G} P_i \geq D \cup \geq E$$

kur: R_p – regionas pagal periferingumo laipsnį;

CC – centro centras, CP – centro periferija, PC – periferijos centras, PP – periferijos periferija;

A, B, C, D, E – savivaldybių rodiklių reikšmių nuokrypio nuo vidurkio grupės (žr. p. 80);

P_i – aspektai, pagal kuriuos nustatomas periferingumas (žr. p. 62, 5 pav.).

- Regionas įvardintas *centro centru (CC)*, kuomet jį sudarančios savivaldybės pagal daugelį rodiklių išsiskyrė aukščiausiomis rodiklių reikšmėmis ir pagal apskaičiuotą nuokrypį nuo vidurkio daugeliu atvejų priskirtos A grupei.
- Regionas įvardintas *periferijos centru (PC)*, kuomet jį sudarančios savivaldybės pasižymėjo žemesnėmis nei CC kategorijos, tačiau pakankamai aukštomis rodiklių reikšmėmis ir pagal apskaičiuotą nuokrypį nuo vidurkio daugeliu atvejų priskirtos A ir/ar B grupėms.
- Regionas įvardintas *centro periferija (CP)*, kuomet jį sudarančios savivaldybės pasižymėjo žemesnėmis nei PC, tačiau aukštesnėmis nei PP kategorijos rodiklių reikšmėmis ir pagal apskaičiuotą nuokrypį nuo vidurkio daugeliu atvejų priskirtos B ir/ar C grupėms.
- Regionas įvardintas *periferijos periferija (PP)*, kuomet jį sudarančios savivaldybės pagal daugelį rodiklių išsiskyrė žemiausiomis rodiklių reikšmėmis ir pagal apskaičiuotą nuokrypį nuo vidurkio priskirtos E, D ir C grupėms.

Kadangi vienas iš disertacijos uždavinių yra atlikti periferingumo vertinimą bei išskirti periferingumu besiskiriančius regionus, detaliau tirta tik periferijas išskirianti **periferijos periferija (PP)** kategorija. Kitos teritorijų kategorijos (CC, PC, CP) detaliau darbe neanalizuotos.

Atliekant PP kategorijai priskirtos Lietuvos teritorijos rajonavimą išskirti šeši periferiniai regionai. Regionai išskirti laikantis geografinės dimensijos bei siekiant išskirti kiek įmanoma homogeniškiau periferingumo atžvilgiu. Periferiniai regionai įvardinti akcentuojant jų geografinį išsidėstymą Lietuvos teritorijoje. Pagal periferingumo laipsnį periferiniai regionai buvo suskirstyti į tris grupes (δ formulė):

1. *Mažo periferingumo* – regionai, pasižymintys santykinai geromis rodiklių reikšmėmis;
2. *Vidutinio periferingumo* – regionai, kuriuose rodiklių reikšmės žemesnės nei mažo periferingumo regionuose;
3. *Didelio periferingumo* – regionai, kuriuose rodiklių reikšmės yra itin žemos lyginant su likusia šalies teritorija.

$$(\delta) \quad C \geq \sum_{i=Ps,D,S,E,K-P,G} P_i \geq D \cup \geq E, \quad R_{PP} = R_{PP}^l \quad l=M,V,D$$

kur: R_{PP} – regionas pagal periferingumo laipsnį įvardintas *periferijos periferija (PP)*;
 R_{PP}^l – PP regionas, priklausomai nuo periferingumo laipsnio (l);
 A, B, C, D, E – savivaldybių rodiklių reikšmių nuokrypio nuo vidurkio grupės (žr. p. 80);
 P_i – aspektai, pagal kuriuos nustatomas periferingumas (žr. p. 62, 5 pav.).

Kai: $C \geq R_{PP}^l > D$, $R_{PP}^l = R_{PP}^M$, čia M – mažas periferingumo laipsnis;
 $D \geq R_{PP}^b > E$, $R_{PP}^l = R_{PP}^V$, čia V – vidutinis periferingumo laipsnis;
 $D > R_{PP}^l \geq E$, $R_{PP}^l = R_{PP}^D$, čia D – didelis periferingumo laipsnis

2.9. Tyrimo metodai

Periferingumui nustatyti bei Lietuvos periferiniams regionams išskirti naudoti įvairūs tyrimo metodai. Metodai sugrupuoti į dvi skirtingas analizės pjūvius apjungiančias grupes: kokybinius ir kiekybinius bei vieną kompleksinę

kiekybinių-kokybinių metodų grupę, kuriai priskirti analizės principais tarpusavyje susiję metodai. Griežtas bei aiškus kai kurių metodų atskyrimas yra negalimas (3 lentelė). Be to, remiantis sociologų (Allasutari, 1995; Kvale, 1996; Kardelis, 2002) teigimu, atliekant tyrimą, yra rekomenduotina kokybinių ir kiekybinių metodų integracija. Todėl ir šiame moksliniame darbe pateiktas skirstymas į dvi grupes yra santykinis, o, atliekant tyrimą, kiekybiniai ir kokybiniai metodai buvo integruojami į bendrą analizės procesą. Pasirinktų metodų įvairovę lėmė keletas priežasčių – tyrimo objekto kompleksiskumas, išsikeltų uždavinių skirtingumas.

Darbas pasižymi ne tik analitiniu bet ir metodiniu bei teoriniu pobūdžiu, todėl svarbus vaidmuo tenka *dokumentų analizės* metodui, kuris apima mokslinių, teisinių bei informacinių šaltinių analizę. Pagal šį metodą buvo siekiama susisteminti literatūroje pateiktą informaciją, o pritaikant *loginės analizės* metodus, sukurti ir pateikti originalias *periferijos, periferinio regiono, periferingumo, periferizacijos* sampratas, t.y. sukurti teorinį pagrindą tolimesniems periferingumo tyrimams.

Nustatant Lietuvos savivaldybių periferingumo lygį, daugiausia naudotasi statistinėmis rodiklių duomenų bazėmis (Lietuvos statistikos departamento, GIS), kuriose pateikta informacija nagrinėta pritaikant *statistinės-matematinės analizės* metodą. *Klasterinės analizės* metodas taikytas grupuojant savivaldybes į penkias nustatytas grupes, išskirtas pagal nuokrypį nuo Lietuvos vidurkio. Kompleksinis periferingumo vertinimas vykdytas remiantis *rangavimo* metodu. Gauti analizės rezultatai nagrinėti ir apibendrinti naudojant *aprašomąjį* metodą. Gautų rezultatų vizualizavimui teminiuose žemėlapiuose naudotas *kartografinis* metodas. *Kartografinis* tyrimo metodas taikytas kuriant struktūrines ir logines schemas bei kartoschemas. Kartoschemų sudarymui naudotos CorelDraw 12 bei ArcGIS (ArcMap, Network analyst) programinės įrangos.

Naudojant *kokybinės ekstrapoliacijos* metodą, tyrimo metu gauti duomenys interpretuoti bei panaudoti periferinių regionų tendencijų projektavimui. Siekiant papildyti kameralinių tyrimų metu gautus rezultatus,

3 lentelė. Darbe naudoti tyrimo metodai (Pagal P. Kavaliausko (Kavaliauskas, 1992), K. Kardelio (Kardelis, 2002), R. Tidikio (Tidikis, 2003) ir kt. mokomąją medžiagą)

	Metodas	Metodo apibrėžimas	Metodo pritaikymas periferingo tyrimams
Kiekybiniai	<i>Statistinė-matematinė analizė</i>	Statistinių ir matematinių metodų visuma.	Statistinių duomenų į temines duomenų bazes surinkimui. Rodiklių apskaičiavimui. Vidutinių balų apskaičiavimui. Periferingo lygiui apskaičiuoti. Periferinių regionų būklei įvertinti.
	<i>Dokumentų analizė</i>	Pirminių duomenų rinkimas, kai dokumentai naudojami kaip pagrindiniai informacijos šaltiniai. (Tidikis, 2003)	Periferijos tema mokslinės, teisinės, informacinės literatūros analizavimui
Kiekybiniai	<i>Loginė analizė (Dedukcinis/indukcinis metodas)</i>	Loginių samprotavimo formų tyrimas ir tikslinimas formaliosios logikos priemonėmis. Išsamiausia tam tikros žinių srities analizė yra jos formalizuotos kalbos kūrimas. (Tidikis, 2003)	Periferijos, periferinio regiono sampratų formulavimui. Periferijų tipologinėms struktūroms parengti. Kompleksinio vertinimo metodikai parengti
	<i>Aprašomasis</i>	Aprašymas – kieno nors ypatybių, įvykių atvaizdavimas žodžiu ar raštu. (Tureikytė, 2004)	Kokybiniais periferinių regionų skirtumams aprašyti
	<i>Genetinis</i>	Socialinių reiškinių ir procesų tyrimas, paremtas jų atsiradimo ir vystymosi analize. (Tidikis, 2003)	Nagrinti priežastiniams ryšiams, lėmusiems periferijų atsiradimą
	<i>Fotofiksacija</i>	Esamos vizualinės situacijos fiksavimas naudojant vaizdinės informacijos fiksavimo priemones	Periferizacijos raiškiai regionuose ir gyvenvietėse fiksuoti
	<i>Kokybinė ekstrapoliacija</i>	Ekstrapoliacija - mokslinio tyrimo metodas, vienas iš svarbiausių šiuolaikinių mokslinių techninių ir socialinių ekonominių būdų, išvadų, gautų stebint vieną reiškinių dalį, išplečiant kitą jo dalį, įvykių eigos numatymas. (Tidikis, 2003)	Interpretacijoms apie tolimesnes tikėtinas regionų vystymosi tendencijas .
	<i>Balų-rangų (kombinuotas metodas)</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Rangai suprantami kaip elementų arba jų grupių kokybinio, nelygybės principų nustatymo, prioriteto eilės indeksai, išreiškiantys matuojamos savybės stiprėjimą ir silpnėjimą; ▪ Balai suprantami kaip skaitiniai rodikliai, kurių nominali reikšmė išreiškia matematiškai dėsninę, pagal kurią nors funkcinę priklausomybę nustatomą, elementų arba jų grupių matuojamos savybės stiprėjimą ar silpnėjimą. (Kavaliauskas, 1992) 	Pirmojo tyrimų etapo metu priskiriant savivaldybes atitinkamai grupei, apskaičiuojant vidutinius balus. Kompleksiškai vertinant periferiją skirtingo periferingo regionų išskyrimui.
Kiekybiniai-Kiekybiniai	<i>Lyginamoji analizė</i>	<p>1. Sociologinės informacijos antrinės analizės rūšis, įgalinanti lyginti tyrimų, atliktų įvairiuose objektuose arba įvairiu laiku ir įvairių tyrinėtojų, rezultatus, siekiant apibendrinti sociologinę informaciją ir užtikrinti jos kokybę. (Tureikytė, 2004)</p> <p>2. Taip pat, lyginamoji analizė gali būti suvokiama kaip gautų rezultatų, analizuojamų duomenų lyginimas tarpusavyje.</p>	Periferijos sampratai formuluoti lyginti skirtingų autorių apibrėžimai, naudojami rodikliai. Rodiklių skirtumams savivaldybėse lyginti. Periferinių regionų palyginimui.

<i>Sintezė</i>	Pažinimo būdas ir etapas, individo pažintinės veiklos veiksmas – praktinis arba mintinis dalių, elementų jungimas į visumą, vieno objekto arba įvairių vieno objekto elementų siejimas į vientisą visybę. (<i>Tidikis, 2003</i>)	Sampratų ir apibrėžimų formulavimui. Kompleksinio vertinimo metodikai parengti. Kompleksiniams periferiniams regionams išskirti
<i>Sisteminė analizė</i>	Mokslinio tyrimo metodologinė kryptis, kurios pagrindas yra sudėtingo vientiso objekto su daugybe elementų, jų visumos santykių ir ryšių nagrinėjimas. (<i>Tidikis, 2003</i>)	Kompleksiniams periferiniams regionams išskirti. Periferinių regionų būklei įvertinti
<i>Klasterinė analizė</i>	Statistinės analizės metodas, nustatantis objektų panašumą ir suskirstantis juos į panašių objektų grupes, vadinamas klasteriais. Objektai suskirstomi taip, kad skirtumai klasterių viduje būtų kuo mažesni, o tarp klasterių – kuo didesni. (<i>Vaitkevičius, Saudargaitė, 2006</i>)	Išskiriant savivaldybes į grupes pagal nuokrypį nuo Lietuvos vidurkio.
<i>Kartografinis</i>	Statistinės informacijos erdvinis atvaizdavimas, naudojant kartografinių ženklų sudarymo, sisteminimo ir išdėstymo erdvėje priemones.	Teminių teritorinę diferenciaciją, periferiškumo lygį atskerdžiančių žemėlapių sudarymui

3 lentelės tęsinys

moksliniame darbe naudotasi ir informacija, gauta iš tiesioginio bendravimo su periferijų gyventojais bei seniūnais, vykdant „Lietuvos retai apgyventų teritorijų bei jų gyventojų“ ir „Lietuvos kaimo gyvenviečių funkcijų kaitos regioniniai ypatumai“ projektus (Lietuvos retai apgyventos..., 2012; Lietuvos kaimo gyvenviečių..., 2013). Bendravimo su seniūnais metu siekta išsiaiškinti regione vykstančią kaitą, periferizacijos spartą bei mastą, iš to kylančias problemas. Tačiau diskusijos ir bendravimas su vietos gyventojais buvo tik papildomas informacijos šaltinis. Aiškinantis vietos periferiškumo klausimus, nebuvo naudotasi specialiai periferijoms tirti susidaryta anketa, todėl tiesioginį bendravimą su vietos gyventojais traktuoti kaip naudotą interviu metodą negalima, tačiau disertacinio darbo tekste kai kur pateikiamos citatos iš šių vykusių diskusijų, tam tikri pastebėjimai. Be to, ekspedicijų po Lietuvos periferinius regionus metu, taikant *fotofiksacijos* metodą, vykdytas periferizacijos raiškos atspindžio kraštovaizdyje fiksavimas. Kai kurios fotografijos, aiškiausiai reprezentuojančios regionuose vykstančius periferizacijos procesus, panaudotos šiame moksliniame darbe (Pried.).

2.10. Duomenų patikimumas

Rengiant disertaciją duomenų ieškota ir analizė atlikta naudojantis šiomis duomenų bazėmis:

- *Lietuvos statistikos departamento rodiklių duomenų bazė* (Rodiklių duomenų bazė, 2013);
- © Nacionalinės žemės tarnybos prie Žemės ūkio ministerijos *Lietuvos Respublikos teritorijos M 1:250000 georeferencinių erdvinių duomenų rinkinys GDR250LT* (Nacionalinė žemės tarnyba..., 2013a);
- © Nacionalinės žemės tarnybos prie Žemės ūkio ministerijos *Lietuvos Respublikos teritorijos M 1:50000 georeferencinių erdvinių duomenų rinkinys GDR50LT* (Nacionalinė žemės tarnyba..., 2013b);
- © Nacionalinės žemės tarnybos prie Žemės ūkio ministerijos *Lietuvos Respublikos teritorijos M 1:10000 georeferencinių erdvinių duomenų rinkinys GDB10LT* (Nacionalinė žemės tarnyba..., 2009);
- Lietuvos geologijos tarnybos, © Nacionalinės žemės tarnybos prie Žemės ūkio ministerijos *Lietuvos Respublikos teritorijos M 1:200000 georeferencinių erdvinių duomenų rinkinys Lietuvos pelkių ir durpynų GIS GDB* (Lietuvos geologijos..., 2005);
- Autorės sudaryta ir prieduose pateikiama *Periferiškumo rodiklių statistikos duomenų bazė*.

Periferinių rodiklių statistinei analizei, periferiškumo skaičiavimui, savivaldybių rangavimui, kartografavimui naudotasi programine įranga: Ms Excel, ArcGIS 9.0 Desktop, CorelDraw 12.

Analizės metu, naudojant įvairaus laikmečio bei pobūdžio duomenų bazines, išryškėjo keletas su jų nevienalytiškumu susijusių problemų. Problemų i diskusijų sukėlė statistinių duomenų, pateikiamų Lietuvos statistikos departamento duomenų bazėje, patikimumas. Rengiant darbą įsitikinta, kad į

Statistikos departamento pateikiamus duomenis reikia žiūrėti kritiškai, suvokiant, kad tai nėra visiškai objektyvūs duomenys. Paklaidų atsiradimui įtakos daro departamento pasirinkta duomenų rinkimo metodologija, kuomet apklausiamas imtinai tik tam tikras pasirinktas procentas respondentų. Paklaidų atsiradimą lemia ir statistikos duomenų rinkimo metodikų kaita analizuojamu periodu. Kartais tikslumas yra iškreipiamas ir dėl pačių gyventojų ar subjektų kaltės – pateikiant Lietuvos statistikos departamentui klaidingą ar netikslią informaciją.

I etapo rezultatų dalies atskirų rodiklių tarpinėse kartoschemose (žr. 3.1, 3.2 ir kt. skyrius) matomi naudojamų duomenų metų skirtumai, skiriasi atskirų vertinimo rodiklių duomenų imties laikotarpiai. To priežastis – jau įvardintos su statistinių duomenų bazėmis susijusios problemos. Išplėsta analizė, ją iliustruojančių rodiklių reikšmė paskatino apimti kuo didesnę duomenų laikotarpį, į jį įtraukiant vis naujesnius duomenis. Tai lėmė, jog atskirų rodiklių vertinamų duomenų laikotarpio pabaiga varijuoja 2010 – 2012 m. ribose. Kadangi šių skirtumų atsiradimas nedaro didelės įtakos analizės rezultatų patikimumui, nuspręsta duomenų imties pabaigos datos nesuniveliuoti, o analizės apibendrinimui bei periferinių regionų išskyrimui nustatyti remtasi vidutinėmis reikšmėmis.

Kita priežastis, nusakanti duomenų trūkumą – rodiklių reikšmių pateikimas tik valstybės ar apskrities lygmeniu. Tokia informacija tyrimui netinkama, nes niveliuoja regioninius skirtumus Lietuvoje, todėl kai kurių svarbių periferiškumui vertinti rodiklių buvo atsisakyta. Šitaip į rodiklių sistemą nepateko tokie rodikliai kaip BVP (tenkantis vienam gyventojui), gyventojų kompiuterinis raštingumas, viešas interneto prieinamumas ir kt.. Manyta, kad gyvenamųjų teritorijų žemės vertės rodiklis yra svarbus išryškinant teritorinę Lietuvos diferenciaciją, todėl šie duomenys buvo įsigyti iš Registrų centro (Valstybės įmonė..., 2013).

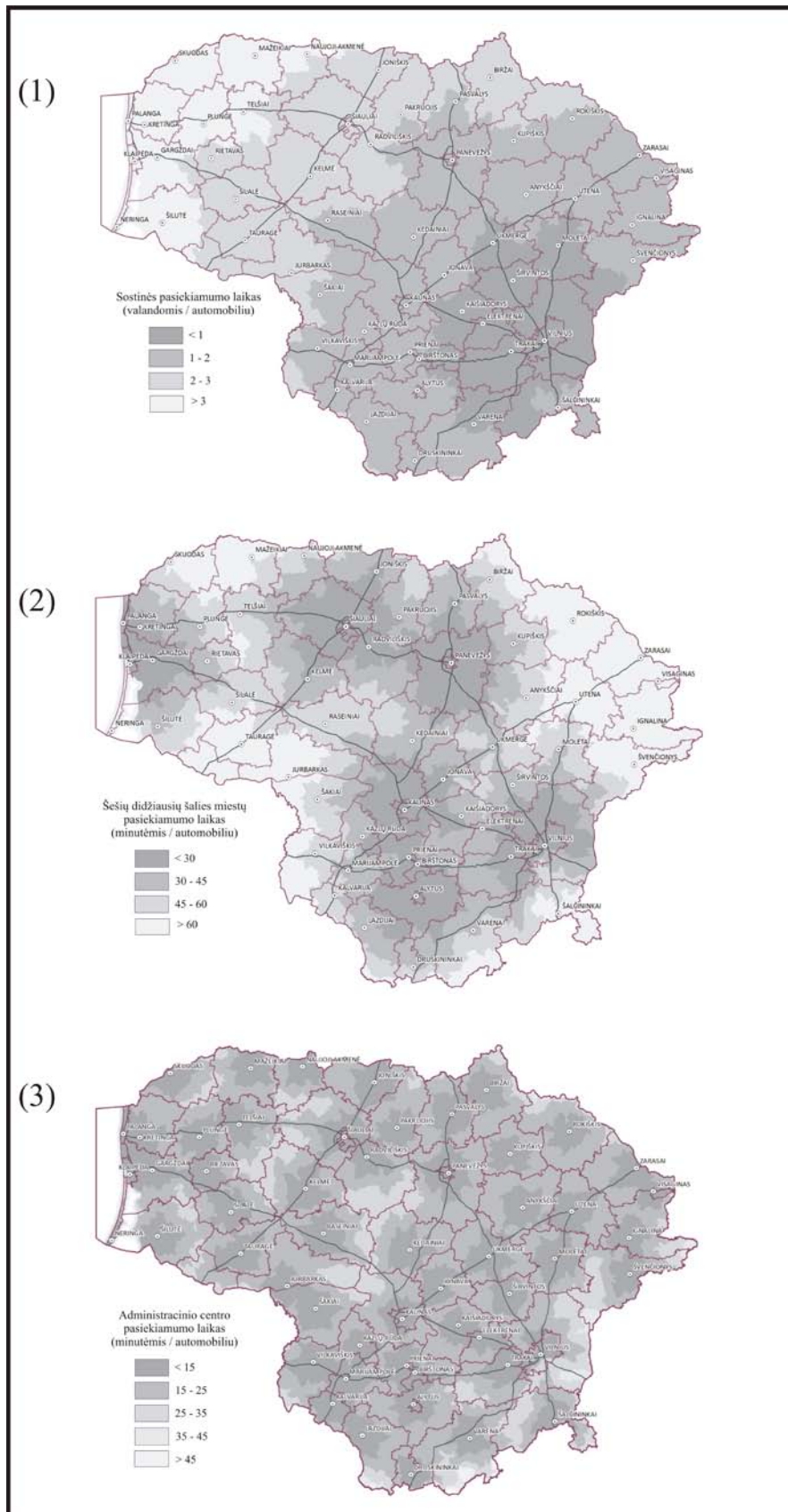
3. TYRIMŲ REZULTATAI

3.1. Savivaldybių klasifikacija pagal atskirus periferiškumą nusakančius rodiklius

3.1.1. Savivaldybių klasifikacija pagal pasiekiamumo rodiklius

Vietovės pasiekiamumo laikas. Lietuvoje sostinė yra išsidėsčiusi šalies pietryčiuose – pakraštyje. Sostinę pasiekti automobiliu mažiau nei per valandą galima iš aplinkinių savivaldybių, esančių apytiksliai 70 – 80 kilometrų spinduliu: Vilniaus r., Trakų r., Elektrėnų, Kaišiadorių r., Širvintų r., Molėtų r., Ukmergės r., Šalčininkų r. (10 pav.(1)). Užtrunkant iki dviejų valandų sostinę pasiekti galima vykstant iš Pietų, Šiaurės Rytų bei Vidurio Lietuvos regionų (10 pav.(1)). Vykstant iš Šiaurės, Pietvakarių, Vakarų Lietuvos regionų, sostinę pasiekti galima užtrunkant iki 3 valandų. Tolimiausias ir ilgiausias kelias iki sostinės iš Klaipėdos krašto bei Šiaurės vakarų Lietuvos regiono (10 pav.(1)). Sostinės pasiekiamumo atveju periferija jau galime laikyti teritoriją, iš kurios atvykimas į sostinę užtrunka daugiau nei dvi valandas, traktuojant, kad už šios laiko ribos esančių savivaldybių gyventojai (prekių įsigijimui, darbui ir kt.) dažiau renkasi artimesnius didžiuosius miestus – Kauną, Klaipėdą, Šiaulius.

Buvo apskaičiuotos šešių didžiausių šalies miestų pasiekiamumo galimybės automobiliu per tam tikrą laiką (10 pav.(2)). Pasiekiamumo laikas buvo skaičiuotas iki Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio bei Alytaus miestų (10 pav.(2)). Teigiama (Dijkstra, Poelman, 2008), kad penkiasdešimt tūkstančių ir daugiau gyventojų turintis miestas yra pakankamas traukos centras regione. Optimalus pasiekiamumo automobiliu laikas iki tokio didesnio miesto turėtų būti iki 30 minučių. Atitinkamai, apimamos apie 40 km. teritorijos aplink šiuos miestus. Atvykimo laikas, trunkantis iki 45 minučių (apimantis vidutiniškai plotus iki 60 km.), taip pat dar laikytinas santykinai geru (Schürmann, Spiekermann, 2006). Visiškai periferiniais (angl. „extremely peripheral“, Toth, 2006) įvardinti tie regionai, iš kurių vykstant automobiliu iki didesnio miesto reikia užtrukti daugiau nei valandą (Dijkstra, Poelman, 2008).

10 pav. Vietovių pasiekiamumo laikas (Sudarė: G. Pociūtė; GIS analizę atliko ir kartoschemas parengė A. Balčiūnas. Naudoti duomenys Nacionalinės žemės tarnybos (prie Žemės ūkio ministerijos) 2013 m. duomenys: Nacionalinė žemės tarnyba..., 2013a; Nacionalinė žemės tarnyba..., 2013b)

Remiantis tokiu laiko ir periferingumo interpretavimu, Šiaurės rytų, Pietvakarių bei Šiaurės vakarų Lietuvos regionai išryškėjo kaip šalies periferijos (10 pav. (2)).

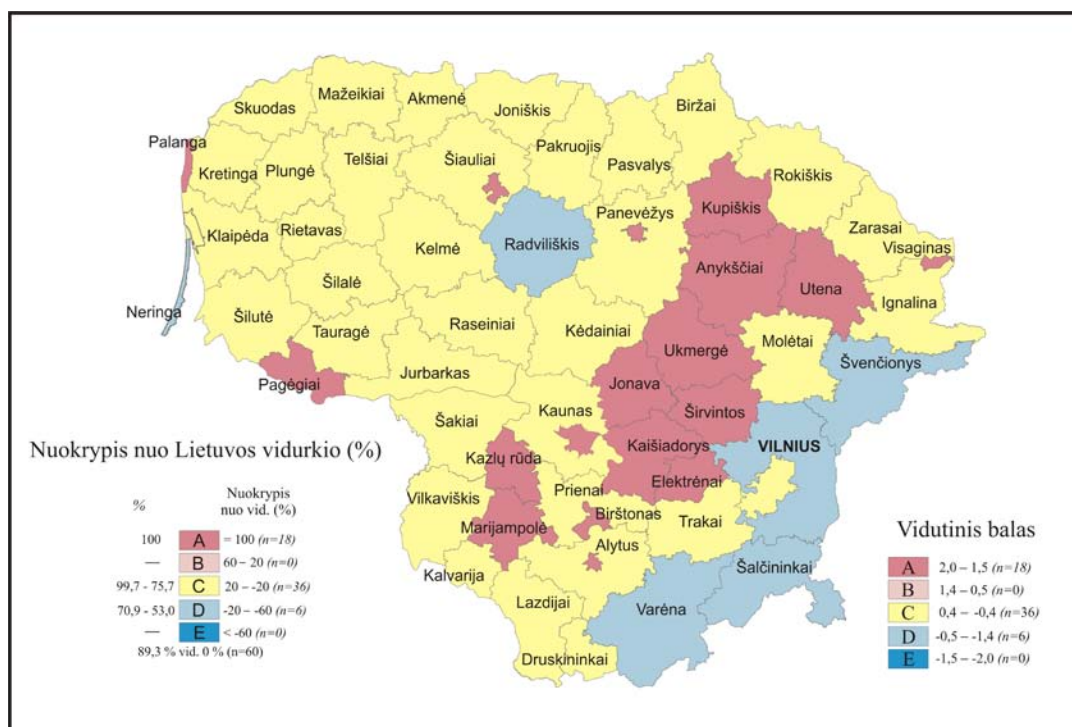
Trečiasis pjūvis, kuris buvo pasirinktas pasiekiamumo analizei atlikti – savivaldybių centrų pasiekiamumo laiko apskaičiavimas vykstant automobiliu (10 pav. (3)). Lietuvoje automobiliu pasiekti administracinį centrą (savivaldybės centrą) galima ganėtinai patogiai ir greitai, o tai iš dalies sąlygoja geras kelių tinklas šalyje (12 pav.). Galima pastebėti (10 pav.(3)), kad administracinį centrą pasiekti užtrunka ilgiau tose savivaldybėse, kurios išsiskiria didesniu užimamu plotu (pvz. Rokiškio r. sav.), taip pat tose, kuriose centras geografiškai išsidėstęs savivaldybės pakraštyje (pvz. Radviliškio r. sav.), arba kuriose yra gamtinių kliūčių (pvz. Varėnos r. sav.). Išryškėjo tik nedidelė dalis Lietuvos teritorijos, iš kurios norint pasiekti administracinį centrą, tenka vykti daugiau nei 25 min.. Didžiausia dalis teritorijų, kuriose 35, 45 ar daugiau minučių tenka važiuoti iki administracinio centro yra Rytų bei Vidurio Lietuvoje (10 pav.(3)). Reikėtų pastebėti, kad pasiekiamumo laiko atžvilgiu skaičiavimai buvo vykdomi atskirai kiekvienai savivaldybei, todėl toks skaičiavimas laikytinas sąlyginiu, kadangi yra tikėtina, kad kai kurių atokesnių savivaldybės centro atžvilgiu gyventojai vyksta į kitos savivaldybės centrą (apsipirkti, dirbti, poilsiauti, ar į administracines įstaigas), jei tai jiems parankesnis nuvykimas ar tas centras yra vienas didžiųjų šalies miestų. Deja, apskaičiuoti gyventojų judėjimo trajektorijas gana sudėtinga.

Specialaus tyrimo reikalauja pasienio zonų periferingumo nagrinėjimas. Iš dalies pasienio teritorijos pasižymi didžiausiu periferingumu, tačiau, kita vertus, patogiose pozicijose įsitaisiusios pasienio gyvenvietės gali turėti privalumų: pvz. į Druskininkų savivaldybę nuolat įvažiuoja lenkų, baltarusų turistų; verslesni Pagėgių sav. gyventojai verčiasi prekyba rusiškais prekėmis ir tt.. Sudėtinga įvertinti, tačiau tikėtina, jog kaimyninėse šalyse esantys miestai taip pat daro įtaką Lietuvos pasienio gyventojams: Pietų Lietuvos regione gyventojai vyksta pigiau apsipirkti į Lenkijos miestus, Šiaurės Lietuvos

gyventojus traukia Ryga. Aiškinimas, kad periferiškumas didėja pasienio teritorijose pastaruoju metu tampa klaidingas, kadangi pastarąjį dešimtmetį smunkančios demografinių (žr. 3.1.3. skyrių), socialinių (žr. 3.1.5. skyrių), ekonominių (žr. 3.1.7. skyrių) rodiklių reikšmės didėjantį periferiškumą iliustruoja ne pasienio teritorijose, o Vidurio Lietuvos regione – ypač Šiaulių apskrities savivaldybėse.

Administracinių centrų pasiekiamumas per 25 min.. Vidutiniškai administracinį savivaldybės centrą per 25 min. galima pasiekti 89,3% Lietuvos teritorijos (11 pav.). Reikėtų pastebėti, kad vidutiniškai per 25 min. galima įveikti apie 30 km. kelio. Šis pasiekiamumo procentas rodo, kad atstumas nėra kliūtis norintiems gyventi periferijoje. Tokiu atveju, priežastingumo reikėtų ieškoti psichologiniuose, socialiniuose ar ekonominiuose dalykuose. Kalbinti asmenys (Lietuvos kaimo gyvenviečių..., 2013) teigė, kad visi norintys darbo ir ieškantys jo – randa: mažesnių gyvenviečių aktyvesni gyventojai kasdien važinėja į darbą į didesnius šalia esančius miestus ir dėl to nesiskundžia ir mano, kad toks gyvenimas jiems patogus ir priimtinas.

Pagal apskaičiuotuos nuokrypio nuo vidurkio (o taip pat ir vidutinį) balus didžioji dalis Lietuvos teritorijos priskirta C grupei: 63% (11 sav.). Tai savivaldybės, kuriose administracinio centro pasiekiamumas per 25 min. dengė nuo 75,7% iki 99,7% savivaldybės teritorijos. 100% administracinio centro pasiekiamumas automobiliu per 25 min. pastebėtas 16 savivaldybių (27%). Šios savivaldybės priskirtos A grupei (11 pav.). A grupės savivaldybės – nedidelio ploto arba centrinėje savivaldybės dalyje išsidėsčiusiu administraciniu centru (11 pav.). Mažesne teritorijos dalimi, kurioje centras pasiekiamas per 25 min., išsiskyrė 6 savivaldybės, kurios priskirtos D grupei, o užimamos savivaldybės teritorijos dalis svyravo priklausomai nuo savivaldybės – nuo 53,0% iki 70,9% (11 pav.).

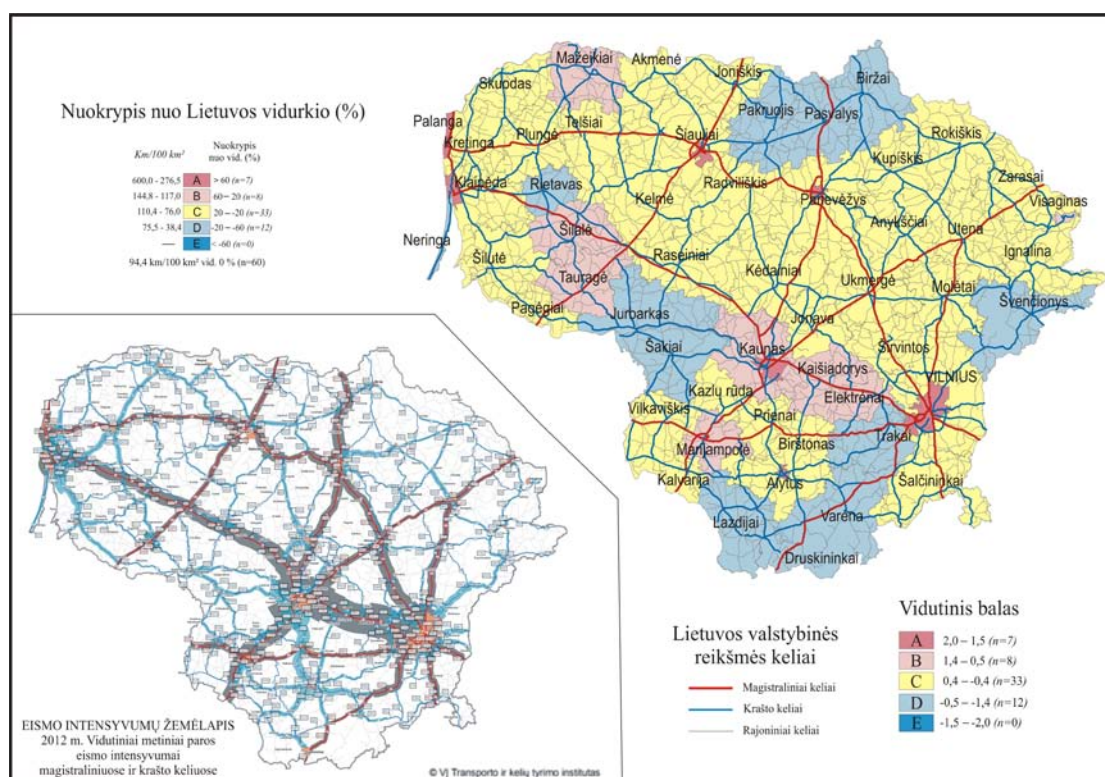
11 pav. Savivaldybės pagal administracinių centrų pasiekiamumą per 25 min. / savivaldybės teritorijos dalis, kurioje administracinį centrą galima pasiekti per 25 min.¹³, % / (Pagal: Nacionalinė žemės tarnyba..., 2013a; Nacionalinė žemės tarnyba..., 2013b).

Rytų Lietuvos regionas išsiskyrė prastesniais spartaus administracinio centro pasiekiamumo rodikliais (11 pav.). Tikėtina, kad tokio vaizdo pateikimui įtakos turėjo skaičiavimo metodika: Vilniaus rajono savivaldybės administracinio centro buvimas pačioje sostinėje (kas apsunkina ir prailgina greitą pasiekiamumą), administracinių centrų išsidėstymas savivaldybės pakraščiuose (Švenčionių r., Šalčininkų r., Varėnos r.) bei gamtinės sąlygos, darančios įtaką retesniai kelių tinklui.

Kelių tinklo tankumas. Kelių tinklo tankumas Lietuvos savivaldybėse ganėtinai skiriasi. Daugiau nei pusė savivaldybių (33 sav. arba 55% visų sav.) pateko į C grupę, kurioje kelių tankumas artimas šalies vidurkiui (12 pav.). Tankesniu nei vidutinis šalyje kelių tinklu pasižymėjo 15 savivaldybių, kurios

¹³ Skaičiuojant nuokrypio nuo vidurkio rodiklį išryškėjo, kad net ir 100% pasiekiamumas administracinio centro per 25 min. pateko į vidutinių reikšmių (C) grupę, nes Lietuvos vidurkiui esant 89,3%, maksimalus galimas nuokrypis (esant 100% pasiekiamumui) buvo 12%. Todėl, siekiant išryškinti savivaldybes, kurių administracinius centrus galima iš bet kurio savivaldybės pakraščio pasiekti per 25 min., 100% pasiekiamumu išsiskiriančios savivaldybės (16 sav.) buvo priskirtos A grupei.

priskirtos A ir B grupėms. A grupei priskirtos 7, o B – 8 sav.. (12 pav., pried.). Retesniu nei šalies vidurkis kelių tinklu išsiskyrė 12 savivaldybių (20%), kurios priskirtos D grupei (12 pav.).

12 pav. Savivaldybės pagal *kelių tankumą* / kelių tankumas 100 km²/ (Pagal: Rodiklių duomenų bazė, 2013, Eismo intensyvumo žemėlapis, 2013).

Didelę įtaką savivaldybių vystymuisi, ekonominei plėtrai daro valstybei svarbių kelių išsidėstymas jų teritorijose. Eismo intensyvumo žemėlapis, iliustruojantis srautus valstybinės reikšmės keliuose, išryškina magistralinių kelių svarbą. Intensyviausias eismas vyksta aplink didžiuosius šalies miestus – Vilnių, Kauną, Klaipėdą (12 pav.). Išskirtinis atvejas – Klaipėdos miestas, kur intensyvesnis eismas vyksta krašto keliais. Tam įtakos turi priemiesčių augimas. Galima daryti prielaidą, jog eismo intensyvumo mastai daugiausia lemiami vietos gyventojų švytuoklinės migracijos: namai-darbas, darbas-namai. Tuo tarpu aplink Vilnių ir Kauną itin didelis eismo intensyvumas išryškėjo tiek krašto, tiek magistraliniais keliais (12 pav.). Eismo intensyvumas aplink Vilnių lemiamas sostinės vaidmens, tuo tarpu Kaunas yra strategiškai patogioje vietoje: Lietuvos viduryje, svarbių kelių (magistralės „Vilnius-Klaipėda“, „Via Baltica“) sankirtoje. Mažiausiu eismo intensyvumu išsiskiria

pasienio regionai, ypač Pietų, Šiaurės rytų Lietuvoje (12 pav.). Pietų Lietuvos regione taip pat yra rečiausias kelių tinklas (12 pav., pried.).

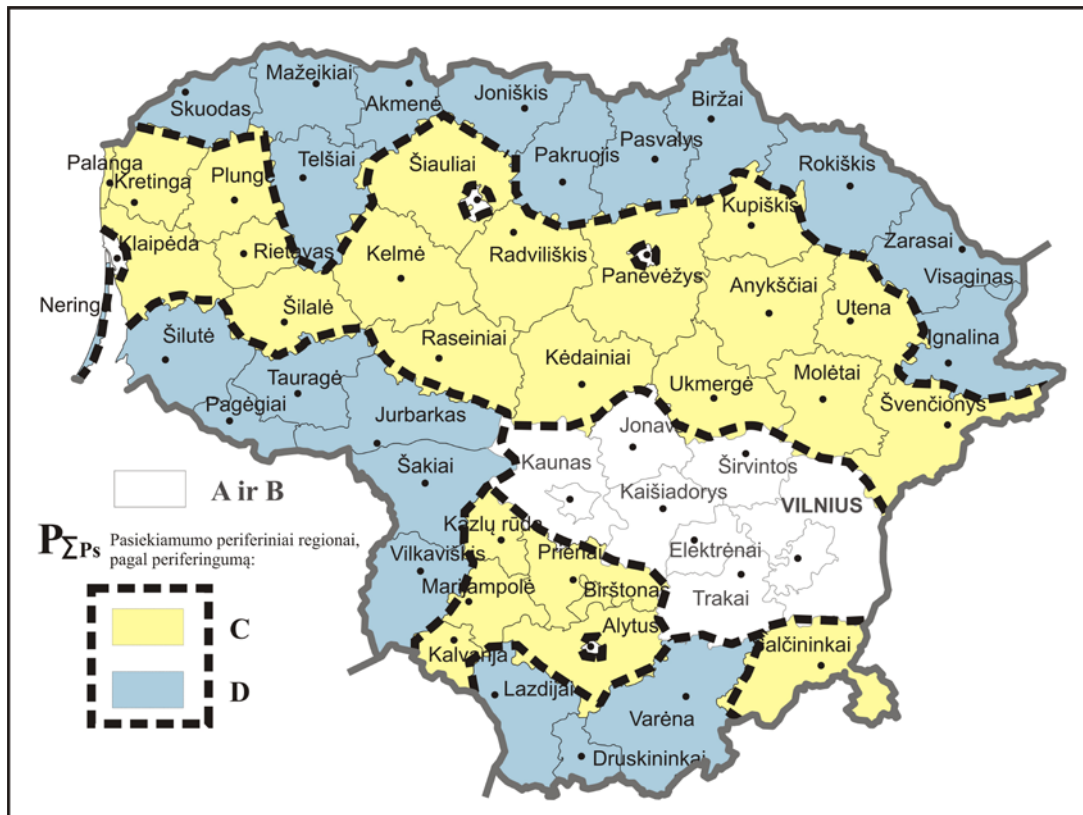
Analizuojant kelių tinklo tankumo rodiklį, išryškėjo regioniniai skirtumai (12 pav.). Rečiausiu kelių tinklu išsiskyrė Pietų (Varėnos r., Lazdijų r., Druskininkų sav.), Pietvakarių (Šakių r., Jurbarko r.), Šiaurės (Pakruojo r., Pasvalio r., Biržų r. sav.) Lietuvos regionai bei kelios pavienės (Neringos, Rietavo, Švenčionių) savivaldybės. Tankiausias kelių tinklas Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio, Alytaus, Palangos miestų savivaldybėse. Miestai yra traukos centrai darbo, gyvenamosios vietos, investicijų atžvilgiu, todėl kelių tinklas gerai išvystytas. Tankesnis už vidutinį kelių tinklas yra Mažeikių r., Šilalės r., Tauragės r., Kauno r., Kaišiadorių r., Elektrėnų, Visagino ir Marijampolės savivaldybėse (12 pav.).

3.1.2. Periferiniai regionai pagal pasiekiamumą

Atstumo klausimas šalyje (kaip ir globalėjančiame pasaulyje) praranda aktualumą. To priežastys: gerai išvystyta kelių infrastruktūra, patogus susisiekimas automobiliais, telekomunikacijų (interneto, mobiliojo ryšio) tinklo plėtimas. Informatyvioje visuomenėje šalia pasiekiamumo keliais galimybių didėja telekomunikacijų prieinamumo ir sklaidos svarba. Telekomunikacijų svarba yra neabejotina, tačiau sudėtingai įvertinama, todėl kaip atskiras rodiklis darbe neanalizuojamas. Yra atvejų (Lietuvos retai apgyvendintos..., 2012), kuomet gyventojai išsikėlė iš miestų į kaimiškesnes, gamtiškesnes teritorijas sąlygojami siekio gyventi natūralioje aplinkoje, o prielaidas išsikelti iš miesto suteikė darbo sąlygos ir gana svarbus kriterijus – interneto toje vietovėje buvimas.

Pasiekiamumo periferiniai regionai buvo išskirti atsižvelgiant į laiko trukmę norint pasiekti sostinę bei šešis didžiuosius šalies miestus, taip pat ir į kelių tinklo tankumą savivaldybėse. Svarbu, kad išskiriant pasiekiamumo periferinius regionus pagal minėtus rodiklius, neišsiskyrė itin didelio periferiškumo teritorijos (E grupė). Tai iliustruoja Lietuvos kelių infrastruktūros gerą išvystymą, o tai sąlygoja greitą ir patogų pasiekiamumą

automobiliu, kas nebūdinga pasienio savivaldybėms, kurios susiduria su pasiekiamumo problemomis – didžiausias nuotolis nuo centrų, rečiausias kelių tinklas.

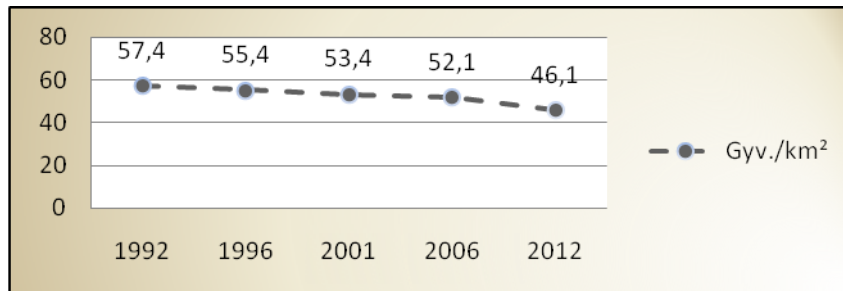
13 pav. Periferiniai regionai pagal pasiekiamumą

Šiaurės, Šiaurės rytų, Pietų bei Pietvakarių savivaldybės išsiskiria didžiausiu periferingumu. Vilniaus-Kauno regionas nepriskirtas periferijai, kadangi vertinant sostinės pasiekiamumo trukmę, šis regionas išsiskyrė geriausiomis rodiklių reikšmėmis (13 pav.). Nepaisant fakto, kad Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio miestai sostinės atžvilgiu yra periferijoje, vis tik šie miestai patys atlieka centrų funkcijas tarp juos supančių savivaldybių, todėl minėti miestai išskirti iš periferinių regionų.

3.1.3. Savivaldybių klasifikacija pagal demografinius rodiklius

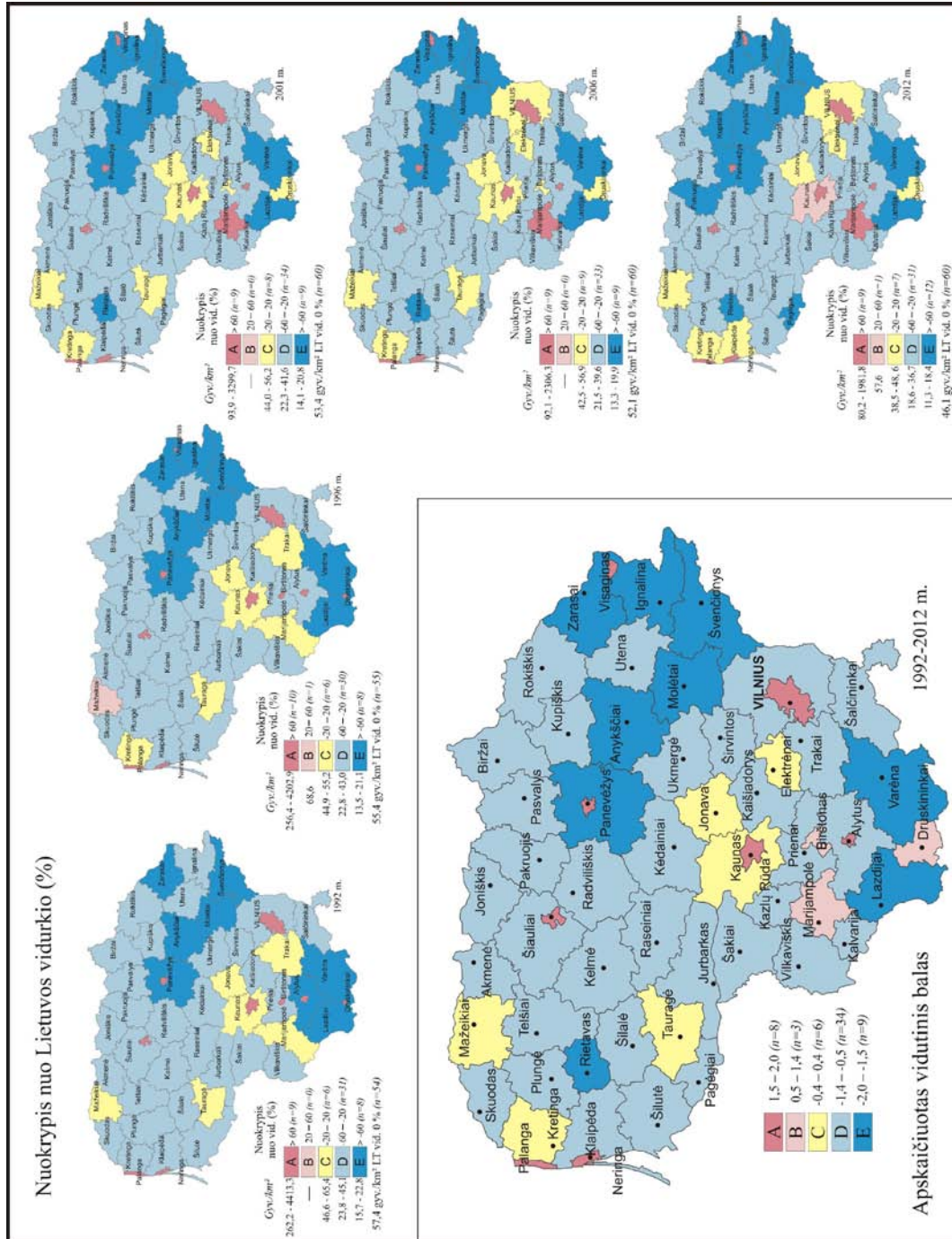
Gyventojų tankumas. Per dvidešimties metų periodą Lietuvos gyventojų skaičius sumažėjo 20%. 1992 m. šalyje gyveno 3746400 gyv., o 2012 gyventojų skaičius neviršijo ir 3 mln. (2993534 gyv.) (Rodiklių duomenų bazė, 2013). Visos Lietuvos mastu vyksta bendras gyventojų tankumo mažėjimas.

Jei 1992 metais vidutinis Lietuvos tankumas buvo 57,4 gyv./km², 1996 – 55,4 gyv./km², 2001 – 53,4 gyv./km², 2006 – 52,1 gyv./km², o 2012 šis rodiklis siekė 46,1 gyv./km² (14 pav., pried.).

14 pav. Bendros Lietuvos gyventojų tankumo tendencijos (Rodiklių duomenų bazė, 2013; Lietuvos statistikos departamentas, 1992; Lietuvos statistikos departamentas, 1996)

Pagal apskaičiuotą nuokrypį nuo vidurkio, dominuojančia grupe buvo D, kuriai priskirtos apie 50% visų savivaldybių (15 pav.). E grupei skirtingais metais priskiriamos nuo 8 ((min.) 1992, 1996 m.) iki 12 ((maks.) 2012 m.) savivaldybių. Didėjanti E grupė rodo, kad kai kurios savivaldybės tampa itin retai gyvenamos: Statistikos departamento duomenimis (Rodiklių duomenų bazė, 2013) 2012 m. Molėtų r., Rietavo, Zarasų r., Ignalinos r. savivaldybėse gyventojų tankumas mažesnis nei 15 gyv./km², o Varėnos r. gyventojų tankumas vos siekė 11,3 gyv./km² (Pried.). Panašiausiomis kaip Lietuvos vidurkis reikšmėmis išsiskiria 1992 ir 1996 m. apie 11% savivaldybių, o nuo 2001 m. apie 13% savivaldybių (15 pav.). Didesniu tankumu nei Lietuvos vidutinis tankumas išsiskyrė vos 9 savivaldybės 1992, 2001, 2006 m., 1996 m. – 11, o 2012 m. 10 savivaldybi. Reikėtų pastebėti, kad 1992, 2001 ir 2006 m. nebuvo nei vienos savivaldybės, priskirtos B grupei. A grupei, išsiskiriančiai didžiausiu gyventojų tankumu, priskirtos miestų bei Visagino ir Marijampolės savivaldybės (15 pav., pried.). Toks savivaldybių pasiskirstymas grupėse iliustruoja, jog Lietuvos vidurkio aukštų reikšmių egzistavimui didelę įtaką daro miesto savivaldybių aukštos rodiklio reikšmės (Pried.). Didžioji dalis savivaldybių pasižymi nuo 1,2 iki 4 (Varėnos r.) kartų mažesnėmis rodiklio reikšmėmis lyginant su šalies vidurkiu, ir priskiriamos D ir E grupėms (15 pav.).

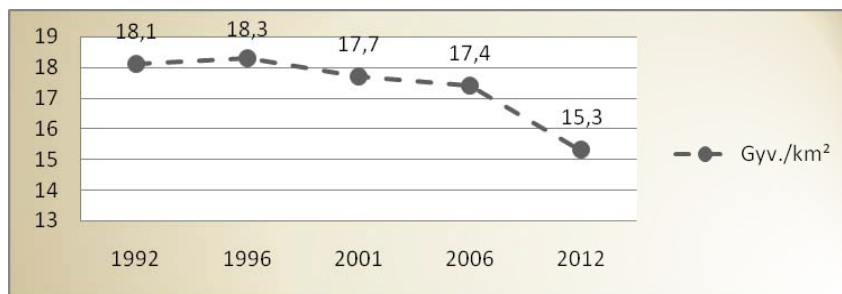
15 pav. Savivaldybės pagal gyventojų tankumą / gyv./km² / (Pagal: Rodiklių duomenų bazė, 2013; Lietuvos statistikos departamentas, 1996)

Pagal gyventojų tankumo stabilumą savivaldybes galima skirstyti į dvi dalis: stabilumu pasižyminčias, kurios išliko toje pačioje grupėje per dvidešimties metų periodą bei kaita pasižyminčias (tai savivaldybės, kurios per analizei pasirinktą periodą kito grupių atžvilgiu). Pastebėta, kad Ignalinos r. sav. gyventojų tankumo rodiklio reikšmės žymus pokytis vyko nuo 1996 m. (15 pav.). Tam įtakos turėjo iš dalies Ignalinos r. sav. 1995 m. sudaryta Visagino savivaldybė. Tuo tarpu, Birštono, Druskininkų, Marijampolės bei Trakų rajono savivaldybių rodiklių pokyčiai nulemti 2000 m. vykdytos savivaldybių reformos (Lietuvos Respublikos teritorijos...,1994), kurios metu pakeistos šių (o taip pat ir keletu kitų) savivaldybių ribos. 15 pav. matoma, jog nuo 2001 m. Birštono ir Druskininkų savivaldybių gyventojų tankumas sumažėjo, o tai iš dalies lėmė padidėjusi savivaldybių teritorija. Trakų r. sav. gyventojų tankumas sumažėjo dėl sumažėjusios teritorijos: iš dalies Trakų r. sav. teritorijos suformuota Elektrėnų savivaldybė. Marijampolės savivaldybės gyventojų tankumas padidėjo sumažinus savivaldybės teritoriją – iš dalies Marijampolės r. savivaldybės teritorijos suformavus papildomai dar dvi – Kalvarijų bei Kazlų rūdos – savivaldybes. Nuosekliai gyventojų tankumas mažėjo Kupiškio, Tauragės, Pakruojo rajonų bei Pagėgių savivaldybėse. Pagal 2012 m. gyventojų tankumo duomenis, Kupiškio r., Pakruojo r. ir Pagėgių savivaldybės iš D grupės šoktelėjo į E, o Tauragės r. sav. – iš C į D (15 pav.). Analizė parodė, kad yra savivaldybių, kuriose gyventojų tankumo rodiklis nežymiai, tačiau auga. Dėl aplink didžiuosius Lietuvos miestus vykstančių suburbanizacijos procesų gyventojų tankumas auga Vilniaus, Kauno bei Klaipėdos rajonų savivaldybėse (Pried.). Didžioji dauguma savivaldybių (apie 75%) priskirtinos pasižyminčioms stabilia kaita (Pried.).

Pagal apskaičiuotą vidutinį balą aiškiai dominuojanti grupė yra D, kuriai priskirtos 34 savivaldybės (57% visų savivaldybių). A ir E grupės pagal savivaldybių skaičių buvo panašios: joms priskirtos atitinkamai 8 (A) bei 9 (E) savivaldybės. C grupei priskirtos 6 savivaldybės, o į B grupę pateko 3 (15 pav.).

Tankiausiai gyvenamos buvo Lietuvos miestų savivaldybės, o rečiausiai apgyventi buvo Šiaurės rytų (Zarasų, Ignalinos, Švenčionių, Molėtų, Anykščių, Panevėžio rajonų savivaldybės) ir Pietų (Lazdijų, Varėnos rajonų savivaldybės) regionai. Žemaitijoje išsiskyrė Rietavo savivaldybė itin mažu gyventojų tankumu (15 pav.).

Kaimo gyventojų tankumas. Kaimo gyventojų tankumas kaip ir bendras gyventojų tankumas turi mažėjimo tendenciją (16 pav., pried.). Per dvidešimties metų periodą Lietuvos kaimo gyventojų skaičius sumažėjo 15%. 1992 m. kaimo gyventojų buvo 1174900, o 2012 m. sumažėjo iki 999000 gyventojų (Rodiklių duomenų bazė, 2012). Vis tik reikėtų pastebėti, jog už kaimo gyventojų tankumo mažėjimą sparčiau vyksta bendras Lietuvos gyventojų tankumo mažėjimas, kuriam įtaką daro gyventojų skaičiaus mažėjimas miestuose.

16 pav. Bendros Lietuvos kaimo gyventojų tankumo tendencijos (Rodiklių duomenų bazė, 2013; Lietuvos statistikos departamentas, 1992; Lietuvos statistikos departamentas, 1996)

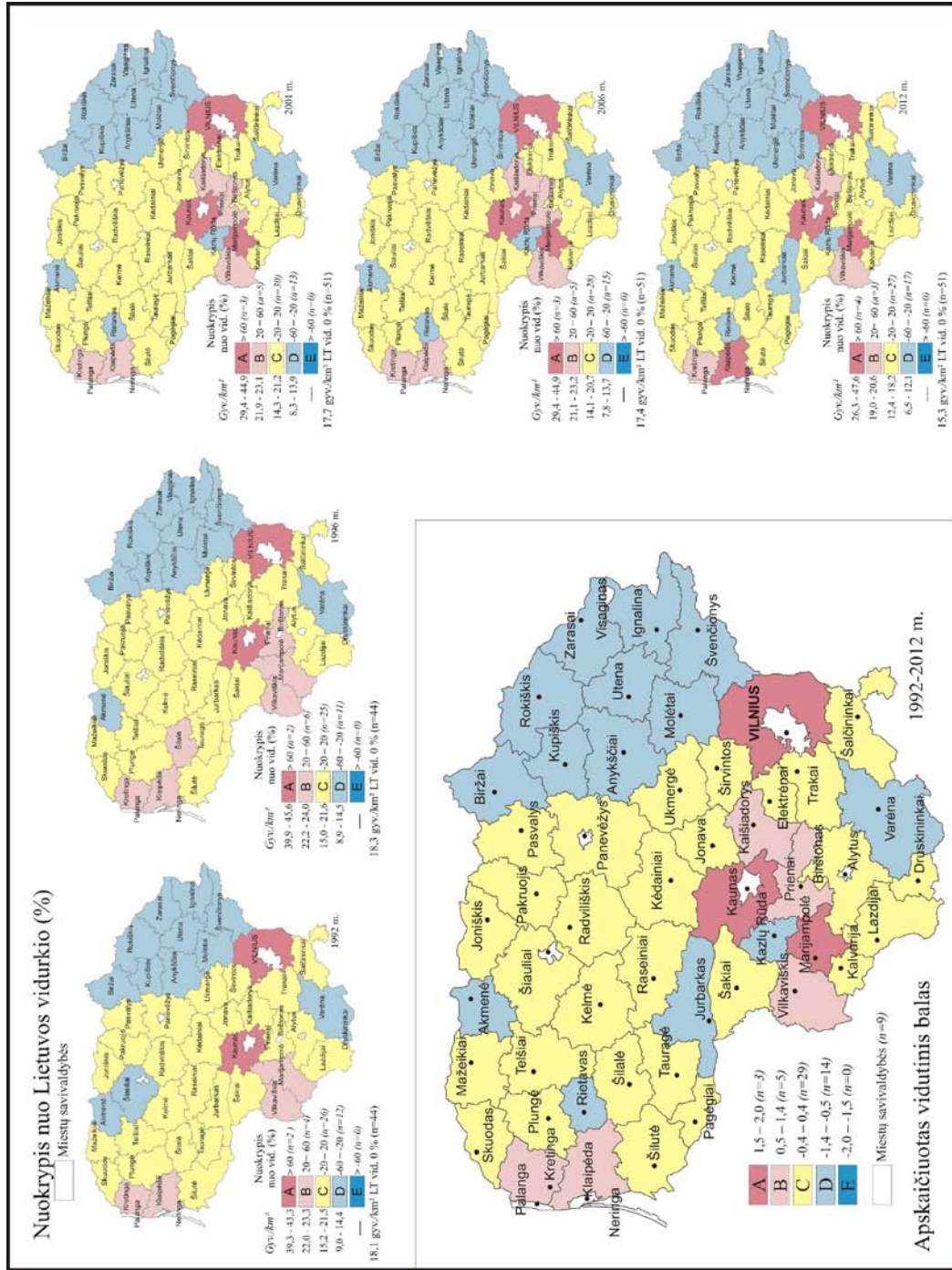
Išryškėjo, kad nėra savivaldybių, patekusių į E grupę (17 pav.), taigi nėra savivaldybių, kurių nuokrypis nuo vidurkio negatyvia kryptimi būtų didesnis nei 60%. Analizuojamu periodu didžioji dalis savivaldybių, t.y. daugiau nei 50%, patenka į C grupę, kuriai priskirtos savivaldybės su artimiausiomis Lietuvos vidurkiui rodiklių reikšmėmis. Antroji pagal dydį savivaldybių grupė yra D. Šiai grupei priskirtos apie trečdalį visų savivaldybių (17 pav.). D grupė didėjo kiekvienais analizuojamais metais (išimtis tik 1996 m.). Tai iš dalies gali būti susiję su administracinių ribų kaita, tačiau po reformos šis pokytis taip pat ryškus: 2001 m. D grupę sudarė 13 savivaldybių, 2006 m. skaičius padidėjo iki 15, o 2012 metais į D grupę pateko 17, t.y. 33% savivaldybių. Tankiausiai

apgyventos savivaldybės, patekusios į A grupę, 1992, 1996 m. buvo vos 2 (Kauno ir Vilniaus rajonų), 2001, 2006 m. – 3 (Vilniaus r., Kauno r., Marijampolės), o nuo 2012 m., įtaką darant suburbanizacijai A grupei buvo priskirtos 4 savivaldybės (Vilniaus r., Kauno r., Klaipėdos r., Marijampolės). Tuo tarpu B grupei priskirtos skirtingais metais nuo 3 iki 6 savivaldybių. Mažiausias skaičius savivaldybių (tik 3: Kretingos r., Kaišiadorių r., Vilkaviškio r.) į B grupę pateko 2012 m. (17 pav.).

Stabilumu pasižymėjo 42 iš 51, t.y. daugiau nei 80% savivaldybių. Šios savivaldybės liko toje pačioje grupėje visais analizei pasirinktais metais. Tačiau tai nereiškia, jog kaimo gyventojų tankumas jose nekito. Toks stabilumas turėtų būti suprantamas, kaip nuoseklus, panašus į Lietuvos vidurkio tendencijas, kaimo gyventojų tankumo mažėjimas (Pried.). Tuo tarpu 9 savivaldybės, nagrinėjamu periodu keitė grupę. Iš jų 4 (Jurbarko, Kelmės, Širvintų ir Ukmergės rajonų) smuktelėjo per paskutinį dešimtmetį iš C grupės į D; 2 (Prienu bei Šilalės rajonų) savivaldybės keitė grupes: iš C į B ir atgal į C; ir 3 savivaldybių kaita teigiama: iš C į B grupę (Kaišiadorių r.) bei iš B į A (Marijampolės bei Klaipėdos r.) (17 pav., pried.).

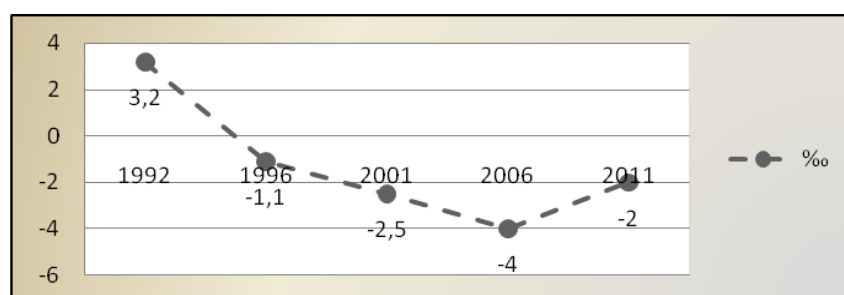
Pagal vidutinį balą, dominuojančia grupe tapo C. Šiai grupei priskirtos 29 savivaldybės, t.y. 57% visų savivaldybių. Kaimo gyventojų tankumo situacija ganėtinai panaši visoje Lietuvoje ir tuo pačiu artima Lietuvos vidurkio reikšmėms. D grupei priskirtos 14 savivaldybių, o A ir B grupėms atitinkamai teko 3 ir 5 savivaldybės. E grupės, kuri pasižymi didžiausiu neigiamu nuokrypiu nuo vidurkio, analizuojant kaimo gyventojų tankumą, nėra.

Trijų didžiųjų miestų (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos) rajonų savivaldybės pasižymi didžiausiu kaimo gyventojų tankumu. Kaimo gyventojų tankumas taip pat didesnis Pietvakarių Lietuvoje (Vilkaviškio ir Prienu rajonų bei Marijampolės savivaldybės). Mažiausias kaimo gyventojų tankumas užfiksuotas Šiaurės rytų Lietuvoje (Rokiškio, Zarasų, Kupiškio, Ignalinos ir kt. rajonų savivaldybės) (17 pav.).

17 pav. Savivaldybės pagal *kaimo gyventojų tankumą / gyv./km²* / (Pagal: Rodiklių duomenų bazė, 2013; Lietuvos statistikos departamentas, 1992; Lietuvos statistikos departamentas, 1996).

Natūrali kaita. Analizuotu periodu natūralios kaitos rodiklio reikšmės Lietuvoje nebuvo stabilios (18 pav.). Itin ryškūs šio rodiklio skirtumai atskirose savivaldybėse: geriausių ir blogiausių rodiklių reikšmės gali sirtis beveik tris kartus, kaip pvz. 1996 m. skirtumas tarp Alytaus m. (8,8‰) ir Ignalinos r. savivaldybių (-13,4‰) (19 pav., pried.). Lietuvos natūralios kaitos rodiklis, kad ir išlikdamas neigiamas, paskutiniaisiais metais stabilizavosi: jei 2006 m. (kai rodiklio reikšmė buvo mažiausia per visą nagrinėjamą periodą) – -4,0‰, tai 2011 m. rodiklio vidurkis buvo -2,0‰. Teigiamas natūralios kaitos vidurkis buvo tik laikotarpio pradžioje – 1992 metais (3,2‰).

18 pav. Bendros Lietuvos natūralios kaitos tendencijos (Rodiklių duomenų bazė, 2012; Lietuvos statistikos departamentas, 1992; Lietuvos statistikos departamentas, 1996)

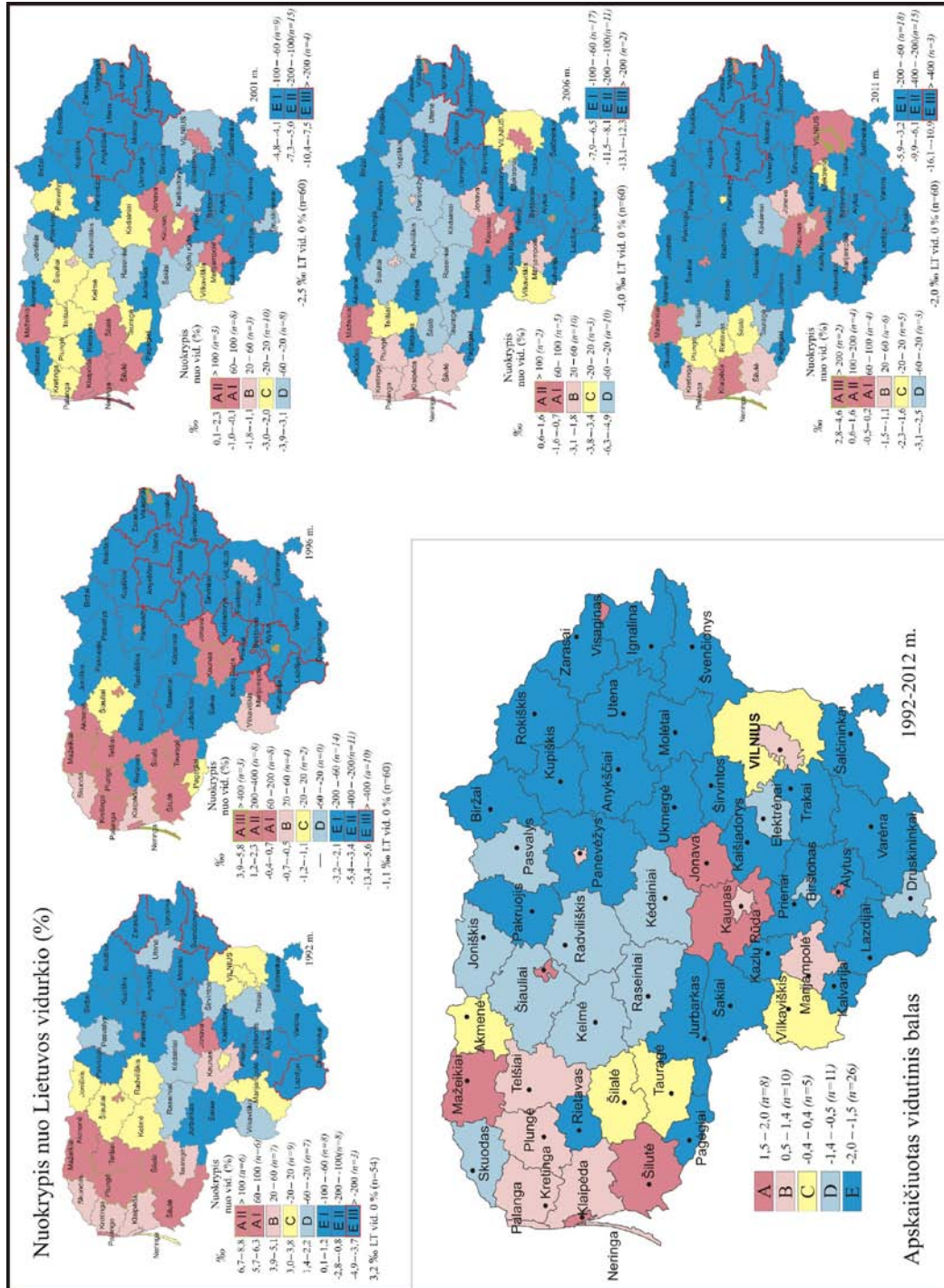
Natūralios kaitos situacija Lietuvos savivaldybėse prastėja – 19 paveikslas iliustruoja, kaip keitėsi savivaldybių skaičius grupėse: B, C ir D grupės mažėjo, o E – didėjo. Tačiau reikėtų pastebėti, jog šis rodiklis skaičiuojamas 1000-iui gyventojų, todėl savivaldybių rodiklio reikšmių gerėjimas gali būti apgaulingas. Sparčiau mažėjant gyventojų skaičiui, o rodiklio reikšmėms kintant nežymiai, natūralios kaitos rodiklis 1000-iui gyventojų kyla.

Skaičiuojant savivaldybių rodiklių nuokrypio nuo vidurkio reikšmės, išryškėjo itin dideli nuokrypio skirtumai, kuriems išryškinti buvo detaliau išnagrinėtos A ir E grupės (19 pav., pried.). Analizei pasirinktu periodu didžiausia dalis (beveik pusė) savivaldybių priskirtos E grupei. Reikėtų pastebėti, jog ryškiausi nuokrypiai E grupėje, ir didžiausia dalis savivaldybių (apie 60%), patekusių į šią grupę, buvo 1996 ir 2011 m. (19 pav.). Įdomu tai, jog 1996 m. A grupė buvo taip pat itin didelė – į ją pateko 30% savivaldybių

(taip B ir C grupei paliekant 10%, o D grupės tais metais nebuvo). Toks santykis tarp E ir A grupių iliustruoja natūralios kaitos netolygumą šalyje ir iš dalies parodo gyventojų skaičiaus kaitos tendencijas savivaldybėse. E grupė kasmet plečiasi, apjungdama vis daugiau savivaldybių su krintančiu natūralios kaitos rodikliu. Į B grupę patekusių savivaldybių skaičius svyravo nuo 3 ((min.) 2001 m.) iki 10 ((maks.) 2006 m.); į C patekusių savivaldybių skaičius kito nuo 2 ((min.) 1996 m.) iki 10 ((maks.) 2001 m.); D grupės dydžio svyravimai dar didesni: nuo 0 ((min.) 1996 m.) iki 10 ((maks.) 2006 m.) (19 pav., pried.).

Stabilia padėtimi pasižymėjo Alytaus m., Mažeikių r. bei Visagino savivaldybės, visu nagrinėtu laikotarpiu priskirtos A grupei; Pakruojo, Biržų, Zarasų, Ignalinos, Molėtų, Anykščių, Ukmergės, Švenčionių, Šalčininkų, Rokiškio, Jurbarko, Varėnos, Lazdijų, Prienų, Alytaus rajonų ir Kalvarijos savivaldybės priskirtos E grupei (19 pav.). Tuo tarpu didžiausias nuosmukis buvo Akmenės r. (iš A grupės 1992, 1996 m. nuo 2001 m. smuko į E), Telšių r. (iš A 1992, 1996 m. smuko į C 2001, 2006 m., o 2011 m. į D), Tauragės r. (iš B 1992 m. pakilo į A 1996 m., o 2001 m. smuko į C, nuo 2006 m. į D), Skuodo r. (iš B 1992, 1996 m. nuo 2001 m. smuko į E), Panevėžio m. (iš A grupės 1992, 1996 m. į B 2001, 2006 m., nuo 2011 į C) savivaldybėse (19 pav., pried.). Didelis Druskininkų ir Birštono savivaldybių nuosmukis (atitinkamai iš A bei B grupių į E) iš dalies susijęs su administracinių ribų kitimu. Yra savivaldybių, kurios pakilo iš žemesnės grupės į aukštesnę. Ryškiausi pokyčiai pastebėti Vilniaus rajono savivaldybėje – iš E grupės (1996 m.) palaipsniui kilo į aukštesnę grupę (2001 m. D, 2006 m. C), kol 2011 m. pateko į A grupę. Taip pat gerėjo Elektrėnų savivaldybės padėtis: iš E grupės (1996, 2001 m.) ji šoktelėjo į D 2006 m., o nuo 2011 m. į C. Kauno bei Klaipėdos rajonų bei Klaipėdos miesto savivaldybių situacija irgi gerėjo (pried.).

Grupuojuant savivaldybes pagal apskaičiuotą vidutinį balą, dominuojanti buvo E grupė, kuriai priskiriama apie 40% (t.y. 26) savivaldybių. Antroji pagal dydį – D grupė, apimanti 11 savivaldybių. Pagal apskaičiuotą vidutinį balą 60% (t.y. 37) savivaldybių pateko į grupes, kurios atspindi natūralios kaitos

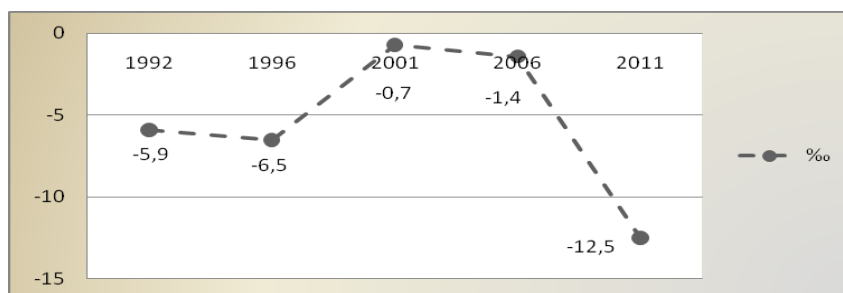

19 pav. Savivaldybės pagal *natūralią kaitą* / % / (Pagal: Rodiklių duomenų bazė, 2013; Lietuvos statistikos departamentas, 1992; Lietuvos statistikos departamentas, 1996).

rodiklio reikšmes, esančias žemiau Lietuvos vidurkio. Tuo tarpu artimiausia vidurkiui C grupė apėmė vos 5 (8%) savivaldybes. Į A ir B grupes pateko 30% (t.y. 18) savivaldybių: atitinkamai 10 ir 8 savivaldybės (19 pav.).

Išryškėjo regioniniai skirtumai: Šiaurės rytų, Pietvakarių bei Pietų regionai pasižymėjo mažiausiomis natūralios kaitos rodiklio reikšmėmis, o miestų savivaldybių, didžiųjų miestų rajonų (Klaipėdos, Kauno) savivaldybės bei Vakarų Lietuvos regionas (išskyrus Rietavo sav.) išsiskyrė aukštesnėmis vidutinio balo reikšmėmis (19 pav.).

Neto migracija. Neto migracijos rodiklio reikšmės kito per analizei pasirinktą laikotarpį. Šalyje gana intensyviai vyko ir vyksta emigracijos procesas. Vos kelios savivaldybės pasižymi teigiamu neto migracijos rodikliu, kuris nurodo, jog vis tik yra savivaldybių, kurios yra patrauklios gyventojams (Vidickienė, Melnikienė, 2008). XX amžiaus dešimtas dešimtmetis išsiskyrė dideliu emigracijos lygiu, kuris išryškėjo žemomis neto migracijos rodiklio reikšmėmis: 1992 m. ir 1996 m. vidutinės Lietuvos neto migracijos rodiklio reikšmės buvo atitinkamai -5,9‰ bei -6,5‰ (20 pav.). Tuo tarpu 2001 m. neto migracijos rodiklis, išlikdamas neigiamas, lyginant su 1996 m. išaugo 8 kartus ir siekė -0,7‰. Tačiau mažėjant bendram šalies gyventojų skaičiui, augant emigracijos mastams, neto migracijos rodiklio reikšmės prastėja: 2006 m. neto migracija buvo -1,4‰, o 2011 m. šio rodiklio reikšmės krito žemyn iki -12,5‰ ir daugiau nei 15 kartų skyrėsi nuo 2001 m. (20 pav.).

20 pav. Bendros Lietuvos neto migracijos tendencijos (Rodiklių duomenų bazė, 2013; Lietuvos statistikos departamentas, 1992; Lietuvos statistikos departamentas, 1996)

Grupuoiant savivaldybes pagal neto migracijos tendencijas pastebėta, jog skirtingais metais išskirtose grupėse savivaldybių skaičius smarkiai kito. Jei A grupei 1992 m. buvo priskirtos 40 savivaldybių (74%), tai 1996 m. savivaldybių skaičius grupėje sumažėjo iki 26 (43%), 2001 m. padidėjo iki 35 (58%), 2006 m. smuktelėjo iki 15 (25%), o 2011 m. iki 7 (12%). Pastebėta tai, kad kai kurių savivaldybių, priskirtų A grupei, rodiklio reikšmės smarkiai nutolsta nuo vidurkio, todėl pateikiant situacijos kartoschemą, siekiant detalesnio nuokrypio atskleidimo, ši grupė skaidoma į kelis pogrupius (A I, A II ir kai kuriais atvejais A III) (21 pav.). Itin dideliu nuokrypiu išsiskiria 2001 m., kuomet į A III pogrupį pateko net 10 savivaldybių, kurių neto migracijos rodiklių reikšmės buvo didesnės už vidurkį daugiau nei 5 kartus (Kauno ir Vilniaus rajonų savivaldybių net apie 12 kartų). Taip pat dideli pokyčiai vyko E grupėje. 1992 m. šiai grupei priklausė 5 savivaldybės, 1996 m. – 9, 2001 m. skaičius išaugi iki 17 ir sudarė 28% visų savivaldybių. 1996 metais užfiksuoti ir didžiausi neigiami neto migracijos reikšmių nuokrypiai nuo vidurkio: trijų savivaldybių (Šilutės r., Kauno m., bei Visagino) rodiklių reikšmės nuo vidurkio buvo nutolusios daugiau nei 7 kartus (Visagino net 34 kartus). 2006 m. E grupei priskirtų savivaldybių skaičius buvo didžiausias ir siekė 32 (53%). Tuo tarpu, smukus bendram Lietuvos neto migracijos rodiklio vidurkiui ir daugumai savivaldybių patekus į C grupę, pagal 2011 m. statistikos duomenis E grupė sumažėjo iki 7 savivaldybių (21 pav.).

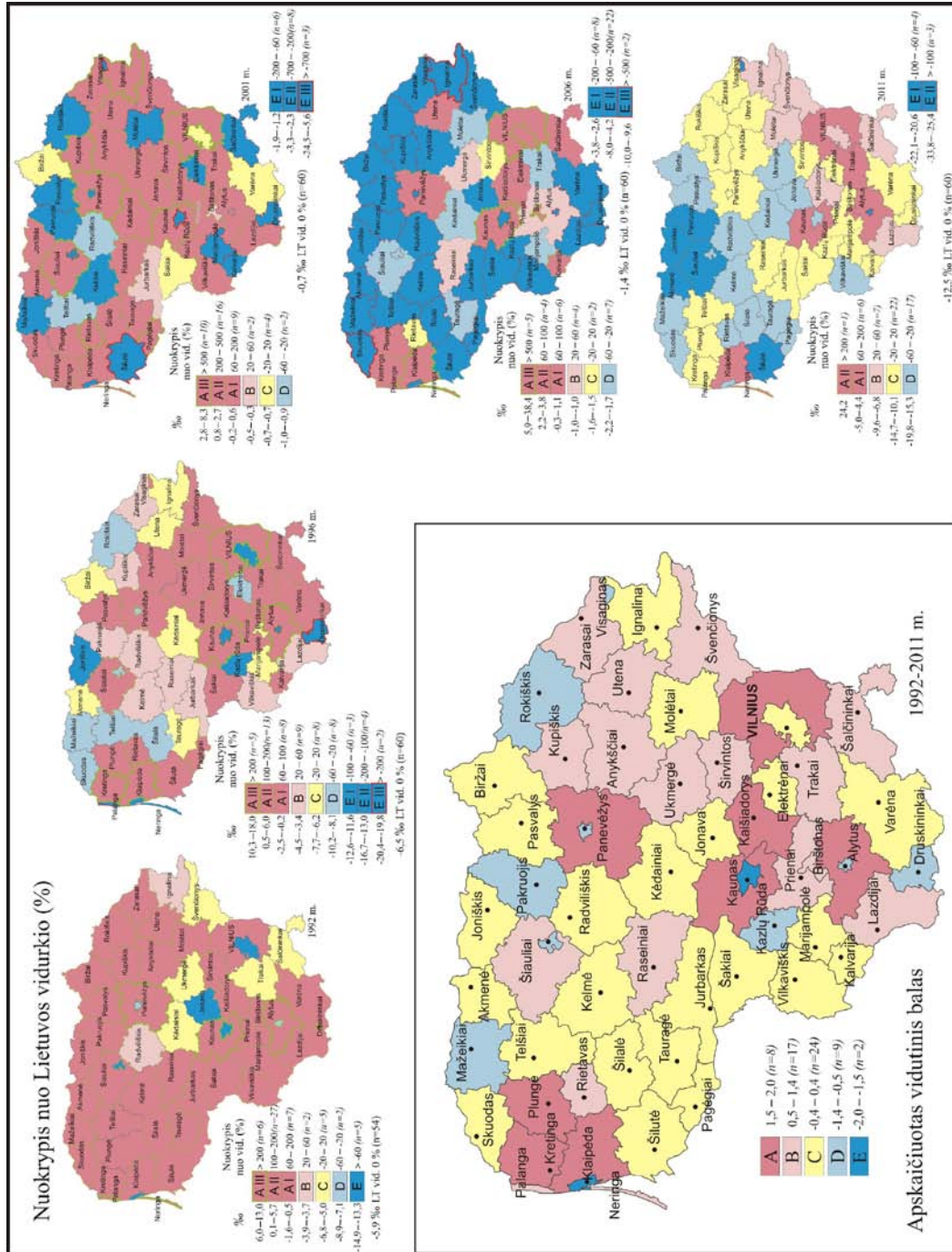
Pastaruosius dešimt metų neto migracijos rodiklio reikšmės prastėjo ir vis daugiau savivaldybių pagal statistikos rodiklių duomenis pateko į D ir E grupes. Tik 2011 m., bendram Lietuvos vidurkiui esant žemam, didžioji dalis savivaldybių (22 sav. arba 36 % visų sav.) pateko į C grupę. Tokiu atveju A ir B grupių mažėjimas, o C, D ir E didėjimas iliustruoja šalyje vykstančius emigracijos procesus.

Per analizei pasirinktą dvidešimtmetį toje pačioje grupėje išliko tik 3 savivaldybės – Vilniaus, Kauno bei Klaipėdos rajonų (A grupėje), šių savivaldybių neto migracijos rodiklio reikšmės buvo teigiamos (Pried.). Daugelio savivaldybių rodikliai smuktelėjo 2006 m. (ir didžioji dalis

savivaldybių pateko į E grupę). Ypač aiški kaita buvo Pagėgių, Anykščių r., Kupiškio r., Lazdijų r., Zarasų r. savivaldybėse, kurios iš A grupės smuktelėjo į E (21 pav., pried.). 2011 m., smukus bendram Lietuvos vidurkiui, didžioji dalis savivaldybių pateko į C grupę. Tačiau buvo savivaldybių, kurių rodiklių reikšmės smuko intensyviau: Akmenės r. (iš A grupės nuo 2006 m. į E), Joniškio r. (iš A grupės 1992 smuko į E 1996 m., o 2001 pakilo į A, nuo 2006 m. smuko į E), Pakruojo r. (iš A grupės 1992 į B 1996 m., nuo 2001 į E), Šiaulių (iš A grupės 1992, 1996, 2001 m. į D 2006 m., o 2011 į E), Šilutės (iš A grupės 1992, 1996 m. nuo 2001 į E) bei Visagino (iš A grupės 1996 m. nuo 2001 į E) (21 pav., pried.).

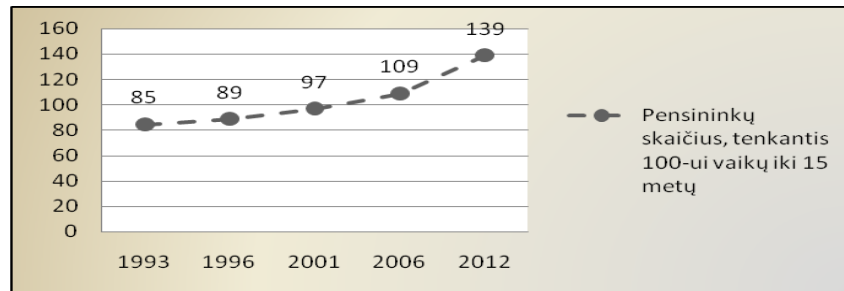
Pagal suminį balą, daugiausia savivaldybių priskirtos C grupei – 24 savivaldybės (arba 40% visų savivaldybių). B grupei priskirtos 17 (28%) savivaldybių, A grupei priklausė 8 (13%), o D – 9 (15%). Į E grupę pateko tik dvi – Klaipėdos ir Kauno miestų savivaldybės (21 pav.).

Grupavimas pagal apskaičiuotą vidutinį balą išryškino savivaldybes, kuriuose emigracijos mastai buvo didžiausi. Tačiau regioninius dėsningumus išryškinti sudėtinga. Neto migracijos rodiklis visu analizuojamu laikotarpiu buvo žemas didžiuosiuose šalies miestuose (ypač Kaune ir Klaipėdoje). Tačiau aplink šiuos miestus yra savivaldybės su santykinai gerom neto migracijos rodiklio reikšmėmis, tam iš dalies įtaką daro suburbanizacijos procesas. Šiaurės rytų regionas, kuris pagal kitus demografinius rodiklius (gyventojų tankumo, kaimo gyventojų tankumo, natūralios kaitos) (15, 17, 19 pav.) išsiskyrė žemiausiomis reikšmėmis, neto migracijos atveju išsiskyrė geresnėmis reikšmėmis. Tam iš dalies įtakos turėjo šio regiono savivaldybėse mažėjantis gyventojų skaičius bei gyventojų amžiau struktūra: daugelyje šio regiono savivaldybių buvo daugiau senyvo amžiaus gyventojų, o jaunų žmonių dalis nedidelė (21 pav.). Tokiu atveju, mažėjant gyventojų skaičiui, nebelieka, kam emigruoti, o likę vyresnio amžiaus gyventojai linkę į stabilesnį ir sėslesnį gyvenimą (Lietuvos retai apgyventos..., 2012).

21 pav. Savivaldybės pagal *neto migraciją* / % / (Pagal: Rodiklių duomenų bazė, 2013; Lietuvos statistikos departamentas, 1996).

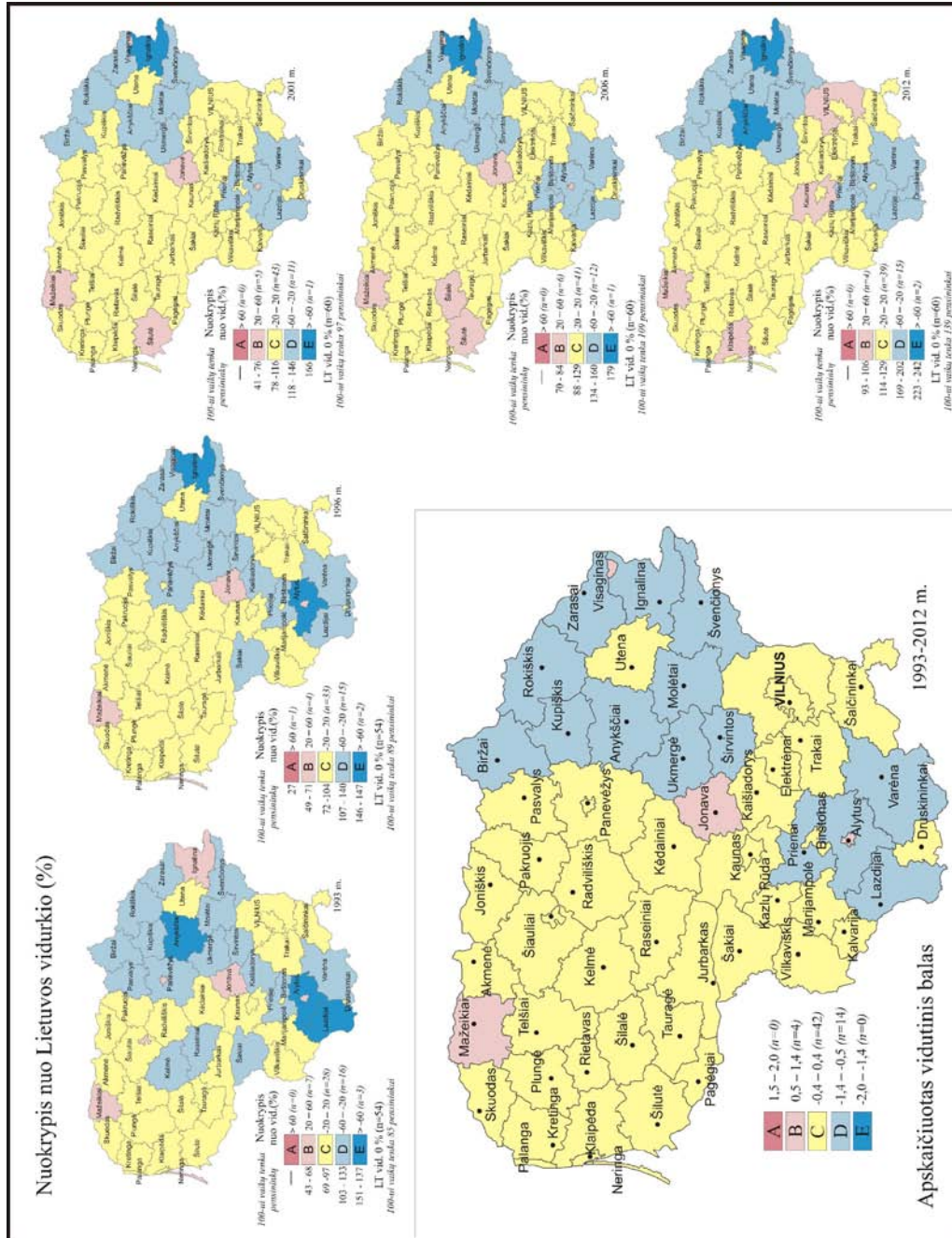
Pensinio amžiaus gyventojų ir vaikų santykis. Lyginant nepriklausomybės atgavimo pradžios laikotarpio duomenis su naujausiais, galima pastebėti ryškų skirtumą tarp vaikų ir pensininkų skaičiaus augimą (22 pav., pried.).

22 pav. Bendros Lietuvos pensinio amžiaus gyventojų – vaikų santykio tendencijos (Rodiklių duomenų bazė, 2013; Lietuvos statistikos departamentas, 1992; Lietuvos statistikos departamentas, 1996)

Per dvidešimties metų periodą daugiau nei pusantro karto (apie 60%) išaugo pensinio amžiaus gyventojų skaičius tenkantis 100-ai vaikų (22 pav., pried.). Jei 1993 m. 100-ai vaikų teko 85 pensinio amžiaus gyventojai, tai 2012 m. šis skaičius išaugo iki 139. Jei 1993 m. savivaldybės, turėjusios didesnę pensinio amžiaus gyventojų skaičių nei vaikų, sudarė 35%, 2006 m. – 70%. Tuo tarpu, remiantis statistikos duomenimis, 2012 m. savivaldybių, kuriose vaikų skaičius buvo didesnis nei pensinio amžiaus gyventojų buvo vos 2 (Vilniaus ir Klaipėdos rajonų) (Pried.). Tačiau ir šių savivaldybių rodiklio reikšmės priartėjo prie ribos, kuomet pensinio amžiaus gyventojų skaičius viršys vaikų skaičių.

Visą laikotarpį aiškiai dominavo C grupė. Į C grupę skirtingais metais pateko nuo 28 iki 43 savivaldybių. Antroji pagal dydį buvo D grupė. Šioje grupėje skirtingais metais buvo nuo 11 iki 16 savivaldybių. Į A grupę pateko tik viena Visagino savivaldybė 1996 m., kurioje tuo metu 100-ai vaikų tenkantis pensininkų skaičius buvo 27, tai buvo daugiau nei 2 kartus mažiau nei šalies vidurkis. Tik maža dalis savivaldybių pateko į E grupę (23 pav.). Šios grupės sudėtyje visu analizuotu laikotarpiu (išskyrus 1992 m., kuomet rajono sudėtyje buvo Visaginas) išbuvo Ignalinos rajono savivaldybė, kurioje senyvo amžiaus gyventojų pvz. 2012 m. buvo beveik 2,5 karto daugiau nei

23 pav. Savivaldybės pagal pensinio amžiaus gyventojų – vaikų santykį /pensininkų skaičius, tenkantis 100-ai vaikų iki 15 metų/ (Pagal: Rodiklių duomenų bazę, 2013; Lietuvos statistikos departamentas, 1994; Lietuvos statistikos departamentas, 1997).

vaikų (23 pav., pried.). Panaši situacija buvo ir Anykščių rajone, kuriame 2012 m. 100-ui vaikų teko 223 pensinio amžiaus gyventojai.

Imant visą analizės laikotarpį, stabilų santykį tarp vaikų ir pensinio amžiaus gyventojų skaičių išlaikė 33 savivaldybės. Iš stabiliosiomis įvardijamų išskirtina Mažeikių rajono savivaldybė kaip geriausią rodiklio reikšmę išlaikiusi savivaldybė Lietuvoje (pried.). Per visą nagrinėjamą laikotarpį šios savivaldybės rodiklio reikšmės buvo daugiau nei 20% aukštesnės už šalies vidurkį, todėl savivaldybė analizei pasirinktais metais priskirta B grupei. Mažeikių r. savivaldybėje pensinio amžiaus gyventojų skaičius ėmė viršyti vaikų skaičių tik 2012 m. (Rodiklių duomenų bazė, 2013). Tik 3 (Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos rajonų) savivaldybės išsiskyrė teigiamais pokyčiais: 2012 m. pakilo į B grupę (prieš tai buvo C) (23 pav.). Kadangi vaikų skaičius vis mažėjo, o pensinio amžiaus gyventojų augo, padaugėjo savivaldybių grupėje D.

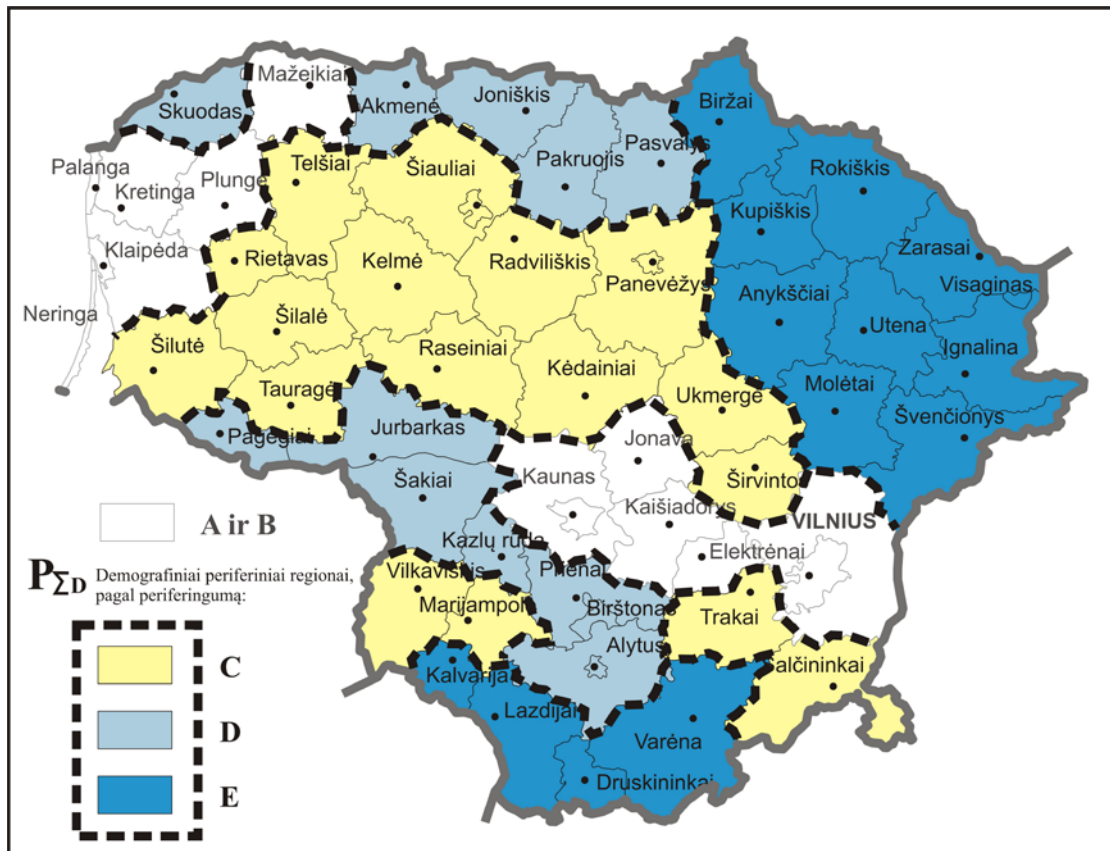
Suskirsčius savivaldybes į grupes pagal apskaičiuotą vidutinį balą, dominuojančia grupe buvo C: 42 sav. (70%). D priskirtos 14 (23%) savivaldybių. 4 savivaldybės pateko į B grupę. Nei E, nei A grupių nebuvo (23 pav.).

Šiaurės rytų bei Pietų Lietuvos regionai išryškėjo kaip sparčiau senstantys nei likusi šalies teritorija. Tuo tarpu pavienės savivaldybės (Mažeikių, Jonavos rajonų, Visagino, Alytaus miesto) pasižymėjo santykinai geresne situacija (23 pav.). Šiose savivaldybėse iki 2011 m. (Rodiklių duomenų bazė, 2013) vaikų skaičius viršijo pensinio amžiaus gyventojų skaičių ir savivaldybės pateko į B grupę.

3.1.4. Demografiniai periferiniai regionai

Demografinių rodiklių pokyčiais iliustruojama bendra situacija Lietuvoje ir jos kaita perteikia netolygumus šalies teritorijoje. Galima pripažinti, kad bendrai visoje šalyje išryškėja nuosekliai vykstantys depopuliacijos bei gyventojų senėjimo procesai. Vienuose šalies regionuose demografinės problemos aštresnės, kai kurie regionai yra jautresni pokyčiams laike (24 pav.).

Apibendrinant demografinę Lietuvos situaciją, išskirti periferiniai regionai (24 pav.). Demografiniai periferiniai regionai pagal periferiškumą išskirti į tris grupes: C, D ir E.

24 pav. Demografiniai periferiniai regionai

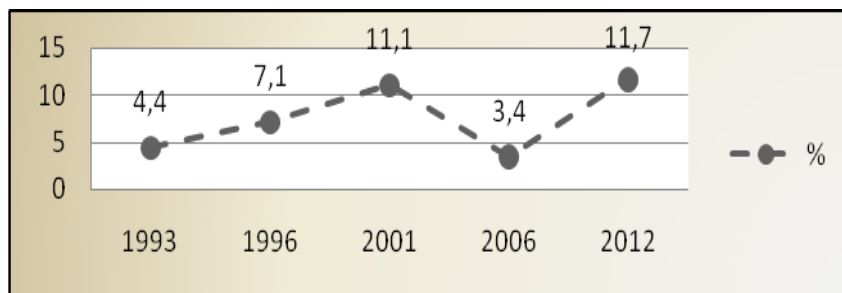
Šiaurės rytų ir Pietų Lietuvos regionai išsiskiria kaip didžiausio demografinio periferiškumo regionai, kurių savivaldybės, analizuojant demografinius rodiklius, buvo priskiriamos E grupei. Tai rečiausiai apgyventi, sparčiausiai senstantys bei neigiamos natūralios kaitos regionai (24 pav.). Pietvakarių ir Šiaurės Lietuvos regionai pagal rodiklių reikšmes priskirti D grupei. C grupei priskirtos kelios savivaldybės Pietvakarių Lietuvoje (Vilkaviškio r., Marijampolės), Pietryčių Lietuvoje (Trakų r., Šalčininkų r.), Vidurio Lietuvos regionas bei kai kurios Vakarų Lietuvos savivaldybės.

Kiek kitokia demografinė situacija išsiskyrė šalies didieji miestai – Vilnius, Kaunas ir Klaipėda ir jų rajonai bei kai kurios (Elektrėnų, Jonavos r., Kretingos ir kt.) aplink šiuos miestus išsidėsčiusios savivaldybės, jaučiančios tiesioginį didmiesčių poveikį (24 pav.). Miestai ir jų įtaką jaučiančios

savivaldybės pagal nagrinėtų demografinių rodiklių reikšmes artimesni centrui, o ne periferijai.

3.1.5. Savivaldybių klasifikacija pagal socialinius rodiklius

Nedarbo lygis. Nedarbo lygio rodiklio reikšmių kreivė yra dinamiška (25 pav.). Dideli nedarbo lygio šuoliai susiję su krizės ir ekonominio pakilimo periodais. Ekonominio nuosmukio kartinėmis datomis išryškinti 1992, 1999, 2009 metai (Burneika, 2012). Analizei pasirinktais metais žemiausiu nedarbo lygiu išsiskyrė 2006 m., kuomet rodiklio reikšmė siekė 3,4%. Taip pat žema rodiklio reikšmė buvo 1993 m. – 4,4%, šiek tiek aukštesnė 1996 m. – 7,1%, o didžiausiu nedarbo lygiu išsiskyrė 2001 m. bei 2012 m., kuomet nedarbo lygis atitinkamai buvo 11,1% ir 11,7% (25 pav.).

25 pav. Bendros Lietuvos nedarbo lygio tendencijos (Rodiklių duomenų bazė, 2013; Lietuvos darbo birža, 2012)

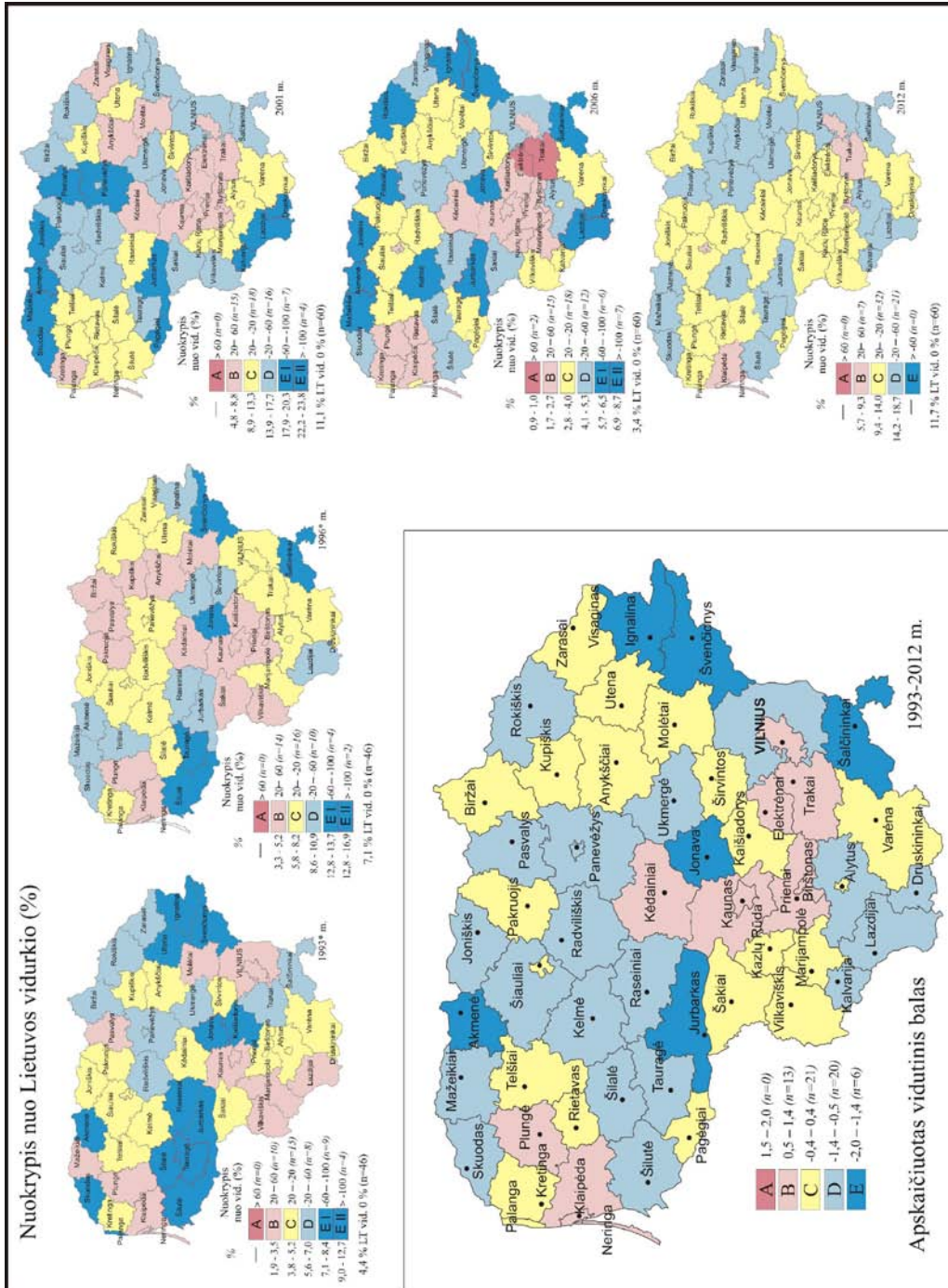
Didžiausia nagrinėto periodo savivaldybių dalis priskirta artimiausias šalies vidurkiui reikšmes iliustruojančiai C grupei. Šią grupę skirtingais metais sudarė nuo 27% (26 sav.; 2001 m.) iki 53% (32 sav.; 2012 m.) savivaldybių. Itin didelis skaičius savivaldybių, 2012 m. priskirtų C grupei, siejamas su bendru aukštu nedarbo lygiu, kuris viršijo 11% (26 pav., pried.). C grupės vyravimas iliustruoja, kad savivaldybėse nedarbo lygio kaitos tendencijos glaudžiai susijusios su bendra šalies situacija. Analizės metu išryškėjo, kad nėra savivaldybių (išskyrus 2006 m. duomenis), išsiskyrusių itin dideliu teigiamu nuokrypiu nuo vidurkio ir patekusių į A grupę. Tik 2006 m. dvi savivaldybės – Trakų r. bei Elektrėnų – išsiskyrė mažiausiomis nedarbo lygio rodiklio reikšmėmis, kurios neviršijo 1%, kai tuo metu Lietuvos vidurkis buvo 3,4% (26 pav., pried.). Pastebėti dideli skirtumai E grupėje, todėl šioje grupėje

išskirti du pogrupiai. 100% nuokrypio ribą peržengė nuo 2 (1996 m.) iki 7 (2006 m.) savivaldybių. E grupės dydis svyravo nuo 6 (1996 m.) iki 13 (1993, 2001, 2006 m.) savivaldybių. 2012 m. nebuvo savivaldybių, kuriose nedarbo lygio rodiklio reikšmės būtų didesnės 60% nei šalies vidurkis. B grupės dydis kito nuo 7 (2012 m.) iki 15 (2001, 2006 m.) savivaldybių ir atitinkamai sudarė nuo 12% iki 25% visų savivaldybių. D grupė taip pat išsiskyrė didele kaita. Į šią grupę patekusių savivaldybių skaičius svyravo nuo 8 (1993 m.) iki 21 (2012 m.) arba nuo 17% iki 35% visų savivaldybių (26 pav.).

Toje pačioje grupėje stabilios išliko tik trys savivaldybės: Birštono ir Neringos, B grupės, Varėnos rajono, C grupės. Kitose 57 savivaldybėse nedarbo lygis kito. Aiškiausiai nuosmukis išryškėjo Pasvalio r. (iš B 1993, 1996 m. į E 2001 m. (2012 m. pakilo į D)), Anykščių r. (iš B 1993, 1996 m. į C 2006 m. bei D 2012 m.), Molėtų r. (iš B 1993, 2001, 2001 m. į C 2006 m., į D 2012 m.), Mažeikių r. (iš B 1993 m. į D 1996, į E 2001, 2006 m. (2012 m. pakilo į D)), Vilkaviškio r. (iš B 1993, 1996 m. į E 2001 m. (2006 m. pakilo į D)) bei Elektrėnų (iš A 2006 m. į C 2012 m.) savivaldybėse. Labiausiai pakilo Trakų r. (iš D 1993 m. į C 1996 m., į B 2001 m., į A 2006 m. (2012 m. smuko į B)) bei Šiaulių miesto (iš E 2001 m. į B 2006 m.) savivaldybės.

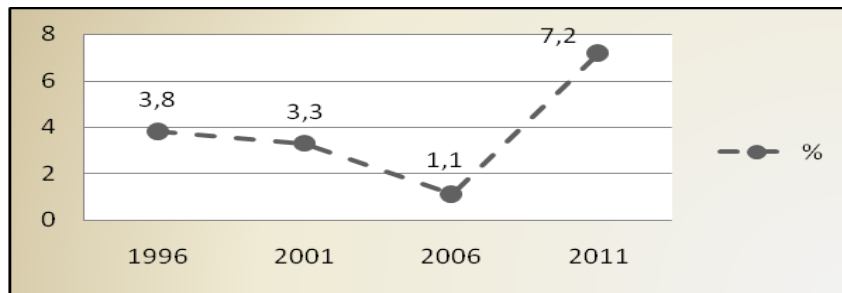
Grupuoiant savivaldybes pagal apskaičiuotą vidutinį balą, daugiausia savivaldybių pateko į C ir D grupes, į kurias atitinkamai pateko 35% (21 sav.) bei 33% (20 sav.). E grupei priskirtos 6 savivaldybės (10% visų savivaldybių). 43% (26) savivaldybių buvo priskirtos grupėms D ir E. Tuo tarpu tik 22% (13) savivaldybių priskirtos B grupei. Savivaldybių, patekusių į A grupę nebuvo (26 pav.).

Ignalinos, Švenčionių, Šalčininkų, Jonavos, Akmenės ir Jurbarko rajonų savivaldybės išsiskyrė didžiausiu nedarbo lygiu. Mažiausias nedarbo lygis pastebėtas trijų didžiųjų miestų bei jų rajonų (išskyrus Vilniaus) savivaldybėse, taip pat greta didžiųjų miestų esančios Plungės r., Kėdainių r., Prienų r., Birštono bei Trakų r. savivaldybėse (26 pav.).

26 pav. Savivaldybės pagal *nedarbo lygį* / % / (Pagal: Rodiklių duomenų bazė, 2013; Lietuvos darbo birža, 2012). *¹

Socialinės pašalpos gavėjų ir gyventojų santykis. Socialines pašalpas gaunančių gyventojų dalies kaita atspindi šalies ekonominę būklę. 1996 m. vidutinis metinis socialinės pašalpos gavėjų ir gyventojų santykis šalyje buvo 3,8%, 2001 m. sumažėjo iki 3,3%, o 2006 m. iki 1,1%, tuo tarpu 2011 m. šis santykis išaugo iki 7,2% (27 pav.). Socialinės pašalpos gavėjų skaičius priklauso nuo valstybės vykdomos socialinės politikos bei kitų socialinių bei ekonominių šalies rodiklių, pavyzdžiui, nedarbo lygio (26 pav., pried.).

27 pav. Bendros Lietuvos socialinių pašalpų gavėjų ir gyventojų santykio tendencijos (Rodiklių duomenų bazė, 2013)

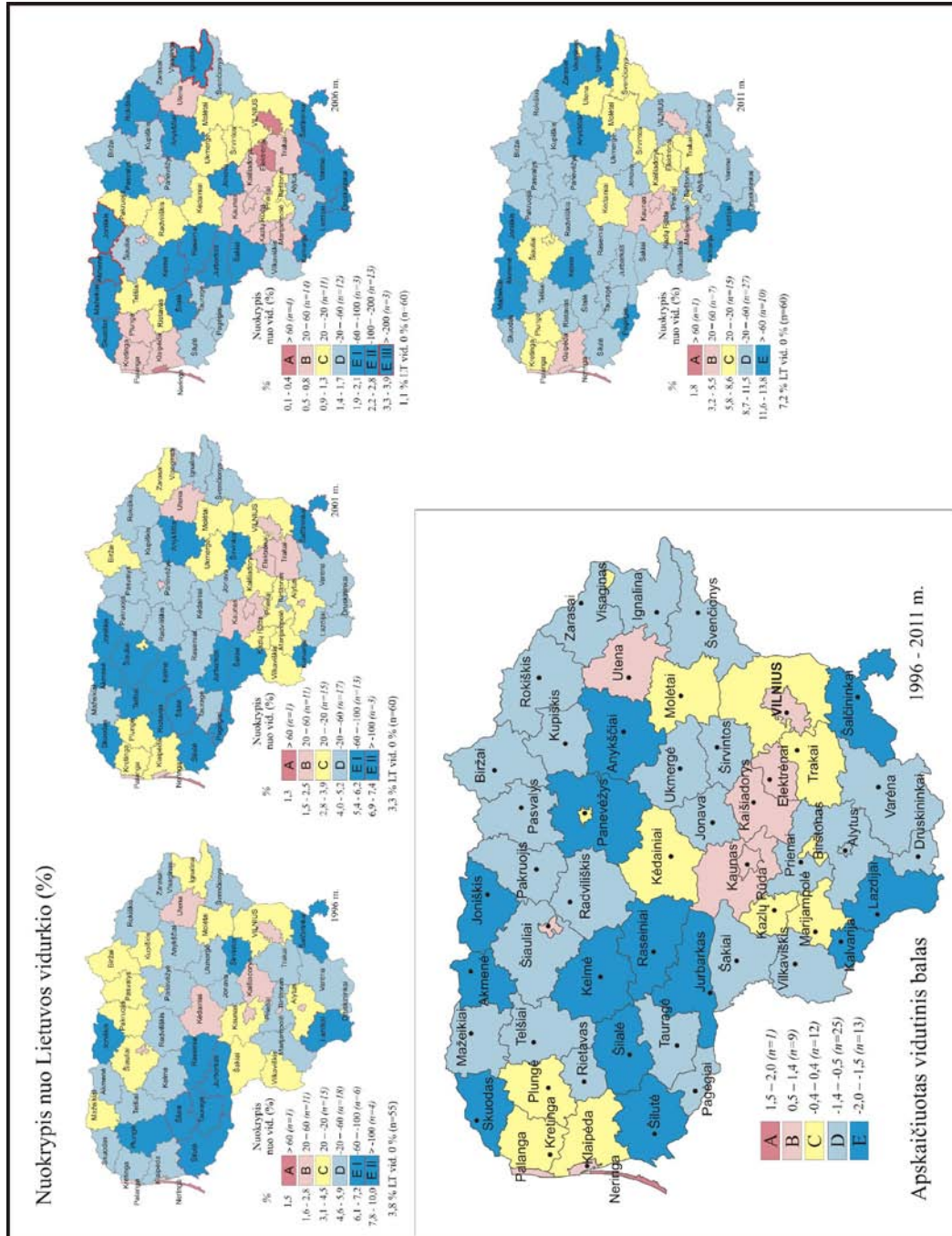
Pagal apskaičiuotą nukrypį nuo vidurkio, didžioji Lietuvos savivaldybių dalis pateko į D ir E grupes. Šioms grupėms priskirtos nuo 28 iki 37 (nuo 51% (min.) 1996 m. iki 62% (maks.) 2011 m.) visų savivaldybių (28 pav.). E grupė skaidoma į pogrupius: E I ir E II bei 2006 m. ir į E III. Į bendrą E grupę 1996 m. pateko 10 savivaldybių (tai sudarė 18% visų šalies savivaldybių), iš kurių 4 (Jurbarko r., Lazdijų r., Šilalės r. bei Šilutės r.) priskirtos E II grupei, kurioje savivaldybių rodiklių reikšmės daugiau nei 100% skiriasi nuo vidurkio. 2001 m. E grupę sudarė 16 savivaldybių (27%), iš kurių į E II pateko 3 savivaldybės: Pagėgių, Šalčininkų r. bei Šilalės r.. 2006 m. E grupės savivaldybių skaičius padidėjo iki 19 (27%). 2006 m. išskirti trys pogrupiai: E I priskirtos 3 sav., E II – 13 sav., o E III – 3 sav. (Ignalinos r., Akmenės r., Joniškio r.). Svarbu paminėti, kad socialinės pašalpos gavėjų ir gyventojų santykis nėra didelis (maks. – 3,9% Joniškio r.), o didelis nuokrypis nuo vidurkio atsirado dėl mažo šalies vidurkio reikšmės (1,1%). 2011 m. išaugus Lietuvos vidurkio reikšmei, E grupė nebediferencijuota ir šiai grupei priskirta 10 savivaldybių (17%). Savivaldybių skaičius, priskirtas D grupei maksimumą pasiekė 2011 m., kuomet šią grupę sudarė 27 savivaldybės (45%). 2006 m. D grupei priskirtos

12 sav., 2001 m. – 17 sav., o 1996 m. – 18 sav. C grupę 1996 m., 2001 m. ir 2011 m. sudarė po 15, o 2006 m. 12 savivaldybių. Į A ir B grupes pateko nuo 8 iki 18 savivaldybių (nuo 13% (min.) 2011 m. iki 30% (maks.) 2006 m.). B grupei 1996 m. ir 2001 m. priskirtos 11 sav., 2006 m. – 14 sav., o 2011 m. – 7 savivaldybės. Mažiausias socialinių pašalpų gavėjų skaičius per analizei pasirinktą laikotarpį buvo Neringos savivaldybėje. Ši savivaldybė priskirta A grupei. Iš dalies toks teigiamas rodiklis analizei pasirinktu laikotarpiu šioje savivaldybėje priklauso nuo butus įsigijusių ir Neringos savivaldybėje prisiregistravusių pasiturinčių didžiųjų miestų gyventojų. Į A grupę 2006 m. taip pat pateko Elektrėnų, Vilniaus m. bei Klaipėdos m. savivaldybės.

Stabilumu pasižymėjo 7 savivaldybės: Joniškio r. ir Kalvarijos sav. visu nagrinėtu laikotarpiu priskirtos E grupei; Panevėžio r. – D grupei; Molėtų r. – C; Kauno m. ir Palangos m. – B; o Neringos savivaldybė išsilaikė A grupėje. Didžiausia neigiama kaita pasižymėjo Alytaus m. (iš B grupės 1996, 2001 ir 2006 m. krito į D 2011 m.); Elektrėnų (iš B grupės 2001 m. kilo į A 2006 m., o 2011 m. pateko į C); Ignalinos r. (1996 m. priskirta C, 2001 m. – D, o nuo 2006 m. – E) bei Zarasų r. (1996 m. buvo D grupėje, 2001 m. pakilo į C, 2006 m. grįžo į D, o 2011 m. krito į E) savivaldybės. Tuo tarpu teigiamas pokytis pastebėtas tik Marijampolės savivaldybėje, kuri 1996 m. priskirta D grupei, 2001 m. pateko į C, o nuo 2006 m. pateko į B grupę (28 pav.).

Pagal apskaičiuotą vidutinį balą 25 savivaldybės (42 %) priskirtos D grupei (28 pav.). Į E grupę pateko 13 sav. (22 %). Tokie rezultatai rodo, kad 64% savivaldybių (38 sav.) socialines pašalpas gaunančių gyventojų skaičius viršija šalies vidurkį. Nagrinėjamu periodu bendras Lietuvos tendencijas atitiko 20% savivaldybių (12 sav.), kurios priskirtos C grupei. Geresniais negu Lietuvos vidurkis rezultatais pasižymėjo 17% savivaldybių (10 sav.), iš kurių 9 savivaldybės priskirtos B grupei, o tik viena – Neringos savivaldybė – priskirta A grupei.

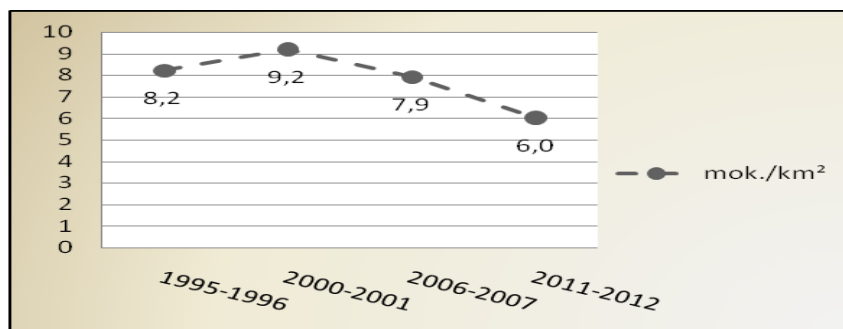
Remiantis apskaičiuotu vidutiniu balu, geriausia situacija, t.y. kaip mažiausiai pašalpų gavėjų turinčios, išsiskyrė didžiųjų miestų (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių), kurortinės (Palangos, Neringos) bei keletas kitų

28 pav. Savivaldybės pagal socialinės paslaupos gavėjų ir gyventojų santykį / % / (Pagal: Rodiklių duomenų bazė, 2013).;

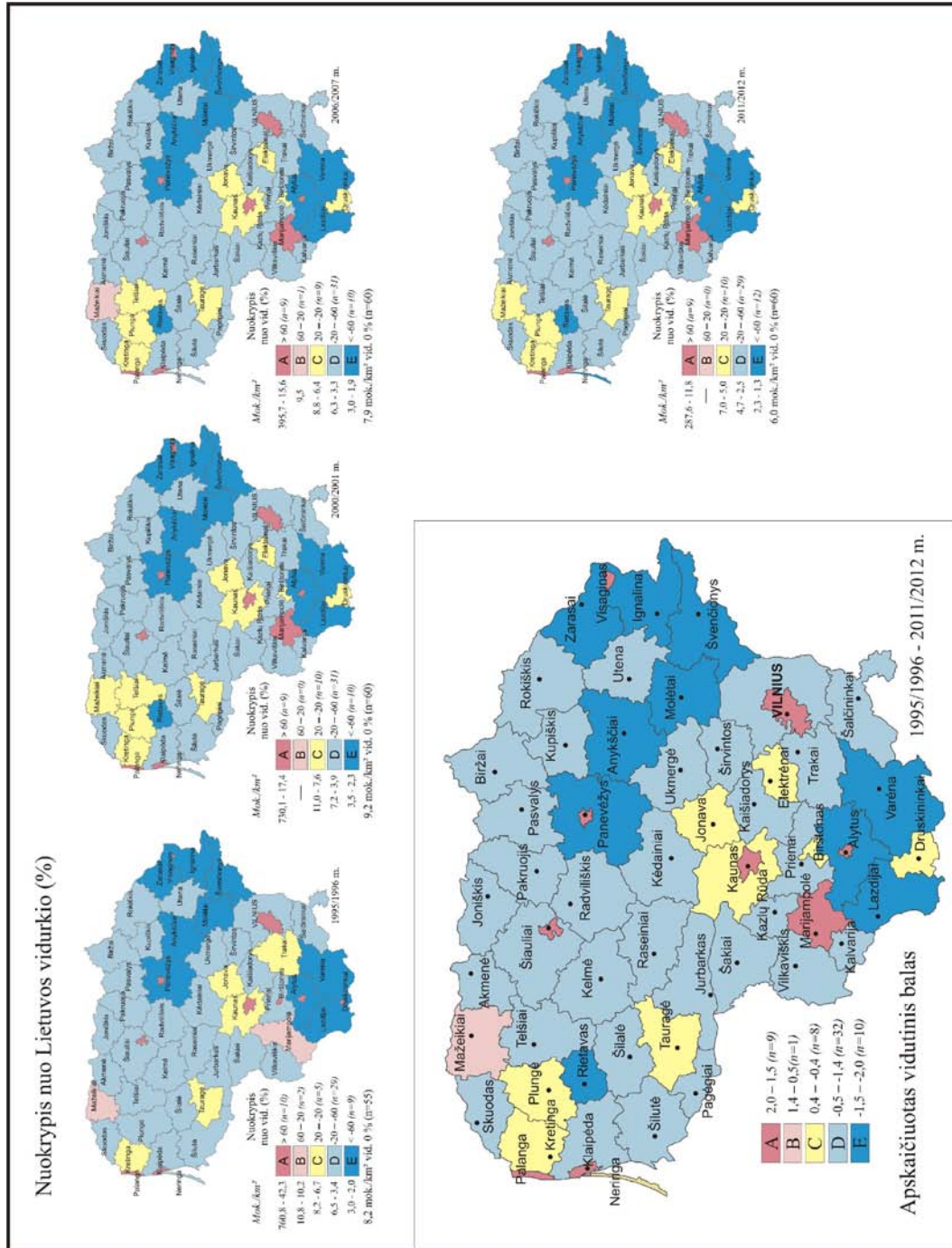
(Elektrėnų, Kauno r., Kaišiadorių r.) savivaldybių. Tuo tarpu didžiausia dalis socialinių pašalpų gavėjų teko kai kurių pasienio (Skuodo r., Akmenės r., Joniškio r., Kalvarijos, Lazdijų r., Šalčininkų) bei Vakarų Lietuvos (Šilalės r., Šilutės r., Kelmės r., Jurbarko r., Raseinių) savivaldybėms (28 pav.).

Mokinių tankumas. Bendras mokinių skaičius šalyje nuo 1995-1996 iki 2011-2012 mokslo metų sumažėjo 36%, atitinkamai nuo 537200 iki 392922. Atitinkamai sumažėjo ir mokinių tankumas: jei 1995-1996 m. viename km² buvo skaičiuojami 8,2 mokiniai, tai 2011-2012 m. mokinių tankumas buvo apie 6 mok./km² (29 pav.). Didžiausias nuosmukis pastebimas Visagino savivaldybėje, kurioje mokinių skaičius sumažėjo apie tris kartus. Kone dvigubai mokinių skaičiaus sumažėjo Akmenės, Alytaus, Ignalinos, Zarasų, Lazdijų rajonų bei Neringos savivaldybėse. Išsiskyrė 2000-2001 m., kuomet mokinių tankumo rodiklio reikšmės buvo didžiausios (29 pav.). Tai galima sieti su XX a. paskutiniojo dešimtmečio pradžios didesnio gimstamumo banga (19 pav.).

29 pav. Bendros Lietuvos mokinių tankumo tendencijos (Rodiklių duomenų bazė, 2013)

Pagal nuokrypio nuo vidurkio rodiklį, išryškėjo, kad didžiausia savivaldybių dalis pasižymėjo mažesniu mokinių tankumu nei apskaičiuotas Lietuvos vidurkis: apie 70% savivaldybių analizuotu periodu priskirtos D ir E grupėms (30 pav.). E grupei priskirtos nuo 9 (min., 1995-1996 m.) iki 12 (maks., 2011-2012 m.) savivaldybių. E grupei Zarasų, Ignalinos, Molėtų, Švenčionių, Panevėžio, Lazdijų, Varėnos, Alytaus rajonų savivaldybės, kurios išsiskiria prastesniais demografiniais bei socioekonominiais rodikliais (19, 21, 26, 28 pav.). Mažas ir mažėjantis mokinių skaičius išryškina gilėjančią

30 pav. Savivaldybės pagal mokinių tankumą / mok./km² / (Pagal: Rodiklių duomenų bazę, 2013)

depopuliacijos problemą. Analizei pasirinktu periodu į C grupę pateko apie 15% visų savivaldybių (30 pav.). Į A grupę pateko miestų bei Marijampolės (išskyrus 1995-1996 m.) ir Visagino (o 1995-1996 m. ir Druskininkų bei Birštono) savivaldybės. Į B grupę 2000-2001 ir 2011-2012 m. nepateko nei viena savivaldybė, o 1995-1996 m. – 2 (Marijampolės ir Mažeikių r.), o 2006-2007 m. – 1 (Mažeikių r.) savivaldybės.

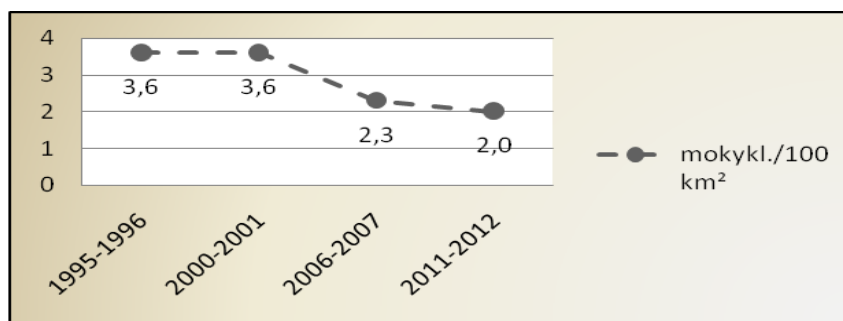
Analizuotu laikotarpiu toje pačioje grupėje išliko didžioji dauguma (apie 80%) savivaldybių (30 pav., pried.). 2000-2001 m. pastebėtas neigiamas pokytis Trakų r. (iš C į D), Birštono (iš A į C) bei Druskininkų (iš A į C) savivaldybių. Tai sietina su tuo, kad iš šių savivaldybių teritorijos dalies suformuotos naujos savivaldybės (pvz. Elektrėnų) arba su padidėjusiais savivaldybių (Birštono, Druskininkų) plotais. Širvintų (iš D į E), Neringos (iš D į E) bei Telšių (iš C į D) savivaldybės keitė grupę 2011-2012 metais. Teigiama kaita išsiskyrė tik Vilkaviškio r. (iš D į C) ir Plungės r. (iš D į C) savivaldybės.

Pagal suminį balą, daugiau nei pusė savivaldybių priskirtos D grupei – 32 (53% visų savivaldybių). E ir C grupėms po 10, B – tik 1, o į A grupę pateko 9 savivaldybės.

Pagal apskaičiuotą vidutinį balą, matomas šešių miestų ir Mažeikių r., Visagino bei Marijampolės savivaldybių išskirtinumas. Blogiausia situacija buvo Pietų bei Šiaurės rytų Lietuvos regionuose (30 pav., pried.).

Mokyklų tinklo tankumas. Mokyklų skaičius priklauso nuo mokinių skaičiaus. Kadangi mokinių skaičius mažėja, todėl mažėja ir mokyklų skaičius. Tačiau pastebėta, kad mažėjant mokinių skaičiui, stengiamasi kiek įmanoma išlaikyti platesnį mokyklų tinklą.

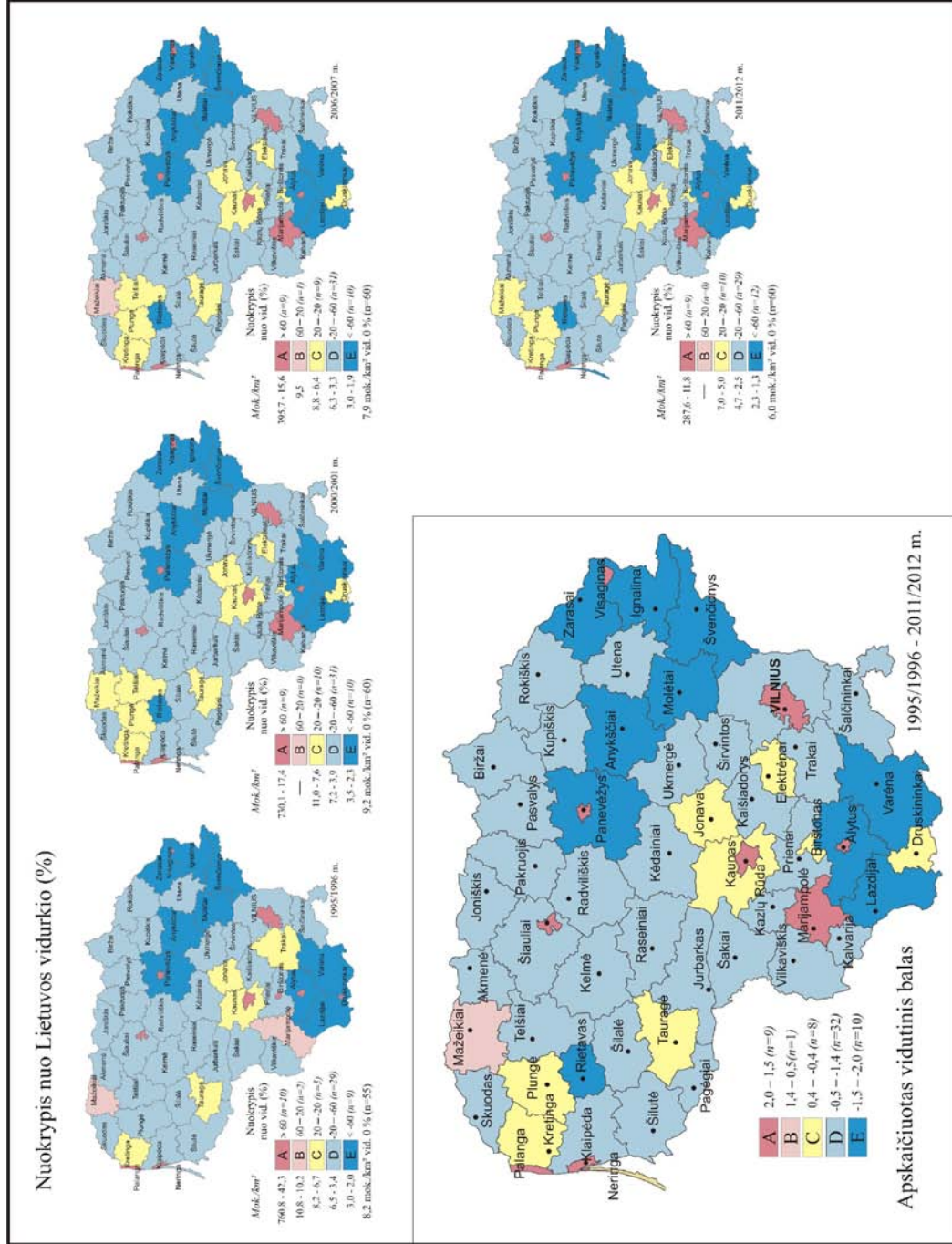
Per pastaruosius penkiolika metų bendrojo ugdymo mokyklų skaičius sumažėjo 2 kartus: 1995-1996 m. Lietuvoje buvo 2361 mokykla, 2000-2001 m. beveik nepakito – 2354 mokykla, 2006-2007 m. bendrojo ugdymo mokyklų skaičius smuko iki 1502, o 2011-2012 m. – iki 1309 mokyklų. Atitinkamai mažėjo ir šalies mokyklų tinklo tankumas (31 pav.).

31 pav. Bendros Lietuvos mokyklų tankumo tendencijos (Rodiklių duomenų bazė, 2013)

Pagal nuokrypio nuo Lietuvos vidurkio reikšmes, didžioji dalis savivaldybių pateko į D grupę (apie 50% visų savivaldybių). 1995-1996 ir 2011-2012 m. D grupėje buvo po 29, o 2000-2001 ir 2006-2007 m po 31 savivaldybę. E grupėje 1995-1996 m. buvo 9, 2000-2001 ir 2006-2007 m. buvo po 10, o 2011-2012 m. – 12 savivaldybių. C grupei 1995-1996 m. priskirtos 5, 2000-2001 ir 2011-2012 m. – po 10, o 2006-2007 m. – 9 savivaldybės. Pakankamai tankus mokyklų tinklas išliko miestų savivaldybėse, o atokesniuose regionuose mokyklų skaičius sparčiai mažėjo (pried.). A grupei 1995-1996 m. priskirtos 10, o nuo 2000-2001 m. – 9 savivaldybės. B grupei 2000-2001 ir 2011-2012 m. nepriskirta nei viena, 1995-1996 m. – 2, o 2006-2007 m. – 1 savivaldybė. A grupėje visu nagrinėjamu periodu išliko miestų bei Visagino savivaldybės.

Analizei pasirinktu laikotarpiu toje pačioje grupėje išliko 32 savivaldybės, nors Alytaus r., Joniškio r., Molėtų r., Pasvalio r., Skuodo r., Lazdijų r., Rietavo r., Šilalės t., Širvintų r., Švenčionių r., Zarasų r. savivaldybėse mokyklų skaičius sumažėjo 3 kartus, o Raseinių r. bei Anykščių r. net 4 kartus (32 pav., pried.). Birštono, Druskininkų, Ignalinos r., Marijampolės savivaldybių mokyklų tinklo tankumo pokyčiai susiję su savivaldybių ribų pasikeitimu. Teigiama kaita grupėse išsiskyrė tik Kazlų Rūdos (iš D grupės kilo į C 2011-2012) ir Vilniaus r. (iš C grupės pakilo į B nuo 2006-2007) savivaldybės.

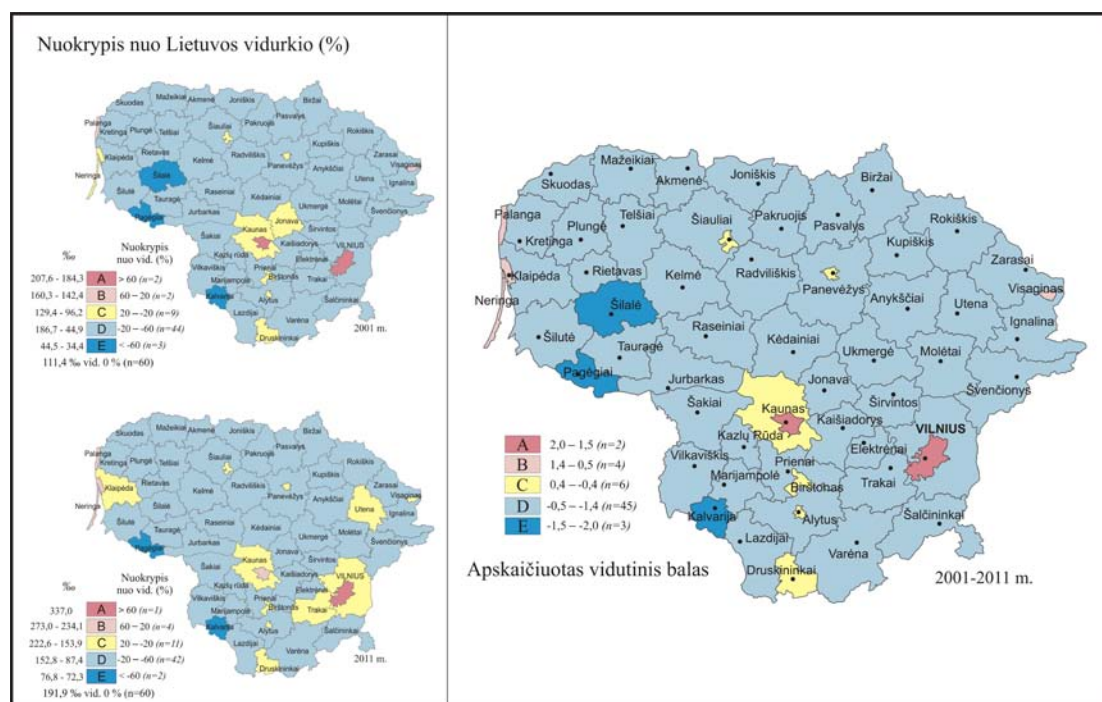

32 pav. Savivaldybės pagal mokyklų tinklo tankumą / mokykl.sk./100 km² / (Pagal: Rodiklių duomenų bazė. 2013)

Pagal apskaičiuotą vidutinį balą didžiausia grupė yra D, kuriai priskirtos 32 savivaldybės (53% visų savivaldybių). E grupei priskirtos 10, o C – 8 savivaldybės. Pagal surinką vidutinį balą aukštesnėmis nei Lietuvos vidurkio reikšmėmis pasižymėjo 10 savivaldybių (32 pav.), tai miestų (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio, Alytaus, Palangos) bei Marijampolės, Visagino, Mažeikių r. savivaldybės.

Šiaurės rytų bei Pietų Lietuvos regionuose mokyklų tinklo tankumas yra mažiausias. Tai sietina su demografinėmis priežastimis – mažu gimstamumu, vyresnio amžiaus gyventojų dominavimu ir kt..

Gyventojų išsilavinimo lygis. Remiantis surašymų duomenimis (Lietuvos statistikos departamentas, 2001; Lietuvos statistikos departamentas, 2011), aukštąjį išsilavinimą įgijusių asmenų dalis per dešimties metų periodą padidėjo (33 pav., pried.). Jei 2001 m. 1000-iui gyventojų teko 111,4 aukštąjį išsilavinimą turinčių asmenų, tai 2011 m. šis skaičius padidėjo iki 191,9 asmenų, tenkančių 1000-iui gyventojų.

33 pav. Savivaldybės pagal gyventojų išsilavinimo lygį / 1000-iui gyv. tenka aukštąjį išsilavinimą įgiję asmenys, %/ (Pagal: Lietuvos statistikos departamentas, 2001; Lietuvos statistikos departamentas, 2011).

Tiek 2001 m., tiek ir 2011 m. didžioji dalis savivaldybių – atitinkamai 44 ir 42 – pateko į D grupę. Tuo tarpu mažiausia aukštąjį išsilavinimą įgijusių gyventojų dalimi išsiskyrė 2001 m. Pagėgių, Kalvarijos ir Šilalės r., o 2011 m. Pagėgių ir Kalvarijos savivaldybės. Minėtos savivaldybės priskirtos E grupei (33 pav.). Į C grupę pateko šiek tiek daugiau nei 15% savivaldybių. Į A grupę pateko ir didžiausia aukštąjį išsilavinimą įgijusių asmenų dalimi išsiskyrė 2001 m. dvi (Vilniaus ir Kauno miestų), o 2011 m. viena (Vilniaus m.) savivaldybės. B grupei priskirtos 2001 m. 2 (Palangos m. ir Visagino), o 2011 m. 4 (Kauno m., Klaipėdos m., Palangos m. ir Neringos) savivaldybės.

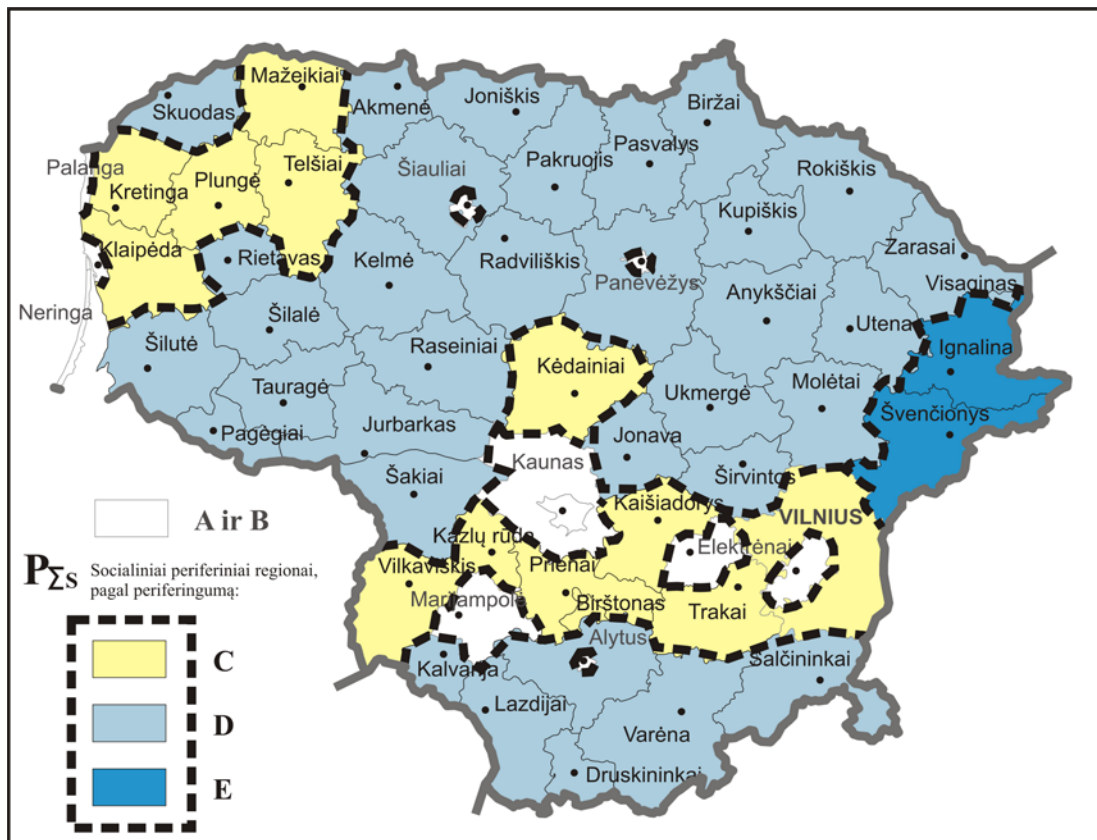
50 savivaldybių (83% visų sav.) išliko toje pačioje grupėje. Trys savivaldybės krito į žemesnę išsilavinimo lygio pakopą: Visagino (iš B į C), Kauno m. (iš A į B), Jonavos r. (iš C į D). Tuo tarpu septyniose savivaldybėse pastebėta teigiama kaita: Klaipėdos m. ir Neringos pakilo iš C į B; Vilniaus r., Trakų r. Utenos r. ir Klaipėdos r. šoktelėjo per vieną laiptelį – iš D į C; Šilalės r. pakilo iš E į D. Galima numanyti, kad Kauno r., Klaipėdos r., Vilniaus r., Trakų r. savivaldybėse gyventojų išsilavinimo rodikliai pagerėjo dėl suburbanizacijos proceso įtakos – labiau pasiturinčių (ir išsilavinusių) gyventojų kėlimosi į priemiesčius. Neringos savivaldybėje tokiems rezultatams turėjo įtakos jau minėta priežastis – didžiųjų miestų gyventojų registracija Neringoje, siekiant atvykimo į šią savivaldybę lengvatų.

Pagal apskaičiuotą vidutinį balą vyraujančia grupe buvo D. Jai priskirtos 45 savivaldybės (75% visų sav.). E grupei priskirtos 3 savivaldybės (Pagėgių, Kalvarijos bei Šilalės r.), C – 6 savivaldybės. Į A grupę pateko 2 (Vilniaus ir Kauno miestų), o į B – 4 (Palangos m., Klaipėdos m., Neringos, Visagino) savivaldybės (33 pav.).

Pagal gyventojų išsilavinimo lygio rodiklį, aiškiai išsiskiria centrai – tai Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Palangos miestų bei Neringos ir Visagino savivaldybės. Tuo tarpu 80% Lietuvos savivaldybių yra priskiriamos periferijai. 48 savivaldybės (iš 60 sav.) išsiskyrė mažesnėmis rodiklių reikšmėmis lyginant su šalies vidurkiu.

3.1.6. Socialiniai periferiniai regionai

Didžioji dalis Lietuvos teritorijos išsiskiria žemesnėmis nei šalies vidurkis rodiklių reikšmėmis. Todėl apie 80% šalies teritorijos pagal socialinius rodiklius laikoma periferija. Vis tik periferiškumo laipsnis šalies regionuose skiriasi. Apibendrinant socialiniais rodikliais perteiktą situaciją Lietuvoje, išskirti trijų lygmenų periferiniai regionai: E, D ir C (34 pav.). Kadangi išskirtinai teigiamomis socialinių rodiklių reikšmėmis išsiskyrė šešių didžiausių miestų bei Marijampolės, Neringos, Elektrėnų ir Kauno r. savivaldybės, minėtos savivaldybės bendrame kontekste išskirtos kaip „salos“. Šios savivaldybės tyrime priskiriamos centrams.

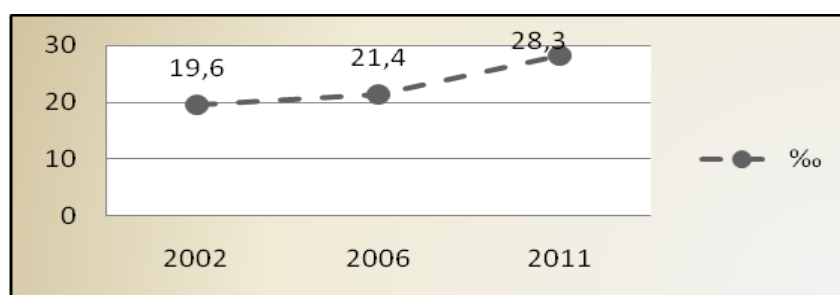
34 pav. Socialiniai periferiniai regionai

Šiaurės rytų Lietuva (ypač Švenčionių r. bei Ignalinos r. savivaldybės) išsiskiria aukštu nedarbo lygiu, dideliu socialinių pašalpų gavėjų skaičiumi, mažu mokinių skaičiumi bei retu mokyklų tinklu. Šios savivaldybės priskirtos didžiausią periferiškumą atspindinčiai E grupei. Šiaurės, Pietų, Vidurio, Pietvakarių Lietuva taip pat išsiskyrė žemesnėmis už šalies vidurkį rodiklių

reikšmėmis, todėl priskirta D grupei. C grupei priskirtos Šiaurės vakarų, kelios Rytų (Vilniaus r., Trakų r.), Vidurio (Kėdainių r., Kaišiadorių r., Prienų r., Birštono), Pietvakarių (Vilkaviškio r., Kalų Rūdos) regionų savivaldybės.

3.1.7. Savivaldybių klasifikacija pagal ekonominius rodiklius

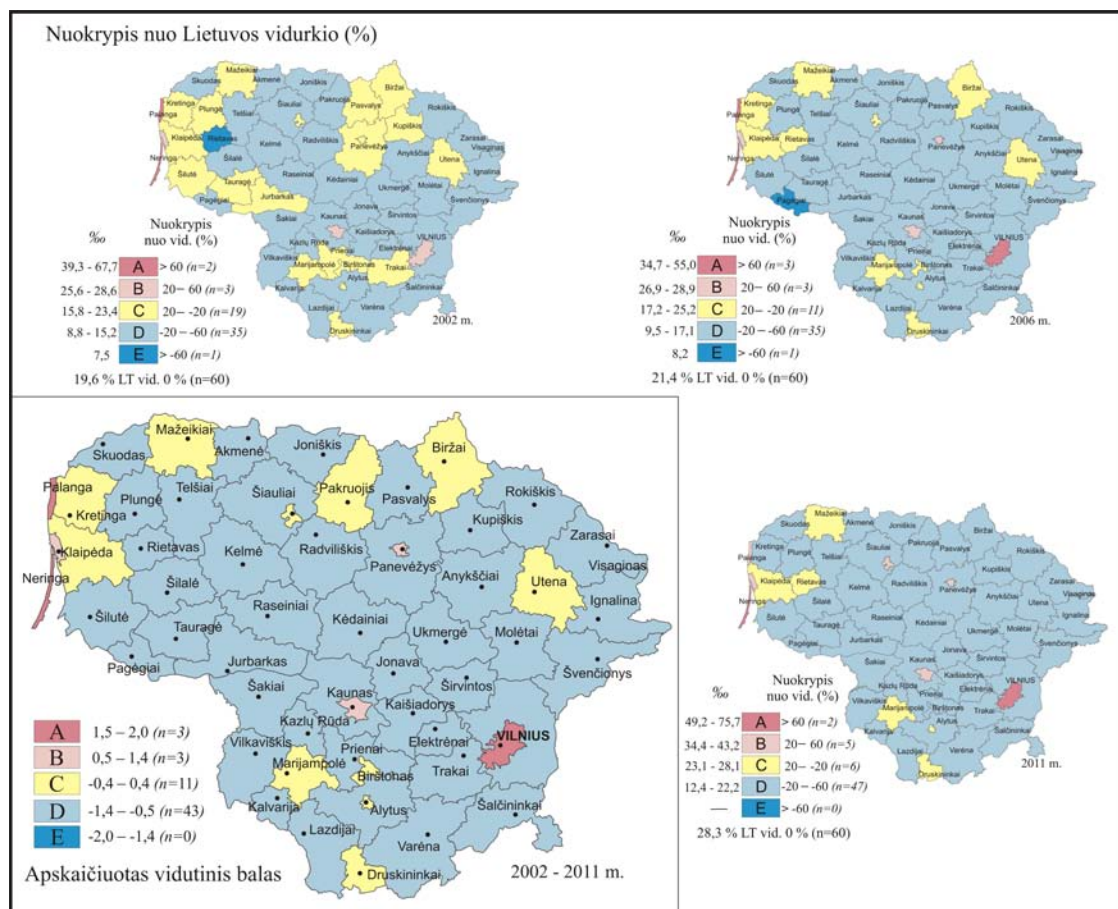
Verslumo lygis. Per pastarąjį dešimtmetį pastebimas bendras šalies verslumo lygio augimas: rodiklio reikšmė išaugo apie 30% (35 pav.). Mažų ir vidutinių įmonių skaičius išaugo 18,5 tūkstančių: 2002 m. tokių įmonių Lietuvoje buvo 67966, 2006 m. – 72818, o 2011 m. – 86527 (Rodiklių duomenų bazė, 2013).

35 pav. Bendros Lietuvos verslumo lygio tendencijos (Rodiklių duomenų bazė, 2013)

Didžiausia dalis savivaldybių pateko į D grupę (36 pav.). 2002 m. ir 2006 m. šiai grupei buvo priskirtos 58% (35 sav.) savivaldybių. 2011 m. išaugo D grupei priskirtų savivaldybių dalis iki 78% (47 sav.). Bendra šalies verslumo lygio situacija gerėjo daugiausiai dėl keleto savivaldybių (Neringos, Vilniaus m., Palangos m.), išsiskyrusių aukštom verslumo lygio rodiklio reikšmėmis (36 pav.). Itin mažu verslumo lygiu bei dideliu nuokrypiu nuo Lietuvos vidurkio išsiskyrė tik po vieną savivaldybę 2002 m. (Rietavo) bei 2006 m. (Pagėgių). Šios savivaldybės pateko į E grupę. Analizei pasirinktu laikotarpiu tendencingai mažėjo savivaldybių priskirtų C grupei. C grupę 2002 m. sudarė 19 savivaldybių (32%), 2006 m. į grupę patekusių savivaldybių skaičius sumažėjo iki 11 (18%), o 2011 m. – iki 6 (10%). C grupės mažėjimas, D grupės didėjimas iliustruoja augantį atotrūkį tarp savivaldybių, pasižyminčių žemu ir aukštu verslumo lygiu. B grupėje buvo nuo 3 (2002 m. ir 2006 m.) iki 5 (2011 m.) savivaldybių. 2011 m. į B grupę pateko didžiųjų miestų

savivaldybės (išskyrus sostinę). A grupei priskirtos 2 (2006 m. – 3) savivaldybės. Pagal verslumo lygį pirmąja Neringos savivaldybė, kurios verslumo lygio rodiklio reikšmės siekė nuo 55,5% (min., 2006 m.) iki 75,7% (maks., 2011 m.). A grupei 2002 m. ir 2006 m. priskirta ir Palangos savivaldybė. Kadangi gyventojai įregistravę mažas turizmo paslaugų įmones, šiose savivaldybėse verslumo lygio rodiklio reikšmės buvo didžiausios. 2006 m. ir 2011 m. į A grupę pateko ir Vilniaus miesto savivaldybė (36 pav.).

36 pav. Savivaldybės pagal verslumo lygį / mažų ir vidutinių įmonių skaičius, tenkantis 1000-iai gyventojų, % / (Pagal: Rodiklių duomenų bazė, 2013)

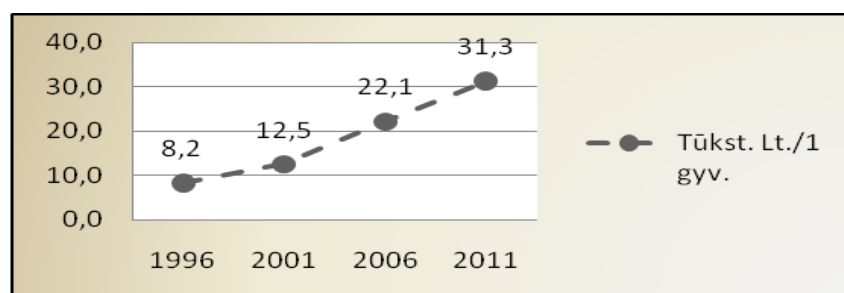
44 savivaldybės (73%) per analizei pasirinktą laikotarpį išliko toje pačioje grupėje. Teigiama verslumo lygio kaita pasižymėjo tik 3 savivaldybės: Rietavo savivaldybė (iš E 2002 m. į C nuo 2006 m.), Šiaulių m. sav. (iš C 2002 m., 2006 m. į B 2011 m.), Vilniaus m. sav. (iš B 2002 m. į A nuo 2006 m.). Tuo tarpu 13 savivaldybių (22%) pasižymėjo kaita grupėse. 8 savivaldybės iš C grupės į D smuktelėjo 2006 m., o penkios – 2011 m.. Reikėtų pastebėti, kad

kritimas nereiškia, jog šiose savivaldybėse verslumo lygis nedidėjo. Kaita priklauso nuo Lietuvos vidurkio reikšmės kaitos, todėl kai kuriose savivaldybėse (pvz. Vilniaus m., Neringos) išaugus verslumo lygiui, šalies vidutinės reikšmės taip pat išaugo, tokiu atveju, savivaldybės, kuriose verslumo lygis augo mažesniais tempais ar buvo stabilus, krito į žemesnes grupes.

Pagal apskaičiuotą vidutinį balą D grupė dominuoja – jai priskirtos 43 savivaldybės (72%). Į C grupę pateko 11 savivaldybių. E grupei nepriskirta nei viena savivaldybė. Po 3 savivaldybes priskirta A (Neringos, Palangos m., Vilniaus m.) ir B grupėms (Kauno m., Klaipėdos m., Panevėžio m.) (36 pav.).

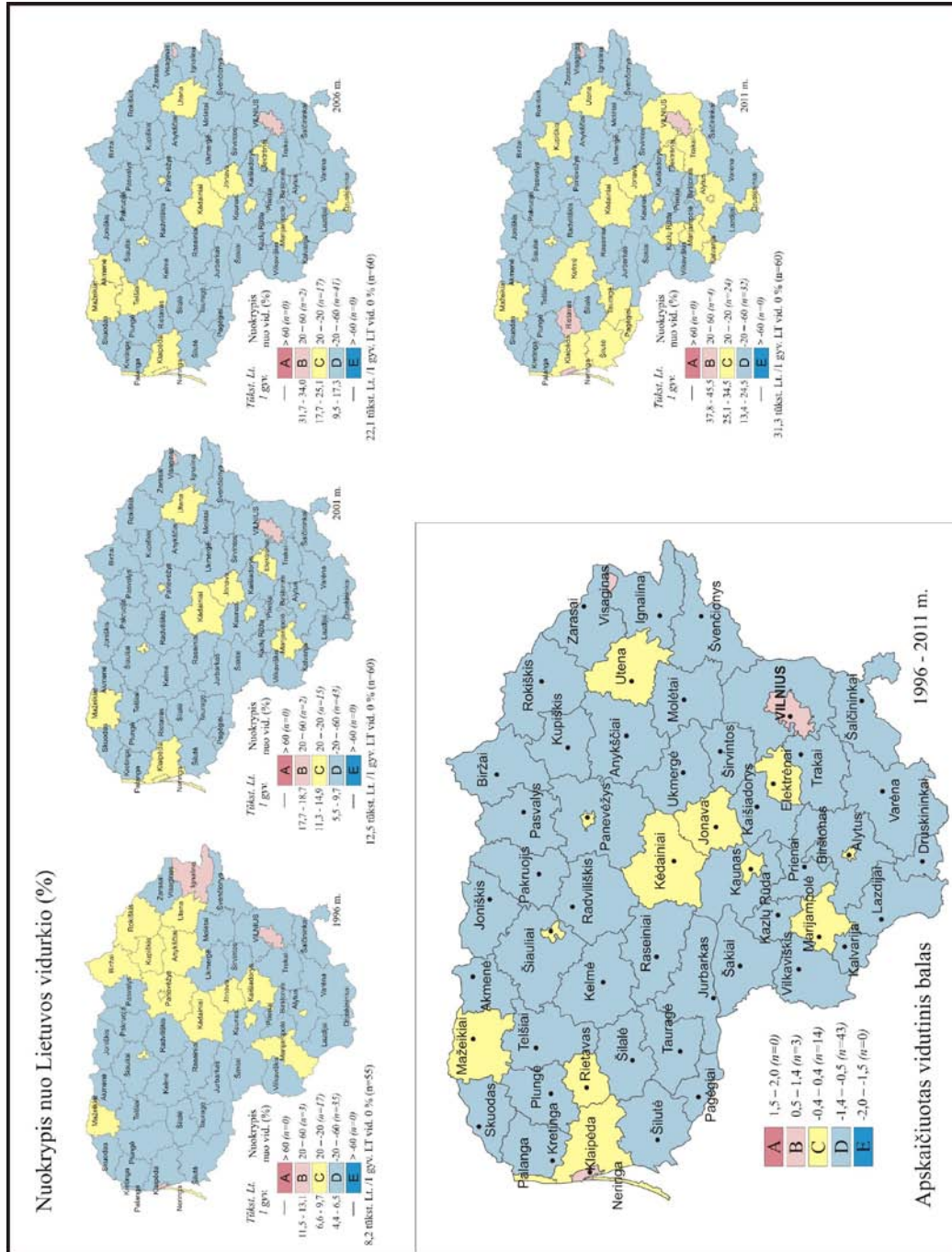
Apibendrinant galima konstatuoti, kad sudėtinga išskirti regionus pagal verslumo lygio rodiklį, kadangi aukštesniu verslumo lygiu šalyje pasižymi tik didžiųjų miestų savivaldybės (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Panevėžio) bei kurortinės vietovės (Neringos, Palangos), o likusioje Lietuvos teritorijoje verslumo lygio rodiklio reikšmės žemos.

Užimtųjų sukuriama pridėtinė vertė. Bendra užimtųjų sukuriama pridėtinė vertė lyginant 1996 ir 2011 m. padidėjo beveik keturis kartus: 1996 m. vienam Lietuvos gyventojui teko 8,2 tūkst. Lt. pridėtinės vertės, o 2011 m. – 31,3 tūkst. Lt. (37 pav.).

37 pav. Bendros Lietuvos užimtųjų sukuriamos pridėtinės vertės tendencijos (Rodiklių duomenų bazė, 2013)

Sugrupavus savivaldybes pagal nuokrypio nuo vidurkio reikšmės, išryškėjo, kad per analizei pasirinktą laikotarpį nebuvo savivaldybių, išsiskiriančių itin didele užimtųjų sukuriama pridėtinė verte (A grupė) bei savivaldybių, pasižyminčių išskirtinai maža pridėtinė verte (E grupė). Tai rodo,

38 pav. Savivaldybės pagal užimtųjų sukuriamą pridėtinę vertę / Tūkst. Lt./1 gyv. / (Pagal: Rodikinių duomenų bazė. 2013)

kad šalyje situacija ganėtinai tolygi. Tačiau, grupuojant pagal nuokrypio nuo vidurkio rezultatus, išaiškėjo, kad dominuojančia buvo D grupė, kuriai skirtingais metais priskirtos nuo 32 iki 43 savivaldybių (nuo 53% (min.) 2011 m. iki 72% (maks.) 2001 m.) (38 pav.). Didžiausia užimtųjų sukuriama pridėtine verte išsiskyrė ir į B¹⁴ grupę pateko 1996 m. trys savivaldybės (Ignalinos r., Vilniaus m., Klaipėdos m.), 2001 m. dvi (Visagino bei Vilniaus m.), 2006 m. taip pat dvi (Visagino, Vilniaus m.), o 2011 m. keturios (Vilniaus m., Klaipėdos m., Visagino). Artimiausiomis Lietuvos vidurkiui reikšmėmis ir į C grupę pateko 1996 m. 17 savivaldybių (31%), 2001 m. – 15 sav. (25%), 2006 m. – 17 sav. (28%), 2011 m. C grupė padidėjo iki 24 savivaldybių (40%) (38 pav.). 2011 m. D grupės sumažėjimas, o C ir B padidėjimas rodo šalyje gerėjančią situaciją – augančią užimtųjų sukuriamą pridėtinę vertę.

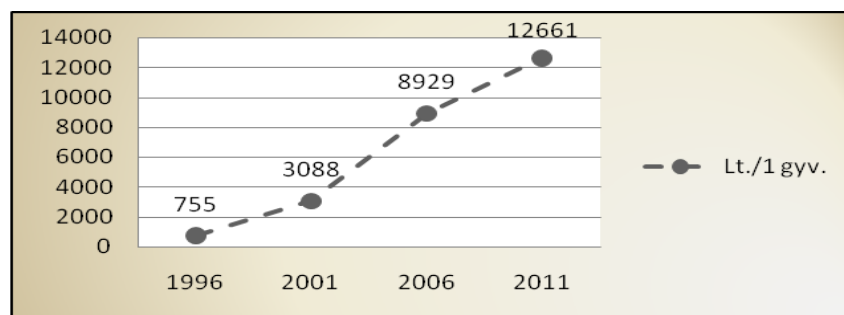
Daugiau negu pusė šalies savivaldybių (35) nekeitė pozicijos grupėse. Dauguma iš jų – 21 sav. – išliko D grupėje. 13 sav. stabiliai laikėsi C, o viena (Vilniaus m.) – B grupėje. Didžiausia kaita išsiskyrė Ignalinos r. (kritimas iš B grupės į D) ir Visagino (kilimas iš C į B) savivaldybės dėl Visagino savivaldybės sudarymo iš dalies Ignalinos r.. Pakilimu iš D į C grupę pasižymėjo Druskininkų, Alytaus r., Birštono, Kalvarijos, Pagėgių, Kelmės r., Šilutės r., Tauragės r., Trakų r., Vilniaus r. savivaldybės. Neigiama kaita, t.y. kritimu iš C grupės į D išsiskyrė Anykščių r., Biržų r., Kaišiadorių r., Panevėžio r., Rokiškio r. savivaldybės (38 pav.).

Pagal surinktą vidutinį balą dominuojanti buvo D grupė. Jai priskirtos 43 savivaldybės (72% visų savivaldybių). C grupei priskirtos 14 savivaldybių, o į B grupę pateko vos 3 sav.. A ir E grupių neišskirta.

Didžiojoje dalyje savivaldybių sukuriamos pridėtinės vertės rodiklio reikšmės buvo žemesnės už šalies vidurkį (38 pav.). Vilniaus m., Klaipėdos m. ir Visagino savivaldybės išsiskyrė kaip didžiausią pridėtinę vertę kuriančios savivaldybės.

¹⁴ Reikėtų pastebėti, kad Ignalinos rajonas į B grupę pateko dėl 1996 m. jam priklausiusio Visagino ir IAE. Tačiau Ignalinos r. padėtis pasikeitė įkūrus Visagino savivaldybę.

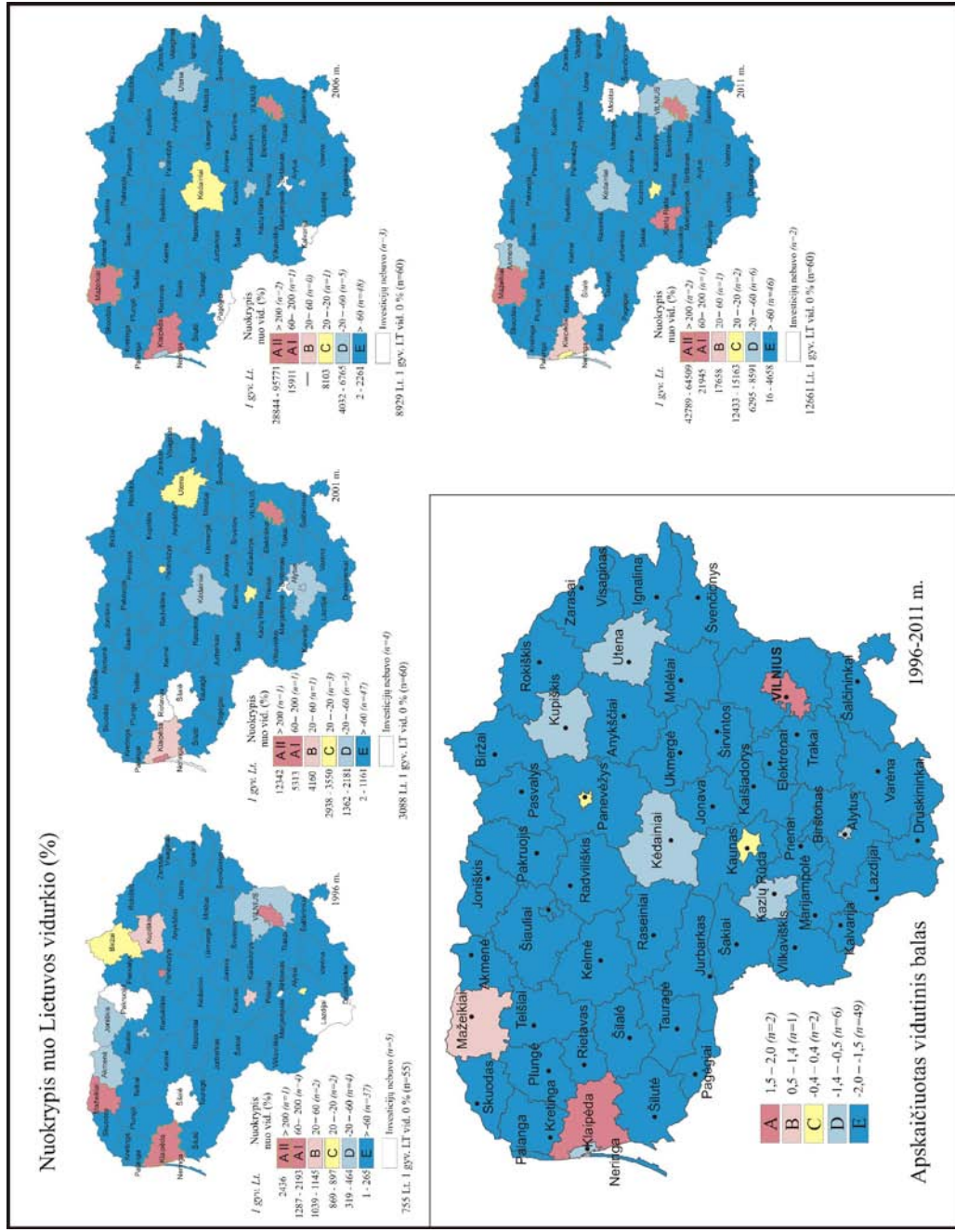
Tiesioginės užsienio investicijos. Per analizei pasirinktą laikotarpį bendras Lietuvą pasiekiančių užsienio investicijų srautas didėjo (39 pav.). Nuo 1996 m., kuomet pradėta rinkti statistika apie tiesiogines užsienio investicijas (TUI), į Lietuvą investuota suma išaugo 17 kartų: nuo 755 Lt./1 gyv. 1996 m. iki 12661 Lt./1 gyv. 2011 m. (39 pav., pried.). Tačiau, reikėtų pastebėti, jog TUI skaičiuojamos vienam gyventojui, todėl galima daryti prielaidą, kad kai kuriose savivaldybėse augančios investicijos gali būti susijusios su mažėjančiu gyventojų skaičiumi.

39 pav. Bendros TUI į Lietuvą tendencijos (Rodiklių duomenų bazė, 2013)

Užsienio šalių investicijos šalyje pasiskirstė netolygiai: vienos savivaldybėse (Vilniaus m., Klaipėdos r., Mažeikių r.) investuojama itin daug, tuo tarpu kitos savivaldybės (Šilalės r., Birštono, Rietavo ir kt.) investicijų kai kuriais metais nesulaukė arba investuojama suma buvo maža. Skaičiuojant nuokrypio nuo vidurkio rodiklį, didžioji dalis (daugiau nei 80%) savivaldybių pateko į D ir E grupes. Šalyje užsienio įmonėms buvo patraukli tik maža dalis šalies teritorijos – daugiausia miestai.

Sugrupavus savivaldybes pagal apskaičiuotą nuokrypio nuo vidurkio rodiklį, visu analizei pasirinktu laikotarpiu dominuojančia grupe buvo E. 1996 m. E grupę sudarė 37 savivaldybės (67%), 2001 m. – 47 sav. (78%), 2006 m. – 48 sav. (80%), 2011 m. – 46 sav. (77%). Šiose savivaldybėse investicijų suma varijavo nuo 1 Lt./gyv. (1996 m. (min.) Ignalinos r.) iki 4658 Lt./gyv. (2011 m. (maks.) Utenos r.) (40 pav.). Mažiausiai užsienio investuotojų susidomėjimo sulaukiančios savivaldybės buvo Joniškio r., Kalvarijos, Lazdijų r., Pagėgių, Rietavo, Rokiškio r. (Pried.). Savivaldybių, kurios visai nesulaukia TUI mažėja: 1996 m. tokios savivaldybės buvo 5 (Šilalės r., Pakruojo r., Lazdijų r.,

40 pav. Savivaldybės pagal tiesiogines užsienio investicijas / Lt./1 gyv. / (Pagal: Rodiklių duomenų bazė, 2013)

Visagino, Birštono), 2001 m. – 4 (Rietavo, Birštono, Neringos, Šilalės r.), 2006 m. – 3 (Pagėgių, Kalvarijos, Birštono), o 2011 m. – 2 (Šilalės r. bei Molėtų r.) (40 pav.). Į D grupę pateko nuo 3 savivaldybių 2001 m. iki 6 sav. 2011 m.. C grupė buvo taip pat nedidelė: šiai grupei priskirtos nuo 1 sav. 2006 m. iki 3 sav. 2001 m.. B grupėje buvo Klaipėdos r. 2001 ir 2011 metais, 1996 m. – Kauno r., Kupiškio r. savivaldybės. Nei viena savivaldybė 2006 m. nepateko į B grupę. Dėl didelių skirtumų A grupė padalinta į du pogrupius: A I bei A II. A II grupei priskirtos savivaldybės, kurių nuokrypis nuo vidurkio didesnis nei 200%. Tai savivaldybės, pasižymėjusios išskirtinai dideliu tiesioginių užsienio investicijų kiekiu. 1996 m. A grupei priskirtos 5 savivaldybės, iš kurių į A II grupę pateko Klaipėdos r. sav., o į A I Klaipėdos m., Vilniaus m., Panevėžio m. ir Mažeikių r. savivaldybės. 2001 m. A I grupei priskirta Klaipėdos m. sav., A II – Vilniaus m. savivaldybė. 2006 ir 2011 m. į A II grupę pateko Mažeikių r. ir Vilniaus m. sav., o į A I 2006 m. – Klaipėdos r. sav., o 2011 m. – Kazlų Rūdos savivaldybė (40 pav.).

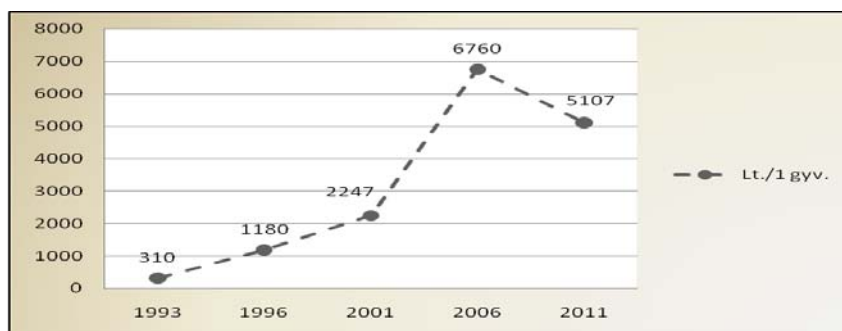
Dauguma, t.y. 40 savivaldybių, išliko E grupėje (40 pav, pried.). Didžiojoje dalyje savivaldybių, patekusių į šią grupę, TUI sumos augo, tačiau ne taip žymiai kaip A grupėje (Pried.). Tačiau buvo savivaldybių (pvz. Kaišiadorių r.), kuriose TUI mažėjo. Panevėžio m., Klaipėdos m. ir kt. savivaldybių TUI augimas buvo nepakankami spartus, lyginant su pirmaujančiomis savivaldybėmis, kurios kėlė Lietuvos vidutinių reikšmių kartelę. Neigiama kaita pastebėta Kupiškio r. (iš B grupės 1996 m. į E 2001 m.) bei Panevėžio miesto (iš A grupės 1996 m. į C – 2001 m., o nuo 2006 m. į D) savivaldybėse. Nežymūs teigiami pokyčiai pastebėti Vilniaus r., Akmenės r., Neringos, Palangos m. savivaldybėse. Šios savivaldybės 2011 m. iš E grupės pakilo į D (40 pav., pried.). Aiškiausiai pagal TUI rodiklį šoktelėjo Kazlų Rūdos savivaldybė – iš E grupės, kuriai buvo priskiriama 2001 ir 2006 m., šoktelėjo į A 2011 m. (40 pav.).

Pagal apskaičiuotą vidutinį balą aiškiai dominuoja grupė E: 49 iš 60 savivaldybių (o tai sudaro 82%) priskirtos šiai grupei. Antroji pagal savivaldybių skaičių – D grupė. Šiai grupei priskirtos 6 savivaldybės. D ir E

grupėms priskirtos 55 savivaldybės (daugiau nei 90% Lietuvos teritorijos). C grupei priskirtos tik dvi – Panevėžio ir Kauno miestų – savivaldybės. Į B grupę pateko tik viena – Mažeikių r. Tuo tarpu išskirtinai didelėmis TUI sumomis pasižyminčios savivaldybės buvo Klaipėdos r. ir Vilniaus m., kurios priskirtos A grupei (40 pav.).

Pagal tiesioginių užsienio investicijų, tenkančių vienam gyventojui, rodiklį, Vilniaus miesto, Klaipėdos ir Mažeikių rajonų savivaldybės išsiskyrė kaip aiškiai dominuojantys centrai.

Materialinės investicijos. Materialinių investicijų kiekis didėjo. Maksimumas pasiektas 2006 m., kuomet vienam gyventojui teko 6760 litų (41 pav.). 2011 m. materialinių investicijų suma šiek tiek sumažėjo – iki 5107 Lt. vienam gyventojui.

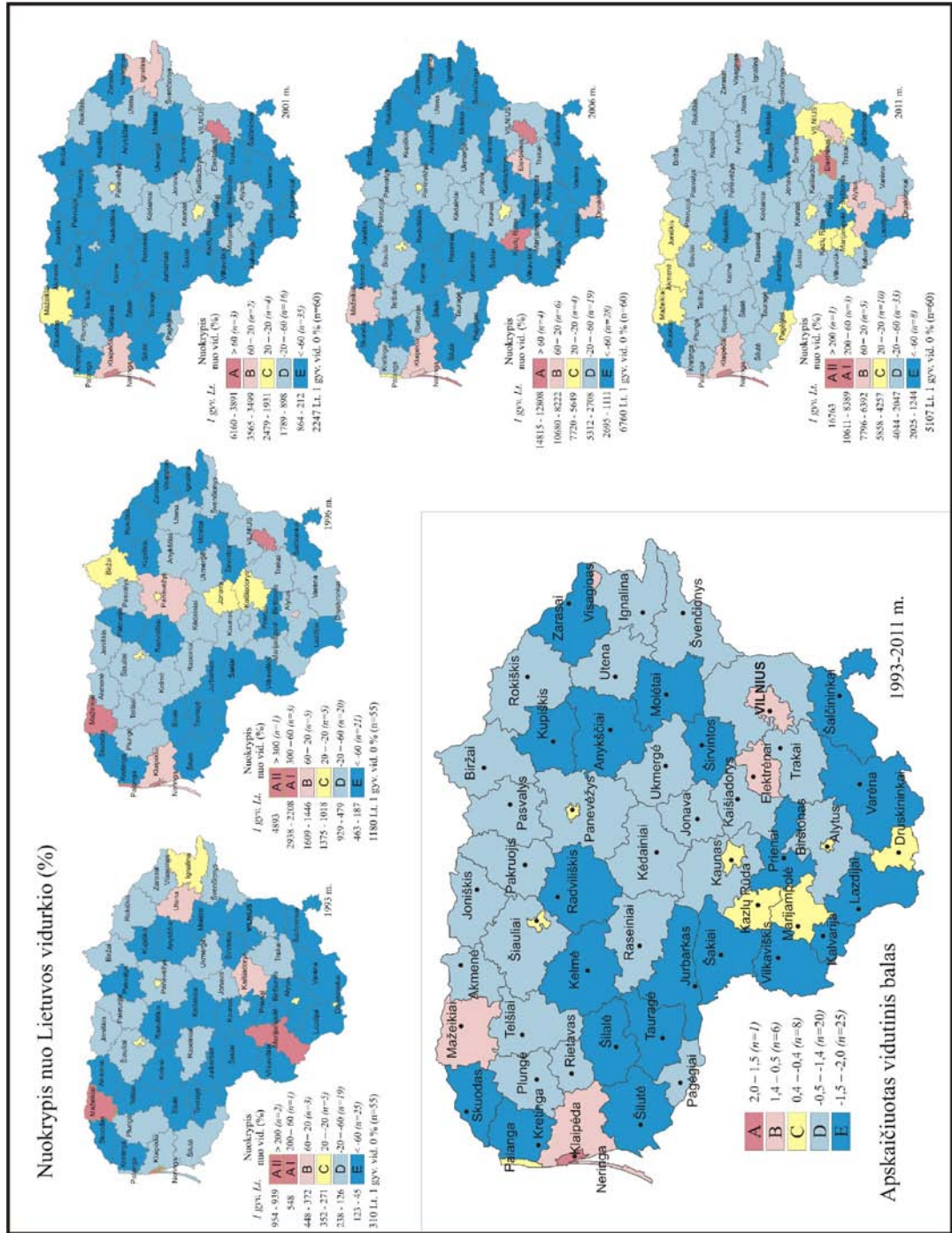

41 pav. Bendros materialinių investicijų tendencijos Lietuvoje (Rodiklių duomenų bazė, 2013)

Materialinės investicijos savivaldybėse pasiskirsto nevienodai. Pastebimi investuojamų sumų skirtumai, siekiantys net iki 30 kartų: pavyzdžiui, 2001 m. Vilniaus m. savivaldybės materialinės investicijos buvo 6160 Lt./1 gyv., kai tais pačiais metais Lazdijų r. sav. materialinių investicijos buvo tik 212 Lt./1 gyv. (Pried.). Analizei pasirinktu laikotarpiu didžioji dauguma savivaldybių pateko į E grupę. Išimtis – 2011 m., kuomet vyraujančia grupe buvo D (42 pav.). Į E grupę pateko nuo 8 (min., 2011 m.) iki 35 (maks., 2001 m.) savivaldybių. D grupė nagrinėjamu periodu taip pasižymėjo savivaldybių gausa. Šiai grupei buvo prikirta nuo 16 (min., 2001 m.) iki 33 (maks., 2001 m.) savivaldybių. Vidutinėmis reikšmėmis pasižymėjo ir C grupei priskirtos 1993 ir 1996 m. po 5 savivaldybes, 2001 ir 2006 m. – po 4, o 2011 m. – 10

savivaldybių. Aukštesnėmis nei vidutinėmis reikšmėmis išsiskyrė 1993 ir 2001 m. po 5, 1996 m. – 8, 2006 m. – 10, o 2011 m. – 8 savivaldybės. Iš šių savivaldybių 1993 m. 3 buvo priskirtos B grupei ir 3 A. A grupėje savivaldybės išsiskyrė dideliais materialinių investicijų skirtumais, todėl A grupė padalinta į A I ir A II pogrupius. A I priskirta Marijampolės sav., o A II grupei – Klaipėdos m. ir Mažeikių r. savivaldybės (42 pav., pried.). 1996 m. penkios savivaldybės buvo B grupėje, o keturios A. Tais metais į A II grupę pateko Palangos m. sav., kurioje materialinių investicijų suma buvo 4 kartus didesnė nei vidutinė šalyje ir 26 kartus didesnė nei Birštono sav. (mažiausia investicijų suma išsiskyrusioje). A I grupei priskirtos 3 (Klaipėdos m., Mažeikių r. ir Vilniaus m.) savivaldybės. 2001 m. 2 sav. pateko į B, o 3 (Vilniaus m., Klaipėdos m., Neringos) savivaldybės į A grupę. 2006 m. B ir A grupių dalis padidėjo, atitinkamai iki 6 ir 3. 2006 m. į A grupę pateko Vilniaus m., Neringos bei Kazlų Rūdos savivaldybės. 2011 m. B grupėje buvo 5, o A – 4 savivaldybės, iš kurių 3 priskirtos A I, o viena (Elektrėnų sav.) A II grupei.

Tik Jurbarko r., Lazdijų r., Molėtų r., Prienų r., Radviliškio r., Skuodo r. bei Šalčininkų r. savivaldybės nagrinėjamu laikotarpiu išliko toje pačioje grupėje (42 pav.). Šios savivaldybės išsiskyrė mažomis materialinių investicijų sumomis ir išliko E grupėje. Materialinių investicijų sumos santykinai sparčiau didėjo Alytaus r., Druskininkų, Elektrėnų, Klaipėdos r., Neringos ir Vilniaus r. savivaldybėse (Pried.). Šiose savivaldybėse pastebima grupių kaita teigiama linkme: Alytaus r. iš E 1993 m. į D 1996 ir 2001 m., 2006 m. krito vėl į E, 2011 m. pakilo į B; Druskininkų iš C 1993 m. smuktelėjo į E 1996 ir 2001 m., o nuo 2006 m. pakilo į B; Elektrėnų iš D 2001 m. pakilo į B 2006 m., ir į A 2011 m.; Klaipėdos r. iš D 1993 m. pakilo į B nuo 1996 m.; Neringos iš D 1993 m., pakilo į B 1996 m., o nuo 2001 m. į A; Vilniaus r. iš E 1993 m. pakilo į D 1996, o 2011 m. pakilo į C. Kitose savivaldybėse materialinių investicijų sumos kaičios, nuoseklią kaitą išryškinti sudėtinga.

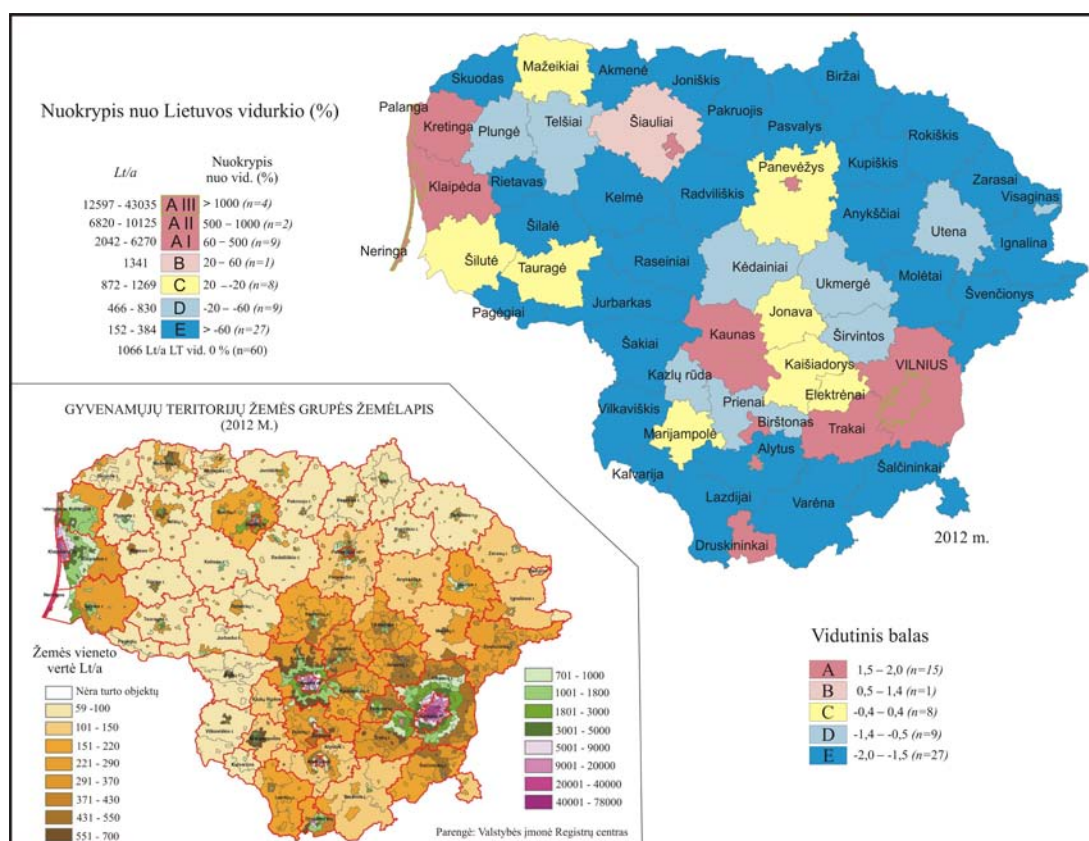

42 pav. Savivaldybės pagal materialines investicijas / Lt./1 gyv. / (Pagal: Rodiklių duomenų bazę, 2013)

Pagal apskaičiuotą vidutinį balą dominuojanti grupė buvo E. Šią grupę sudarė 25 (42% visų sav.) savivaldybės. 20 savivaldybių pateko į D grupę, 8 – į C. Aukštesnėmis nei vidutinės reikšmėmis pasižymėjo 7 savivaldybės, iš kurių 6 priskirtos B grupei ir viena (Klaipėdos m.) – A grupei.

Pagal materialinių investicijų rodiklį centrais gali būti įvardijami Vilniaus ir Klaipėdos miestų, Elektrėnų, Neringos, Visagino, Klaipėdos r., Mažeikių r. savivaldybės. Tik šios savivaldybės pagal apskaičiuotą vidutinį balą išsiskiria aukštesnėmis nei vidutinės rodiklio reikšmėmis.

Gyvenamųjų teritorijų žemės vertės. Dėl duomenų stokos atlikti gyvenamųjų teritorijų žemės vertės kaitos analizę sudėtinga. Remiantis 2012 m. duomenimis (43 pav.), galima daryti prielaidą, kad visu analizei pasirinktu laikotarpiu, didžiausią vertę turėjo ir išlaikė didžiųjų šalies miestų bei aplink juos esančių rajonų ir kurortinių vietovių žemė.

43 pav. Savivaldybės pagal gyvenamųjų teritorijų žemės vertes / Lt./aras/ (Pagal: Valstybės įmonė..., 2013; įkarpa: Valstybės įmonė..., 2012)

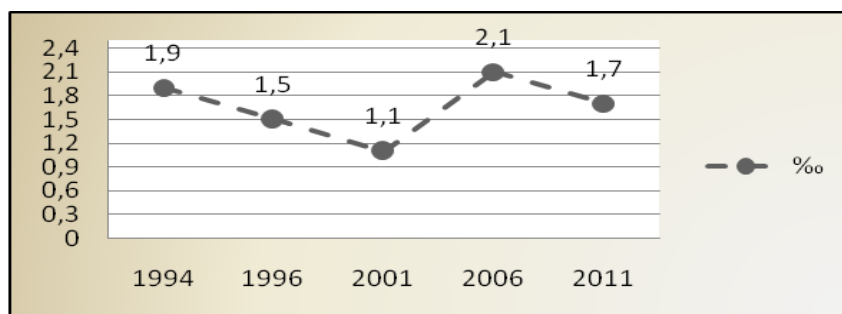
Gyvenamosios teritorijos vidutinė žemės vertė šalyje buvo šiek tiek didesnė nei 1000 Lt už arą (43 pav., pried.). E grupė apjungė didžiausią dalį

savivaldybių – 27 (45% visų savivaldybių). Šiose savivaldybėse gyvenamoji žemė įvertinta iki 400 Lt/a, o tai yra daugiau nei 100 kartų mažesnė nei brangiausios šalies savivaldybės Neringos žemės vertė (Pried.). D grupei priskirtos 9, C – 8 savivaldybės. Aukštesnėmis nei šalies vidurkis reikšmėmis išsiskyrė 16 (27%) savivaldybių, iš kurių tik viena (Šiaulių r.) priskirta B grupei, o kitos 15 – A. A grupėje, egzistavo dideli skirtumai, todėl ši grupė buvo skaidoma į 3 pogrupius: A I pogrupiui priskirtos 9 savivaldybės, A II – 2 sav., o itin brangia gyvenamųjų teritorijų žemės verte išsiskyrė 4 savivaldybės (Neringos, Klaipėdos m., Vilniaus m., Palangos m.), kuriose žemės kaina perkopė 12000 Lt už arą barjerą (43 pav.).

Registru centro pateiktame žemėlapyje (Valstybės įmonė..., 2012), rodančiame gyvenamųjų teritorijų žemės vertes, itin aukštai įvertintos 2012 m. Neringos bei Klaipėdos savivaldybės, didžioji dalis Vilniaus bei Kauno miesto žemės, Klaipėdos rajono pajūrio zona, Palangos, Šiaulių, Alytaus miestų, Druskininkų teritorijos dalis (43 pav.). Šiose teritorijose žemės kaina viršijo 5000 Lt/a..

Aukščiausia verte išsiskyrė miestų savivaldybės bei rajonai aplink didžiuosius miestus. Tuo tarpu pigiausia žemė plytėjo Žemaitijos, Šiaurės, Pietvakarių, Pietų bei Šiaurės rytų Lietuvos regionuose (43 pav.).

Pastatytų naujų butų skaičius. Analizei pasirinktu laikotarpiu išsiskyrė aktyvesnių ir pasyvesnių statybų laikotarpiai. Savivaldybės išsiskirstė pagal statybų dinamiką. 1994 m. 1000-iai Lietuvos gyventojų teko 1,9 pastatytų naujų butų, 1996 m. – 1,5, 2001 m. – 1,1, 2006 m. – 2,1, o 2011 m. – 1,7 (44 pav.). 2006 m. Lietuvos vidurkio reikšmę iškėlė didžiųjų miestų rajonų (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos) aukštos rodiklio reikšmės, paspartėjęs priemiestinių zonų augimas ir gyventojų į privačių namų kvartalus aplink miestą kėlimasis. Tuo tarpu didžioji dalis šalies savivaldybių pasižymėjo žemomis rodiklio reikšmėmis (45 pav.).

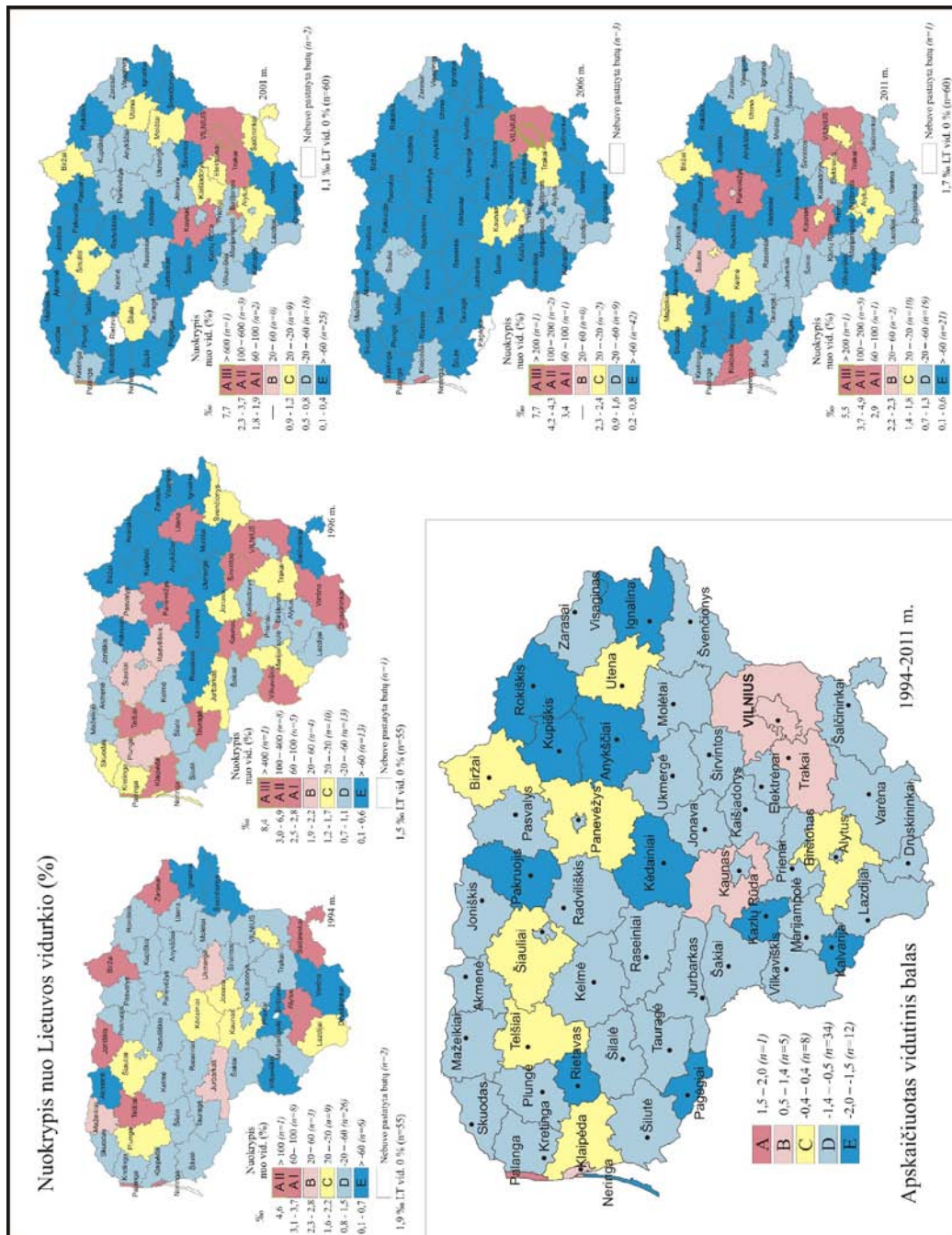
44 pav. Bendros Lietuvos naujų butų statybos tendencijos (Rodiklių duomenų bazė, 2013)

Sugrupavus savivaldybes pagal nuokrypio nuo vidurkio reikšmes, pastebėta E grupės didėjimo tendencija – didėjo savivaldybių skaičius, kuriose naujų butų paklausa mažėja. 1994 m. E grupę sudarė 6 savivaldybės, 1996 m. E grupė padidėjo iki 13, 2001 m. iki 25, o 2006 m. – net 42, 2011 m. – 21 savivaldybė. D grupę 1994 m. sudarė 26, 1996 m. – 13, 2001 m. – 18, 2006 m. – 9, o 2011 m. – 19 savivaldybių. C grupės dydis kito mažai (išskyrus 2006 m., kuomet grupė sumažėjo iki 2 sav.): 1994 m. ir 2001 m. į šią grupę pateko 9 sav., o 1996 m. ir 2011 m. – 10 savivaldybių. A ir B grupėms buvo priskirtos nuo 4 iki 18 (nuo 7 % (min.) 2006 m. iki 32 % (maks.) 1996 m.) savivaldybių. Galima daryti prielaidą, jog 1996 m. gyventojų pajėgumas įsigyti naujai pastatytą būstą buvo didesnis. Į B grupę patekusių savivaldybių dalis nežymi: 1994 m. – 3 (Ukmergės r., Mažeikių r., Jurbarko r.), 1996 m. – 4 (Radviliškio r., Šiaulių r., Plungės r., Pasvalio r.), 2011 m. – 2 (Panevėžio m., Šiaulių r.), o 2001 ir 2006 m. šiai grupei nepriskirta nei viena savivaldybė. A grupė suskaidyta į pogrupius (A I, A II, A III). 1994 m. iš viso A grupei priskirtos 9 savivaldybės, iš kurių Alytaus miesto savivaldybė išsiskyrė itin aukštu 1000-iui gyventojų tenkančiu naujų butų skaičiumi (4,6 naujų butų 1000-iui gyv.) ir priskirta A II pogrupiui. 1994 m. 8 savivaldybės priskirtos A I pogrupiui. 1996 m. bendrai į A grupę pateko 14 savivaldybių. 1996 m. daugiau nei 5 kartus didesnė už šalies vidurkį buvo Palangos miesto rodiklio reikšmė (8,4 nauji butai 1000-iui gyv.) ir šio miesto savivaldybė priskirta A III pogrupiui. 1996 m. 8 savivaldybės priskirtos A II ir 5 savivaldybės A I pogrupiams. 2001 m. A grupę sudarė 6 savivaldybės. Palangos miestas taip pat išskirtas į A III pogrupį,

nes naujų butų skaičius, tekęs 1000-iui gyventojų čia buvo apie 7 kartus aukštesnis už šalies vidurkį. Tuo tarpu 2001 m. 3 savivaldybės (Birštono, Vilniaus m., Trakų r.) priskirtos A II ir 2 (Vilniaus r., Kauno r.) savivaldybės A I pogrupiams. 2006 m. A grupėje buvo 4 savivaldybės. Vilniaus rodiklis (7,7 naujų butų 1000-iui gyv.) buvo beveik 4 kartus aukštesnis už šalies vidurkį ir jis priskirtas A III pogrupiui. Dar 2 savivaldybės (Palangos m., Vilniaus r.) priskirtos A II bei viena (Klaipėdos m.) – A I pogrupiams. 2011 m. A grupėje buvo 7 savivaldybės. Kauno r. savivaldybė išsiskyrė aukščiausiomis rodiklio reikšmėmis (5,5 naujų butų 1000-iui gyv.), kurios beveik 3 kartus viršijo Lietuvos vidurkį. Kauno r. priskirtas A III pogrupiui, o Palangos m., Klaipėdos r., Vilniaus r., Panevėžio r. bei Klaipėdos m. savivaldybės A II pogrupiui. Trakų rajonas pateko į A I pogrupį. Reikėtų pastebėti, kad buvo savivaldybių, kuriose naujų butų išvis nebuvo pastatyta: 1994 m. tokios savivaldybės buvo Birštonas ir Neringa; 1996 m. – Visaginas; 2001 m. – Rietavas ir Visaginas; 2006 m. – Neringa, Pagėgiai, Visaginas ir 2011 m. – Neringa (45 pav.).

Per nagrinėjimui pasirinktą periodą vyko didelė savivaldybių grupių kaita pagal pastatytų butų skaičių (45 pav.). Ypač naujų butų statybų mastai mažėjo Alytaus m. sav. (iš 1994 m. A grupės į 1996 m. D, nuo 2001 m. į E), Akmenės r. sav. (iš A grupės 1996 m. krito į D 2001 m. ir į E nuo 2006 m.), Jonavos r. sav. (iš C 1994, 1996 m. į D 2001 m.; o nuo 2006 m. į E), Kėdainių r. sav. (iš C 1994 m. į E nuo 1996 m.), Telšių r. sav. (iš A 1994, 1996 m. į E nuo 2001 m.), Zarasų r. sav. (iš A 1994 m. į E 1996 m., į D nuo 2001 m.).

Pagal apskaičiuotą vidutinį balą dominuojančia grupe buvo D, kuriai priskirtos šiek tiek daugiau nei pusė visų šalies savivaldybių – 34 savivaldybės (45 pav.). Į E grupę pateko 12 savivaldybių. Taigi, 46 savivaldybės (77% visų savivaldybių) priskirtos grupėms, pasižyminčioms žemesnėmis nei šalies vidurkis reikšmėmis. Tai gali būti siejama ir su gyventojų skaičiaus mažėjimu bei emigracija, gyventojų senėjimu. C grupei priklausė 8 savivaldybės, o aukštesnėmis už Lietuvos vidurkį reikšmėmis išsiskyrė 6 savivaldybės, iš kurių 5 priskirtos B grupei ir tik viena A. Į A grupę pateko tik Palangos m. sav..

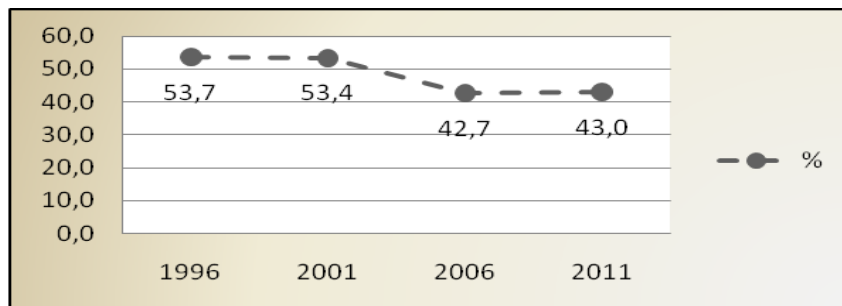

45 pav. Savivaldybės pagal pastatytų naujų butų skaičių / Nauji butai/tūkst. gyv., % / (Pagal: Rodiklių duomenų bazė. 2013)

Tikėtina, jog naujų butų paklausa šioje savivaldybėje yra susijusi su vasaros rezidencijų paklausa.

Pagal apskaičiuotą vidutinį balą, Vilniaus miesto bei jo rajono savivaldybė, Trakų r. sav., o taip pat Kauno r., Klaipėdos m. bei Palangos m. savivaldybės išsiskyrė didžiausiu naujų butų skaičiumi, tenkančiu 1000-iui gyventojų. Tuo tarpu prasčiausiomis rodiklio reikšmėmis pasižymėjo Šiaurės rytų regionas – Anykščių r., Kupiškio r., Rokiškio r., Ignalinos r. savivaldybės. Taip pat prastais rodiklio rezultatais išsiskyrė ir Pakruojo r., Kėdainių r., Kazlų Rūdos, Kalvarijos, Pagėgių, Rietavo savivaldybės (45 pav.).

Žemės ūkio (ŽŪ) naudmenų dalis. Žemės ūkio naudmenų plotai šalyje mažėja: jei nagrinėto laikotarpio pradžioje žemės ūkio naudmenų plotai užėmė šiek tiek daugiau nei pusę šalies teritorijos – apie 54%, tai 2011 m. žemės ūkio naudmenos užėmė apie 43% šalies teritorijos. ŽŪ naudmenų plotai sumažėjo apie 11% procentinių punktų (46 pav.).

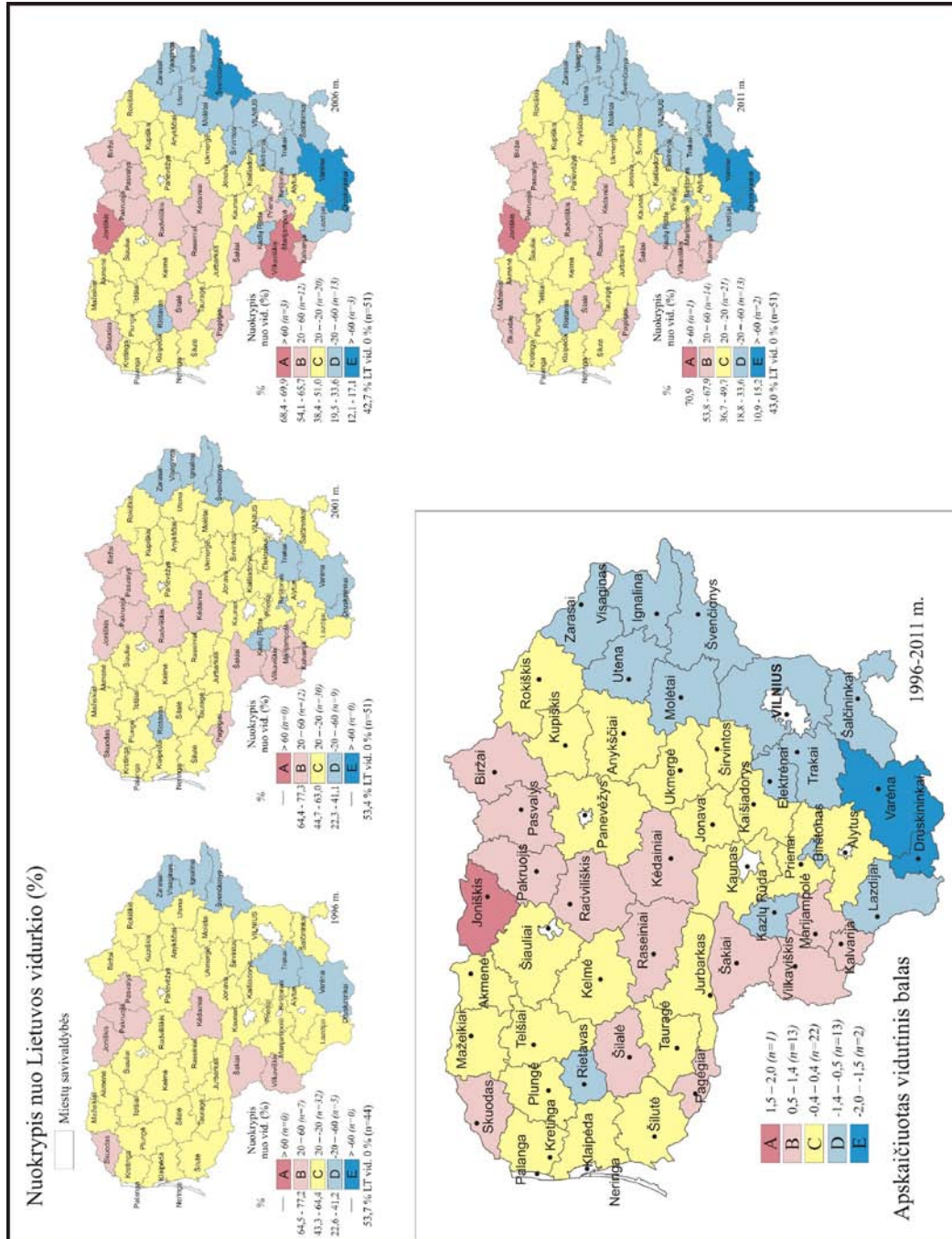
46 pav. Bendros žemės ūkio naudmenų kaitos tendencijos Lietuvoje¹⁵ (Rodiklių duomenų bazė, 2013)

Pagal nuokrypį nuo vidurkio dominuojanti visu analizuojamu periodu išliko C grupė. 1996 m. C grupę sudarė 32, o 2001 m. 30 savivaldybių. Sumažėjus bendram šalies ŽŪ naudmenų plotui, C grupė šiek tiek sumažėjo taip pat: 2006 m. grupei priskirtos 20, o 2011 m. 21 savivaldybės. Sumažėjus ŽŪ naudmenų plotams šalyje, padidėjo savivaldybių skaičius, patenkančių į A ir B grupes. ŽŪ naudmenų plotai didėjo tuose regionuose, kurie pasižymi

¹⁵ Sudarant 46 ir 47 pav. duomenys paimti iš Lietuvos statistikos departamento duomenų bazės (Rodiklių duomenų bazė, 2013), tačiau 1996 m. ir 2001 m. duomenis teikė Nacionalinė žemės tarnyba prie Žemės ūkio ministerijos ir valstybės įmonė Registrų centras.

didesniu derlingumu (Vidurio, Šiaurės, Pietvakarių Lietuvoje) ir atitinkamai – ŽŪ naudmenų mažėjo nederlinguose regionuose (Rytų, Pietryčių Lietuvoje). E grupei priskirtų savivaldybių 1996 ir 2001 m. nebuvo, 2006 m. priskirtos 3 sav. (Švenčionių r., Varėnos r., Druskininkų), o 2011 m. 2 savivaldybės (Varėnos r., Druskininkų). D grupei 1996 m. priskirtos 5, 2001 m. – 9, 2006 m. – 13, 2011 m. – 13 savivaldybių. Į B grupę 1996 m. pateko 7, 2001 m. ir 2006 m. – 12, 2011 m. – 14 savivaldybių. Tuo tarpu A grupei 1996 ir 2001 m. nebuvo priskirta nei viena savivaldybė, 2006 m. – 3 sav. (Joniškio r., Vilkaviškio r., Marijampolės), o 2011 m. – tik viena – Joniškio rajono savivaldybė (47 pav.).

Didžioji Lietuvos savivaldybių dalis (32 iš visų 51 nagrinėjamų sav.) grupės nekeitė. ŽŪ naudmenų pokyčiai (šiuo atveju naudmenų mažėjimas) vyko tolygiai visoje šalyje. Tačiau, ir išliekant toje pačioje grupėje, keliose savivaldybėse per penkiolika metų ŽŪ naudmenų plotai sumažėjo beveik 20 procentinių punktų: Klaipėdos r. nuo 57% iki 38%; Kalvarijos sav. nuo 75% iki 57% (Pried.). Galima numanyti, kad pokyčiams Klaipėdos rajone įtakos turėjo ūkinės žemės naudojimas augantiems gyvenamiesiems kvartalams, industrijos plėtrai. Mažiausiais ŽŪ naudmenų pokyčiais (teigiama kaita grupių atžvilgiu) pasižymėjo keturios savivaldybės: Šilalės r. (iš C grupės 1996, 2001 m. pateko į B nuo 2006 m.); Raseinių r. (iš C 1996, 2001 m. į B nuo 2006 m.); Joniškio r. (iš B 1996, 2001 m. į A nuo 2006 m.); Biržų r. (iš C 1996 m. į B nuo 2001 m.). Šiose savivaldybėse (išskyrus Biržų r.) ŽŪ plotai sumažėjo, tačiau vos 2 procentiniais punktais (Biržų r. – 6 procentinėmis dalimis). Sparčiausiai žemės ūkio naudmenų plotai mažėjo Lazdijų r., Varėnos r., Druskininkų, Molėtų r., Utenos r., Šalčininkų r., Širvintų r., Elektrėnų, Vilniaus r. savivaldybėse. Šios savivaldybės (išskyrus Varėnos r. ir Druskininkų) iš C grupės 2006 m. pateko į D grupę (Varėnos r. ir Druskininkai iš D krito į E grupę). Žymiausias ŽŪ naudmenų plotų sumažėjimas buvo Elektrėnų (nuo 52% iki 24%), Molėtų r. (nuo 47% iki 27%), Utenos r. (nuo 51% iki 31%) bei Vilniaus r. (nuo 48% iki 19%) savivaldybėse. Rytų Lietuvoje žemės ūkio naudmenų sumažėjimas sietinas su netinkamomis ūkininkauti sąlygomis

47 pav. Savivaldybės pagal žemės ūkio naudmenų plotą / % nuo visos savivaldybės ploto / (Pagal: Rodiklių duomenų bazę. 2013)

(Ribokas, 2013). Vilniaus rajono savivaldybėje žemės ūkio naudmenų plotai sumažėjo augant miestui.

Pagal apskaičiuotą vidutinį balą, dominuoja grupė C, kuriai priskirtos 22 savivaldybės (iš 51 sav.). Po 13 savivaldybių priskirta B ir D grupėms (47 pav.). Tuo tarpu didžiausia žemės ūkio naudmenų dalimi išsiskyrė tik viena savivaldybė – Joniškio r.. Mažiausia ŽŪ naudmenų dalimi išsiskyrė 2 savivaldybės – Druskininkų ir Varėnos r., kurios priskirtos E grupei.

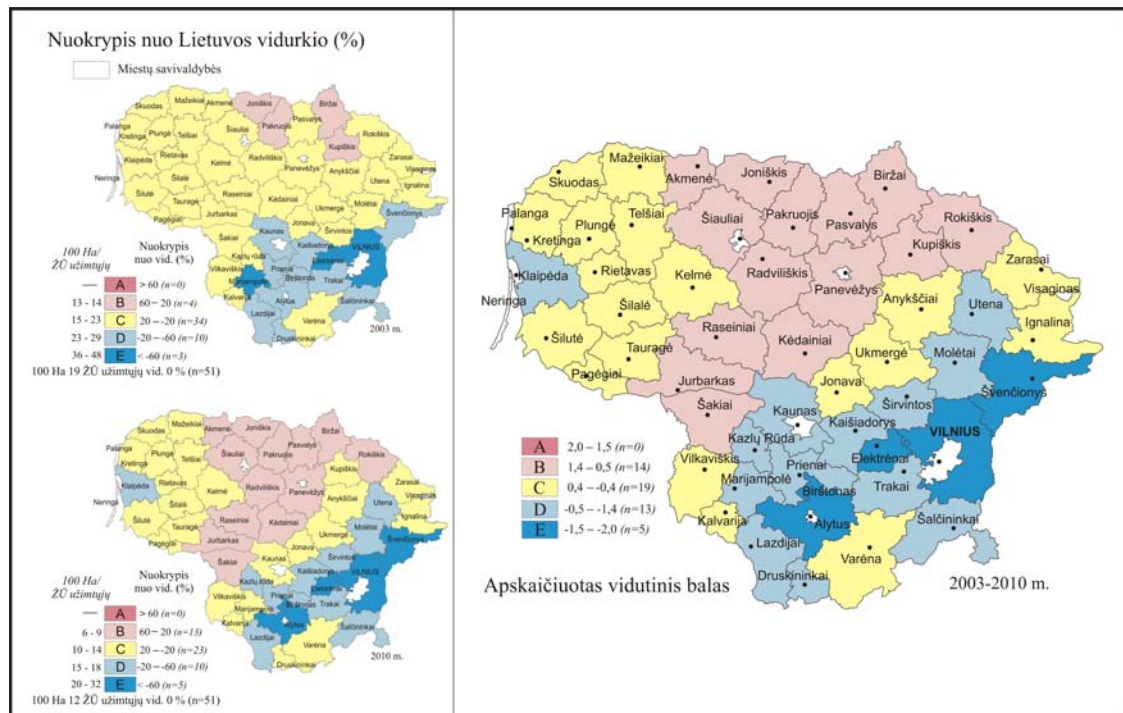
Rytų ir Pietų Lietuvos regionai išsiskiria kaip mažiausiai ŽŪ naudmenų turintys regionai, tuo tarpu Vidurio, Šiaurės, Pietvakarių regionai išsiskiria didele žemės ūkio naudmenų dalimi.

Užimtųjų ŽŪ tankumas (ūkių stambumas). Kaip žemės ūkio naudmenų plotų, taip ir žemės ūkyje užimtųjų skaičius šalyje mažėja. Vidutiniškai 2003 m. Lietuvoje 100 ha dirbo 19 asmenų, tuo tarpu 2010 m. dirbančiųjų skaičius sumažėjo 36% – iki 12.

Pagal nuokrypio nuo vidurkio rodiklį tiek 2003 m., tiek ir 2010 m. surašymų duomenimis, didžiausia buvo grupė C, kuriai 2003 m. priskirtos 34 savivaldybės (iš 51 sav.), o 2010 m. šiai grupei priskirtos 23 sav. (48 pav.). Mažesniu ŽŪ užimtųjų skaičiumi 2003 m. pasižymėjo vos 4 savivaldybės (Joniškio r., Pakruojo r., Biržų r., Kupiškio r.), kurios priskirtos B grupei. 2010 m. B grupė padidėjo iki 13 savivaldybių. Į A grupę patekusiųjų nebuvo. Abiejų surašymų duomenimis D grupei priskirtos buvo 10 savivaldybių. Didžiausiu žemės ūkyje užimtųjų skaičiumi 2003 m. išsiskyrė 3 savivaldybės (Marijampolės, Elektrėnų, Vilniaus r.), 2010 m. – 5 savivaldybės (Alytaus r., Birštono, Elektrėnų, Vilniaus r., Švenčionių). Šios savivaldybės pateko į E grupę.

29 savivaldybės (iš 51 sav.) nepakeitė grupės. Tuo tarpu 9 savivaldybės 2010 m. buvo priskirtos žemesnei grupei nei 2003 m. (48 pav.). Itin užimtųjų žemės ūkyje tankumas sumažėjo Kėdainių r., Marijampolės, Panevėžio r., Šakių r., Šiaulių r. savivaldybėse, kuriose 2010 m. užimtųjų ŽŪ tankumas daugiau nei 50% mažesnis nei 2003 m. surašymo duomenimis (Pried.).

Pagal apskaičiuotą vidutinį balą didžiausia buvo C grupė, kuriai priskirtos 19 savivaldybių. D grupei priskirta 13, o B – 14 savivaldybių. Į A grupę nepateko nei viena savivaldybė, o 5 savivaldybės (Alytaus r., Birštono, Elektrėnų, Švenčionių r., Vilniaus r.), priskirtos E grupei (48 pav.).

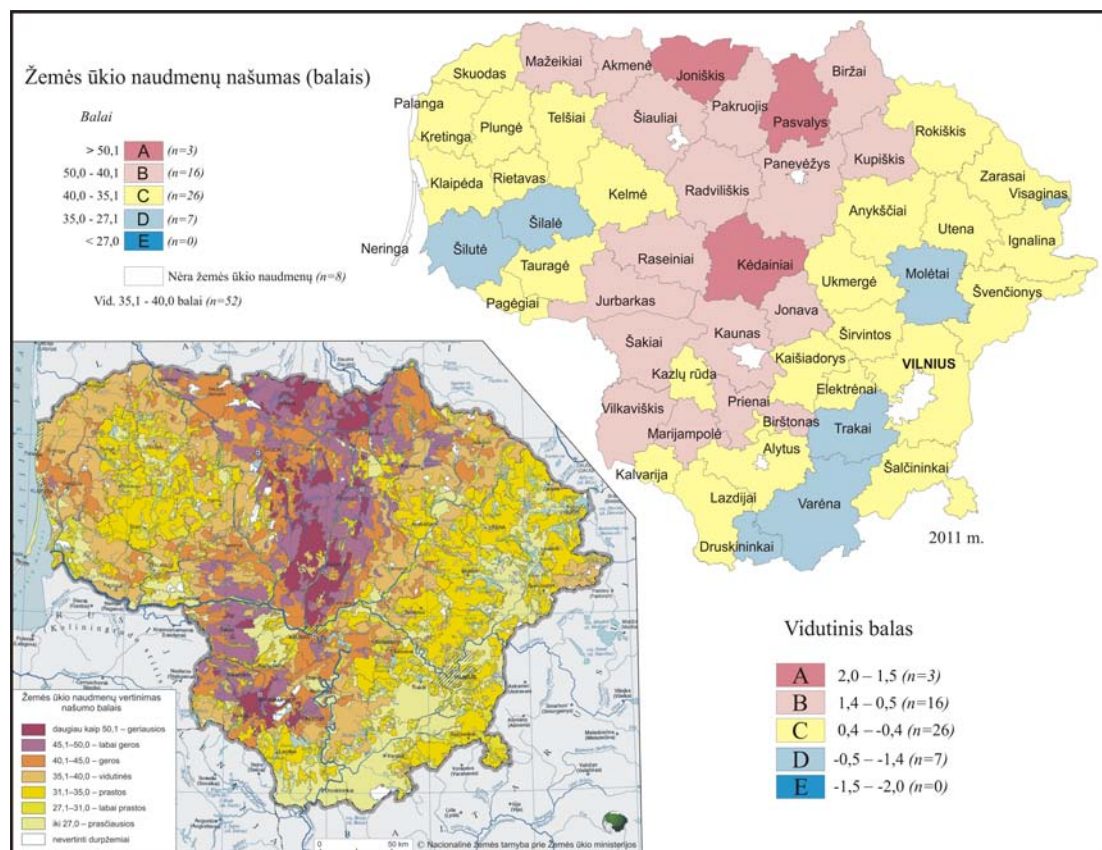
48 pav. Savivaldybės grupavimas pagal užimtųjų žemės ūkyje tankumą / 100 Ha žemės ūkio naudmenų tenka užimtųjų žemės ūkyje (ŽŪ) / (Pagal: Rodiklių duomenų bazę¹⁶, 2013)

Ūkių stambėjimas daro įtaką užimtųjų derlinguose Vidurio, Šiaurės Lietuvos regionuose mažėjimui (48 pav.). Šie regionai išsiskyrė mažiausiais rodiklio reikšmėmis šalyje. Tuo tarpu Rytų ir Pietų Lietuvos regionuose, pasižyminčiuose mažai derlinga žeme, užimtųjų žemės ūkyje tankumas didžiausias. Apskaičiavus šį rodiklį išryškėjo, kad regionai (Vidurio ir Šiaurės Lietuvos), pasižymintys didesne žemės ūkio naudmenų dalimi, pagal užimtųjų ŽŪ tankumą yra žemiau nei šalies vidurkis. Ir atvirkščiai – mažiausia naudmenų dalimi išsiskiriantys (Pietų, Rytų, Šiaurės rytų Lietuvos) regionai pasižymi didžiausiu užimtųjų skaičiumi, tenkančiu 100 ha naudmenų. Galima nuspėti, kad intensyvaus žemės ūkio regionuose, pasitelkiant techniką bei

¹⁶ Rodiklių duomenų bazėje pateikti ir šiame darbe naudojami 2003 m. ir 2010 m. visuotinio žemės ūkio surašymo duomenys.

stambinant ūkius, reikalaujamas mažesnis žmogiškųjų išteklių kiekis. Įstojus į ES Rytų bei Šiaurės rytų regionuose itin paplito naudos iš dalinamų Europos dotacijų siekimas: ūkininkaujama minimaliai ir tik tam, kad būtų skirti pinigai (Ribokas, 2013). Ekstensyvios žemės ūkio veiklos teritorijose gyventojai kaip paskutinę išeitį mato darbą žemės ūkyje.

Žemės ūkio naudmenų našumas. Vidutinis žemės ūkio naudmenų našumo balas svyruoja nuo 35,1 iki 40,0 balų (Mažvila, 2011). Lietuvos teritorijoje nenašios žemės vyrauja vaizdingo kraštovaizdžio plotuose (didžiausia dalis jų plyti Pietų, Šiaurės Rytų regionuose), kuriuose yra nemažai įkurtų valstybinių nacionalinių ir regioninių parkų (Raudonytė, 2009). Teigiama (Ribokas, Rukas, 2006; Raudonytė, 2009; Marcinkonienė ir kt., 2010), kad nenašiose (iki 35 balų) žemėse žemės ūkio veikla yra neracionalus užsiėmimas, todėl skatintina alternatyvi veikla, tokia kaip netradicinių verslų plėtojimas, užsodinimas mišku, kaimo turizmo plėtojimas ir kita.

49 pav. Savivaldybės pagal žemės ūkio naudmenų našumo balą / balai / (Pagal: Mažvila, 2011a; Mažvila, 2011b; įkarpa: Eidukevičienė, 2013).

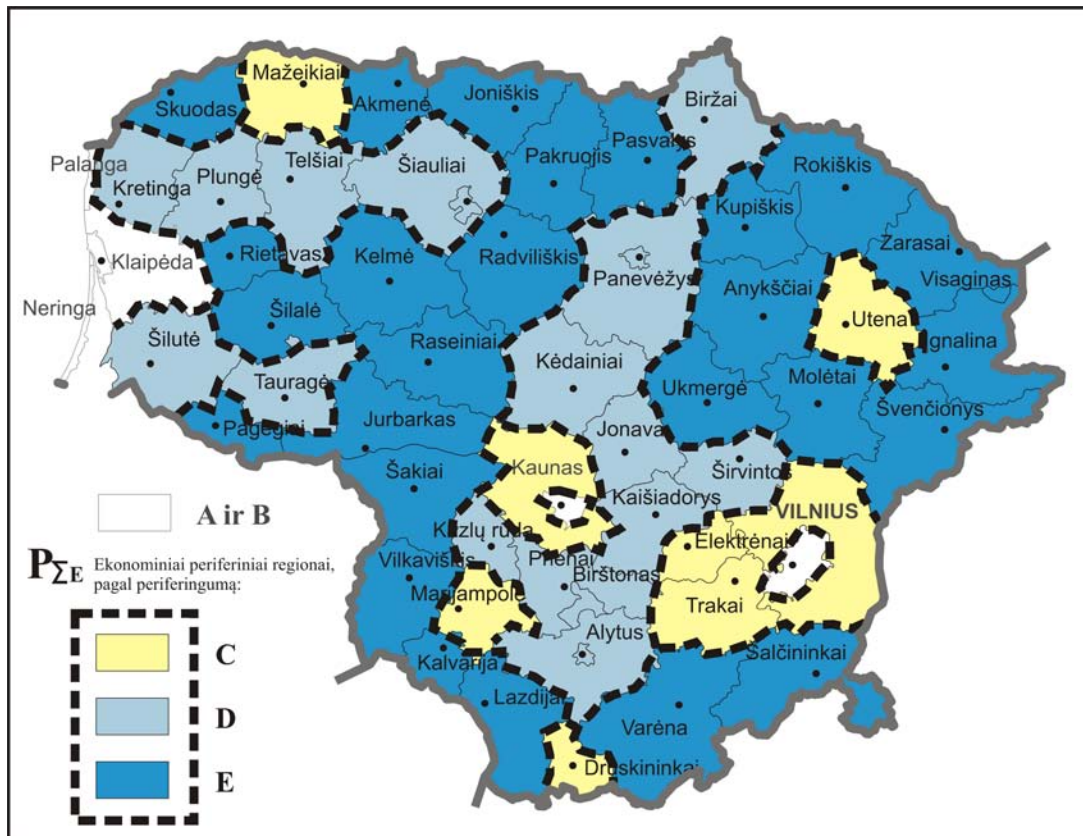
Didžiausia dalis – 26 savivaldybės – priskirtos C grupei (49 pav.). Aukštesnės nei vidutinės kokybės žemės ūkio naudmenomis išsiskyrė 19 savivaldybių, iš kurių 16 savivaldybių priskirtos B grupei. Kėdainių, Joniškio ir Pasvalio rajonų savivaldybės išsiskyrė itin aukštu našumu (didesniu nei 50 balų) ir priskirtos A grupei (49 pav.). Prastos kokybės naudmenomis išsiskyrė 7 savivaldybės, kurios priskirtos D grupei. Į E grupę patekusių savivaldybių nebuvo. Aukštesniais ŽŪ našumo balais išsiskyrusios savivaldybės pasižymėjo didesniais žemės ūkio naudmenų plotais bei stambių ūkių vyravimu.

Aukščiausiais (aukštesniais nei 40,0) balais išsiskyrė Pietvakarių, Vidurio bei Šiaurės Lietuvos regionai, ypač Joniškio r., Pasvalio r. bei Kėdainių r. savivaldybės (49 pav.). Tuo tarpu mažiausio našumo teritorijos yra Pietų ir Pietryčių Lietuvoje: Druskininkų, Varėnos r., Trakų r., Molėtų r. savivaldybės.

3.1.8. Ekonominiai periferiniai regionai

Pagal ekonominius rodiklius didžioji Lietuvos dalis turėtų būti įvardinama periferine (50 pav.). Tik Vilniaus m., Kauno m., Klaipėdos m., Palangos m., Neringos ir Klaipėdos r. savivaldybės išskyrė kaip centrai. Tik šiose savivaldybėse daugelio ekonominių rodiklių reikšmės viršijo vidutinės šalies reikšmes.

Didžiausias ekonominis periferingumas buvo Šiaurės, Šiaurės rytų, Pietų, Pietvakarių regionuose bei kai kuriose Vidurio Lietuvos regiono savivaldybėse. Daugelio ekonominių rodiklių atveju įvardintų regionų savivaldybės pateko į E grupę. Šiek tiek mažesnio periferingumo yra Vidurio bei Vakarų Lietuvos regionai. Šiuose regionuose daugelio rodiklių atveju savivaldybės pateko į D grupę. Rytų Lietuvoje Vilniaus miesto įtaką jaučiančios Vilniaus r., Trakų r. bei Elektrėnų savivaldybės, o taip pat pavienės Druskininkų, Mažeikių r., Marijampolės, Utenos r., Kauno r. savivaldybės priskirtos mažesnio periferingumo teritorijoms. Šias savivaldybes apjungia C grupė.

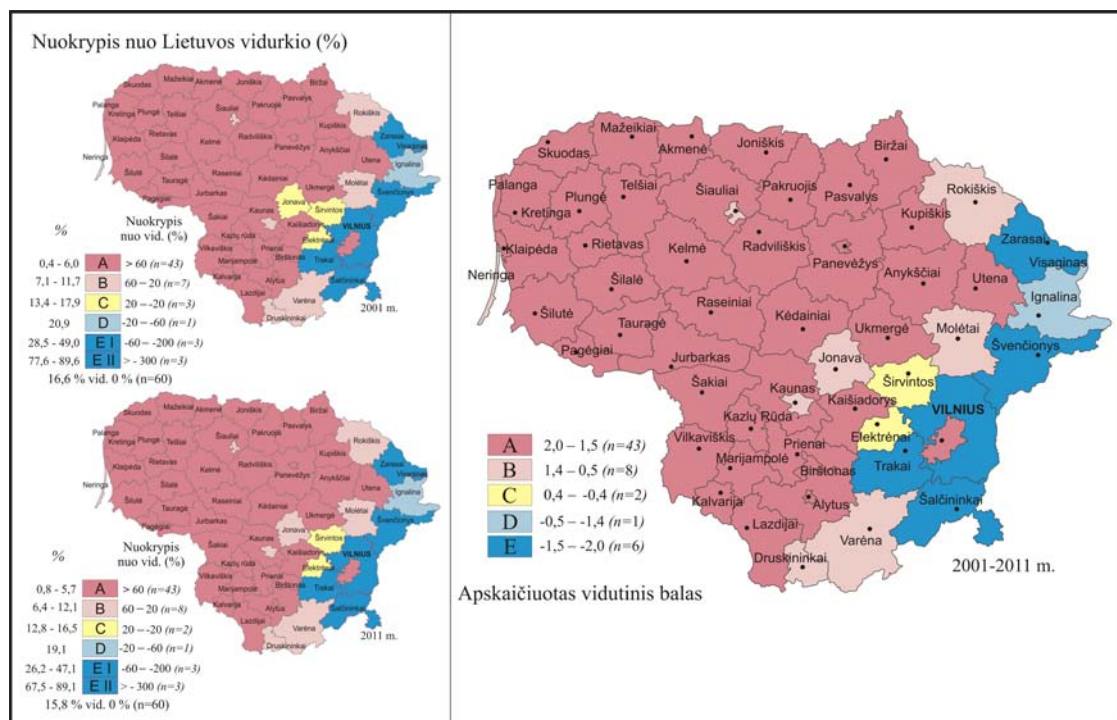
50 pav. Ekonominiai periferiniai regionai

3.1.9. Savivaldybių klasifikacija pagal kultūrinius-politinius rodiklius

Tautinių mažumų dalis. Surašymų duomenimis, tautinių mažumų dalis Lietuvos teritorijoje sudarė 16,6% 2001 m. bei 15,8% 2011 m. (51 pav., pried.). Iš 16% visų tautinių mažumų didžiausia buvo lenkų dalis, sudariusi apie 7% šalies gyventojų bei rusų – 6% šalies gyventojų (Lietuvos statistikos departamentas, 2001; Lietuvos statistikos departamentas, 2011). Galima numanyti, kad lenkų ir rusų mažumų vyravimas Lietuvoje sietinas su istorinėmis aplinkybėmis: Vilniaus krašto (Rytų Lietuvos) priklausymu Lenkijai, sovietinės okupacijos padariniais.

Pagal nuokrypio nuo vidurkio rodiklį, dominuojančia grupe buvo A (51 pav.). Šiai grupei priskirtos 43 savivaldybės. A grupei priskirtos lietuviškiausios savivaldybės bei išimtinai – Vilniaus ir Klaipėdos miestai. Į grupę patekusiose lietuviškiausiomis įvardintose savivaldybėse tautinių mažumų dalis neviršijo 6%. Šilalės r., Šakių r. bei Rietavo savivaldybėse 2001 m. tautinių mažumų

dalis buvo iki 1%. Į B grupę buvo priskirtos savivaldybės, kuriose tautinių mažumų dalis neviršijo 13%. 2001 m. į B grupę pateko 7, o 2011 m. – 8 savivaldybės. Artimomis šalies vidurkiui reikšmėmis išsiskyrė vos kelios savivaldybės, kurios priskirtos C grupei. 2001 m. į šią grupę pateko Elektrėnų, Jonavos r., Širvintų r., o 2011 m. – Elektrėnų ir Širvintų r. savivaldybės. D grupei tiek 2001, tiek ir 2011 m. priskirta tik viena – Ignalinos r. savivaldybė. E grupę apjungė savivaldybės, gausiausiai gyvenamas tautinių mažumų. Kai kuriose E grupei priskirtose savivaldybėse tautinės mažumos sudarė daugumą – tautinių mažumų dalis viršijo 65%. Tokios savivaldybės išskirtos į E II grupę: tai Šalčininkų r., Vilniaus r. ir Visagino savivaldybės (51 pav.). Trys šalies savivaldybės pateko į E I grupę. Jose tautinių mažumų dalis sudarė nuo 27% iki 50%: Švenčionių r., Trakų r., Zarasų r. savivaldybės (51 pav., pried.). Trakų r., Švenčionių r. vyravo lenkų tautinė mažuma, Zarasų r. – rusų tautinė mažuma.

51 pav. Savivaldybės pagal tautinių mažumų dalį¹⁷ / % / (Pagal: Lietuvos statistikos departamentas, 2001; Lietuvos statistikos departamentas, 2011).

¹⁷ Išimtis schemeje: Vilniaus ir Klaipėdos miestai. Šie miestai pagal apskaičiuotą nuokrypį nuo vidurkio turėjo būti priskirti E grupei, tačiau disertaciniame darbe laikomasi nuostatos, kad kultūrinis miestų margumas yra centriškumo požymis, todėl Vilniaus ir Kauno miestai priskirti A grupei.

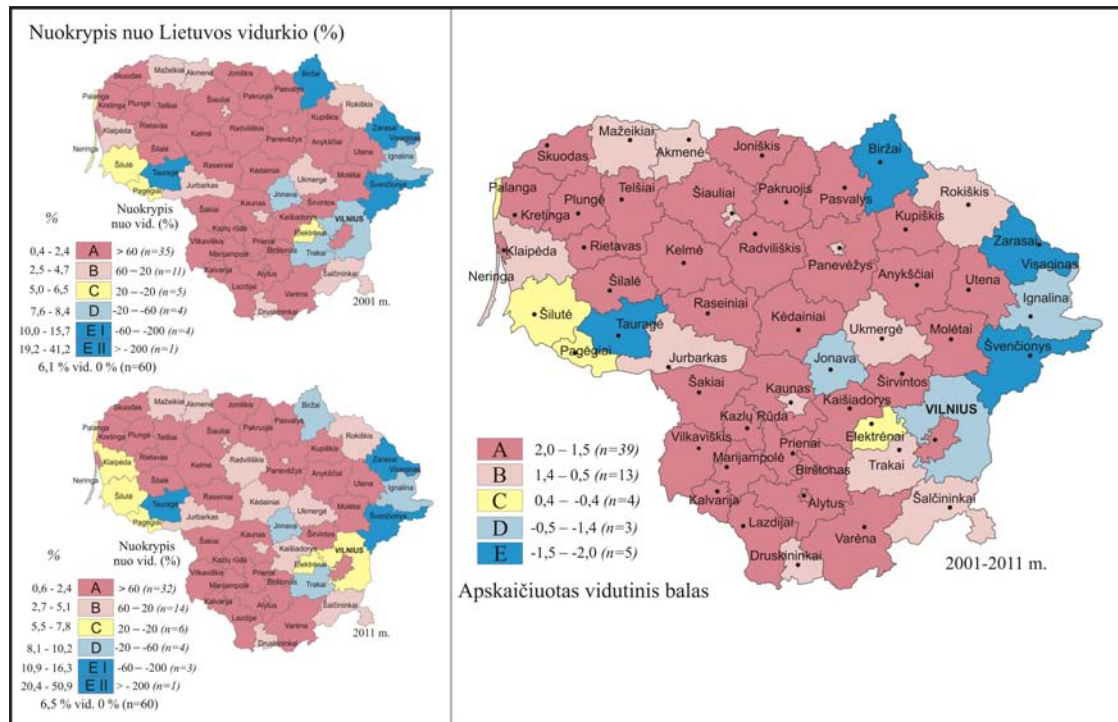
Pagal apskaičiuotą vidutinį balą vyraujančia grupe buvo A, kurią sudarė 43 savivaldybės (51 pav.). Rytų Lietuvoje buvo didžiausia tautinių mažumų dalis (Lietuvos statistikos departamentas, 2001; Lietuvos statistikos departamentas, 2011).

Religinių mažumų dalis. Religinių mažumų dalis tiek 2001 m., tiek 2011 m. surašymų duomenimis buvo panaši, atitinkamai 6,1% bei 6,5% (52 pav., pried.).

Pagal apskaičiuotą nuokrypio nuo vidurkio rodiklį dominuojanti grupė buvo A. Tai, kad šiai grupei 2001 m. buvo priskirtos 35, o 2011 m. – 32 savivaldybės rodo, kad šalyje daugumą sudaro Romos katalikų bendruomenei save priskiriantys asmenys. Be to, išimtinai A grupei priskirti Vilniaus ir Klaipėdos miestai, kuriuose religinis margumas traktuojamas kaip centriškumo veiksnys. Savivaldybėse, priskirtose A grupei, religinių mažumų dalis (išskyrus Vilniaus ir Klaipėdos miestus) neviršijo 2,4%. Į B grupę 2001 m. pateko 11, o 2011 m. – 14 savivaldybių. Artimomis šalies vidurkiui rodiklio reikšmėmis pasižymėjo 2001 m. 5, o 2011 m. – 6 savivaldybės. Jos priskirtos C grupei. Didesne nei vidutiniška religinių mažumų dalimi išsiskyrė 2001 m. 11, o 2011 m. – 10 savivaldybių. Iš jų 4 priskirtos D grupei. Į D grupę 2001 m. pateko Jonavos r., Trakų r., Vilniaus r. ir Ignalinos r., o 2011 m. – Jonavos r., Trakų r., Biržų r. ir Ignalinos r. savivaldybės. E grupei priskirtos savivaldybės, kuriose tautinių mažumų dalis didžiausia šalyje. 2001 m. į E grupę patekusiose savivaldybėse religinių mažumų dalis sudarė nuo 10% iki 42%, o 2011 m. – nuo 11% iki 51%. Visagino savivaldybė pasižymėjo didžiausia religinės mažumos dalimi, todėl sąvaldybė išskirta į E II pogrupį (52 pav.).

Pagal apskaičiuotą vidutinį balą dominuojanti grupė buvo A. Šiai grupei priskirtos 39 (62% visų savivaldybių). Antroji pagal dydį – B grupė, į kurią pateko 13 savivaldybių. C grupei priskirtos 4 sav.. Didesne nei vidutiniška šalyje religinių mažumų dalimi išsiskyrė 8 savivaldybės, iš kurių 3 (Ignalinos r., Vilniaus r., Jonavos r.) pateko į D grupę, o į E – 5 (Biržų r., Zarasų r.,

Visagino, Švenčionių r., Tauragės r.). Gausiausiai religinių mažumų galima aptikti Rytų Lietuvos regione (52 pav.).

52 pav. Savivaldybės pagal religinių mažumų dalį¹⁸ / % / (Pagal: Lietuvos statistikos departamentas, 2001; Lietuvos statistikos departamentas, 2011)

Ižanga į politinių periferinių regionų išskyrimą. Politinę teritorinę diferenciaciją formuoja daugelis veiksnių. Įtaką daro emociniai, psichologiniai, socioekonominiai ir kiti veiksniai (Kavaliauskas, Valiūnaitė, 2003, Petrusis, 2009). Tačiau, kaip pabrėžia P. Kavaliauskas bei V. Valiūnaitė (Kavaliauskas, Valiūnaitė, 2003), svarbiausiais laikytini trys veiksniai: rinkėjų gyvenama vieta ir jų tautinė sudėtis bei kandidatų teritorinė kilmė. Valdžios ir pasiturinčios visuomenės dalies atitrūkimas nuo likusių šalies gyventojų parodo „skirtingas didžiųjų miestų ir kitos periferinės šalies dalies balsavimas“ (Kavaliauskas, Valiūnaitė, 2003, p. 132). Ši antinomija atsiranda dėl skirtingo ekonominio išsivystymo, socialinės rinkėjų struktūros, politinės kultūros. Teigiama, kad priešpriešą rinkimuose formuoja pasienio ir Lietuvos vidurio teritorijos (Kavaliauskas, Valiūnaitė, 2003). Balsavimo rezultatai skiriasi ir Lietuvos

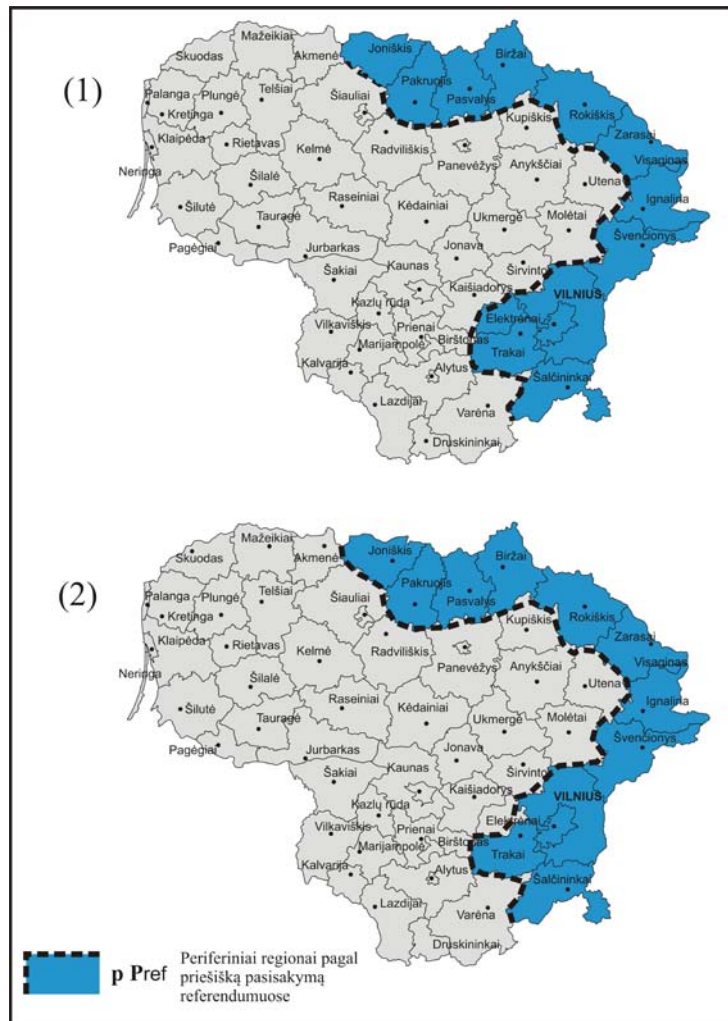
¹⁸ Kaip ir tautinių mažumų atveju: Vilniaus ir Klaipėdos miestų religinis margumas laikytas centriškumo požymiu ir šios savivaldybės priskirtos A grupei.

vietovėse, kuriose didžiąją dalį gyventojų sudaro tautinės mažumos: polonizuotame Pietryčių Lietuvos, slavizuotame Zarasų-Visagino regionuose (Kavaliauskas, Valiūnaitė, 2003). Nepasitenkinimas esama padėtimi skatina tautinės mažumas balsuoti prieš tradicinę valdžią. Priešiškumas centrinei valdžiai suprantamas kaip periferiškumo veiksnys.

Prisijungimo/atsiskyrimo prie/nuo geopolitinių blokų palaikymas referendumų metu. V. Petrulis disertaciniame darbe pateikia dviejų referendumų rezultatus (53 pav.). Referendumo rezultatai išryškino šalies gyventojų poliarizaciją stambių geopolitinių blokų – Vakarų ir Rytų – atžvilgiu. 1991 m. referendume netradicinės geopolitinės orientacijos gyventojais laikyti nepritarusieji Lietuvos Nepriklausomybei nuo TSRS; o 2003 m. m. netradicinės orientacijos gyventojų grupei priskirti asmenys, nepritarę ES narystei, traktuojant nepritarimą kaip palankumą Rusijai (Petrulis, 2009, p. 92).

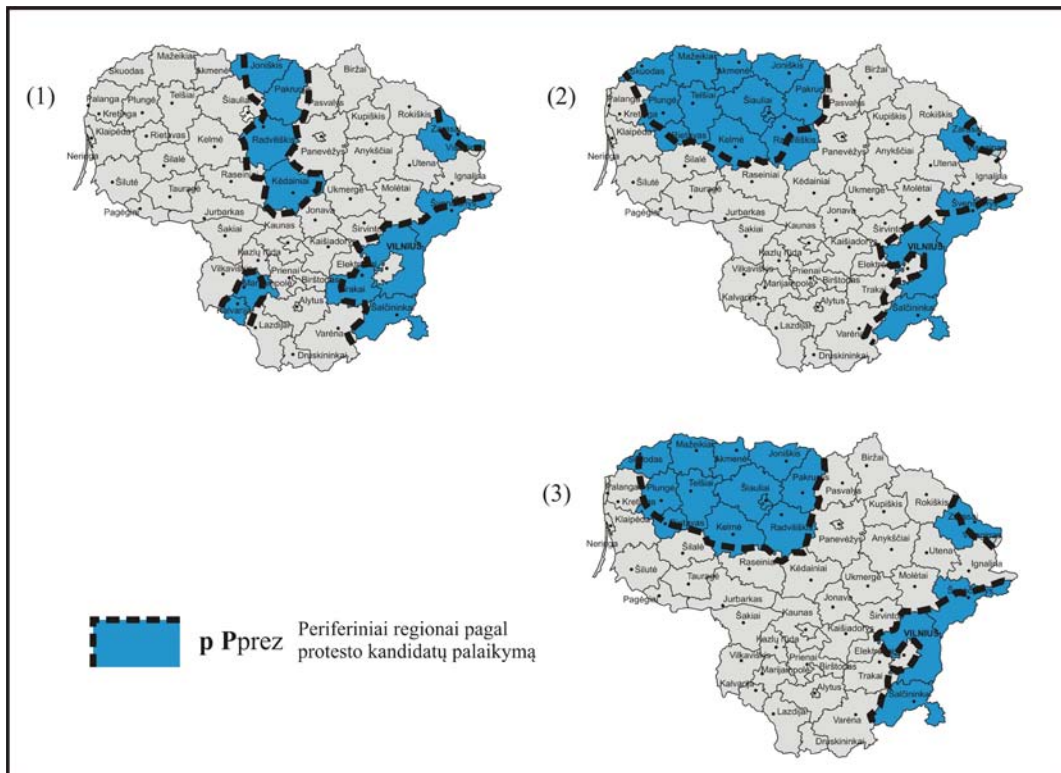
Lietuvai būdinga stabili geopolitinės orientacijos regioninė struktūra: abiejų referendumų metu „Šiaurės ir Rytų Lietuva išsiskyrė mažiausiu palankumu tradicinei geopolitiniai kryptčiai“ (53 pav.) (Petrulis, 2009, p. 93), todėl šie regionai išskirti kaip periferiniai. Darbe V. Petrulis nurodo (Petrulis, 2009, p. 94-95), jog vis tik didžiausi priešiško branduoliai yra Pietryčių Lietuva (Šalčininkų r., Vilniaus r., Švenčionių r.), Visagino-Zarasų ašis bei Pakruojo r. savivaldybė.

Protesto kandidatų palaikymas Prezidento rinkimų antro turo metu. V. Petrulio teigimu, 1993-2004 m. Prezidento rinkimuose antrajame ture buvo susiklosčiusi tradicija „kovoti dviems skirtingas visuomenės grupes atstovaujantiems kandidatams“ (Petrulis, 2009, p. 103). P. Kavaliauskas bei V. Valiūnaitė (Kavaliauskas, Valiūnaitė, 2003) yra pastebėję, kad priešprieša išryškėdavo antrojo turo metu, kuomet vienas iš kandidatų atstovavo valdantį sluoksnį, o kitas oponuodavo valdantiejiems. Tokiu atveju, rinkėjų balsavimą už vieną ar kitą kandidatą galima buvo laikyti valdžios palaikymu arba priešišku valdantiejiems (Petrulis, 2009, p. 103).

53 pav. Politiniai periferiniai regionai pagal referendumų rezultatus: (1) pagal pasisakymą prieš Lietuvos nepriklausomybę 1991 m. referendume; (2) pagal nepritarimą Lietuvos narystei ES 2003 m. referendume (Remiantis: Petrulis, 2009, p. 94)

Pateikiami trijų (1997, 2002, 2004 m.) rinkimų rezultatai, kuriuose protesto kandidatai skiriasi, o tradiciniam elektoratui visų rinkimų antrojo turo metu atstovavo V. Adamkus (54 pav.). Analizuojamų rinkimų metu protestiniu, taigi periferiniu, laikytas Rytų Lietuvos regionas. Taip pat protesto kandidatus buvo linkę palaikyti Šiaurės Lietuvos regiono gyventojai (ypač 2002 bei 2004 m. rinkimuose). 1997 m. rinkimų metų protesto kandidatą (A. Paulauską) palaikė Marijampolės ir Kalvarijų savivaldybių gyventojai (54 pav.). Minėti regionai, atiduodami balsą už protesto kandidatus, išreiškė nepasitenkinimą nusistovėjusia tvarka, valdžia ir bendrame šalies kontekste išsiskyrė kaip periferijos.

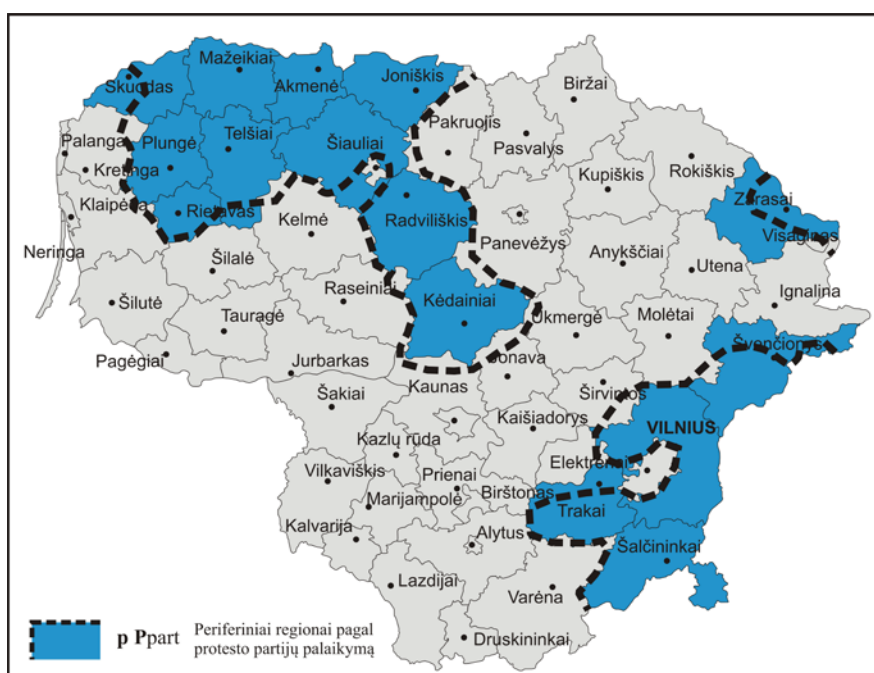

54 pav. Politiniai periferiniai regionai pagal protesto kandidato palaikymą per Prezidento rinkimų antrą turą: (1) pagal A. Paulausko palaikymą 1997 m. Prezidento rinkimuose; (2) pagal R. Pakso palaikymą 2002 m. Prezidento rinkimuose; (3) pagal K. Prunskienės palaikymą 2004 m. Prezidento rinkimuose (Remiantis: Petrulis, 2009, p. 106, 110-111)

V. Petrulis kelia hipotezę (Petrulis, 2009, p. 116), kad „elektorato struktūros pagrindinės savybės gali būti veikiamos socialinių-ekonominių veiksnių (užimtumo, išsilavinimo, pragyvenimo šaltinio ir pan.)“. Tokią hipotezę autorius norėjo pagrįsti pateikdamas keletą pavyzdžių. Sugretinęs 2001 m. metų Surašymo duomenis su rinkimų rezultatais, V. Petrulis išvelgė, jog protesto arealai atitiko su didžiausia bedarbių dalimi išsiskiriančiu arealu Pietryčių Lietuvoje, Akmenės ir Šiaulių r. seniūnijomis, kurios buvo priskirtos Šiaurės Lietuvos protestiniam regionui. Taip pat, autoriaus teigimu (Petrulis, 2009, p. 115): „protestiško Žemaitijos elektorinio regiono seniūnijos 2001 m. ryškiai išsiskyrė didžiausia šalyje gyventojų dalimi, kurios pagrindinis pragyvenimo šaltinis yra pašalpos; (...) didžiausia gyventojų dalis su viduriniu ir pagrindiniu išsilavinimu (bendrai) – protestinio Pietryčių Lietuvos regiono seniūnijose“. Nepaisant pateiktos hipotezės, autorius pastebėjo, kad tikslesnei koreliacijai pateikti reikalingi detalesni tyrimai.

Protesto partijų palaikymas Seimo rinkimuose. Trečiojoje kartoschemoje (55 pav.) pateikiamas tik vienerių metų – 2004 m. – rinkimų situacija, kadangi partinė sistema, buvusi iki 2000-ųjų metų, V. Petrulio (Petrulis, 2009, 119 p.) teigimu, nelabai atspindėjo tradicinio ir protesto rinkėjų pasidalinimą.

Tyrimai (Ramonaitė, 2007, p. 74-101; Petrulis, 2009, p. 119) rodo, jog protesto partijas linkę palaikyti nusivylę gyventojai. Be to, daugeliu atvejų rinkėjai priskirtini skurdžiausiam, mažiausiai išsilavinusiam sluoksniui. Taip pat nemaža dalis protesto partijų palaikytojų pritarė teiginiui, kad geriau buvo gyventi sovietmečiu. Tuo tarpu sociologiniai tyrimai (Ramonaitė, 2007, p. 74-101) išryškino ir priešingą antinomiją (šiuo atveju suvokiamą kaip centrą): pasiturintys gyventojai palankesni tradicinėms partijoms (ypač LiCS, TS). Be to, pasiturinti ir išsilavinusi visuomenės dalis negatyviai priėmė teiginį apie geresnį gyvenimą sovietmečiu.

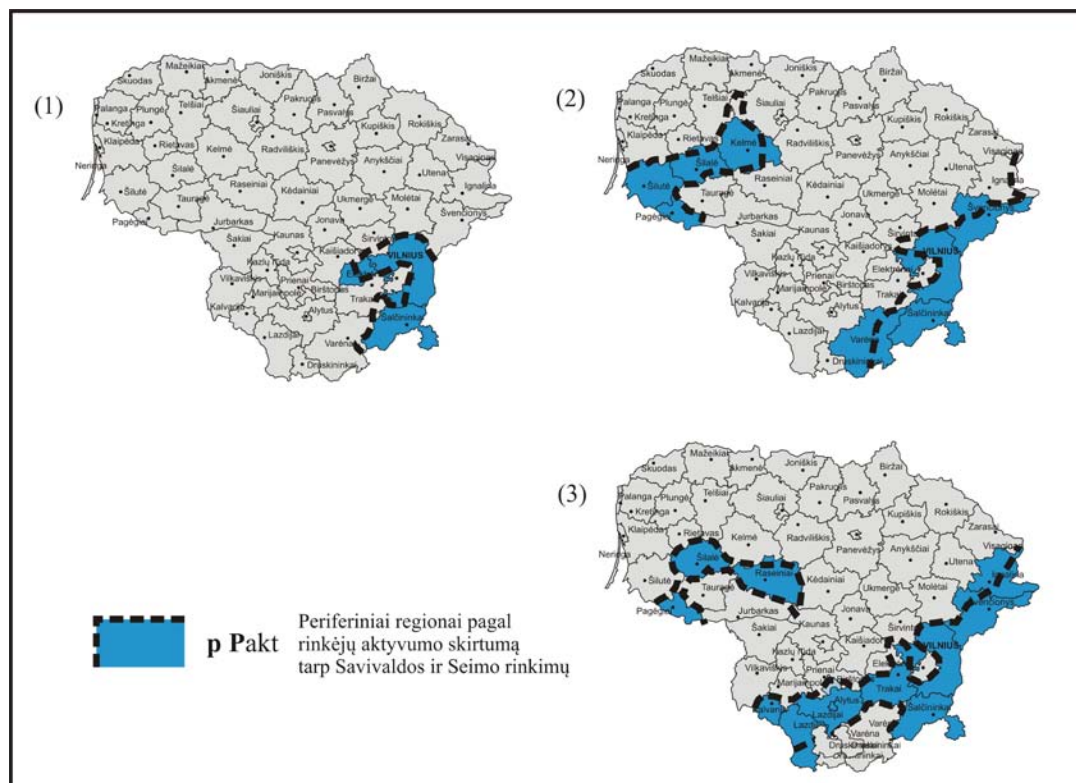
55 pav. Politiniai periferiniai regionai pagal protesto partijų¹⁹ (LLRA, DP, R. Pakso k-jos ir VNDS) palaikymą per 2004 m. Seimo rinkimus (Remiantis: Petrulis, 2009, p. 118)

Periferiniai regionai, išskirti bendrai pagal protesto partijų palaikymą 2004 m. Seimo rinkimuose, buvo Šiaurės, Vidurio, Rytų Lietuvoje (55 pav.).

¹⁹ Protesto partijomis laikytinos: Lietuvos lenkų rinkimų akcija (LLRA), Darbo partija (DP), R. Pakso koalicija (arba Tvarka ir teisingumas (TT) bei Valstiečių ir naujosios demokratijos partija (VNDS) (Petrulis, 2009, p. 120).

Reikėtų pastebėti, jog išskirtuose regionuose dominavo skirtingos protesto partijos. Rytų Lietuvos regione (apjungiančiame Vilniaus r., Šalčininkų r., Trakų r., Švenčionių r.) aiškiai dominavo LLRA (Petruelis, 2009, p. 123). Labiausiai iš protesto partijų buvo palaikoma R. Pakso koalicija Žemaitijoje (Tvarka ir teisingumas) (Petruelis, 2009, p. 124). Vidurio Lietuvoje, išskirtinai Kėdainių r., stipriausiai iš protestinių partijų buvo palaikoma Darbo partija (Petruelis, 2009, p. 123). Valstiečių partija buvo palaikoma „plotuose, apimančiuose pagrindinių elektorinių regionų sankirtas – vakarinėje Lietuvoje (...), šiaurinėje šalies juostoje (...), bei rytinėje Lietuvoje“ (Petruelis, 2009, p. 127).

Rinkėjų aktyvumo skirtumas tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų. Pabrėžtina, jog vis tik bendras šalies rinkėjų aktyvumo skirtumas tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų nagrinėjamu periodu buvo neigiamas (Petruelis, 2009, p. 222-223).

56 pav. Politiniai periferiniai regionai pagal rinkėjų aktyvumo skirtumą: (1) tarp 1997 m. Savivaldos ir 1996 m. Seimo rinkimų; (2) tarp 2000 m. Savivaldos ir 2000 m. Seimo rinkimų; (3) tarp 2007 m. Savivaldos ir 2004 m. Seimo rinkimų (Remiantis V. Petriū (Petruelis, 2009), p. 222-223)

Nagrinėdamas aktyvumo skirtumus tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų, V. Petrulis priėjo išvados, jog skirtumas tarp minėtų rinkimų „1996-2007 m. laikotarpiu turėjo santykinai stabilią teritorinę struktūrą“ (Petrulis, 2009, p. 218). Didžiausiu aktyvumo skirtumu tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų pasižymėjo didžiųjų miestų savivaldybės, kuriose aktyvumas buvo ženkliai didesnis per Seimo rinkimus. Tuo tarpu vietos savivaldos rinkimuose nagrinėjamu periodu itin aktyviai dalyvavo Rytų Lietuvos regiono gyventojai (Petrulis, 2009, p. 222-223). Traktuojant, jog aktyvesnis dalyvavimas Savivaldos rinkimuose lyginant su Seimo rinkimais, laikomas periferiniu reiškiniu, Rytų Lietuvos regionas išskirtas kaip periferinis. Teigiama (Lipset, Rokkam, 1967; Rokkan, 1970), jog pasyvumas centrinės valdžios rinkimuose „etnokultūrinėje valstybės periferijoje yra klasikinis branduolio-periferijos elektorinis požymis“ (Petrulis, 2009, p. 220). Todėl, per vietos savivaldos rinkimus šio regiono gyventojai buvo aktyvūs, o per centro valdžios rinkimus – pasyvūs.

Sugretinus Savivaldos ir Seimo rinkimų aktyvumo rezultatus, Vakarų bei Rytų Lietuvos regionai išskirti kaip periferiniai, pasižymėję aktyvesniu rinkėjų dalyvavimu Savivaldos rinkimuose. (56 pav.).

Miesto-kaimo antinomija rinkimų rezultatuose. V. Petrulio disertacijoje teigiama (Petrulis, 2009, p. 243), kad Lietuva rinkimų rezultatų skirtumu miesto-kaimo pjūvyje panaši į kaimynines Centrinės ir Rytų Europos valstybes, kurių tyrėjai (Petrov, Tikov, 2001; Zaricki, 2002) taip pat akcentuoja ypatingai ryškius skirtumus tarp miesto ir kaimo rinkėjų.

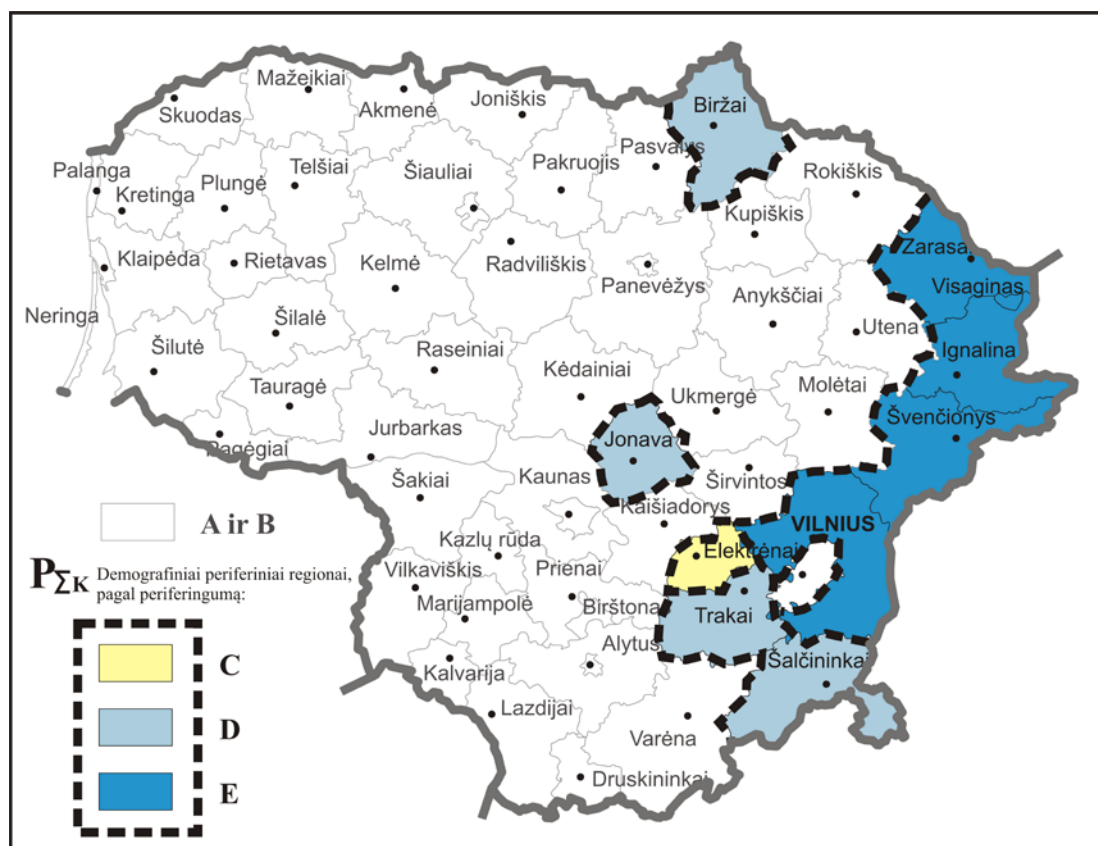
Atlikęs rinkimų rezultatų analizę, V. Petrulis pastebėjo, kad rezultatais išsiskiria savivaldos miestai, kaimas bei savivaldybių centrai (Petrulis, 2009, p. 244). V. Adamkui per Prezidento rinkimus, o per Seimo rinkimus – Tėvynės sąjungai ir liberalams didesnę palaikymą išreiškė savivaldos miestai nei kaimo teritorijos. Autorius nurodė, jog buvo matoma aiški poliarizacija tarp miesto ir kaimo Prezidento rinkimų metu. Didesnis priešiškus valdžiai reiškesi kaimo

nei miesto savivaldybėse, tokiu atveju pastebėta tendencija, kad kaimiškos (rajonų) vietovės mažiau palaikė V. Adamkų (Petruelis, 2009). Poliarizacija miesto-kaimo pjūvyje išryškėjo ir pagal aktyvumo lygį: miesto gyventojai Prezidento rinkimuose buvo aktyvesni nei kaimo gyventojai. Seimo rinkimų rezultatai parodė, jog miesto-kaimo pjūvyje Tėvynės Sąjungos palaikymo skirtumai priminė V. Adamkaus palaikymo skirtumus. Tuo tarpu liberalai laikytini santykinai miestieškiausia politine jėga (Petruelis, 2009). „V. Adamkaus ir dešiniojo elektorato raiškos sutapimas tiek rinkiminiais arealais, tiek miesto-kaimo pjūvyje patvirtina šių elektoratų didelį bendrumo laipsnį“ (Petruelis, 2009, p. 250).

Kaimo vietovėse per Prezidento rinkimus aiškiai išsiskyrė balsavimas už protesto kandidatus, oponuojančius V. Adamkui, o Seimo rinkimuose kaimo gyventojai palaikė krikščionių demokratų, valstiečių bei Darbo partijas. Kaimiškose vietovėse daugiau nei 50 % rinkėjų palaikydavo protesto kandidatus per Prezidento rinkimus (Petruelis, 2009). Kaimiškose seniūnijose didžiausią balsų dalį surinkdavo Lietuvos krikščionių demokratų partija, todėl šią partiją galima laikyti santykinai kaimiška. V. Petruelio teigimu (Petruelis, 2009, p. 252), santykinai kaimiškomis galima laikyti ir Valstiečių bei Darbo partijas. Tuo tarpu savivaldybių centrų gyventojai palaikė tradicinius kairiuosius bei R. Pakso koaliciją (Petruelis, 2009).

3.1.10. Kultūriniai periferiniai regionai

Kultūriniai periferiniai regionai išskirti pagal tautinių ir religinių mažumų dalies rodiklius. Kultūriniai periferiniai regionai susikoncentravę Rytų Lietuvoje (57 pav.). Didžiausia tautinių ir religinių mažumų dalis gyvena Zarasų r., Visagino, Ignalinos r., Švenčionių r., Vilniaus rajono savivaldybėse. Mažesnio periferiškumo regionui priskirtos Trakų r., Šalčininkų r. bei Elektrėnų savivaldybės. Taip pat, kaip periferijos išskirtos ir kelios pavienės savivaldybės, nesudarančios aiškesnio regiono: Biržų r. bei Jonavos r..

57 pav. Kultūriniai periferiniai regionai

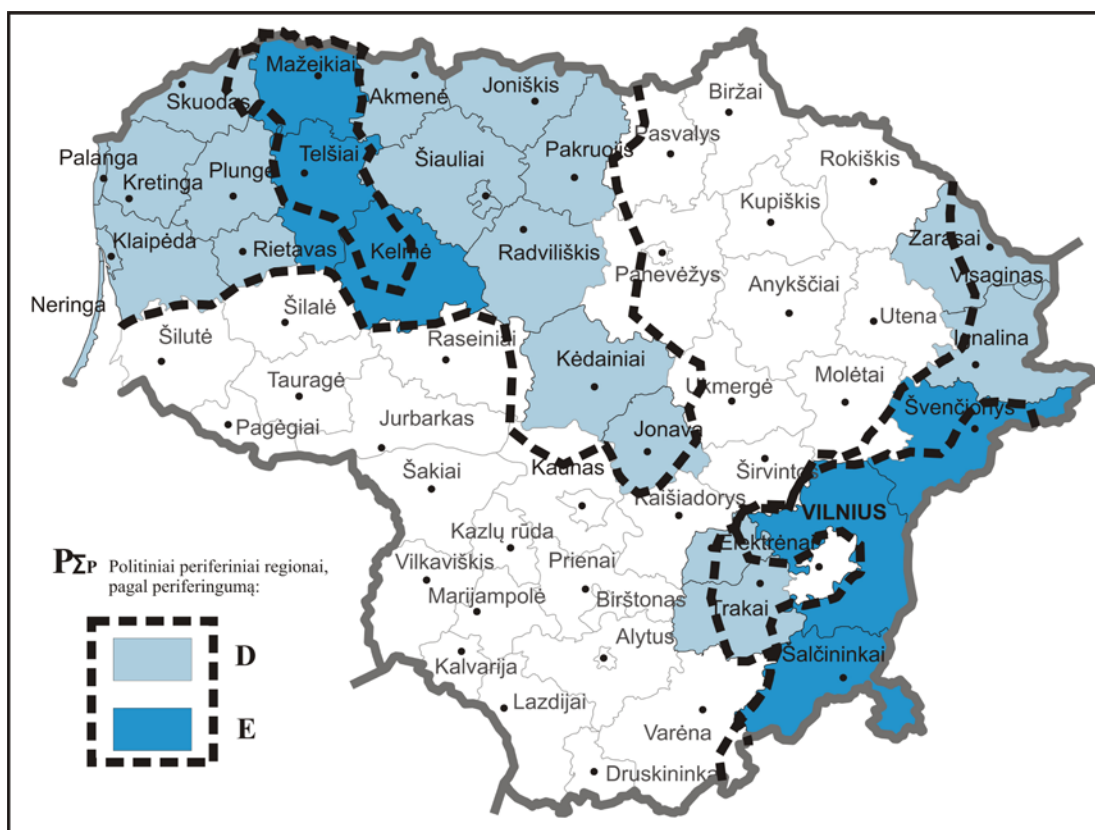
3.1.11. Politiniai periferiniai regionai

Politiniai periferiniai regionai šiame disertaciniame darbe buvo išskirti remiantis V. Petrulio „2004 m. Lietuvos politinio rajonavimo schema“ (Petrulis, 2009, p. 264) (58 pav.). Autoriaus teigimu, politinį rajonavimą tikslingiausia buvo atlikti remiantis naujausiais (atliekant autoriui tiriamąjį darbą) rinkimų rezultatais, kadangi šie rezultatai jau pasižymėjo aiškiau nusistovėjusia elektorato struktūra (Petrulis, 2009, p. 257).

Šioje disertacijoje periferiniais regionais įvardijami teritoriniai dariniai, kurie V. Petrulio disertacijoje išskirti kaip protesto elektorato rajonai: Kėdainių, Suvalkijos, Žemaitijos ir Pietryčių Lietuvos (Petrulis, 2009, p. 258) (58 pav.). Šių rajonų gyventojai labiau palaikė protesto kandidatus Prezidento rinkimų metu bei protesto (populistine) partijas Seimo rinkimų metu.

V. Petrulis išskirtuose protesto elektoriniuose rajonuose išryškino šerdis (branduolius), t.y. rajonus, kuriuose daugumą (virš 2/3) aktyvių rinkėjų sudarė būtent protestinis elektoratas (Petrulis, 2009, p. 264, 266) (58 pav.). Daugiau

nei du kartus protesto elektoratas lenkia tradicinį Rytų Lietuvos regione. Rytų Lietuvos periferinio regiono didžiąją dalį užima protesto elektoratu išsiskiriantys arealai. Daugiau nei 2/3 visų rinkėjų balsų surinko protesto kandidatas ir Mažeikių, Telšių, Kelmės rajonų seniūnijose, kurios apjungiamos į Žemaitijos rajono protesto elektorato branduolį. V. Petrulio teigimu (Petrulis, 2009, p. 267): „elektorinių regionų šerdis galima laikyti pagrindine atskirus rinkiminius rajonus formuojančia jėga“; tokiu atveju tiek Rytų Lietuvos tiek Žemaitijos rajonų branduoliai darė įtaką ir aplinkiniams rajonams, kuriuose protesto kandidatų bei partijų palaikytojai santykinai nežymiai lenkė tradicinės valdžios rinkėjus.

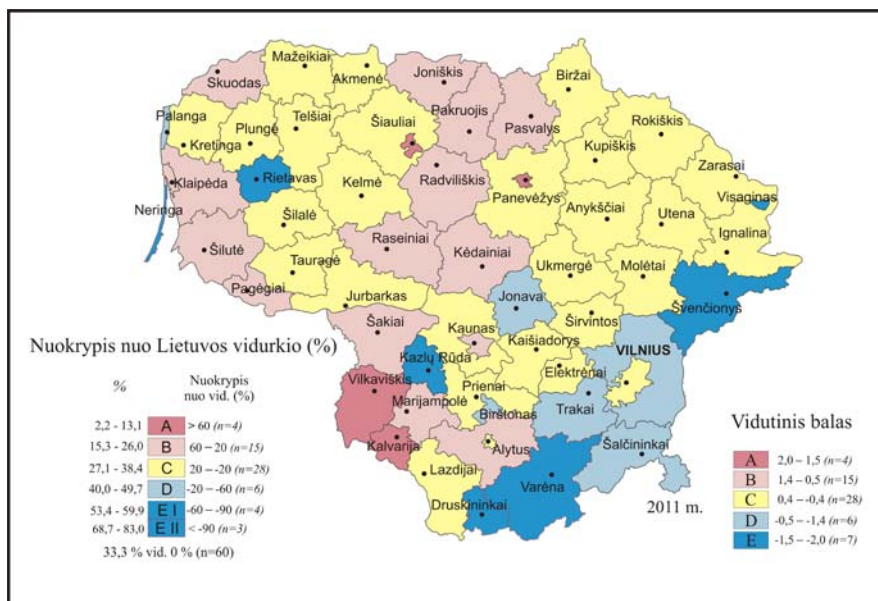

58 pav. Politiniai periferiniai regionai (Remiantis: Petrulis, 2009, p. 264).

Apibendrinamas disertacijos rezultatus, V. Petrulis pateikė prielaidą, kad galima išvelgti tarpusavio ryšį tarp etnokultūrinių ir elektorinių regionų (Petrulis, 2009, p. 268). Tai galima pastebėti sugretinant šio autoriaus nustatytus politinius periferinius (protestinius) regionus bei šios disertacijos autorės išskirtus kultūrinius periferinius regionus. Aiškiai matoma paralelė tarp politinių ir kultūrinių periferinių regionų Rytų Lietuvoje.

3.1.12. Savivaldybių klasifikacija pagal gamtinius rodiklius

Miškingumas. Bendras šalies miškingumas 2011 m. siekė 33,3 % (59 pav., pried). Didžiausia dalis savivaldybių – 28 pasižymėjo artimu šalies vidurkiui miškingumu ir priskirtos C grupei. 15 savivaldybių pagal nuokrypį nuo vidurkio priskirtos B grupei, o mažiausiu miškingumu pasižymėjo intensyvaus žemės ūkio teritorijos: Vilkaviškio r. bei Kalvarijos savivaldybės. Taip pat mažu miškingumu išsiskyrė Šiaulių bei Panevėžio miestai. Šios keturios savivaldybės priskirtos A grupei (59 pav.). Didesniu nei vidutiniu miškingumu išsiskyrė 13 savivaldybių, iš kurių 6 priskirtos D grupei, o E grupei – 7 savivaldybės. Trys E grupei priskirtos savivaldybės (Neringos, Druskininkų, Varėnos r.) pasižymėjo išskirtinai dideliu miškingumu, todėl išskirtos į atskirą E II grupę. Tai prasto žemės ūkio naudmenų derlingumo teritorijos (59 pav.).

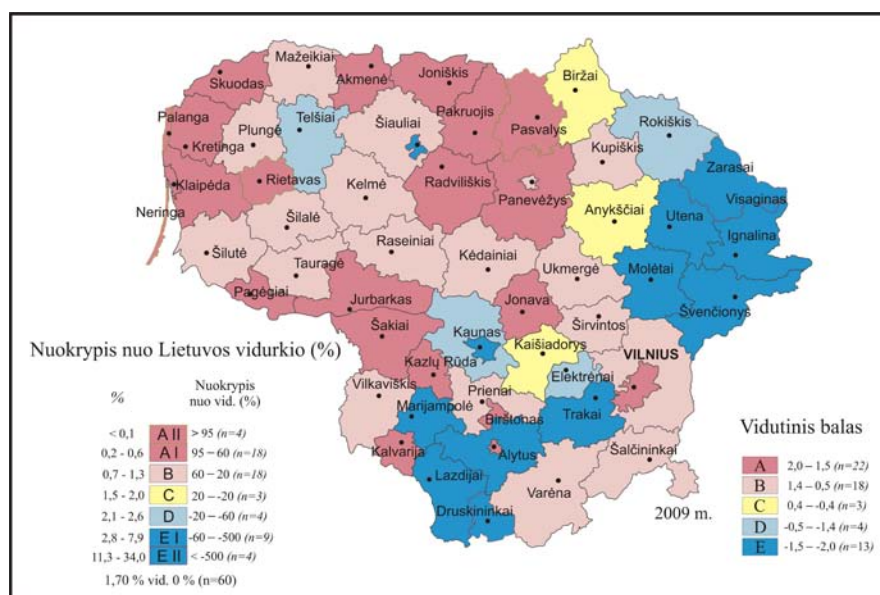

59 pav. Savivaldybės pagal miškingumą / % / (Pagal: Rodiklių duomenų bazę, 2013).

Rytų ir Pietryčių Lietuvos regionai išsiskyrė itin dideliu miškingumu – kai kur daugiau nei 50% savivaldybės ploto buvo padengta mišku. Tuo tarpu mažiausias miškingumas Pietvakarių, Vidurio bei Vakarų Lietuvoje.

Ežeringumas. Ežerai Lietuvoje užima 1,70% teritorijos (60 pav.). Pagal nuokrypį nuo šalies vidurkio, dominuoja grupė A. Šiai grupei priskirtos 22 savivaldybės, iš kurių keturiose ežeruošumas nesiekia ir 0,1%. Todėl Rietavo,

Pasvalio r., Neringos bei Palangos m. savivaldybės išskirtos į A II grupę. B grupei priskirtos 18 savivaldybių, o C – vos 3 (Biržų r., Anykščių r. bei Kaišiadorių r.). Didesniu nei vidutiniu ežeruoatumu pasižymėjo 17 savivaldybių, iš kurių 4 (Kauno r., Telšių r., Rokiškio r. bei Elektrėnų) pateko į D grupę, o 13 į E (60 pav). E grupėje išsidėsčiusių savivaldybių ežerų užimamas teritorijos dydis ganėtinai skiriasi, todėl E grupė buvo suskaidyta į du pogrupius. E I pogrupiui priskirtos 9 savivaldybės: Trakų r., Švenčionių r., Alytaus r., Marijampolės, Utenos r., Kauno m., Lazdijų r., Ignalinos r. bei Molėtų r.. Į A II grupę pateko trys nedidelio ploto savivaldybės, turinčios savo teritorijoje didelius vandens telkinius – Šiaulių m., Visagino bei Druskininkų bei viena itin ežeringa – Zarasų rajono savivaldybė.

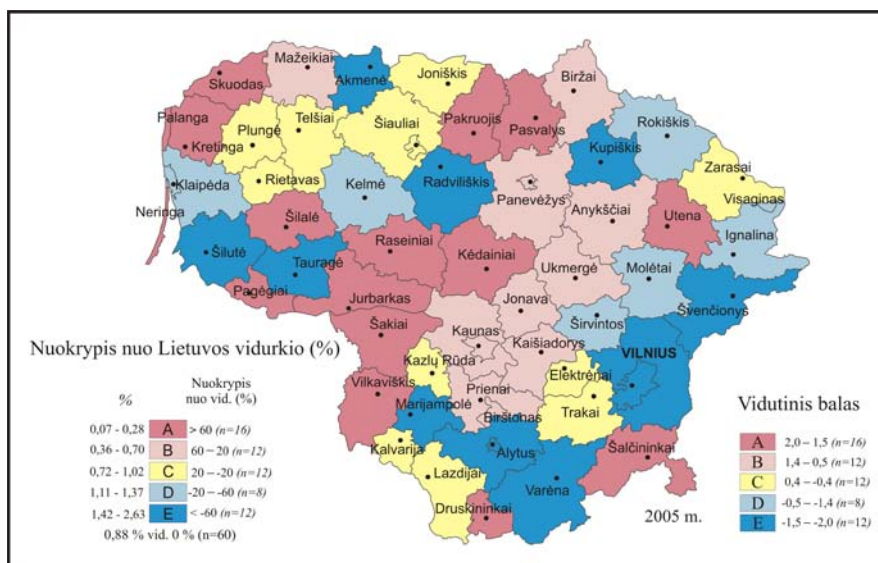

60 pav. Savivaldybės pagal ežeringumą / % / (Pagal: Nacionalinė žemės tarnyba..., 2009).

Didžioji dauguma ežerų susitelkusi Šiaurės rytų bei Pietų Lietuvoje. Zarasų r. savivaldybėje ežerai dengia beveik 12% teritorijos (Pried.). Vis tik didelė Lietuvos teritorija pasižymi mažu ežeruoatumu. Daugelyje savivaldybių (30-tyje iš 60) ežerai užima mažiau nei 1% teritorijos.

Pelkėtumas. Pelkės Lietuvoje užima 0,88% šalies teritorijos (Lietuvos geologijos..., 2005). Pagal nuokrypį nuo vidurkio, artimomis šalies vidurkiui reikšmėmis pasižymėjo ir C grupei buvo priskirtos 12 savivaldybių (61 pav.). Mažesniu nei vidutiniu pelkėtumu išsiskyrė 28 savivaldybės, iš kurių 12

priskirtos B, o 16 A grupei. Į D grupę pateko 8, o į E – 12 savivaldybių. Į E grupę patekusiose savivaldybėse pelkės dengė iki 2,63% teritorijos (61 pav., pried.).

61 pav. Savivaldybės pagal pelkėtumą / % / (Pagal: Lietuvos geologijos..., 2005).

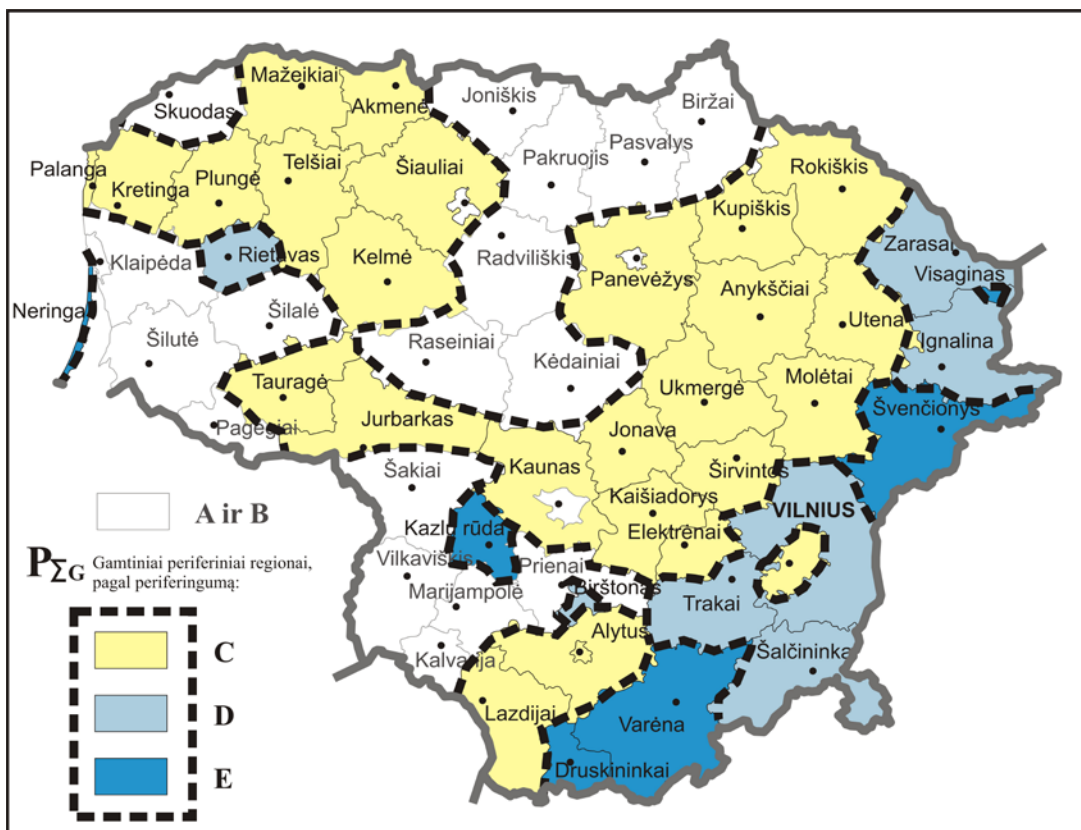
Didesniu pelkėtumu išsiskyrė Vakarų, Pietų bei Rytų Lietuvos regionai. Vakarų Lietuvoje didžiausias pelkėtumas užfiksuotas Šilutės r., Tauragės r., Kelmės r., Klaipėdos r. savivaldybėse. Šiame regione yra Rupkalvių, Artosios, Aukštumalos, Laukesos pelkės. Pietų Lietuvoje pelkėtumu išsiskyrė Varėnos r. ir Alytaus r. sav.. Čia telkšo Žuvinto pelkė ir Čepkelių raistas. Šiaurės Lietuvoje pelkingos Akmenės r., Kupiškio r., Rokiškio r. savivaldybės. Šiame regione iš didesnių šalies pelkių yra Kamanų, Šepetos pelkės. Vidurio Lietuvos regione didžiausias pelkėtumas Radviliškio r. bei Marijampolės savivaldybėse. Šiose savivaldybėse telkšo Paviršulio tyruelis, Amalvos palios pelkės. Rytų Lietuvos regione didesne ar mažesne pelkių gausa pasižymi visos savivaldybės (61 pav.). Šiame regione iš didžiųjų Lietuvos pelkių galima paminėti Didįjį tyruelį, Baltąją Vokę, Alionių pelkę.

3.1.13. Gamtiniai periferiniai regionai

Gamtiniai periferiniai regionai išskirti įvertinus, kokią savivaldybės dalį (procentais) užima santykinai natūralios teritorijos. Skiriant gamtinius periferinius regionus taip pat atsižvelgta į Baltijos jūros bei Kuršių marių

daromą įtaką kai kurioms Vakarų Lietuvos savivaldybėms (Palangos m., Klaipėdos r., Šilutės r.).

Didžiausiu natūralumu išsiskyrė Rytų Lietuva (62 pav.). Švenčionių r., Varėnos r., Visaginas bei Druskininkai išsiskyrė kaip itin natūralios savivaldybės ir pagal periferiškumą priskirtos E grupei. Taip pat šiai grupei priskirtos ir Neringos bei Kazlų Rūdos savivaldybės. Miškingesnės, ežeringesnės už kitas Lietuvos savivaldybes buvo ir Zarasų r., Ignalinos r., Vilniaus r., Trakų r. Šalčininkų r., Birštono bei Rietavo savivaldybės, todėl, vertinant pagal periferiškumą, priskirtos D grupei. Į E ir D periferinius regionus pateko rekreacinį potencialą turinčios savivaldybės. Mažesnio periferiškumo regionas, įvardintas C grupe, užima didelę šalies teritoriją, apjungdamas trečdalį šalies savivaldybių (62 pav.).

62 pav. Gamtiniai periferiniai regionai (pagal santykinę teritorijos natūralumą)

Vilniaus miestas iš kitų šalies miestų išsiskyrė didžiausiu natūralumu: 36% sostinės teritorijos įvardinta kaip santykinai natūrali. Vilniaus ribose yra nemažai ežerų, tačiau didžiausią procentą vertinant natūralumą sudaro miškai, kurie užima 34% sostinės teritorijos. Šiaulių bei Kauno miestai pasižymi

didelių vandens telkinių išsidėstymu miestų teritorijose, tačiau tyrimas parodė, kad, nustatant teritorijos natūralumą, vandens telkiniai šiuose miestuose didesnės įtakos nedaro.

Mažiausiu natūralumu išsiskyrė Vidurio bei Pietvakarių Lietuvos savivaldybės. Šiose savivaldybėse mažesnis ežeringumas, mažesnis nei vidutiniškas miškingumas. Vidurio Lietuvos savivaldybės pasižymi geresne dirvožemio kokybe, todėl šiame regione vykdoma intensyvi ūkinė veikla.

3.2. Periferizacijos tendencijos Lietuvos savivaldybėse

3.2.1. Demografinė periferizacija

Demografinė periferizacija vyksta visos Lietuvos mastu. Bendrą Lietuvos periferizaciją rodo neigiama vidutinių demografinių rodiklių (gyventojų tankumo, natūralios kaitos, neto migracijos, pensinio amžiaus gyventojų-vaikų santykio) reikšmių kaita.

Periferizacija nevienodai intensyviai vyksta savivaldybėse – skiriasi kiekybine ir kokybine prasme. Savivaldybės skiriasi pagal periferizaciją lemiančių veiksnių pobūdį: vienos intensyviai vykstanti emigracija sąlygoja žemą neto migracijos rodiklio reikšmę, kitose mažas gimstamumas sąlygoja teritorijos periferizaciją pagal natūralios kaitos rodiklį, atitinkamai – pensinio amžiaus gyventojų dalies didėjimą. Savivaldybės skiriasi ir pagal kiekybinę periferizacijos išraišką. Kiekybinė išraiška parodo periferizacijos spartumą (išsami demografinių rodiklių analizė pateikiama 3.1.3. skyriuje).

Pagal demografines tendencijas Lietuvos teritorija suskirstyta į tris grupes: santykinio stabilumo / centralizacijos, mažo intensyvumo periferizacijos bei didelio intensyvumo periferizacijos (63 pav.). Santykinio stabilumo / centralizacijos savivaldybių grupė apjungia teritorijas, kuriose nagrinėjamu periodu vyko teigiama arba bendrame Lietuvos kontekste nežymi, rodiklių reikšmių neigiama kaita. Vilniaus, Kauno, Klaipėdos miestai ir jų rajonai išlaikė stipriausią demografinį potencialą. Sąlyginai stabilus pokytis vyko ir Vilniaus-Kauno įtakos erdvėje esančiose savivaldybėse (Trakų r.,

Elektrėnų, Kaišiadorių r. ir kt.). Taip pat demografinis stabilumas išsilaikė Mažeikių, Telšių, Kretingos rajonų savivaldybėse.

63 pav. Santykinės demografinės periferizacijos tendencijos

Kadangi šio darbo tyrimo objektas yra Lietuvos periferiniai regionai, detaliau analizuojamos savivaldybės, priskirtos vykstančios periferizacijos teritorijoms (63 pav.).

Didelio intensyvumo periferizacija vyko Lazdijų, Varėnos, Anykščių, Molėtų, Zarasų, Ignalinos ir Švenčionių rajonų savivaldybėse. Šios savivaldybės pagal demografinius rodiklius nagrinėjamu periodu išsiskyrė prasčiausiomis rodiklių reikšmėmis, kurios ir toliau kito neigiama linkme. Minėtose savivaldybėse buvo mažas gyventojų tankumas, mirtingumas stipriai lenkė gimstamumą, vyko spartus gyventojų senėjimas. Emigracija iš minėtų savivaldybių vyko Anykščių, Molėtų, Varėnos ir Zarasų rajonuose. Lazdijų, Ignalinos ir Švenčionių r. savivaldybėse, tikėtina, emigracijos proceso stabilumą lėmė senyvo amžiaus gyventojų vyravimas, kurie nėra nelinkę keisti gyvenamos vietos.

Mažo intensyvumo periferizacija vyko beveik visoje Lietuvoje, išskyrus teritorijas aplink tris didžiuosius šalies miestus, o taip pat Druskininkų, Marijampolės, Mažeikių r. bei Telšių r. savivaldybes (63 pav.).

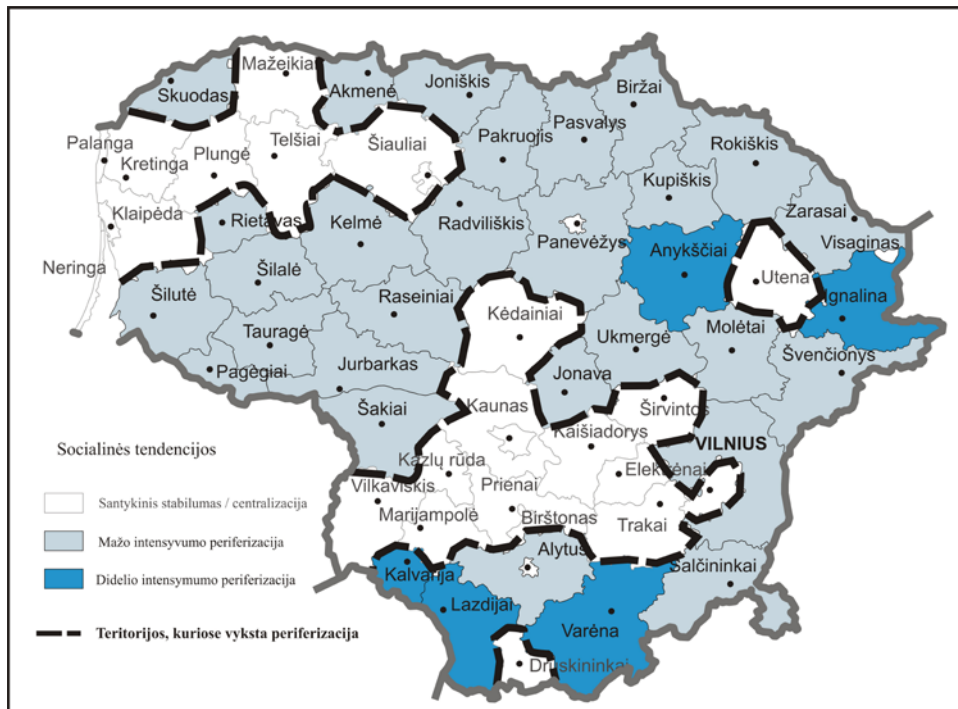
Demografinės periferizacijos procesai savivaldybėse skirtingi. Akmenės, Biržų, Jonavos, Joniškio, Kelmės, Pakruojo, Pasvalio, Radviliškio, Pagėgių, Rietavo, Skuodo, Šiaulių, Šilutės, Ukmergės, Vilkaviškio rajonų, Alytaus miesto bei Visagino ir Pagėgių savivaldybėse po 2000 metų išaugo emigracijos mastai, o tai lėmė neto migracijos rodiklio kritimą ir šių savivaldybių periferizaciją. Didžiausiu neto migracijos rodiklio šuoliu žemyn po 2000-ųjų išsiskyrė Akmenės r., Alytaus m., Jonavos r., Joniškio r., Pakruojo r., Rietavo, Skuodo r., Šiaulių r., Šilalės r. bei Šilutės r. savivaldybės, kuriose neto migracijos rodiklis sumažėjo 20 ir daugiau promilės dalių. Tačiau didžiausia emigracija vyko iš Visagino – nuo 1996 m. šios savivaldybės neto migracijos rodiklis sumažėjo beveik 40 promilės dalių. Natūralios kaitos rodiklio reikšmės prastėjo beveik visose išskirtose vykstančios periferizacijos savivaldybėse, tačiau intensyvesniu natūralios kaitos rodiklio prastėjimu nagrinėjamu periodu išsiskyrė Kupiškio, Pasvalio, Rokiškio, Širvintų bei Utenos rajonų savivaldybės. Biržų, Joniškio, Jurbarko, Pakruojo, Šakių, Ukmergės rajonų bei Pagėgių ir Kalvarijų savivaldybės pagal natūralios kaitos rodiklį išsiskyrė mažiausiomis ir analizei pasirinktu laikotarpiu vis mažėjančiomis rodiklio reikšmėmis. Gyventojų tankumas nuolat mažėja visoje šalyje, tačiau nuo 1992 m. didžiausi gyventojų tankumo pokyčiai įvyko didžiuosiuose miestuose – Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių bei Panevėžio. Vilniuje gyventojų tankumas per dvidešimt metų sumažėjo 1,5 karto, Šiauliuose ir Alytuje – 1,6 karto, Kaune ir Klaipėdoje – 1,8 karto, o Panevėžyje net 2,2 karto.

Nagrinėta demografinių rodiklių kaita rodo, kad Lietuvos teritorijos periferizacijai didžiausią įtaką darė emigracija ir mažas gimstamumas, o tai atitinkamai sąlygojo mažėjančią gyventojų tankumą bei visuomenės senėjimą.

3.2.2. Socialinė periferizacija

Nustatyti socialinės periferizacijos tendencijas ganėtinai sudėtinga, kadangi socialinių rodiklių reikšmės, sąlygojančios savivaldybės priskyrimą pagal nuokrypį nuo vidurkio (3.1. skyrius) vienai ar kitai grupei, yra laike nenuosekliai kaičios. Tačiau nepaisant minėto fakto, apibendrinant socialinių

rodiklių pokytį nagrinėjamu dvidešimties metų periodu, galima išryškinti santykinės socialinės aplinkos kaitos tendencijas (kiekybinę socialinių rodiklių informaciją žiūrėti 3.1.5. skyriuje) (64 pav.).

64 pav. Santykinės socialinės periferizacijos tendencijos

Santykinais stabiliais / gerėjančiomis socialinių rodiklių reikšmėmis pasižymėjo šešių didžiųjų miestų bei kai kurios Vidurio bei Šiaurės vakarų Lietuvos bei pavienės Utenos r. bei Druskininkų savivaldybės. Nagrinėti rodikliai pagrindžia, kad šiose savivaldybėse nedarbo lygis kito panašiai su šalies vidutinėmis reikšmėmis, socialinės pašalpos gavėjų ir gyventojų santykis buvo santykinai nedidelis, nemažą dalį gyventojų sudarė asmenys, turintys aukštąjį išsilavinimą, be to šiose savivaldybėse nyko arba ne taip sparčiai nyko mokyklų tinklas.

Didžiojoje Lietuvos teritorijos dalyje vyko socialinė periferizacija, tačiau skirtingose savivaldybėse skyrėsi periferingumą formuojančių problemų raiška ir jų raiškos intensyvumas.

Didelio intensyvumo periferizacija pasireiškė Ignalinos r., Anykščių r., Varėnos r., Lazdijų r. bei Kalvarijos savivaldybėse (64 pav.). Šios savivaldybės pagal daugelį socialinių rodiklių įvardintos itin periferinėmis (I etapo metu

išskirtai E grupei). Minėtose savivaldybėse buvo didelė socialinės pašalpos gavėjų dalis, retas ir vis retėjantis mokyklų tinklas, spartus vyko mokinių skaičiaus mažėjimas. Kalvarijos savivaldybė išsiskyrė mažesne aukštąjį išsilavinimą turinčių asmenų dalimi.

Mažo intensyvumo periferizacija vyko didžiojoje šalies teritorijoje dalyje (64 pav.). Daugumoje iš šių savivaldybių vyko intensyvesnis nei nepriskirtose vykstančios periferizacijos savivaldybėms mokinių skaičiaus mažėjimas bei mokyklų tinklo nykimas. Santykis tarp socialinę pašalpą gaunančių ir visų savivaldybės gyventojų didėjo visose savivaldybėse, kuriose nustatyta periferizacija, tačiau Akmenės, Joniškio, Jurbarko, Kelmės, Šalčininkų, Šilalės rajonuose socialinę pašalpą gaunančiųjų skaičius augo intensyviau. Žemiausiomis nedarbo lygio rodiklio reikšmėmis išsiskyrė Švenčionių r. ir Jonavos r. savivaldybės. Tačiau nedarbo lygis sparčiau augo Akmenės, Alytaus, Joniškio, Jurbarko, Kelmės, Kupiškio, Molėtų, Panevėžio, Pasvalio, Rokiškio, Skuodo, Šalčininkų, Šilutės, Ukmergės, Vilniaus bei Zarasų rajonų savivaldybėse.

Socialiniu požiūriu Lietuvos periferizacijos tendencijas daugiausia lėmė nedarbo lygio, socialinės pašalpos gavėjų ir savivaldybės gyventojų santykio didėjimas, mokyklų tinklo nykimas, sąlygotas mokinių skaičiaus mažėjimo.

3.2.3. Ekonominė periferizacija

Ekonominę, kaip ir socialinę, periferizaciją nustatyti ganėtinai sudėtinga dėl nestabilios rodiklių reikšmių kaitos nagrinėjamu periodu. Ekonominiai rodikliai daugelyje savivaldybių yra momentiniai ir nestabilūs. Stabilūs ekonominiai rodikliai išliko tik nedaugelyje savivaldybių. Pateikiama ekonominė periferizacija yra sąlyginė, tačiau gebanti išryškinti ekonominio potencialo bei nuosmukio teritorijas (65 pav.).

Ekonominės periferizacijos tyrime kaip santykinai stabilūs išsiskyrė didieji miestai – Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Šiauliai bei Panevėžys. Taip pat pakankamai stabilios ekonominiu aspektu buvo Vilniaus m. įtaką jautusios savivaldybės – Elektrėnų, Vilniaus r. bei Trakų r.. Atitinkamai Kauno m. įtaką

jautė Kauno r., Kėdainių sav.. Vakarų Lietuvoje ekonominės periferizacijos nepastebėta Klaipėdos r., Palangos m. ir Neringos savivaldybėse. Dar ekonomiškai santykinai stabilios Alytaus r., Marijampolės, Druskininkų bei Mažeikių r. savivaldybės.

65 pav. Santykinės ekonominės periferizacijos tendencijos

Nepaminėtos savivaldybės priskirtinos vykstančios periferizacijos teritorijoms, išsiskiriančiomis skirtingo masto periferizacija.

Didelio intensyvumo ekonominė periferizacija vyko Rokiškio r., Ignalinos r., Molėtų r., Pakruojo r., Radviliškio r., Skuodo r., Rietavo, Pagėgių, Jurbarko r., Prienų r., Kalvarijos, Lazdijų r., Varėnos r., Šalčininkų savivaldybėse (65 pav.). Minėtose savivaldybėse kai kurių rodiklių atveju rodiklių reikšmės buvo žemiausios visu nagrinėtu periodu. Tokiu atveju iliustruojamas ne tik didelis savivaldybės periferingumas, bet ir toliau vykstanti periferizacija. Visos išvardintos savivaldybės sulaukė itin mažai tiesioginių užsienio investicijų, didžiajai daugumai iš jų (Jurbarko r., Lazdijų r., Molėtų r., Prienų r., Radviliškio r., Skuodo r., Šalčininkų r., Varėnos r.) teko išskirtinai mažas materialinių investicijų kiekis, nevyko gyvenamosios statybos darbai.

Be išimties visose minėtose savivaldybėse mažėjo verslumo lygis bei užimtųjų sukuriama pridėtinė vertė.

Mažo intensyvumo periferizacija apėmė beveik penkiasdešimt procentų Lietuvos teritorijos (65 pav.). Ekonominę periferizaciją formuojantys veiksniai šios grupės savivaldybėse buvo skirtingi. Nepaisant augusių verslumo lygio rodiklio reikšmių, visose šios grupės savivaldybėse vyko pagal minėtą rodiklį. Tai įrodo, kad verslumo lygio rodiklis nepakankamai sparčiai augo, lyginant su šalies vidurkio kaita. Pagal užimtųjų sukuriama pridėtinę vertę periferizacija vyko Akmenės, Anykščių, Biržų, Joniškio, Kaišiadorių, Kretingos, Panevėžio, Pasvalio, Plungės, Šakių, Šiaulių, Šilalės, Širvintų, Švenčionių, Telšių, Ukmergės, Vilkaviškio, Zarasų rajonų bei Raseinių ir Kazlų Rūdos savivaldybėse. Pagal nagrinėtą tiesioginių užsienių investicijų rodiklį šios grupės savivaldybės išsiskyrė itin prastomis reikšmėmis. Didžioji dauguma šių savivaldybių taip pat pasižymėjo materialinių investicijų skurdumu. Nors gyvenamųjų būstų statybos sulėtėjusios visose mažo intensyvumo periferizacijos savivaldybėse, tačiau itin mažomis naujų būstų statybomis išsiskyrė Visagino bei Kazlų Rūdos savivaldybės.

Tokia ekonominės situacijos raiška leidžia konstatuoti, kad, išskyrus didžiuosius šalies miestus bei jų įtakoje esančias aplinkines savivaldybes, Lietuvos teritorijoje vyksta ekonominė periferizacija. Ekonominę savivaldybių periferizaciją sąlygojo mažos tiesioginės užsienio bei materialinės investicijos, verslumo lygio mažėjimas, užimtųjų sukuriamos pridėtinės vertės nepakankamas augimas.

3.2.4. Demografinių, socialinių bei ekonominių veiksnių sąlygota periferizacija

Apibendrinus demografinės, socialinės, ekonominės periferizacijos tendencijas, buvo nustatyta, kad trečdalis (18 sav.) Lietuvos savivaldybių pasižymi santykinio rodiklių stabilumu arba gerėjimu (66 pav.). Į *santykinais stabilių / centralizacijos* savivaldybių kategoriją pateko didieji miestai ir tiesioginę jų įtaką jaučiančios savivaldybės bei Mažeikių r., Telšių r.,

Marijampolės, Birštono bei Druskininkų savivaldybės. Atitinkamai – 2/3 Lietuvos savivaldybių vyksta periferizacija. Pagal nustatytas demografines, socialines bei ekonomines periferizacijos tendencijas (63 pav., 64 pav., 65 pav.) išskirtos *dalinės* ir *visapusiškos* periferizacijos teritorijos (66 pav.).

66 pav. Santykinės bendrosios periferizacijos tendencijos

Visapusiška periferizacija vyko 32 iš išskirtų visų 42 savivaldybių, kuriose vyko periferizacija. Tai reiškia, kad šiose savivaldybėse vyko tiek demografinių, tiek socialinių, tiek ir ekonominių rodiklių reikšmių smukimas ir atotrūkio centro atžvilgiu didėjimas. Kol kas Panevėžio bei Šiaulių miestai išsiskiria kaip salos šiame Šiaurės rytų-Šiaurės-Vidurio Lietuvos depopuliacijos, smunkančios ekonomikos, prastėjančios socialinės aplinkos regione, tačiau, nors ir bendrame Lietuvos kontekste išlikdamos stabilios, šiuos miestus apibūdinančios rodiklių reikšmės taip pat prastėja ir tikėtina, pakartojus periferizacijos tyrimą po keleto metų, galima tikėtis, kad šie miestai jau bus priskiriami kategorijai savivaldybių, kuriose vyksta periferizacija.

Dalinė periferizacija vyko dešimtyje savivaldybių (66 pav.). Tarpusavyje savivaldybės skyrėsi teritorijoje besireiškiančių periferizacijos tendencijų pobūdžiu. Plungės r., Šiaulių r., Vilkaviškio r., Kazlų Rūdos, Prienų r. bei

Širvintų r. periferizaciją lėmė demografiniai ir ekonominiai veiksniai. Alytaus miesto ir rajono periferizaciją apibrėžė demografiniai bei socialiniai veiksniai, o Visagino ir Šalčininkų rajono savivaldybių – socialiniai bei ekonominiai veiksniai.

Riba tarp teritorijų, kuriose vyksta visapusiška periferizacija bei dalinė periferizacija nedidelė, todėl tikėtina, kad tos savivaldybės, kurios šiandien įvardinamos dalinės periferizacijos, atliekant panašų tendencijų nustatymo tyrimą po keleto metų gali būti priskirtos ir visapusiškos periferizacijos teritorijoms. Demografiniai, socialiniai bei ekonominiai veiksniai yra glaudžiai tarpusavyje susiję, todėl daugeliu atveju vienos ar kelių iš šių veiksmių grupių smukimas daro neigiamą įtaką kitai/kitoms. Mažėjantis ekonominis potencialas Lietuvos periferijoje neigiamai atsiliepia demografiniams rodikliams (iššaukdamas depopuliaciją), o taip pat ir socialiniams rodikliams (augantis nedarbo lygis didina pašalpų prašytojų skaičių ir kt.).

3.3. Kompleksinis periferijos vertinimas

Atliktas kompleksinis vertinimas atskleidė (67 pav.), kad pakankamai stabiliomis ir aukštomis rodiklių reikšmėmis išsiskyrė tik trys didieji Lietuvos miestai – Vilnius, Kaunas ir Klaipėda. Tik šie miestai Lietuvoje gali būti įvardinti terminu – **centro centras** (67 pav.). Šie miestai yra konkurencingi ne tik šalies mastu, tačiau patrauklūs ir užsienio investuotojams, išsiskiriantys sąlyginai geresne socialine bei ekonomine situacija, gebantys išlaikyti demografinę pusiausvyrą. Šiaulių, Panevėžio bei Alytaus miestai taip pat pasižymi pakankamai aukštomis rodiklių reikšmėmis, nepaisant to jie laikomi regioniniais centrais, nes jų trauka jaučiama regioniniame lygmenyje. Šiaulių, Panevėžio bei Alytaus miestai yra periferijas aptarnaujantys centrai, todėl disertaciniame darbe šie miestai įvardijami **periferijos centro** terminu. Sovietmečiu (20 a. antroje pusėje) šie miestai, buvę svarbūs pramonės centrai, Lietuvai atgavus nepriklausomybę (po 1990 m.), silpsta ir nesugeba išlaikyti stabilios demografinės bei ekonominės situacijos, praranda žmogiškąjį bei ekonominį potencialą.

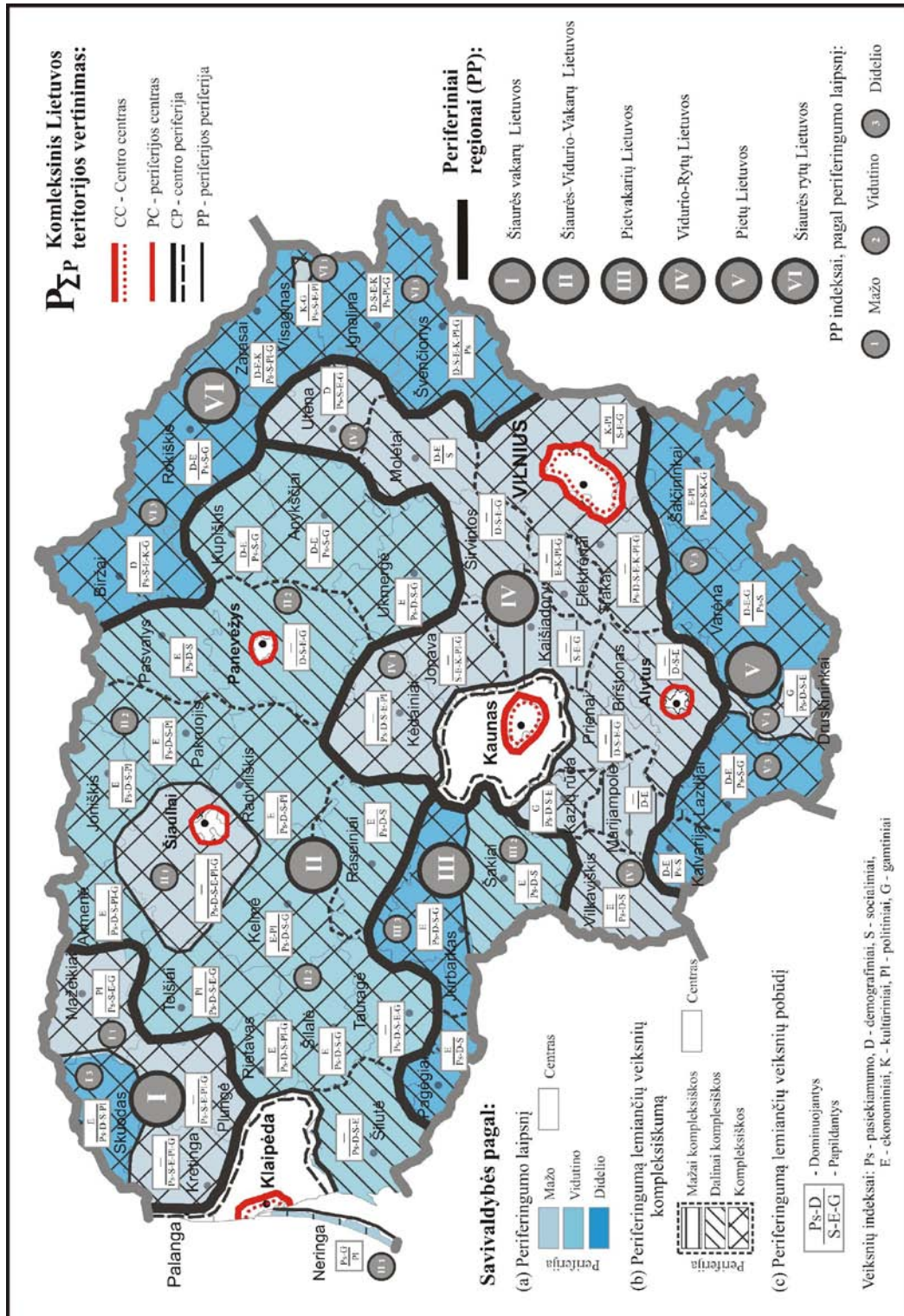
Didmiesčiai Kaunas ir Klaipėda, Lietuvos teritorijoje geografiškai patogiai išsidėstę, turėdami didelį demografinį, ekonominį, socialinį potencialą, šie miestai daro įtaką ir greta esančioms teritorijoms, o jų poveikio zona apima šių miestų rajonų savivaldybių teritorijas. Vykstantis suburbanizacijos procesas, LEZ'o gyvavimas, strategiškai patogi vieta lemia tai, kad Kauno ir Klaipėdos rajonai išsiskiria sąlyginai aukštomis rodiklių reikšmėmis ir bendrame Lietuvos kontekste yra artimesni centrams nei periferijoms. Kauno ir Klaipėdos rajonai įvardinti **centro periferijos** terminu.

Likusi Lietuvos teritorijos dalis – periferija, išsiskirianti skirtingu periferiškumu laipsniu, periferiškumą lemiančių veiksnių kiekiu bei pobūdžiu. Ši Lietuvos teritorija apibrėžiama **periferijos periferija** terminu.

Atlikus kompleksinį Lietuvos savivaldos teritorinių vienetų vertinimą, išskirti šeši skirtingo periferiškumo laipsnio savivaldybes apjungiantys periferiniai regionai (67 pav.).

I – Šiaurės vakarų Lietuvos. Šiam regionui priskirtos Skuodo, Mažeikių, Plungės bei Kretingos rajonų savivaldybės (67 pav.). Skuodo r. savivaldybė išsiskiria dideliu, o Mažeikių, Kretingos bei Plungės rajonų savivaldybės – mažu periferiškumu. Regiono periferiškumą sąlygoja veiksnių kompleksas. Skuodo r. savivaldybės periferiškumą labiausiai lemia ekonominiai veiksniai, taip pat savivaldybės periferiškumą formuoja ir pasiekiamumo, demografiniai, socialiniai bei politiniai veiksniai. Mažeikių r. sav. išsiskiria politinių veiksnių dominavimu. Šio rajono gyventojai yra priešiška nusiteikę tradicinės valdžios atžvilgiu. Kretingos ir Plungės rajonų savivaldybėse dominuojančių veiksnių neišskirta, o savivaldybių periferiškumą lemia papildomi pasiekiamumo, socialiniai, ekonominiai, politiniai bei gamtiniai veiksniai. Šis regionas yra išsidėstęs toliausiai nuo sostinės Vilniaus, tačiau, kita vertus, Šiaurės vakarų regionas yra geografiškai pakankamai patogioje padėtyje – netoli jūros uosto Klaipėdos bei Rygos miesto, kuris tikėtina vaidina svarbesnį vaidmenį šiam regionui nei Vilnius.

II – Šiaurės-Vidurio-Vakarų Lietuvos. Tai teritoriniu atžvilgiu vienas didžiausių išskirtų periferinių regionų. Regionas apima Akmenės r., Joniškio r.,

67 pav. Kompleksiniai periferiniai regionai ir jų periferingumo laipsnis

Pakruojo r., Pasvalio r., Kupiškio r., Anykščių r., Ukmergės r., Panevėžio r., Radviliškio r., Šiaulių r., Raseinių r., Kelmės r., Telšių r., Rietavo, Šilalės r., Tauragės r. bei Šilutės r. savivaldybes. Pagal periferiškumą laipsnį šis regionas yra dvilypis: didžioji regiono dalis išsiskyrė vidutiniu, o Šiaulių rajonas – mažu periferiškumu (67 pav.). Tokia periferiškumo raiška regione parodė, kad Šiaulių rajono savivaldybės teritorijoje yra jaučiama Šiaulių miesto įtaka. Pagal periferiškumą lemiančių veiksnių kiekį Šiaurės-Vidurio-Vakarų Lietuvos regionas nėra homogeniškas. Šiuo atžvilgiu, Pasvalio r., Panevėžio r., Raseinių r., Šilutės r. savivaldybės yra įvardintos dalinai kompleksinėmis. Šiose savivaldybėse periferiškumą formuoja keturi veiksniai, kurių dominavimas minėtose savivaldybėse skiriasi. Likusiose regiono savivaldybėse periferiškumą lemia penki ir daugiau veiksnių, todėl jos įvardintos kompleksinėmis. Atliktas kompleksinis periferiškumo vertinimas parodė, kad šis regionas išsiskiria iš kitų tuo, kad pagrindinis regiono akcentas – silpnas ekonominis potencialas. Tai atsispindi ekonominių veiksnių dominavimu formuojant periferiškumą daugelyje į regioną patenkančių savivaldybių (Akmenės r., Joniškio r., Pakruojo r., Pasvalio r., Kelmės., Rietavo, Šilalės r., Radviliškio r., Kupiškio r., Anykščių r., Ukmergės r.). Anykščių bei Kupiškio rajono savivaldybėse šalia ekonominio dominuoja ir demografinis veiksnys. Papildantys veiksniai (ir jų skaičius), darantys įtaką periferiškumui regiono savivaldybėse, stipriai varijuoja visame periferiškumą lemiančių veiksnių diapazone.

Neringos miesto savivaldybė taip pat patenka į Šiaurės-Vidurio-Vakarų Lietuvos regioną. Reikėtų pastebėti, kad rodikliais įvertintas Neringos periferiškumas neatspindi realios Neringos savivaldybės situacijos. Remiantis kompleksiniu vertinimu, Neringos savivaldybė yra mažo periferiškumo, o pačiam periferiškumui yra būdingas mažas kompleksinėmis. Pasieliamumo bei gamtiniai veiksniai yra dominuojantys, formuojant šios savivaldybės periferiškumą, o papildomas veiksnys – politinis. Tai tik iš dalies teisinga informacija, kadangi reali savivaldybės demografinė, socialinė bei ekonominė

situacija yra iškreipiama statistikos rodiklių. Statistikos rodiklius gerina „popieriniai“ gyventojai, kurių reali gyvenimo vieta daugeliu atveju yra didmiesčiai, o su Neringos miestu šiuos asmenis sieja tik šioje miesto savivaldybėje įsigytas nekilnojamas turtas.

III – Pietvakarių Lietuvos. Regioną sudaro Šakių r., Jurbarko r. bei Pagėgių savivaldybės (67 pav.). Dideliu periferingumu išsiskiria Jurbarko r. bei Pagėgių savivaldybės, o Šakių r. savivaldybė – vidutiniu. Šakių r. bei Pagėgių savivaldybėse periferingumą sąlygoja keturi veiksniai, todėl šios savivaldybės įvardijamos dalinai kompleksiskomis. Jurbarko rajono savivaldybė pagal periferingumą lemiančių veiksnių kompleksiskumą priskirta kompleksiskų grupei. Dominuojantys ir periferingumui šiame regione didelę įtaką darantys – ekonominiai veiksniai, o papildantys – pasiekiamumo, demografiniai ir socialiniai veiksniai.

IV – Vidurio-Rytų Lietuvos. Tai nemažą Lietuvos teritorijos dalį užimantis periferinis regionas, kuris išsiskiria mažiausiu periferingumo laipsniu. Šis regionas apima Vilkaviškio r., Marijampolės, Kazlų Rūdos, Alytaus r., Birštono, Prienų, Kaišiadorių r., Jonavos r., Kėdainių r., Širvintų r., Trakų r., Vilniaus r., Molėtų r. bei Utenos r. savivaldybes. Visos į Vidurio-rytų Lietuvos periferinį regioną patenkančios savivaldybės pagal atliktą kompleksinį vertinimą priskirtos mažo periferingumo teritorijoms. Tikėtina, kad tokią situaciją lemia didžiųjų šalies miestų – Vilniaus ir Kauno – buvimas šiame regione. Šių centrų įtaka jaučiama visame Vidurio-Rytų Lietuvos periferiniame regione. Pagal periferingumą lemiančių veiksnių kompleksiskumo pobūdį Marijampolės bei Kaišiadorių r. savivaldybės įvardintos mažai kompleksiskomis, Vilkaviškio r., Alytaus r., Birštono, Prienų r., Elektrėnų, Širvintų r. bei Molėtų r. savivaldybės – dalinai kompleksiskomis, o Kazlų Rūdos, Kėdainių r., Trakų r., Vilniaus r. bei Utenos r. – kompleksiskomis. Didžiojoje daugumoje savivaldybių dominuojančių, periferingumą lemiančių veiksnių nebuvo. Dominuojančiais veiksniais pasižymi tik Vilkaviškio rajono savivaldybė, kurioje didžiausią įtaką periferingumui daro ekonominiai veiksniai, Utenos r. sav. – demografiniai,

Molėtų r. sav. – demografiniai ir ekonominiai, o Vilniaus r. sav. periferiškumas aiškiausiai išryškėjo kultūrinių ir politinių veiksnių kontekste. Periferiškumui įtaką darantys papildomi veiksniai atskirose savivaldybėse varijuoja visame periferiškumą lemiančių veiksnių skalėje.

Vilniaus r. savivaldybės priskyrimą Vidurio-Rytų Lietuvos periferiniam regionui galimai lėmė keletas priežasčių. Pirmiausia, tikėtina, kad tai glaudžiai susiję su istorinėmis aplinkybėmis, todėl Vilniaus r., kaip ir visas Lietuvos rytinis pakraštys, yra išskirtinai periferinis. Tačiau bendrame Rytų Lietuvos kontekste Vilniaus r. periferiškumo laipsnį mažina sostinės daroma įtaka. Tiesa, periferiškumui vertinti pasirinktų rodiklių reikšmės Vilniaus rajone paskutiniaisiais metais gerėja ir tai, tikėtina, susiję su suburbanizacijos, ekonominio augimo ir kitais rajone vykstančiais procesais. Kita vertus, Vilniaus miesto savivaldybės teritorija didėja ir peržengia urbanizuotos teritorijos ribas, į miesto teritoriją įjungdama augančius nuosavų namų kvartalus, užmiestyje įsisteigusias keliančias savivaldybės ekonominį potencialą įmones. Tokiu atveju teritoriniu požiūriu išsiplėtęs miestas absorbuoja augančių rodiklių reikšmes, didindamas statistikos rodikliais apibrėžtą atotrūkį tarp rajono ir miesto savivaldybių.

V – Pietų Lietuvos. Pietų Lietuvos regioną sudaro Kalvarijos, Lazdijų r., Druskininkų, Varėnos r. bei Šalčininkų r. savivaldybės (67 pav.). Visos šios savivaldybės, išskyrus Druskininkų (kuri yra mažo periferiškumo), pasižymi dideliu periferiškumu. Pagal periferiškumą lemiančių veiksnių kompleksiskumą tik Kalvarijos sav. yra įvardijama dalinai kompleksiška, o visos kitos regiono savivaldybės – kompleksiškomis. Pagal periferiškumą lemiančių veiksnių pobūdį šio periferinio regiono savivaldybės yra įvairios, tačiau bendrame Lietuvos kontekste pasižymi periferiškumą lemiančių dominuojančių veiksnių gausa. Kalvarijos ir Lazdijų r. savivaldybėse dominuojantys yra demografiniai bei ekonominiai, Varėnos r. sav. – demografiniai, ekonominiai ir gamtiniai, Šalčininkų r. sav. – ekonominiai ir politiniai veiksniai. Druskininkų savivaldybėje dominuojantys yra gamtiniai

veiksniai. Papildantys veiksniai, darantys įtaką periferiškumui, skiriasi, tačiau visose savivaldybėse svarbus išlieka socialinių veiksnių kompleksas.

VI – Šiaurės rytų Lietuvos. Tai regionas, apjungiantis Šiaurės rytų Lietuvoje esančias Biržų r., Rokiškio r., Zarasų r., Visagino, Ignalinos r. bei Švenčionių r. savivaldybes (67 pav.). Visos šio regiono savivaldybės (išskyrus Visagino sav.) yra didelio periferiškumo. Jų periferiškumą formuoja gausi veiksnių paletė, todėl visos regiono savivaldybės įvardijamos kompleksinėmis. Kompleksinis vertinimas rodo, kad Zarasų r., Ignalinos r. bei Švenčionių r. savivaldybių periferiškumą lemia visos septynios periferiškumą sąlygojančios veiksnių grupės. Šiaurės rytų Lietuvos regionas išsiskiria ir tuo, kad į šį regioną patenkančios savivaldybės pasižymi periferiškumą lemiančių dominuojančių veiksnių gausa. Šis regionas ypatingas dideliu kai kurių savivaldybių periferiškumo laipsniu. Ypač dominuojančių ir papildančių veiksnių tarpusavio santykis ryškus Švenčionių r. savivaldybėje, o tai rodo itin didelį savivaldybės periferiškumą. Švenčionių r. sav. periferiškumą apsprendžia demografiniai, socialiniai, ekonominiai, kultūriniai, politiniai bei gamtiniai rodikliai. Ignalinos r. sav. didelį periferiškumą lemia demografiniai, socialiniai, ekonominiai bei kultūriniai rodikliai, Zarasų r. sav. dominuojantys yra demografiniai, ekonominiai, kultūriniai, Rokiškio r. sav. – demografiniai ir ekonominiai, o Biržų r. sav. – demografiniai veiksniai. Papildantys veiksniai varijuoja visoje periferiškumą lemiančių veiksnių skalėje.

IŠVADOS

1. Periferijų tyrimuose dominuoja dislokacinė, demografinė bei ekonominė tyrimų kryptys, daugiausia akcentuojami pasiekiamumo, gyventojų tankumo, nedarbo lygio ir bendro vidaus produkto rodikliai. Pavienių rodiklių akcentavimas užsienio ir Lietuvos mokslininkų tyrimuose lemia vienpusiškos periferijos sampratos formavimą, trūksta kompleksinio geografinio požiūrio į periferiją.

2. Periferija yra teritorija, kurios formavimąsi lemia kompleksas veiksnių, todėl nustatant periferinius regionus turi būti įvertinami ne tik pasiekiamumo, bet ir demografiniai, socialiniai, ekonominiai, kultūriniai, politiniai bei gamtiniai veiksniai. Tai sudaro prielaidas periferijos kompleksinės sampratos formavimui, išplečia periferijos pažinimo galimybes, įgalina į ją žvelgti įvairiapusiškiau ir objektyviau. Kompleksinis požiūris į periferiją taip pat leidžia išžvelgti ir pozityviają buvimo periferijoje bei periferizacijos pusę – periferijos pasižymi savitomis išlaikytomis kultūros tradicijomis, yra patrauklios dėl savo gamtinio natūralumo ir kt..

3. Kompleksinis Lietuvos teritorijos vertinimas atskleidė centro-periferijos keturių rangų teritorinę struktūrą. Vilniaus, Kauno bei Klaipėdos miestai yra nacionalinės svarbos centrai ir įvardintini *centro centros* terminu. Šiaulių, Panevėžio bei Alytaus miestai yra regioninės svarbos centrai ir įvardintini *periferijos centro* terminu. Kauno bei Klaipėdos rajonai yra *centro periferijos*. Likusi Lietuvos teritorijos dalis yra *periferijos periferija*.

4. Periferizacija yra natūralus šalyje vykstantis procesas, sąlygotas istorinių aplinkybių, politinių, ekonominių, demografinių tendencijų. Periferizaciją rodo socialiniai bei ekonominiai rodikliai, tačiau geriausiai periferizaciją atskleidžia demografinių rodiklių (gyventojų tankumo, neto migracijos, natūralios kaitos ir kt.) kaita. Lietuvos teritorijoje periferizacija vyksta nevienodai. *Santykinio stabilumu* išsiskiria miestų savivaldybės ir tiesioginę įtaką jaučiančios, greta trijų didžiausių šalies miestų esančios savivaldybės. Tuo tarpu kitose savivaldybėse tęsiasi periferizacija: *daline*

periferizacija pasižymi kai kurios Lietuvos savivaldybės (Vilkaviškio r., Alytaus r., Prienų r., Šiaulių r. ir kt.), o *visapusiška periferizacija* ypač ryški Šiaurės rytų, Šiaurės, Pietų, Vidurio bei Pietvakarių Lietuvoje – pusėje visų šalies savivaldybių.

5. Lietuvoje formuojasi kompleksiniai skirtingo periferiškumo laipsnio šeši periferiniai regionai:

- I. *Šiaurės vakarų Lietuvos*: tai kontrastingas regionas, kuriame Mažeikių r., Plungės r. ir Kretingos r. savivaldybės pasižymi mažu periferiškumu, o Skuodo r. savivaldybė išsiskiria dideliu periferiškumu, kurį lemia ekonominis atsilikimas ir geografinė padėtis. Regiono kontrastingumas išryškėja ir nagrinėjant periferizacijos tendencijas: Mažeikių r. ir Plungės r. savivaldybės pasižymi sąlyginiu stabilumu periferizacijos kontekste, Skuodo r. savivaldybė išsiskiria visapusiška periferizacija, o Plungės r. – daline periferizacija;
- II. *Šiaurės-Vidurio-Vakarų Lietuvos*: tai vidutinio periferiškumo regionas. Didžioji Šiaurės-Vidurio-Vakarų Lietuvos regiono dalis pasižymi visapusiška periferizacija, kuomet aiškiai išryškėja depopuliacijos procesai, ekonominės bei socialinės padėties prastėjimas. Šiame regione santykinai stabili situacija tik Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio miestų, Telšių r. bei Neringos savivaldybėse. Šiaulių r. savivaldybėje vyksta dalinė periferizacija, kurią lemia demografinių bei ekonominių rodiklių smukimas;
- III. *Pietvakarių Lietuvos*: tai kontrastingas regionas, kuriame Šakių r. savivaldybė pasižymi vidutiniu, o Jurbarko r. ir Pagėgių – dideliu periferiškumu, kurį labiausiai lemia ekonominis atsilikimas. Visame Pietvakarių Lietuvos regione vyksta visapusiška periferizacija, sąlygota demografinių, socialinių bei ekonominių rodiklių reikšmių smukimo.
- IV. *Vidurio-Rytų Lietuvos*: tai mažiausio periferiškumo laipsnio regionas, kuriam didelę įtaką daro Vilniaus ir Kauno miestai. Bendrosios

periferizacijos tendencijos pačiame Vidurio-Rytų Lietuvos regione skiriasi, tačiau bendrame šalies kontekste šis regionas išsilaikė stabiliausiai. Vilniaus miesto ir rajono, Kauno miesto ir rajono, Trakų r., Elektrėnų, Birštono, Kaišiadorių r., Kėdainių r., Marijampolės savivaldybės pasižymi stabilumu. Alytaus mieste ir rajone, Prienų r., Kazlų Rūdos, Vilkaviškio r. vyksta dalinė periferizacija, kurią lemia demografiniai ir ekonominiai veiksniai. Savivaldybių, kurios šiame regione išsiskirtų visapusiškai vykstančia periferizacija, nėra.

- V. *Pietų Lietuvos*: tai didelio periferingumo regionas (išimtis – Druskininkų sav.), kurio periferingumą lemia demografiniai, ekonominiai, gamtiniai, politiniai bei pasiekiamumo veiksniai. Druskininkų sav. šiame regione išsiskiria mažu periferingumu. Pietų Lietuvos regione periferizacija vyksta skirtingai. Varėnos r., Lazdijų r., Kalvarijos savivaldybėse vyksta visapusiška periferizacija, kurią lemia demografinių, socialinių bei ekonominių rodiklių smukimas; Šalčininkų r. – dalinė, o Druskininkų savivaldybėje demografinių, socialinių, ekonominių rodiklių atžvilgiu situacija išlieka pakankamai stabili.
- VI. *Šiaurės rytų Lietuvos*: tai didelio periferingumo regionas, kurio periferingumą lemia demografiniai, socialiniai, ekonominiai, pasiekiamumo, gamtiniai, politiniai bei kultūriniai veiksniai. Šiaurės rytų Lietuvos regionas pasižymi visapusiška, intensyviai vykstančia periferizacija. Visagino savivaldybė – išimtis, kurioje vyksta dalinė periferizacija, sąlygota ekonominių bei demografinių rodiklių nuosmukio. Šiaurės rytų Lietuvos regione vyksta intensyvūs depopuliacijos procesai, yra pakankamai žemas ekonominis ir socialinis potencialas.

6. Periferinių regionų išskyrimas bei periferizacijos tendencijų nustatymas galėtų būti panaudotas Lietuvos regioninės politikos pagrindimui. Taip pat šiame darbe gauti rezultatai galėtų pasitarnauti rengiant teritorinio ir strateginio planavimo dokumentus.

PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS

Publikacijos leidiniuose, įtrauktuose į Lietuvos mokslo tarybos patvirtintas tarptautines duomenų bazines:

- Pociūtė G., Baubinas R., Daugirdas V. 2009. Europos sąjungos rytinių euroregionų problema. *Annales Geographicae*: 42 (1-2), p. 95-104.
- Pociūtė G. 2010-2011. Periferinio regiono sampratos problema Lietuvoje. *Annales Geographicae* 43-44 (1-2), p. 128-143.
- Pociūtė G. 2012. The Problem of Klaipėda Region Peripherality . *Regional Formation and Developement Studies* No. 1 (6), p. 93-103.

Publikacija recenzuojamame užsienio leidinyje:

- Pociūtė G., Daugirdas V. 2013. The border's influence on peripherality: Case study of the Lithuanian - Byelorussian border region. *Region and regionalism* No. 11 (2), p. 175-194.

Publikacijos mokslinių konferencijų leidiniuose:

- Pociūtė G. 2012. The model of estimation of peripheral region in Lithuania. Abstract. Kn. *Networked Regions and Cities in Times of Fragmentation: Developing Smart, Sustainable and Inclusive Places*. Annual European Conference, Delft, Netherlands 2012 13-16 May. p. 148. ISBN 978-1-897721-41-4.
- Pociūtė G. 2013. The connection between EU Cohesion Policy and PhD thesis about peripheral regions. Abstract. Kn.: *OPEN DAYS Master Class*. OPEN DAYS University, Brussels 2013 7-10 October. p. 64. ISBN 978-92-79-32501-4.

Skaityti pranešimai disertacijos tema:

- [2011 06 30-07 03] Tarptautinis seminaras-stovykla „Smithy of Ideas 2011“, organizuota Lietuvos Jaunųjų Mokslininkų Sąjungos (LJMS). Skaitytas pranešimas „*The problem of understanding the periphery conception*“.
- [2012 03 02] Tarptautinė konferencija „Places, Actions and Practice of Cross-Border Cooperation: Assessment of Sustainability“, organizuotas Klaipėdos Universiteto. Skaitytas pranešimas „*The problem of Klaipėda region peripherality*“.

- [2012 05 13-16] Tarptautinė konferencija „Networked regions and cities in times of fragmentation: developing smart, sustainable and inclusive places“ Delfte (Nyderlandai). Skaitytas pranešimas „*The model of estimation of peripheral region in Lithuania*“. /Dalyvavimui konferencijoje skirta RSA stipendija iš organizacijos fondų/
- [2012 09 12-14] Tarptautinė konferencija „The Eastern dimension of the united Europe“ Chelme (Lenkijoje) bei Lucke (Ukrainoje). Skaitytas pranešimas „*The border influence for peripherality: case study of Lithuanian-Byelorussian border region*“.

Stażuotės/mokymai:

- [2009 09 – 2010 02] Stažuotė ES Regionų Komitete (Committee of the Regions) Briuselyje, (Belgija).
- [2011 09 – 2011 10] Stažuotė Vengrijos Mokslų Akademijos, Centro ir šiaurės Vengrijos Instituto Regioninių studijų centre Bekescsaboje (Vengrija).
- [2013 10 8-9] Tarptautinė konferencija-mokymai „11th European Week of Regions and Cities. OPEN DAYS University. Master Class“ Briuselyje (Belgija), organizuoti Europos Komisijos, Regioninių studijų asociacijos, ES Regionų Komiteto.

Dalyvavimas projektuose, susijusiuose su disertacijos tema:

- [2012 – 2013] LMT finansuojamame projekte „*Lietuvos retai apgyvendintos teritorijos ir jų gyventojai*“, kurį kuravo LSTC Visuomenės geografijos ir demografijos institutas.
- [2013 – 2014] LMT finansuojamame projekte „*Lietuvos kaimo gyvenviečių funkcijų kaitos regioniniai ypatumai*“, kurį kuruoja LSTC Visuomenės geografijos ir demografijos institutas.

NAUDOTOS LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Abedi, A., 2002. Challenges to established parties: The effects of party system features on the electoral fortunes of anti-political-established parties. *European Journal of Political Research*, 41(4), p. 551-583.
- Adomonienė, R., Astromskienė, A., 2003. Kaimo gyventojų užimtumo didinimo problemos Lietuvoje. *Tiltai*, Nr. 1, p. 15-21.
- Agnew, J., 1996. Mapping politics: how context counts in the electoral geography. *Political geography*, 15(2), p. 129-146.
- Alasuutari, P., 1995. *Research Culture. Qualitative Method and Cultural Studies*. USA: Sage Publications.
- Anderson, B., 1991. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Anderson, P., 1994. The invention of the region, 1945-1990. *EUI Working Paper EUI 94(2)*.
- Andriušaitienė, D., 2007. *Depresinių šalies regionų darbo rinkos plėtra*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus Gedimino technikos universitetas.
- Andriušaitienė, D., Šileika, A., 2003. Increasing employment in depressed regions of the country – a priority objective of regional policy. *Research papers*, 61(14), p. 20-29.
- Ashworth, G. J., 1991. *Heritage planning: conservation as the management of urban change*. Groningen: Geo Pers.
- Ashworth, G. J., 1994. From History to Heritage: from Heritage to Identity. In: G.J. Asworth, P.J. Larkham, eds. 1994. *Building a New Heritage: Tourism, Culture and Identity in the New Europe*. London: Routledge, p. 13-30.
- Ashworth, G. J., Voogd, H., 1994. Marketing and place promotion. In: J.R. Gold, S.V. Ward, eds. 1994. *Place promotion: the use of the publicity and marketing to sell towns and regions*. Chichester: John Wiley & Sons, p. 39-52.
- Avraham, E., 2004. Media strategies for improving an unfavorable city image. *Cities*, 21(6), p. 471-479.

- Avraham, E., First, A., 2006. Media, Power and space: ways of constructing the periphery as the „other“. *Social & Cultural Geography*, 7(1), p. 71-86.
- Bagdzevičienė, R., Rimas, J., Venckus, A., 2002. *Regionų ekonomikos plėtros strategija*. Kaunas: Kauno technologijos universitetas, Lietuvos regioninių tyrimų institutas. Prieiga per internetą:
<http://www.lrti.lt/veikla/publikacijos.html> [Žiūrėta 2013-12-17]
- Baldwin, R.E., 1999. The Core-Periphery model with forward looking expectations. *NBER Working Paper No. 6921*. Cambridge: National Bureau of Economic Research.
- Baldwin, R.E., 2001. The Core-Periphery model with forward looking expectations. *Regional Science and Urban Economics*, 31, p. 21-49.
- Baranyi, B., Balcsok, I., Dancs, L., Mezo, B., 1999. Borderlands Situation and Periferality in the North-Eastern Part of the Great Hungarian Plain. *Discussion Papers*, No. 31. Pecs: Centre for Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences.
- Baubinas R ir kt. sud., 2008. *Problem regions in Lithuania* (sociogeographical aspects). Vilnius: Geologijos ir geografijos institutas.
- Baubinas, R. ir kt., sud. 2000. *Šiaurės Lietuvos karstinis regionas. Geografiniai gamtonaudos aspektai*. Vilnius: Geografijos instituts.
- Baubinas, R. sud., 1997. *Ignalinos atominės elektrinės ir Visagino miesto poveikis visuomenės teritoriniams procesams regione*. Vilnius: Geografijos institutas.
- Baubinas, R. sud., 2005. *Ignalinos AE regionas: permainų erdvė*. Vilnius: Geologijos ir geografijos institutas.
- Baubinas, R., 1997. Lietuvos ir lenkijos pasienio bendradarbiavimo geografinės sąlygos. *Geografijos metraštis*, 30, p. 247-266.
- Baubinas, R., 1998. Ignalinos atominės elektrinės ir Visagino miesto poveikis visuomeniniams teritoriniams procesams regione: geografinio tyrimo ypatybės. Kn.: A. Čiužas, red. 1998. *Ignalinos AE regionas: žmogaus gyvenimo ir veiklos sąlygos*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, p. 13-22.

- Baubinas, R., 1999a. Ignalinos AE uždarymas – milžiniška socialinė bomba. *Kauno diena* Nr. 62.
- Baubinas, R., 1999b. Regioninė Lietuvos ūkio koncentracija. *Geografijos metraštis*, 32, p. 278-285.
- Baubinas, R., 2000. Regioniniai socialiniai-ekonominiai kontrastai Lietuvoje. *Geografijos metraštis*, 33, p. 331-335.
- Baubinas, R., Daugirdas, V., 2005. Ignalinos atominės elektrinės regionas Lietuvos regioninės sąrangos ir tarpvalstybinių regionų kontekste. Kn. R. Baubinas, red. 2005. *Ignalinos AE regionas: permainų erdvė*. Vilnius: Geologijos ir geografijos institutas, p. 13-42.
- Baubinas, R., Kriaučiūnas, E., Taminskas, J., 1996. Tarpvalstybinės Lietuvos pasienio gamtonaudos problemos. *Geografijos metraštis*, 29, p. 232-263.
- Baubinas, R., Stanaitis, S., 2001b. Gyventojų skaičiaus kaita Lietuvos pasienyje 1959–1997 metais. 1. Geografinės gyventojų skaičiaus dinamikos Lietuvos pasienyje prielaidos. *Geografijos metraštis*, 34 (1), p. 124–140.
- Becker, C., Bloom, D. eds., 1998. *The Demographic Crisis in the Former Soviet Union [Introduction]*. Special issue of *World Development* 26 (11), p. 1913 – 2103.
- Beetz, S., 2008. Peripherisierung als räumliche Organisation sozialer Ungleichheit. In: E. Barlösius, C. Neu C., eds. 2008 *Peripherisierung – eine neue Form sozialer Ungleichheit?* Berlin: Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, p. 7-16.
- Berg, E., 2005. Prioritizing the East in Estonia: Chances to Become a Good Advocate, Honest Broker or Reliable Supervisor? In: N. Hayoz, L. Jesien, W. van Meurs, eds. 2005. *Enlarged EU – Enlarged Neighbourhood. Perspectives of the European Neighbourhood Policy*. Bern.
- Bernt, M., 2009. Partnerships for Demolition: The Governance of Urban Renewal in East Germany's Shrinking Cities. *International Journal of Urban and Regional Research*, 33 (3), p. 754–69.
- Bihari, Z., Kovacs, K. et al., 2006. Slopes and slides: spatial inequalities in employment opportunities in Hungary at the turn of the millennium. *Europa*

- XXI. *Core and peripheral regions in Central and Eastern Europe*, 14, p. 77-94.
- Blaikie, P. M., 1971. Spatial organisation of agriculture in some north Indian villages. *Trans. Inst. r. Geogr.*, 53, p. 15-30.
- Boddy, M., 2000. Technology innovation and regional economic development in the state of Victoria. *Government and Policy*, 18(3), p. 301-19.
- Borgatti, S.P., Everett, M.G., 1999. Models of core/periphery structures. *Social Networks*, 21, p. 375-395.
- Bražukienė, I., 2005. Ekonominės įtampos veiksnių teritorinės raiškos Lietuvoje ypatybės. *Geografijos metraštis*, 38(1), p. 139-146.
- Brenner, R., 1977. The origins of capitalist development: a critique of neo-Smitian Marxism. *New Left Review*, 104, 25-92.
- Brooks, C., Nieuwbeerta, P., Manza, J., 2006. Cleavage-based voting behaviour in cross-national perspective: Evidence from six postwar democracies. *Social Science Research*, 35(1), p. 88-128.
- Bruinsma, F., Rietveld, P., 1993. Urban agglomerations in European infrastructure networks. *Urban Studies*, 30(6), p. 919-934.
- Bruneckienė, J., 2010. Šalies regionų konkurencingumo vertinimas įvairiais metodais: rezultatų analizė ir vertinimas. *Ekonomika ir vadyba*, 15, p. 25-31.
- Bruneckienė, J., Cibinskienė, A., Guzavičius, A., 2010. Theoretical and Expert Assessment of the Effect of Infrastructure on Regional Competitiveness (Lithuanian Case). *Socialiniai tyrimai*, 3(20), p. 45-58.
- Bruneckienė, J., Kilijonienė, A., 2011. Lietuvos region konkurencingumo klasterinė analizė. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*, 1(25), p. 60-69.
- Bruneckienė, J., Krušinskas, R., 2011. ES struktūrinės paramos įtakos Lietuvos region plėtrai ir išsivystymo netolygumams mažinti vertinimas. *Ekonomika ir vadyba*, 16, p. 127-136.
- Bürkner, H., 2002. Border Milieux, Transboundary Communication and Local Conflict Dynamics in German-Polish Border Towns: The Case of Guben and Gubin. *Die Erde*, 133, 69-81.

- Bürkner, H., 2005. Polarization and Peripherization. In: P. Oswalt, ed. 2005. *Shrinking Cities. International Research*. Ostfildern-Ruit, p. 546-551.
- Bunge, W., 1966. *Theoretical geography*. Lund: C. W. K. Gleerup.
- Burbulytė, S., 2005. Regiono sampratos įvairovė regioniniuose tyrimuose. *Tiltai*, 4, p. 19-29.
- Burbulytė-Tsiskarishvili, G., 2012. Measuring Peripherality and Accessibility for Lithuanian Regional Policy. *Regional formation and development studies*, 3(8), p. 25-35.
- Burneika, D. ir kt., 2011. Lietuvos regionų raidos geografinių ypatumų tyrimai. *Baltica*, 24, p. 169-172.
- Burneika, D., 2006. Peculiarities of economic relations between former soviet countries – influence of different heritage. *Geopolitical studies*, 14, p. 409–420.
- Burneika, D., 2007. Economic aspects of regional disparities in Lithuania. *Geografiski raksti*, 13, p. 56–66.
- Burneika, D., 2010. Main trends of development and regional peculiarities in the Lithuanian economy in the context of the recent economic recession. In G. Gorzelak, C.C. Goh, eds. 2010. *Financial Crisis in Central and Eastern Europe: From Similarity to Diversity*. Warsaw: Paper and Tinta, p. 126-138.
- Burneika, D., 2012. Transformations in Lithuania – factors of change and regional patterns. In G. Gorzelak, C.C. Goh, K. Fazekas, eds. 2012. *Adaptability and Change: The Regional Dimensions in Central and Eastern Europe*. Drelow: Poligraf, p. 267-283.
- Burneika, D., 2013. *Regioninė politika Europoje* (Mokomoji knyga). Vilnius: Vilniaus Universitetas.
- Burneika, D., Bagočiūtė, A., 2002. Regioninės politikos raida Baltijos šalyse 1990-2000 metais: lyginamieji aspektai. *Geografijos metraštis*, 35, p. 211-221.
- Burneika, D., Banevičius, G., 2000. Nekilnojamojo turto rinka, finansų ištekliai ir investicijos regione. Kn.: R. Baubinas ir kt., sud. 2000. *Šiaurės*

- Lietuvos karstinis regionas. Geografiniai gamtonaudos aspektai.* Vilnius: Geografijos institutas, p. 174-180.
- Burneika, D., Daugirdas, V., Kriauciūnas, E., Ribokas, G., Ubarevičienė, R., 2013. Socioeconomical aspects of depopulation in eastern EU border region – case of eastern Lithuania. *Region and regionalism*, 11(2), p. 195-215.
- Burneika, D., Kriauciūnas, E., 1997. Lietuvos pasienio gyvenvietės. *Lietuvos visuomenės geografinės problemos*, p. 45-52.
- Burneika, D., Kriauciūnas, E., 2005. Recent regional changes of development of Lithuanian economy. *Geografijos metraštis*, 38(2), p. 58-64.
- Bussi, M., Langlois, P., Daudé, E., Colange, C., 2004. Modéliser la diffusion spatiale de l'extrême droite: une expérimentation sur le Front national en France. *Colloque AFSP sur l'extrême droite en Europe*, 16 et 17 septembre 2004.
- Butkus, M., Matuzevičiūtė, K., 2005. Kumuliatyvinio priežastingumo įtaka regionų divergencijai. *Socialiniai tyrimai*, 1, p. 61-67.
- Čaplikas, J., Michailovaitė, N., 2003. Miesto ir kaimo ekonominė bei socialinė sąveika Lietuvos regionuose. *Vagos*, 61, p. 38-43.
- Černe, A., Kušar, S., 2010. *The System of Indicators for Regional Development, Structure and Potentials*. Ljubljana: Birografika Bori d.o.o.
- Chatelus, G., Ulied, A., 1995. *Final Report to the European Commission (DGVII) on Union Territorial Strategies linked to the Transeuropean Transportation Networks*. Paris/Barcelona.
- Chisholm, M., 1979. *Rural settlement and location*, third edition. London: Hutchinson/Atlantic Highlands NJ: Humanities Press.
- Christaller, W., 1933. *Central Places in Southern Germany*. Translated from Germany by C. W. Baskin, 1967. Englewoods Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Chromy, P., Janu, H., 2003. Regional identity, activation of territorial communities and the potential of the development of peripheral regions. *Acta Universitatis Carolinae – Geographica*, 1, p. 105-117.

- Činčikaitė, J., 2001. Regionų konkurencingumą apibūdinantys rodikliai. *Ekonomika ir vadyba*. Tarptautinės konferencijos medžiaga. Kaunas: Technologija, p. 28-32.
- Ciok, S., 2006. INTERREG IIIA programme in countries of central and eastern Europe. *Geopolitical studies*, 14, p. 17-25.
- Čiužas, A. sud., 1998. *Ignalinos AE regionas: žmogaus gyvenimo ir veiklos sąlygos*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
- Čiužas, A., 1998. Sosiologiniai tyrimai Ignalinos AE regione: etapai ir turinys. Kn.: A. Čiužas, red. 1998. *Ignalinos AE regionas: žmogaus gyvenimo ir veiklos sąlygos*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, p. 23-31.
- Čiužas, A., 2000. Šiaurės Rytų Lietuvos regiono ekonominės ir socialinės raidos ypatumai (integracijos ES kontekste). *Agrarinė ekonomika ir vadyba*, p. 149-158.
- Coakley, J., 2008. Centres peripheries, and party systems: Nested secession processes in Great Britain and Ireland. *Political Geography*, 27(7), p. 740-760.
- Commission of European Communities, 2010. *Investing in Europe's future*. Fifth Report on Economic and Social Cohesion. Brussels. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/repor en.htm [Žiūrėta 2014-01-17].
- Cooke, P., 1989a. Locality, economic restructuring and world development. In: P. Cooke, ed. 1989. *Localities: the Changing Face of Urban Britain*. London: Unwin Hyman, p. 1-44.
- Cooke, P., 1989b. The local question – revival or survival? In: P. Cooke, ed. 1989. *Localities: the Changing Face of Urban Britain*. London: Unwin Hyman, p. 296-306.
- Cooke, P., Heidenreich, M., Braczyk, H.J., 2004. *Regional systems innovation: the role of governance in a globalized world*. Second edition. London: Routledge.

- Copus, A. K., 1999. *A New Peripherality Index for the NUTS III Regions of the European Union*. Report for DGXVI.A.4. Prieiga per internetą: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.131.4848&rep=rep1&type=pdf> [Žiūrėta 2013-06-17].
- Copus, A. K., 2001. From Core-periphery to Polycentric Development: Concepts of Spatial and Aspatial Peripherality. *European Planning Studies*, 9(4), p. 539–552.
- Copus, A. K., Skuras, D., 2006. Accessibility, Innovative Milieu and the Innovative Activity of Business in EU Peripheral and Lagging Areas. In: T. Noronha et al., eds. 2006. *The New European Rurality: Strategies for a small firm*. London: Ashgate, p. 29–39.
- Copus, A., 1997. *A new peripherality index for European regions*. Report prepared for the H&I European partnership.
- Cullen, R., 2001. Addressing the Digital divide. *Online information review*, 25(5), p. 311-320.
- Cultural distance, 2004. *A Dictionary of Geography*. Third Edition. S. Mayhew, ed. New York: Oxford University Press, p. 123.
- Currie, M., Kubin, I., 2006. Chaos in the core-periphery model. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 60, p. 252-257.
- Czyz, T., 2002. Application of the potential model to the analysis of regional differences in Poland. *Geographia Polonica*, 75, p. 13-24.
- Damašienė, V., 2004. Regiono pramonės plėtros ir užimtumo valdymas. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
- Dapkus, R., 2008. Kaimiškųjų regionų investicinio klimato vertinimas. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 2 (11), p. 76-85.
- Daugirdas V. 1997. *Lietuvos teritorinio administracinio suskirstymo istorinė geografinė analizė*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus Universitetas.
- Daugirdas V., Baubinas R., 2008. Retai apgyventos teritorijos Lietuvoje: 2. Socialinė ir demografinė gyventojų būklė. *Annales Geographicae*, 41(1-2), p. 5–13.

- Daugirdas, V., 1998. Ignalinos AE regiono kultūrinė transformacija ir politinė organizacija. Kn.: A. Čiužas, red. 1998. *Ignalinos AE regionas: žmogaus gyvenimo ir veiklos sąlygos*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, p. 152-164.
- Daugirdas, V., 2002. Demografinės tendencijos retai gyvenamose Lietuvos teritorijose. *Geografijos metraštis*, 35, p. 184-192.
- Daugirdas, V., 2004. Lithuania as a space of interaction of cultures. *Geopolitical studies*, 12, p. 177-190.
- Daugirdas, V., Baubinas, R., 2007. Retai apgyventos teritorijos Lietuvoje. 1. Teritorinės sklaidos aspektai. *Annales Geographicae*, 40(2), p. 28-37.
- Daugirdas, V., Baubinas, R., Marcinkėnaitė, A., 2003. Lietuvos retai apgyvendintų teritorijų socialinės ir ekonominės būklės ypatybės. *Geografijos metraštis*, 36(2), p. 137-147.
- Daugirdas, V., Burneika, D. 2008. Peripherality and peripheral regions in Lithuania – borderland of EU. Kn.: R. Baubinas ir kt., sud. 2008. *Problem regions in Lithuania (sociogeographical aspect)*. Vilnius: Geografijos ir geologijos institutas, p. 6-21.
- Daugirdas, V., Burneika, D., 2006. Patterns and problems of peripherality in Lithuania – borderland of the EU. *Europa XXI. Regional periphery in Central and Eastern Europe*, 15, p. 119-133.
- Daugirdas, V., Kriauciūnas, E., Ribokas, G., 2013. Depopulation in EU countries and distribution of sparsely populated territories in Lithuania. *Kyiv geographic almanac*, 8, p. 31-36.
- Daugirdas, V., Mačiulytė, J., 2006. Decentralizacija ir teritorinė savivalda Lietuvoje. *Politologija*, 43, p. 91-110.
- Daugirdas, V., Paltanavičiūtė, G., 2005. Ignalinos AE regiono gyventojų tautinės sudėties kaita. Kn. R. Baubinas, sud. 2005. *Ignalinos AE regionas: permainų erdvė*. Vilnius: Geologijos ir geografijos institutas, p. 71-86.
- De Graaf, N. D., Heath, A., Need, A., 2001. Declining cleavages and political choices: the interplay of social and political factors in the Netherlands. *Electoral Studies*, 20(1), p. 1–15.

- Degryse, H., Ongena, S., 2005. Distance lending relationships and competition. *Journal of Finance*, LX.1, p. 231-66.
- Degutis, R., 2000. Seimo rinkimai 2000: nauji Lietuvos rinkėjo portreto bruožai. *Politologija*, 4(20), p. 3-22.
- Delanty, G., 2006. Borders in a Changing Europe: Dynamics of Openness and Closure. *Eurolimes. Europe and Its Borders: Theoretical and Historical Perspective*, 1, p. 46-58.
- Derlaga, A., Wendt, J., 2006. Cross-border co-operation between the republic of Romania, Ukraine and Moldavia. *Geopolitical Studies*, 14, p. 141-149.
- Di Gregorio, D., Shane, S., 2003. Why do some universities generate more start-ups than others? *Research Policy*, 32 (2), p. 209-227.
- Dijkstra, L., Poelman, H., 2008. Remote Rural Regions. How proximity to a city influences the performance of rural regions. *Reginal Focus*. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/focus/2008_01_rural.pdf [Žiūrėta 2014-01-10].
- Dumbliauskienė, M., Jarmalavičienė, S., 2012. Gyvenimo kokybės kompleksinio vertinimo metodologinės problemos. *Geografijos metraštis*, 45, p. 3-16.
- Dunleavy, P., O'Leary, B., 1999. *Valstybės teorijos. Liberaliosios demokratijos politika*. Vilnius: Eugrimas.
- Eberhardt, P., 2003. Current demographic situation in a border zone of the Euroregions of Eastern Poland. *Geopolitical and Economic Research on Central and Eastern Europe*, 3, p. 63-96.
- Economic distance, 2004. *A Dictionary of Geography*. Third Edition. S. Mayhew, ed. New York: Oxford University Press, p. 166.
- Eidukevičienė, M. sud., 2013. *Lietuvos gamtinė geografija*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Eismo intensyvumo žemėlapis*, 2013. Lietuvos automobilių kelių direkcija prie Susisiekimo ministerijos (asmeniškai atsiųstas kelių priežiūros skyriaus vyriausio specialisto Almanto Rainio)

- Eriksson, M., 2008. (Re)Producing A "peripheral" Region – Northern Sweden in the News. *Geografiska Annaler*, Series B 90(4), p. 369-388.
- Eskelinen, H., Snickars, F., 1995. *Competitive European Peripheries*. Verlag, Berlin, Heidelberg, New York: Springer.
- Estall, R.C., Buchanan, H., 1961. *Industrial Activity and Economic Geography*. New York: Hutohinson.
- European Commission, 2000. *The New Programming Period 2000-2006: Methodological Working Papers*. Brussels. Prieiga internetu: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/working/doc/indic_en.pdf [Žiūrėta 2013-09-18]
- European Commission, 2005. *The New Programming Period 2007-2013: Methodological Working Papers*. Brussels. Prieiga internetu: http://ec.europa.eu/fisheries/cfp/eff/official_documents/eff_workingpaper_ex_ante_eval_updated_en.pdf [Žiūrėta 2013-09-18]
- Farago, L., 1999. Regional “winners” and “losers”. In: Z. Hajdu, ed. 1999. *Regional processes and spatial structures in Hungary in the 1990's*. Pecs: Centre for Regional Studies, p. 316-327.
- Flora, P., 1999. Introduction and Interpretation. In: P.Flora et al., eds. 1999. *State formation , nation-building, and mass politics in Europe: the theory of Stein Rokkan: based on his collected works*. Oxford: Oxford University Press, p. 1-82.
- Friedman, J., 1966. *Regional development policy: a case study of Venezuela*. Cambridge: MIT Press.
- Friedmann, J., 1973. A theory of polarized development. In: J. Friedmann, ed.
- Gaidys, V., 1998. Viešosios nuomonės dinamika ir priešrinkiminių apklausų prognostinės galimybės. Kn.: A. Krupavičius, sud. 1998. *Seimo rinkimai '96. Trečiasis „atmetimas“*. Vilnius: Tvermė, p. 153-175.
- Gaidys, V., 2004. Viešoji nuomonė ir politika. Kn.: A. Krupavičius, A. Lukošaitis, sud. 2004. *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*. Vilnius: Poligrafija ir informatika, p. 105-141.

- Gal, Z., 2005. The new tool for economic growth: Role of innovation in the transformation and regional development of Hungary. *Geographia Polonica* 78(2), p. 31-52.
- Gal, Z., 2008. Knowledge base of the region – role of the universities in regional innovation (the case of South Transdanubia). *Revija za Geografijo*, 5(1-3), p. 67-79.
- Galtung, J., 1971. A Structural Theory of Imperialism. *Journal of Peace Research*, 8(2), p. 81-117.
- Geber, J., 2004. Interethnic relations and human resources in a microregion at the Hungarian-Slovakian border. In: I. Suli-Zakar, ed. 2004. *Cross-border Co-operations. Schengen Challenges*. Debrecen: House of the University of Debrecen, p. 106-111.
- Gedminaitė-Raudonė, Ž., 2011. Lietuvos regionų ekonominio dinamiškumo vertinimas. *Mokslas – Lietuvos ateitis*, 3(4), p. 76-81.
- Gedvilaitė-Kordušienė, M., Baublytė, M., 2013. Kiek paseno Lietuva? Lietuvos gyventojų senėjimas ES šalių kontekste. *Demografija ir mes*, 9, p. 5-8.
- Gold, J. R., 1994. Locating the message: place promotion as image communication. In: J.R. Gold, S.V. Ward, eds. 1994. *Place promotion: the use of the publicity and marketing to sell towns and regions*. Chichester: John Wiley & Sons, p. 19-39.
- Goldstein, H. A., Renault, C.S., 2004. Contributions of universities to regional economic development: A quasi-experimental approach. *Regional Studies*, 38(7), p. 733-46.
- Gregory, D., 1981. Alfred Weber and location theory. In: D. R. Stoddart, ed. 1981. *Geography, ideology and social concern*. Oxford: Blackwell, p. 165-85.
- Gregory, D., Gertler, M., 1994. Location theory. In: R.J. Johnston et al., eds. 1994. *The dictionary of Human Geography*. United Kingdom: Blackwell Publishers Ltd, p. 339-343.

- Gregory, D., Gertler, M., 1994. Location theory. In: R.J. Johnston et al., eds. 1994. *The dictionary of Human Geography*. United Kingdom: Blackwell Publishers Ltd, p. 339-343.
- Gren, J., 2003. Reaching the Peripheral Regional Growth Centres. *European Journal of Spatial Development*, 3. Prieiga per internetą: <http://www.nordregio.se/Global/EJSD/Refereed%20articles/refereed3.pdf>, [Žiūrėta 2013-11-10].
- Grossmann, K., Haase, A., Rink, D., Steinführer, A., 2008. Urban Shrinkage in East Central Europe? Benefits and Limits of a Cross-National Transfer of Research Approaches. In: M. Novak, M. Nowosielksi, eds. 2008. *Declining Cities / Developing Cities: Polish and German Perspectives*. Poznan, p. 77-99.
- Gruževskis, B., Zabarauskaitė, R. ir kt., 2012. *Lietuvos socialinė raida ekonomikos nuosmukio sąlygomis*. Vilnius: Spaudmeta.
- Gudaitytė, N., Baltutytė, K., Žalienenė, I., 2009. Lietuvos regionų skirtumai ES struktūrinių fondų paramos kontekste. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 2, p. 211-218.
- Gutiérrez, J., Urbano, P., 1996. Accessibility in the European Union: the impact of the Trans European road network. *Journal of Transport Geography*, 4, p. 15–25.
- Hagerstrand, T., 1967. *Innovation diffusion as a spatial process*. Chicago: University of Chicago Press.
- Haggett, P., 1965. *Locational analysis in human geography*. New York: St. Martin's Press.
- Hajdu, Z., 1999. Hungary: from “East” to “West” (The transformation of the geopolitical position of Hungary in the period of 1988-1998). In: Z. Hajdu, ed. 1999. *Regional processes and spatial structures in Hungary in the 1990's*. Pecs: Centre for Regional Studies, p.: 34-52.
- Harvey, D., 1982. *The limits to capital*. Univ. Chicago: Of Chicago Press.

- Hayrynen, S., 2003. The spatial nature of cultural recognition: constructing Finnish north Karelia in the centre/periphery dimension of cultural policy. *The International Journal of Cultural Policy*, 9(1), p. 65-81.
- Herrschel, T., 2009. City regions, polycentricity and the construction of peripheralities through governance. *Urban Research & Practice*, 2(3), p. 240-250.
- Hirschmann, A., 1958. *The Strategy of Economic Development*. New Haven: Yale University Press.
- Hojman, D.A., Szeidl, A., 2008. Core and periphery in networks. *Journal of Economic Theory*, 139, p. 295-309.
- Hollbach – Gromig, B., Trapp, J., 2006. *The Impact of Demographic Change on Local and Regional Government*. Research Project of the German Institute of Urban Affairs, for the Council of European Municipalities and Regions (CEMR).
- Hoover, E.M., 1948. *The Location of Economic Activity*. London: McGraw-Hill.
- Horga, I., 2007. The Role of the Media in Changing the Meaning of Borders. *Eurolimes. Media, Intercultural Dialogue and the New Frontiers of Europe*, 3, p. 28-46.
- Houtum, H. Van, 1999. Internationalisation and mental borders. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 90(3), p. 329-335.
- Houtum, H. Van, 2000. An overview of European Geographical Research on Borders and Border Regions. *Journal of Borderlands Studies*, 15(1), p. 57 - 85.
- Huggins, R., Johnston, A., 2009. The economic and innovation contribution of universities: A regional perspective. *Environment and Planning: Government and Policy*, 27(6), p. 1088-1106.
- Jaffe, A., Tratjenberg, M., Henderson, R., 1993. Geographic localization of knowledge spillovers as evidence by patent citations. *Quarterly Journal of Economics*, 108(3), p. 577-598.

- Jakimavičius, M., Burinskienė, M., 2007. Automobile transport system analysis and ranking in Lithuanian administrative regions. *Transport*, XXII(3), p. 214-220.
- Janc, K., 2006. Human and social capital in Poland – spatial diversity and relations. *Europa XXI. Core and peripheral regions in Central and Eastern Europe*, 14, p. 39-55.
- Jankauskas, V., 2000. Infrastruktūros šakų pertvarka, konkurencijos įgyvendinimas. *Ekonomika*, p. 114-127.
- Jansson, D., 2003. Internal Orientalism in America: W.J. Cash's The Mind of the South and the Spatial Construction of American National Identity. *Political Geography*, 22 (3), p. 293-316.
- Jansson, D., 2005. A Geography of Racism: Internal Orientalism and the Construction of American National Identity in the Film Mississippi Burning. *National Identities*, 7 (3), p. 265-285.
- Janušauskaitė, G., 2008. Gyvenimo kokybės tyrimai: problemos ir galimybės, *Filosofija.Sociologija*, 19(4), p. 34-44.
- Jasaitis, J., 2010. Antropologiniai atokesnių ir neurbanizuotų vietovių raidos strateginio valdymo aspektai. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 3 (19), p. 13-22.
- Jauhiainen, J. S., 2000. *Regional Development and Regional Policy. European Union and the Baltic Sea Region*. Turku: Painosalama.
- Jayne, M., 2005. Creative industries: the regional dimension? *Environment and Planning: Government and Policy*, 23, p. 537-56.
- Jerabek, M., 2006. Research into peripheral areas in the Czech Republic – changes in the landscape and land use in the model regions. *Europa XXI. Regional periphery in Central and Eastern Europe*, 15, p. 171-183.
- Johnston, R., 1994. Central place theory. In: R.J. Johnston et al., eds. 1994. *The dictionary of Human Geography*. United Kingdom: Blackwell Publishers Ltd, p. 57-59.

- Johnston, R., 2005. Anglo-American Electoral Geography: Same Roots and Same Goals, but Different Means and Ends? *The Professional Geographer*, 57(4), p. 580-587.
- Johnston, R., Pattie, Ch., 2006. *Putting Voters in their Place. Geography and Elections in Great Britain*. Oxford: Oxford University Press.
- Jonard F., Lambotte, M. et al., 2009. Delimitation of rural areas in Europe using criteria of population density, remoteness and land cover. *JRC Scientific and Technical Reports*, European Commission. Prieiga per internet: http://ams.jrc.it/publications/pdfs/EUR_23757_EN_2009.pdf [Žiūrėta 2014 01 12].
- Jurkynas, M., 2005. 2004 General elections and Changing Left-Right in Lithuania. *Lithuanian Political Science Yearbook 2004*, p. 11-30.
- Kabaila, A., 1999. Regionų socialinio – ekonominio lygio skirtumai. *Lietuvos ekonomikos apžvalga*, 2, p. 91-94.
- Kabisch, S., Bernt, M., Peter, A., 2004. *Stadtumbau unter Schrumpfbedingungen. Eine sozialwissenschaftliche Fallstudie*. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften.
- Kaczmarek, T., Mikula, L., 2009. Metropolitan Areas in Poland: Problems of Development and Governance. *Questiones Geographicae*, 28B(2), p. 91-103.
- Kairytė, E., Meyers, W. H., 2010. Territorial indicators for rural development: targeting lagging areas in Lithuania. *Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai*, 20(1), p. 45-5.
- Kardelis, K., 2002. *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Kaunas: Judex.
- Kavaliauskas, P., 1992. *Metodologiniai kraštovarkos pagrindai*. Vilnius: Academia.
- Kavaliauskas, P., 1994. Regionų problema Lietuvoje. *Geografija*, 30, p. 66-70.
- Kavaliauskas, P., 1995. Politika, geografija ir rinkimai. *Atgimimas*, 14, p. 2-3.
- Kavaliauskas, P., 1998. Demografiniai Visagino miesto pokyčiai. Kn.: A. Čiužas, red. 1998. *Ignalinos AE regionas: žmogaus gyvenimo ir veiklos sąlygos*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, p. 48-61.

- Kavaliauskas, P., 2000. Regioninės politikos problema Lietuvoje. *Geografija*, 36(1), p. 39-47.
- Kavaliauskas, P., 2001. Socialinio lauko pažinimo problema. *Geografija*, 37(1), p. 44-48.
- Kavaliauskas, P., 2004. Dėl Lietuvos teritorinės sandaros tobulinimo įvertinant istorinius ir ekonominius veiksnius. *Etninė kultūra*, 3, p. 44-56.
- Kavaliauskas, P., Bražukienė, I., 2002. Socialinių įtampų tyrimo problema ekonominiame bei teisiniame lauke. *Geografija*, 38(1), p. 46-49.
- Kavaliauskas, P., Daugirdas, V., 1993. Lietuvos politinio rajonavimo problema. *Geografija*, 29, p. 90-94.
- Kavaliauskas, P., Daugirdas, V., 2002. Socialinių įtampų tyrimo problema kultūriniame ir politiniame lauke. *Geografija*, 38(1), p. 41-45.
- Kavaliauskas, P., Dumbliauskienė, M., 2009. Teisinio socialinio lauko įtampos teritorinė raiška Lietuvoje. *Annales Geographicae*, 42(1-2), p. 34-44.
- Kavaliauskas, P., Petrulis, V., 2004. Elektorinio metodo taikymas tiriant politines balansinio socialinio lauko įtampas. *Geografija* 40(1), p. 6-11.
- Kavaliauskas, P., Valiūnaitė, V., 2003. Politinės įtampos teritorinės raiškos ypatybės Lietuvoje. *Geografijos metraštis*, 36(2), p. 124–136.
- Kazlauskienė, V., 1998. Kalbos ir bendravimo problemos Visagine. Kn.: A. Čiužas, red. 1998. *Ignalinos AE regionas: žmogaus gyvenimo ir veiklos sąlygos*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, p. 174-192.
- Kėdaitis, V., Vaškevičiūtė, D., 2007. Lietuvos regionų ekonominio-socialinio išsivystymo skirtumų vertinimas daugiamatės analizės metodais. *Lietuvos statistikos darbai*, 46, p. 4-41.
- Keeble, D., 1989. Core Periphery Disparities, Recession and New Regional Dynamisms in the European Community. *Geography*, 74, p 1-11.
- Keeble, D., Owens, P.L., Thomson, C., 1981. *The Influence of Peripheral and Central Locations on the Relative Development of Regions*. London: Her Majesty's Stationery Office.
- Kennard, A., 2005. Poland and her „new neighbours“: a new relationship or a return to historical bounds? *Region and Regionalism*, 7, p. 31-44.

- Kil, W., 2001. Vineta ohne Glocken. In: W. Kil, ed. 2001. *Neue Landschaft Sachsen, Elf Zustandsberichte und eine Polemik*. Dresden, p. 80-91.
- Kilijonienė, A., Simanavičienė, Ž., 2010. Regionų plėtros teorijų taikymas: Lietuvos atvejis. *Ekonomika ir vadyba*, 15, p. 93-99.
- Kinsey, B. S., 2006. Cleavage formation in Norway: The Contextual Dimension. *Scandinavian Political Studies*, 29(3), p. 261-283.
- Kirstukas, J., 2000. Integruotos regionų plėtros rėmimo diferencijavimo kriterijai. *Ekonomika ir vadyba '2000*, p. 199-201.
- Kirstukas, J., Čaplikas, J., 1999. Lietuvos regionų tipizavimo projekto metmenys. *Regionų ekonomika ir plėtra*. Tarptautinės konferencijos medžiaga. Kaunas: Technologija, p. 56 –61.
- Kitagawa, K., 2004. Universities and regional advantage: Higher education and innovation policies in English regions. *European Planning Studies*, 12(6), p. 865-852.
- Kitschelt, H., 1992. The Formation of the Party Systems in East Central Europe. *Politics and Society*, 20(1), p. 7-49.
- Kličius, A., 1998. AE įtaka žmonių gyvenimui ir verslo plėtotei. Kn.: A. Čiužas, red. 1998. *Ignalinos AE regionas – žmogaus gyvenimo ir veiklos sąlygos*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, p. 91-112.
- Knappe, E., Krauklis, A., 1998. Der Wandel des landlichen Raumes in Lettland. *Europa Regional*, 6(2), p. 18-25.
- Knox, P. L., Marston, S. A., 2001. *Places and Regions in Global Context. Human Geography*. Prentice Hall: New Jersey.
- Kotler, P., Asplund, C., Rein, I., Haider, D. H., 1999. *Marketing places Europe: How to attract investments, industries residents and visitors to cities, communities, regions and nations in Europe*. Harlow: Pearson Education.
- Koulov, B., 1995. Geography of electoral preferences: the 1990 Great National Assembly elections in Bulgaria. *Political Geography*, 14(3), p. 241-258.

- Kovacs, I.P., 1999. Regional development and local government in Hungary. In: Z. Hajdu, ed. 1999. *Regional processes and spatial structures in Hungary in the 1990's*. Pecs: Centre for Regional Studies, p.: 53-76.
- Kozma, G., 2006. *Place Marketing*. Debrecen: Debrecen University.
- Kriaučiūnas, E., 1997. Lietuvos-Lenkijos pasienio regiono žemės ūkio vystymosi tendencijos. *Lietuvos visuomenės geografinės problemos*, p. 77-92.
- Kriaučiūnas, E., 2010. Some development patterns of Lithuanian rural territories in 1990–2010. *Geopolitical studies*, 16, p. 199-212.
- Kriaučiūnas, E., 2013. Lietuvos kaimo gyvenviečių tinkle ypatumai 1989-2011 metais. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 1(5), p. 53-60.
- Kriaučiūnas, E., 2013. Lietuvos kaimo gyvenviečių tinklo kaitos ypatumai 1989-2011 metais. *Kaimo raidos kryptys žinių visuomenėje*, 1(5), p. 53-60.
- Kriaučiūnas, E., Burneika D., sud. 1998. *Lietuvos pasienio regionai: geografiniai vystymosi aspektai*. Vilnius: Geografijos institutas.
- Kriaučiūnas, E., Ribokas, G., 2012. Šiaulių apskrities retai apgyventų teritorijų pokyčiai ir demografinės raidos ypatumai. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 3(27), p. 135-143.
- Krisjane, Z., 2001. New Trends in the Development of small Towns in Latvia. *Geografiski Raksti*, 9, p. 33-47.
- Krugman, P. R., 1991. Increasing returns and economic geography. *Journal of Political Economy*, 99, 483–499.
- Krugman, P. R., 2010. The New Economic Geograpy, Now Middle-aged. *Regional Studies*, 45(1), 1-7.
- Krugman, P., Venables, A., 1995. Globalisation and the inequality of nations. *Quaterly Journal of economics*, 110(4), p. 857-880.
- Krupickaitė, D., Stanaitis, S., 2005. Ignalinos atominės elektrinės ir Visagino poveikis šalies ir regiono gyvenviečių sistemos raidai. Kn.: R. Baubinas, red. 2005. *Ignalinos AE regionas: permainų erdvė*. Vilnius: Geologijos ir geografijos institutas, p. 64-70.

- Krupickaitė, D., 2005a. Ignalinos atominės elektrinės regiono gyventojai demografinių procesų kaitos kontekste. Kn.: R. Baubinas, red. 2005. *Ignalinos AE regionas: permainų erdvė*. Vilnius: Geologijos ir geografijos institutas, p. 44-63.
- Krupickaitė, D., 2005b. Demografinių socialinio lauko įtampų kaitos tendencijos Lietuvoje. *Geografija* 41 (1), p. 11–16.
- Krupickaitė, D., 2007. Demographic crisis in Lithuania: regional aspects. *Folia Geographica*, XIII, p. 158–168.
- Kuliešis, G., Pareigienė, L., 2011. Lietuvos regionų depopuliacijos prielaidų tyrimas. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*, 5(29), p. 116-125.
- Kunčina, J., 1973. Lietuvos TSR miestai ir jų įtaka respublikos ekonominių rajonų formavimuisi. *Geografija ir geologija*, 10, p. 57-66.
- Kvainauskaitė, V., Kardokaitė, V., 2005. Structural Funds as Instruments for Regional Economic Development in Lithuania. *Inžinerinė ekonomika*, 2, p. 26-34.
- Kvale, S., 1996. *Interviews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing*. London: SAGE.
- Labutytė, R., 1998. „Politiniai“ regionai Lietuvoje. Kn.: A. Krupavičius, sud., *Seimo rinkimai '96. Trečiasis „atmetimas“*. Vilnius: Tvermė, p. 264-297.
- Lang, T., 2011. Regional development issues in Central and Eastern Europe: shifting research agendas from a focus on peripheries to peripheralisation? In: A. Eröss, D. Karacsonyi, eds. 2011. *Geography in Visegrad and Neighbour Countries*. Budapest, p. 57-64.
- Lang, T., 2012a. Conceptualising urban shrinkage in East Germany: understanding regional peripheralisation in the light of discursive forms of region building. In: M. Naumann, A. Fischer-Tahir, eds. 2012. *Peripherization: The Making of Spatial Dependencies and Social Injustice*. Heidelberg: Springer.
- Lang, T., 2012b. Shrinkage, Metropolization and Peripheralization in East Germany. *European Planning Studies*, 20(10), p. 1747-1754.

- Lang, T., Sonntag, M., Tenz, E., 2005. *Small and medium-sized cities in the Baltic Sea Region: socio-economic and cultural approaches to urban development*. Leipzig.
- Laurinėnaitė-Šimelevičienė, J., 2012. Išsiplėtusi viešojo Lietuvos infrastruktūra – ne mūsų kišenei? *Veidas*. Prieiga per internetą: <http://www.veidas.lt/issiplėtusi-viesoji-lietuvos-infrastruktura%E2%80%93ne-musu-kisenei> [Žiūrėta 2012-09-23]
- Lee, R., 1994. Core-periphery model. In.: R.J. Johnston et al., eds. 1994. *The dictionary of Human Geography*. United Kingdom: Blackwell Publishers Ltd, p. 95-96.
- Leimgruber, W., 1994. Marginality and marginal regions: problems of definition. In: D.Ch. Chang-Yi et al., eds. 1994. *Marginality and development issues in marginal regions*. Proceedings of the IGU Study Group “Development issues in marginal regions”. Taipei: National Taiwan University, p. 1-18.
- Leimgruber, W., 2004. *Between Global and Local: Marginality and Marginal Regions in the Context of Globalization and Deregulation*. Aldershot: Ashgate Publishing Limited.
- Lėka, A., 2014. Merdintys miesteliai: gaivinti ar užkalinėti langus? *Veidas*, 5, p. 15-17.
- Lietuvos darbo birža, 2012. Prieiga per internetą: <http://www.ldb.lt/Informacija/DarboRinka/Puslapiai/situacija.aspx>. [žiūrėta 2013-12-15]
- Lietuvos geologijos tarnyba, Nacionalinės žemės tarnybos prie Žemės ūkio ministerijos, 2005. *Lietuvos pelkių ir durpynų GIS GDB*. Lietuvos Respublikos teritorijos M 1:200000 georeferencinių erdviųjų duomenų rinkinys, Lietuvos geologijos tarnyba.
- Lietuvos kaimo gyvenviečių funkcijų kaitos regioniniai ypatumai*, 2013. Projektas, oragnizuotas Lietuvos socialinių tyrimo centro Visuomenės geografijos ir demografijos instituto, finansuotas Lietuvos Mokslo Tarybos (LMT).

- Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija. 2001. *Darbotvarkė 21*. Subalansuotos plėtros veikslių programa. Vilnius: Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija. Prieiga per internetą: <http://www.am.lt/LSP/files/Agenda21.pdf> [Žiūrėta 2013-06-17].
- Lietuvos Respublikos regioninės plėtros įstatymas*. Žin., 2000, Nr. VIII-1889.
- Lietuvos respublikos smulkaus ir vidutinio verslo plėtros įstatymo pakeitimo įstatymas* Žin., 2002, Nr. 105-4689.
- Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymas*. Žin., 1994, Nr. 60-1183.
- Lietuvos retai apgyventos teritorijos ir jų gyventojai*. 2012. Projektas, oragnizuotas Lietuvos socialinių tyrimo centro Visuomenės geografijos ir demografijos instituto, finansuotas Lietuvos Mokslo Tarybos (LMT).
- Lietuvos statistikos departamentas, 1992. *Gyventojų skaičius miestuose ir rajonuose*. Statistikos biuletenis. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas.
- Lietuvos statistikos departamentas, 1994. *Lietuvos gyventojų sudėtis pagal amžių 1994 metų pradžioje*. Statistikos rinkinys. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas.
- Lietuvos statistikos departamentas, 1996. *Lietuvos apskritys. Ekonominė ir socialinė raida*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas.
- Lietuvos statistikos departamentas, 1997. *Lietuvos gyventojų sudėtis pagal amžių 1997 metų pradžioje*. Statistikos rinkinys. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas.
- Lietuvos statistikos departamentas, 2001. *Lietuvos Respublikos 2001 metų visuotinis gyventojų ir būstų surašymas*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas. Prieiga per internetą: <http://osp.stat.gov.lt/2001-m-surasymas> [Žiūrėta 2013-07-18]
- Lietuvos statistikos departamentas, 2011. *Lietuvos Respublikos 2011 metų visuotinis gyventojų ir būstų surašymas*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas. Prieiga per internetą: <http://osp.stat.gov.lt/2011-m-surasymas> [Žiūrėta 2013-07-18]

- Lietuvos statistikos departamentas, 2012. *Lietuvos regionų portretas*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas. Prieiga per internetą: <http://regionai.stat.gov.lt/lt/savokos.html#VL> [Žiūrėta 2012-04-10]
- Linder, J.C., 2006. Does innovation drive profitable growth? New metrics for a complete picture. *Journal of Business Strategy*, 27(5), p. 38-44.
- Linneker, B. J., Spence, N. A., 1992. An accessibility analysis of the impact of the M25 London Orbital Motorway on Britain. *Regional Studies*, 26, p. 31-47.
- Lipset, S. M., Rokkan, S., eds. 1967. *Party Systems and Voter Alignments. Cross-national Perspectives*. New York: The Free Press.
- Losch A. 1940. *The economics of location*. Translated from German by W.H. Woglom, 1954. New Haven, CT: Yale University Press)
- LR Seimo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos bendrojo plano“. Žin., 2002, Nr. IX-1154.
- LR Seimo nutarimas „Dėl valstybės ilgalaikės raidos strategijos“. Žin., 2002, Nr. 113-5029.
- LR Vyriausybės nutarimas „Dėl 2014-2020 metų nacionalinės pažangos programos patvirtinimo“. Žin., 2012, Nr. 144-7430.
- LR Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos regioninės politikos iki 2013 metų strategijos“. Žin., 2005, Nr. 66-2370.
- LR Vyriausybės nutarimas „Dėl Nacionalinės darnaus vystymosi strategijos patvirtinimo ir įgyvendinimo“. Žin., 2003, Nr. 89-4029.
- LR Vyriausybės nutarimas „Dėl probleminių teritorijų išskyrimo kriterijų“. Žin., 2003, Nr. 35-1483.
- LR Vyriausybės nutarimas „Dėl probleminių teritorijų plėtros programų patvirtinimo“. Žin., 2011, Nr. 64-3031.
- LR Vyriausybės nutarimas „Dėl probleminių teritorijų“. Žin., 2007, Nr. 15-555.
- LR Vyriausybės nutarimas „Dėl regionų socialinių ir ekonominių skirtumų mažinimo 2011-2013 metų programos patvirtinimo“. Žin., 2011, Nr. 8-346.

- LR žemės ūkio ministro įsakymas „Dėl mažiau palankių ūkininkauti vietovių“. Žin., 2006, Nr. 76-2921.
- Lubecki, J., 2004. Echoes of Latifundism? Electoral Constituencies of Successor Parties in Post-Communist Countries. *East European Politics and Societies*, 18(1), p. 10-44.
- Lutter, H., Pctz T., Spangenberg, M., 1992. *Accessibility and Peripherality of Community Regions: The Role of Road, Long Distance Railway and Airport Networks*. Luxembourg: Report of the Commission of the EU.
- Lux, G., 2010. From industrial periphery to cultural capital? Restructuring and institution building in Pecs. In: J. Suchacek, J. Petersen, eds. 2010. *Developments in Minor Cities: Institutions Matter*. Ostrava: Technical University Press, p. 103-119.
- Mačiulytė, J., 2006. Kaimiškų teritorijų transformacija po nepriklausomybės atkūrimo. *Annales Geographicae*, 39(2), p. 5-14.
- Mačiulytė, J., Bagočiūtė, A., 2008. Regional Development Disparities and Regional Policy in Lithuania after Accession to the European Union. Regional. In: P. Gaidoš, ed. 2008. *Regional Disparities in Central Europe*. Bratislava: Interlingua, p. 87-97.
- Mačiulytė, J., Dedeire, M., Prapiestienė, R., 2013. Lietuvos kaimo bendruomenės ir lokalinis vystymas. *Geografija*, 49(1), p. 69-81
- Mačys, G., 2006. *Regionų ekonomika, politika ir valdymas Lietuvoje*. Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas.
- Maldžiūnas, V., 1970. *Teritorinių mikrorajonų centrų tinklas Lietuvos TSR*. Mokslo kandidato laipsnio disertacija. Kaunas: Kauno politechnikos institutas.
- Maldžiūnas, V., Šešelgis, K., 1970. Perspektyvinio kaimo gyventojų skaičiaus teritoriniuose mikrorajonuose nustatymas. *Statyba ir architektūra*, 5.
- Malecki, E. J., 2000. Knowledge and Regional Competitiveness. *Erdkunde*, 54(3), p. 334-351.
- Manusadžianas, P., 2001. *Stein Rokkan konceptualūs Europos žemėlapiai ir Lietuva*. Doktorantūros referatas. Vilnius: Vilniaus Universitetas.

- Marada, M., Chromy, P. et al., 2006. Space polarisation and peripheral regions in Chechia. *Europa XXI. Regional periphery in Central and Eastern Europe*, 15, p. 29-34.
- Marcinkėnaitė, A., 2003. *Kai kurie sociogeografiniai retai apgyvendintų Lietuvos teritorijų būklės ypatumai*. Magistro darbas. Vilnius: Viliaus universitetas.
- Marcinkonienė, A., Marcinkonis, S., Armolaitis, K., 2010. Neries ir Aukštadvario regioninių parkų išteklių – žemdirbystei, miškininkystei ir kaimo turizmui. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 3 (19), p. 136-140.
- Martin, H., 2010. When is Cheap, Cheap Enough to Bridge the Digital Divide? Modelling Income Related Structural Challenges of Technology Diffusion in Latin America. *World Development*, 38(5), p. 756-770.
- Martis, K. C., Kovacs, Z., Kovacs, D., Peter, S., 1992. The geography of the 1990 Hungarian parliamentary elections. *Political Geography*, 11(3), p. 283-305.
- Matthiesen, U., 2002. Osterweiterung – Brandenburg – Polen: Statement zum "Zukunftsforum Brandenburg 2025". *IRS-Aktuell*, (37), 3-4.
- Matulionis, A. V., 2003. *Sociologija*. Vilnius: Homo liber.
- Mažvila, J., sud. 2011b. *Lietuvos žemės našumas*. Akademija, p. 251-257.
- Mažvila, J., 2011a. Lietuvos žemės ūkio naudmenų našumo balas savivaldybėse. Kn.: J. Mažvila, sud. 2011. *Lietuvos žemės našumas*. Akademija. p.251-257
- McKenzie, N., 1977. Centre and Periphery: the Marriage of Two Minds. *Acta Sociologica*, 20(1), p. 55-74.
- Merkys, G., Brazienė, R., Kondrotaitė, G., 2008. Subjektyvi gyvenimo kokybė kaip socialinis indikatorius: viešojo sektoriaus kontekstas. *Viešoji politika ir administravimas*, 23, p. 23-38.
- Meszaros, J., Solymosi, N., Speiser, F., 2007. Spatial distribution of political parties in Hungary 1990-2006. *Political Geography*, 26(7), p. 804-823.

- Mikšys, A., 1998. Socialinio mobilumo prielaidos Ignalinos AE ir jos aplinkoje. Kn.: A. Čiužas, red. 1998. *Ignalinos AE regionas: žmogaus gyvenimo ir veiklos sąlygos*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, p. 137-141.
- Mikulionienė, S., Stanaitis, S., 2006. Amžiaus struktūra. Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida. Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Socialinių tyrimų institutas. Vilnius, p. 8–27.
- Milčius, L., 2003. Lietuvos kaimo žmogiškieji ištekliai: problemos ir jų sprendimo būdai. *Vagos*, 61, p. 79-85.
- Milne, D., 1997. Placeless power: constitutionalis confronts peripherality. *North*, n° 3, 4 November.
- Misiūnas, A., Svetikas, Ž., 2003. Lietuvos regionų ekonomikos netolygumų vertinimai. *Ekonomika*, 64, p. 84-94.
- Miškinis, A., 1968. *Lietuvos miestelių architektūrinės – planinės ir erdvinės struktūros vystymasis*. Mokslo kandidato laipsnio disertacija. Kaunas: Kauno politechnikos institutas.
- Molienė, O., 2006. Apskričių socialinės-ekonominės raidos skirtumai ir agreguoti rodikliai jiems vertinti. *Lietuvos statistikos darbai*, 2, p. 41-54.
- Momsen, J.H., Szorenyi, I.K., Timar, J., 2005. *Gender at the Border. Entrepreneurship in Rural Post-Socialist Hungary*. Aldershot: Ashgate.
- Morgan, S.P., 2003. Is low fertility a twenty-first-century demographic crisis? *Demography*, 40 (4), p. 589 – 603.
- Morrill, R., Knopp, L., Brown, M., 2007. Anomalies in red and blue: Exceptionalism in American electoral geography. *Political Geography*, 26(5), p. 525-553.
- Myrdal, G., 1957. *Economic Theory and underdeveloped regions*. London: Duckworth.
- Nacionalinė žemės tarnyba prie Žemės ūkio ministerijos, 2009. *GDB10LT*. Lietuvos Respublikos teritorijos M 1:10000 georeferencinių erdvių duomenų rinkinys.

- Nacionalinė žemės tarnyba prie Žemės ūkio ministerijos, 2013a. *GDR250LT*. Lietuvos Respublikos teritorijos M 1:250000 georeferencinių erdvinių duomenų rinkinys.
- Nacionalinė žemės tarnyba prie Žemės ūkio ministerijos, 2013b. *GDR50LT*. Lietuvos Respublikos teritorijos M 1:50000 georeferencinių erdvinių duomenų rinkinys.
- Nagy, E., 2005. Urban Development in Post-transition Hungary: Emerging Social Conflicts as Constraints for a Locality. *Geographia Polonica*, 78(1), p. 137-151
- Nagy, E., Nagy, G., 2009. Changing spaces of knowledge-based business services in Hungary. *Hungarian Geographical Bulletin*, 58(2), p. 101-120.
- Nagy, E., Timár, J., 2012. Urban restructuring in the grip of capital and politics: Gentrification in East Central Europe. In: Csapó-Balogh, ed, 2012. *Development of the Settlement Network in the Central European Countries*. Springer-Verlag Berlin Heidelberg, p. 121-136.
- Nagy, G., 2001. Knowledge-based development: Opportunities for Medium-sized Cities in Hungary. *European Urban and Regional Studies*, 8(4), p. 329-339.
- Nagy, G., 2005. Changes in the Position of Hungarian Regions in the Country's Economic Field of Gravity. In: G. Fekete et al., eds. 2005. *Hungarian Spaces and Places: Patterns of Transition*. Pecs: Centre for Regional Studies, HAS, p. 124 – 143.
- Nagy, G., 2006. Economic potential of regions – modelling the spatial structure of Hungary in the period of transition. *Europa XXI. Core and peripheral regions in Central and Eastern Europa*, 14, p. 7-26.
- Nagy, G., 2010. Tertiarisation – a global process with local specialities in a new member country (Hungary). Outsourcing and Offshoring in Services: Facing the Global Challenge. In: J.A. Camacho, L. Rubalcaba, eds. 2010. *New Trends in the Spatial Location of Services*. Part II. Chapter 9.
- Nagy, G., Turnock, D., 1998. The future of Eastern Europe's small towns. *Regions, the Newsletter of the Regional Studies Association*, 213, p. 18-22.

- Nausėda, A., Tamošiūnas, T., 2007. Šiaulių apskrities proveržio iš hinterlando į worderlandą prielaidos. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 2, p. 164-174.
- Naustdalslid, J., 1983. Centre-Periphery Models and Theories: Some Introductory Notes. In: J.C. Hansen et al., eds. 1983. *Centre-Periphery Theory: Theory and Practice*. Bergen: Sogndal.
- Neu, C., 2006. Territoriale Ungleichheit – eine Erkundung. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 37, p. 8-15.
- Nijkamp, P., 1993. Border region and infrastructure networks in European integration process. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 11(4), p. 431 – 446.
- Norkus, Z., 2009. *Nepasiskelbusioji imperija*. Vilnius: Aidai.
- O'Dowd, L., Corrigan, J., Moor., T., 1995. Borders, national sovereignty and European integration: the British-Irish case. *International Journal of Urban and Regional Research*, 19(2), p. 272-285.
- Oswalt, P., ed. 2005. *Shrinking Cities* (Vol. 1). International Research, Ostfildern-Ruit.
- Pallagst, K., 2010. Viewpoint: The Planning Research Agenda: Shrinking Cities, a Challenge for Planning Cultures. *Town Planning Review*, 81(5), p. 1-6.
- Paltanavičiūtė, G., 2005. The problem of research of religious tensions in the social field. *Geografijos metraštis*, 38(2), p. 66-73.
- Paunksienė, J., Stalgienė, A., 2009. Pridėtinės vertės augimą sąlygojantys veiksniai maisto ir gėrimų pramonėje. *Žemės ūkio mokslai*, 16(1-2), p. 76-86.
- Peet, J. R., 1969. The spatial expansion of commercial agriculture in the nineteenth century: a von Thünen explanation. *Economic Geography*, 45, p. 283-301.
- Periferija. 2010. *Visuotinė Lietuvių enciklopedija*, XVII tomas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų centras, p. 783.

- Perroux, F., 1955. *Note on the Concept of "Growth Poles"*. Translated from French by L. Gates, A. McDermott, 1970. In: D.L. McKee et al., eds. 1970. *Regional Economics: Theory and Practice*. New York: The Free Press
- Petrulis, V., 2006. Elektorinio metodo taikymas nustatant Lietuvos teritorinio administracinio planavimo prioritetus. *K. Šešėlgio skaitymai – 2006*, p. 6-11.
- Petrulis, V., 2007. A territorial expression of geopolitical orientation in the Lithuanian President elections. *Folia geographica / Geografiski raksti*, XIII, p. 94-105.
- Petrulis, V., 2009. *Lietuvos politinio lauko teritorinė struktūra (elektorinio metodo pagrindu)*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus Universitetas.
- Petrulis, V., Kavaliauskas, P., 2008. The assesment of sustainability for political environment of balanced social field: possibilities of electoral method. *International Journal of Environment and Sustainable Development (IJESD)*, 7(1), p. 63-77.
- Philipov, D., Kohler, H.P., 2001. Tempo Effects in the Fertility Decline in Eastern Europe: Evidence from Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Poland, and Russia. *European Journal of Population/Revue europeenne de Demographie*, 17(1), p. 37-60.
- Pocius, A., 2002. Demografinės situacijos pokyčiai Lietuvoje: problemos ir pasekmės. *Horizontalai*, 7. Prieiga per internetą: http://www.xxiamzius.lt/archyvas/priedai/horizontalai/2002_7_7/p3_1.html [Žiūrėta 2012-05-17].
- Pocius, A., Zabulytė, L., 2005. Skirtingų nedarbo lygio rodiklių lyginamoji analizė ir metodiniai vertinimo aspektai pagal regionus. *Lietuvos statistikos darbai*, 1, p. 4-11.
- Pociūtė, G., Baubinas, R., Daugirdas, V. 2009. Europos sąjungos rytinių euroregionų problema. *Annales Geographicae*, 42(1-2), p. 95-104.
- Pylypenko, I., 2013. Centre-periphery relations and connections: regional dimension. *Kyiv geographic almanac*, 8, p. 66-71.
- Raagmaa, G., 2003. Centre-periphery model explaining the regional development of informational and transitional sočiety. In: European regional science association (ERSA), *43rd Congress of the European regional*

- science association*. Jyväskylä, Finland, 27-30 August 2003. Prieiga per internetą: <http://www.jyu.fi/ersa2003/cdrom/abstracts/a503.html>. Žiūrėta [2014-01-12]
- Raffay, Z., 1999. The development of business services and their role in regional development in Hungary. In: Z. Hajdu, ed. 1999. *Regional processes and spatial structures in Hungary in the 1990's*. Pecs: Centre for Regional Studies, p. 221-262.
- Rakucevičius, R., 2003. *Politologijos žodynas-žinynas*. Vilnius: Žygimantų spaustuvė.
- Ramonaitė, A., 2007. *Posovietinės Lietuvos politinė anatomija*. Vilnius: Versus aureus.
- Ratti, R., 1993a. How can existing barriers border effects be overcome? A theoretical approach. In: R. Cappellin, P.W. Batey, eds. 1993. *Regional Networks, Border Regions and European Integration*. London: Pion, p. 60-69.
- Ratti, R., 1993b. Spatial and Economic Effects of Frontiers: Overview of Traditional and New Approaches and Theories of Border Area Development. In: R. Ratti, S. Reichman, eds. 1993. *Theory and Practice of Transborder Co-operation*. Basel und Frankfurt am Main: Helbing & Lichtenhahn, p. 23-49.
- Raudonytė, J., 2009. Ūkinė veikla Lietuvos valstybiniuose parkuose. *Annales Geographicae*, 42 (1-2), p. 67-77.
- Ražanauskaitė, J., Brazienė, R., 2010. Grįžtamoji lietuvių emigracija: prielaidos, požiūriai, kontekstas. *Filosofija. Sociologija*, 21 (4), p. 285-297.
- Reckien, D., Martinez-Fernandez, C., 2011. Why Do Cities Shrink? *European Planning Studies*, 19(8), p. 1375-1397.
- Ribokas, G. 2013. Kai kurie mažiau palankių ūkininkauti teritorijų žemės ūkio intensyvumo aspektai. *Geografijos metraštis*, 46, p. 62-71.
- Ribokas, G., Daugirdas, V., 2013. Socialiniai Rytų Lietuvos retai gyvenamų teritorijų ūkininkavimo aspektai. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 1(5), p. 61-70.

- Ribokas, G., Rukas, V., 2006. Mažiau palankių ūkininkauti teritorijų žemėnaudos konversijos ypatybės. *Annales Geographicae*, 39 (1), p. 60-68.
- Rodiklių duomenų bazė. 2013. Lietuvos statistikos departamentas. Prieiga per internetą: <http://www.stat.gov.lt/web/lzd/home> [Žiūrėta 2013-09-15]
- Rokkan, S., 1970. *Citizens, Elections, Parties*. New York: McKay.
- Rokkan, S., Urwin, D.W., 1982. *The Politics of territorial identity: Studies in European regionalism*. London: SAGE Publications.
- Rostow, W.W., 1960. *The stages of economic growth, A non-communist manifesto*. Cambridge MA: Harvard Univ. Press.
- Rozite, M., 1993. The Role of Industry in the Development of Small Towns in Latvia. *Development Problems of the Small Towns in the Baltic States*. Proceedings of an international seminar. Riga, p. 1-6.
- Rudžinskienė, R., 2008. Pagrindinės Lietuvos kaimo gyventojų emigracijos priežastys. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 2(11), p. 252-257.
- Rushton, G., 1969. Analysis of spatial behaviour by revealed space preference. *Ann.Ass.Am.Geogr.*, 59, p. 391-400.
- Rutkauskas, A.V., 2008. On the sustainability of regional competitiveness development considering risk. *Technological and Economic development of Economy, Baltic Journal on Sustainability*, 14(1), p. 89-99.
- Savoniakaitė, V., 2004. Kultūra ir ekonomika laike. *Lituanistica*, 59(3), p. 57-70.
- Schlichtman, J. J., 2006. Temp town: temporality as a place promotion niche in the world's furniture capital. In: D. Bell, M. Jayne, eds. 2006. *Small cities: urban life beyond the metropolis*. London: Routledge.
- Schmidt, M. H., 1998. An integrated systemic approach to marginal regions: from definition to development policy. In: H. Jussila et al., eds. 1998. *Perceptions of marginality: theoretical issues and regional perceptions of marginality in geographic space*. Aldershot: Ashgate, p. 45-66.
- Schmidt, R., 2005. Peripherization: Eastern Germany. In: P. Oswalt, ed. 2005. *Shrinking Cities* (Vol. 1). International Research. Ostfildern-Ruit, p. 58-65.

- Schürmann, C., Talaat, A., 2002. The European Peripherality Index. In: European Regional Science Association (ERSA), *42nd Congress of the European Regional Science Association*. Dortmund, 27–31 August 2002.
- Scott, A., Storper, M., 2003. Regions, Globalization, Development. *Regional Studies*, 37(6&7), p. 579-593.
- Sergounin, A., 2005. Kaliningrad and the Euroregions. *Wider Europe review*, 2(3). Prieiga per internetą: <http://review.w-europe.org/5/2.html> [Žiūrėta 2013-04-17]
- Šešelgis, K., 1969. Apie Lietuvos TSR gyvenviečių tinklą ir jo tyrimo metodą. *Statyba ir architektūra*, 2.
- Šešelgis, K., 1975. *Rajoninio planavimo ir urbanistikos pagrindai*. Vilnius: Mintis.
- Šešelgis, K., 1996. Teritorijų planavimo raida Lietuvoje. *Urbanistika ir architektūra*, 1, p. 4-18.
- Šileika, A., Andriušaitienė, D., 2006. Problems of identifying and regulating the structure of the labour market in depressive Lithuanian regions. *Journal of business economics and management*, 7(4), p. 223-233.
- Šileika, A., Savickaitė, E., 2012. Influence of European Union Structural Funds to Sustainability of Country's Regional Development. *Journal of Security and Sustainability Issues*, 1(4), p. 273-286.
- Šileika, A., Šimulienė, R., 2011. Europos Sąjungos struktūrinių forndų panaudojimo Lietuvos regionuose 2005-2009 metais socialinė-ekonominė analizė. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 1(21), p.70-84.
- Šileika, A., Tamašauskienė, Z., Zaleskis, E., 2009. Gyvenimo lygis ir jo lyginamoji analizė Lietuvoje ir kitose Europos Sąjungos šalyse. *Socialiniai tyrimai*, 3(17), p. 84-95.
- Šileika, A., Zabarauskaitė, R., 2009. Skurdas: metodologijos klausimai ir lygis Lietuvoje. *Socialinis darbas*, 8(1), p. 17-27.
- Šimelevič, K., Bagdzevičienė, R., 2001. Kas yra regionas. *Regionų plėtra – 2001*. Tarptautinės konferencijos medžiaga. Kaunas: Technologija, p. 274-278.

- Sipavičienė, A., Stankūnienė V., 2011. Lietuvos gyventojų (e)migracijos dvidešimtmetis: tarp laisvės rinktis ir išgyvenimo strategijos. *Filosofija, Sociologija*, 22(4), p. 323-333.
- Smagurauskienė, L., 2011. *Verslo skatinimo sistemos teritorinės organizacijos ypatumai Lietuvoje (1998-2008)*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 160 p.
- Smith, D. M., 1981. *Industrial location: an economic geographical analysis*, second edition. New York: John Wiley.
- Smith, N. R., 1996. *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*. New York: Routledge.
- Sobotka, T., Zeman, K., Kantorova, V., 2003. Demographic Shifts in the Czech Republic after 1989: A second Demographic Transition View. *European Journal of population*, 19 (3), p. 249 -260.
- Social distance, 2004. *A Dictionary of Geography*. Third Edition. S. Mayhew, ed. New York: Oxford University Press, p. 454.
- Spiekermann, K., Wegener, M., 1996. Trans European Networks and Unequal Accessibility in Europe. *EUREG (European Journal of Regional Development)*, 4, p. 35-42.
- Spiriajevas, E., 2003. Turizmo sektoriaus apskaitos apskaitos geografiniai ypatumai metodologiniu požiūriu. *Tiltai*, 4, p. 85-94.
- Spiriajevas, E., 2007. *Turizmo įtaka pasienio regionų plėtrai. Pietryčių Baltijos pakrančių regionų ekonominė – geografinė studija*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Stanaitis, A., Stanaitis, S., 2008. Territorial distribution dynamics of rural population in Lithuania in the 20th century (1897–2007). *Geografija*, 44(2), p. 32–42.
- Stanaitis, S., 1994a. Lietuvos kaimo gyvenviečių tinkle centrų formavimasis. *Geografijos metraštis*, 28, p. 356-372.
- Stanaitis, S., 1994b. Centrinų vietų teorijos pritaikymas Lietuvos kaimo sąlygomis. *Geografija. Mokslo darbai*, 30, p. 55-61.

- Stanaitis, S., 1995a. Kaimo vietovės supratimas kaimo geografijos mokslų sistemoje. *Geografija. Mokslo darbai*, 31, p. 79-84.
- Stanaitis, S., 2010. *Lietuvos žmogiškieji ištekliai: visuomenės teritorinės transformacijos*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- Stanaitis, S., 2011. Deklaruotos emigracijos ir nedarbo teritoriniai ypatumai Lietuvoje 2005 -2009 m. *Tiltai*, 2, p. 139–148.
- Stanaitis, S., Baubinas, R., 2002a. Gyventojų skaičiaus kaita Lietuvos pasienyje 1959 – 1997 metais. 2. Gyventojų skaičiaus ir tankumo kaita pasienio rajonų seniūnijose. *Geografijos metraštis*, 35, p. 169-183.
- Stanaitis, S., Baubinas, R., 2002b. Gyventojų skaičiaus kaita Lietuvos pasienyje 1959 – 1997 metais. 3. Gyventojų skaičiaus ir tankumo kaita Lietuvos ir gretimų valstybių pasienio rajonuose. *Geografijos metraštis*, 35, p. 169-183.
- Stanaitis, S., Cicėnienė, V., 1999. Šeimų transformacijos demografiniai ypatumai Varėnos rajono kaimuose. *Geografijos metraštis*, 32, p. 246–252.
- Stanaitis, S., Krupickaitė, D., 1998. Visagino miesto poveikis Ignalinos ir Zarasų rajonų gyvenviečių sistemos transformacijai. Kn.: A. Čiužas, red. 1998. *Ignalinos AE regionas: žmogaus gyvenimo ir veiklos sąlygos*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, p. 81-90.
- Stanaitis, S., Stankūnienė, E., 1995. Kaimo gyventojų teritoriniai migracijos ypatumai 1970–1993 m. *Geografija*, 31, p. 85–92.
- Stanaitis, S., 1994-1995. Lietuvos kaimo gyvenviečių tinklo centrų formavimas (geografinė studija). *Geografijos metraštis*, 28, p. 356-372.
- Stankūnienė, V., Jasilionis, D., Baublytė, M., 2011. Demografinė depresija ar naujas demografinės raidos modelis? *Demografija ir mes*, 1, p. 1-3.
- Steinführer, A., Kabisch, S., 2007. Binnen- und Außenimage von Johanngeorgenstadt. In: P. Wirth, M. Bose M., eds. 2007. *Schrumpfung an der Peripherie. Ein Modellvorhaben – und was Kommunen daraus lernen können*. München, p. 107-123.
- Storper, M., Walker, R., 1989. *The Capitalist imperative*. Oxford: Blackwell.

- Stulgienė, A., Daunorienė, A., 2009. Migracijos poveikis darbo jėgos rinkos pusiausvyrai. *Ekonomika ir vadyba*, 14, p. 984–992
- Stulginskis, S., 1959a. Kur koncentruoti tarpkolūkinę pramonę? *Liaudies ūkis*, 7.
- Stulginskis, S., 1959b. Daugiau dėmesio regionaliniam planavimui. *Liaudies ūkis*, 5.
- Süli-Zakar, I., ed. 2008. Neighbours and Partners: on the two sides of the border. Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója.
- Suli-Zakar, I., 2006. Regions in the United Europe. *Eurolimes. Europe and Its Borders: Theoretical and Historical Perspective*, 1, p. 16-33.
- Suli-Zakar, I., 2006. Regions in the United Europe. *Eurolimes. Europe and Its Borders: Theoretical and Historical Perspective*, 1, p. 16-33.
- Svetikas, K., Dzemyda, I. 2009. An Approach to the evaluation of regional inequalities: a case study of Lithuanian counties. *Intelektinė ekonomika*, 2(6), p. 96-107.
- Szul, R., 2006. Surviving in a peripheral periphery – case studies from eastern Poland. *Europa XXI. Regional periphery in Central and Eastern Europe*, 15, p. 135-144.
- Tautvaišaitė, Š. 2007. *Priferinių regionų struktūrinių pokyčių valdymas*. Magistro darbas. Akademija: Lietuvos žemės ūkio universitetas.
- Taylor, P. J., Flint, C., 2000. *Political geography: world – economy, nation – state & locality*. Harlow: Pearson Prentice Hall.
- The geography of transport systems, 2013. Prieiga per internetą: <https://people.hofstra.edu/geotrans/eng/ch2en/conc2en/coreperipheryurban.html> [Žiūrėta 2014-01-12]
- Tidikis, R., 2003. *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. Vilnius: LTU.
- Tik trečdalis lietuvių blogai vertina buvusią komunistinę sistemą, 2006. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/tik-trečdalis-lietuviu-blogai-vertina-buvusia-komunistine-sistema.d?id=8414214> [Žiūrėta 2013-11-06]

- Timar, J, Kovacs, Z., 2009. Hinterland Development. In: R. Kitchin, N. Thrift, eds. 2009. *International Encyclopedia of Human Geography* (Vol. 5). Oxford: Elsevier, p. 128-135.
- Toth, G., 2006. Centre-Periphery Analysis about the Hungarian Public Road System. In: European Regional Science Association (ERSA), *46th Congress of the European Regional Science Association*. Volos, Greece, August 30th-September 3rd 2006. Prieiga per internetą: <http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa06/abstracts/11.html> Žiūrėta [2013-11-12].
- Tureikytė, D., 2004. Sociologinių tyrimų metodologija. Kn.: V. Leonavičius, sud. 2004. *Sociologija*. Vadovėlis. Kaunas: VDU.
- Urban, F., 2002. Small Town, Big Website? Cities and their Representation on the Internet. *Cities*, 19(1), p. 49-59.
- Urbanization, planning and national development*. London, p. 41- 64.
- Vaishar, A., 2006. Regional periphery: What does it mean? *Europa XXI. Regional periphery in Central and Eastern Europe*, 15, p. 7-12.
- Vaitekūnas, S., 1997. Local administration and administrative-territorial division in Lithuania. *Tiltai/Bridges*, 1, p. 7-21.
- Vaitekūnas, S., 2000. Lietuvos gyventojų skaičiaus kaita ir priežastys Nepriklausomybės laikotarpiu. *Tiltai*, 4(21), p. 1 – 15.
- Vaitekūnas, S., 2001. Lietuvos regionų problema Europos Sąjungos kontekste. *Regionų plėtra – 2001*. Tarptautinės konferencijos medžiaga. Kaunas: Technologija, p. 306-317.
- Vaitekūnas, S., 2004a. Gyventojų tankumas ir koncentracija. *Tiltai*, 4, p. 24-30.
- Vaitekūnas, S., 2004b. Regionai ir regioninė statistika. *Mokslas ir gyvenimas*, 9, p. 20-21.
- Vaitekūnas, S., 2006. Lietuvos regionų problema Europos Sąjungos kontekste. Kn.: S. Vaitekūnas, sud. 2006. *Geografijos erdvėse*. Kaunas: Humanitas, p. 344-359.
- Vaitekūnas, S., 2008. *Gyventojai*. Vilnius: MELI.
- Vaitekūnas, S., 2009. *The Population of Lithuania*. Vilnius: MELI, 151 p.
- Vaitkavičiūtė, V., 2007. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Žodynas.

- Vaitkevičius, R., Saudargaitė, A., 2006. *Statistika su SPSS psichologiniuose tyrimuose*. Vadovėlis. Kaunas: VDU leidykla.
- Valstybės įmonė Registrų centras, 2012. *Gyvenamųjų teritorijų žemės grupės verčių žemėlapis*. Prieiga per internetą: http://downloads.registrucentras.lt/bylos/dokumentai/zem_namu.pdf [Žiūrėta 2013-04-08].
- Valstybės įmonė Registrų centras, 2013. *Gyvenamųjų teritorijų žemės vertės* (informacija įsigyta iš šios institucijos).
- Varga, A., 2000. Local academic knowledge spillovers and the concentration of economic activity. *Journal of Regional Science*, 40(2), p. 289-309.
- Vehovar, V., Sicherl, P., Husing, T., Dolnicar, V., 2006. Methodological challenges of digital divide measurements. *The Information Society*, 22, p. 279-290.
- Verkulevičiūtė, D. 2005b. Kaimo žmonių gyvenimo kokybė. *Lietuvos žemės ūkis ir kaimo plėtra*, p. 160-164.
- Verkulevičiūtė, D., 2005a. Gyvenimo lygio teritoriniai skirtumai Lietuvoje. *Vadyba*, 1, p. 221-224.
- Verkulevičiūtė, D., 2008. Territorial differences in provision of housing for rural residents in Lithuania: situation, reasons and further tendencies of changes. *Vadybos mokslas ir situacijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai*, 2(13), p. 187-196.
- Verkulevičiūtė, D., 2009. *Gyvenimo lygio teritoriniai skirtumai Lietuvoje pagal socialinius ekonominius rodiklius*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus Universitetas.
- Verkulevičiūtė-Kriukienė, D., Reliūgaitė, S., Eidukevičienė, M., 2013. Rurality of Lithuania: interdisciplinary approach. *Regional formation and development studies*, 2(10), p. 219-227.
- Vidaus reikalų ministerija, 2007. *Sanglaudos skatinimo veiksmų programa 2007-2013 m.* Prieiga per internetą: http://www.esparama.lt/ES_Paramam/strukturines_paramos2007_1013m._medis/titulinis/files/3VP_SS_2007-07-05.pdf [Žiūrėta 2013-10-18]

- Vidaus reikalų ministerija, 2013. *Samprata, tikslas, prioritetinės kryptys, įgyvendinimo teritorijos*. Prieiga per internetą: <http://www.nrp.vrm.lt/index.php?id=162> [Žiūrėta 2013-10-18]
- Vidickienė, D., Gedminaitė-Raudonė, Ž., 2011. Lietuvos regionų klasifikavimas pagal kaimiškumą, remiantis atokumo kriterijumi. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 4(24), p. 51-59.
- Vidickienė, D., Melnikienė, R., 2008. Paramos teikimo Lietuvos regionams kriterijų vertinimas. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*, 1(12), p. 51-59.
- Vidickienė, D., Melninkienė, R. ir kt., 2008. *Lietuvos regionų tipologijos kaimiškumo aspektu*. Mokslo studija 2012. Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas. Prieiga per internetą: http://vddb.laba.lt/fedora/get/lt-elaba-0001:b.03~2012~isbn_978-9955-481-31-7/ds.001.0.01.book. [Žiūrėta 2013-09-08].
- Von Thünen, J. H., 1926. *Isolated state*. Translated from German by C. M. Wartenberg, 1966. Oxford, New York: Pergamon Press.
- Wallerstein, I., 1974. *The modern world system*. New York, London: Academic Press.
- Ward, N., 2002. Representing rurality? New Labour and the electoral geography of rural Britain. *Area*, 34(2), p. 171-181.
- Weber, A., 1909. *Alfreds Weber's Theory of the Location of Industries*. Translated (with introduction and notes) from German by C.J. Friedrichs, 1929. Chicago: University of Chicago Press.
- Wee, H., 2011. Globalization, Core, and Periphery in the World Economy of the Late Middle Ages and Early Modern Times. In: P. H. Reill, B. A. Szelenyi, eds. 2011. *Cores, Peripheries, and Globalization*. Budapest: Central European University Press.
- Well, L., Ballerino, C. et al., 2006. Strategies and priorities for cores and peripheries in the Baltic sea region: territorial cohesion and polycentricity. *Europa XXI. Core and peripheral regions in Central and Eastern Europe*, 14, p. 191-205.

- Willett, J., 2010. *Why is Cornwall So Poor? Narrative, Perception and Identity*. PhD. Exeter: University of Exeter. Prieiga per internetą: <https://ore.exeter.ac.uk/repository/handle/10036/104835> [Žiūrėta 2014 01 12]
- Yolder, M. S., 2007. Globalization, neoliberal policies, and the changing landscapes of small cities: the case of Ciudad Lerdo, Durango, Mexico. In: B. Ofori-Amoah, ed. 2007. *Beyond the metropolis: urban geography as if small cities mattered*. Lanham, MD: University Press of America.
- Zarycki, T., 2002. Four Dimensions of Center – Periphery Conflict in the Polish Electoral Geography. In: T. Klonowicz, G. Wieczorkowska, eds. 2002. *Social Change. Adaptation and Resistance*. Warsaw: Warsaw University, Institute for Social Studies, p. 19-38.
- Zarycki, T., Nowak, A., 2000. Hidden dimensions: the stability and structure of the regional political cleavages in Poland. *Communist and Post-Communist Studies*, 33(3), p. 331-354.
- Žilinskas, G., 2011. Lietuvos respublikos darnaus vystymosi politika: skaitmeninės atskirties problemos regioninis aspektas. *Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai*, 1(25), p. 262-270.
- Zochowski, M., 2003. Kaliningrad District – the Key to Baltic Europe? *Geopolitical and Economic Research on Central and Eastern Europe*, 3, p. 61-81.
- Zupančič, J., 2005. Eastern policy of the European Union. *Region and Regionalism*, 7, p. 175-184.
- Алаев, Э. Б., 1983. *Социально – экономическая география*. Москва.
- Пилипенко, І. О., 2009. Систематика периферій у суспільній географії. *Географія*, 19, p. 141-147.
- Пилипенко, І. О., 2010. Методи та прийоми розподілу геопростору за ознаками «Центр - Периферія». С.І. Іщук, відп. ред. 2010. *Економічна та соціальна географія*. Наук. зб., p. 29-37.